

ERDÉLYI

JOGÁSZOK

JOGÁSZPORTRÉK ■ II.

SZERKESZTETTE ■ VERESS EMŐD

ERDÉLYI

JOGÁSZOK

ERDÉLYI

JOGÁSZOK

JOGÁSZPORTRÉK ■ II.

SZERKESZTETTE ■ VERESS EMŐD

FORUM IURIS KÖNYVKIADÓ
KOLOZSVÁR ■ 2022

ERDÉLYI JOGÁSZOK
Jogásziportrék II.

A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem megbízásából
kiadja a Forum Iuris Könyvkiadó

© A szerzők
© Forum Iuris Könyvkiadó

Megjelent Magyarország Igazságügyi Minisztériumának támogatásával

Szerkesztette: Veress Emőd
Korrektúra: Szabó Beáta

Nyomdai előkészítés: IDEA PLUS, Kolozsvár
Borítóterv: Könczey Elemér
Képfeldolgozás: Szentés Zágón
Műszaki szerkesztés: Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok: IDEA, Kolozsvár
Felelős vezető: Nagy Péter

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Erdélyi jogászok / szerkesztette: Veress Emőd. - Cluj-Napoca : Forum

Iuris, 2020-

3 vol.

ISBN 978-606-9061-24-4

Vol. 2. : Jogásziportrék. - 2022. - ISBN 978-606-9061-49-7

I. Emőd, Veress (ed.)

34

929

94

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETŐ	7
VERESS EMÓD: GROSSCHMID BÉNI VAGY ZSÖGÖD BENŐ?	10
SZABADFALVI JÓZSEF: BALOG ARTHUR, A „POLITIKA” PROFESSZORA, A KISEBBSÉGI JOGGAL FOGLALKOZÓ NEMZETKÖZI JOGÁSZ, A GYAKORLÓ POLITIKUS	20
VERESS EMÓD: IULIU MANIU, A BADACSONYI SZFINX	30
VERESS EMÓD: ÓVÁRI ELEMÉR, KOLOZSVÁR JÓKEDVE	48
FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF: RÉZ MIHÁLY, ÁRVA PROFESSZOR A GENFI HANT ALATT	66
KOVÁCS BÁLINT: JAKABFFY ELEMÉR, AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG „KÜLÜGYMINISZTERE”	82
FEGYVERESI ZSOLT: KUNCZ ÖDÖN – <i>QUID FUTURUM?</i>	96
FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF: PETRU GROZA, A MÁGNÁS ELVTÁRS	112
FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF: BETHLEN BÉLA, AZ ERDÉLYI CINCINNATUS	126
ROKOLYA GÁBOR: ELEKES DOMOKOS: „MEGTARTOTT MINKET MAGYARNAK A TEMPLOM ÉS AZ ISKOLA”	140
FEGYVERESI ZSOLT: KASZTNER REZSŐ, EGY VITATOTT EMBERMENTŐ	158
KOVÁCS BÁLINT: DEMETER JÁNOS, A KOMMUNISTA KISEBBSÉGI JOGÁSZ	168
VERESS EMÓD: TAKÁCS LAJOS, A BOLYAI UTOLSÓ REKTORA	186
KOKOLY ZSOLT: BIRÓ LAJOS, AZ „ALLROUND SZÉKELY TEHETSÉG”	198
SZÉKELY JÁNOS: SZABÓ PÁL ENDRE, A HÍDEMBER	210
IRODALOM	221
A FÉNYKÉPEK FORRÁSAI	237
A KÖTET SZERZŐI	240

BEVEZETŐ

AZ Erdélyi jogászok. *Jogásziportrék* második kötete is tizenöt, életében Erdélyhez kötődő jogásznak állít emléket. A kötődés mértéke és jellege változó, de Erdély vagy az erdélyiség viszonyítási pontként mindegyik itt bemutatott emberi sorsban hangsúlyosan megjelenik. Még egyik legnagyobb, univerzális magyar jogtudósunk, Grosschmid Béni életében és munkásságában is olyan fontos szerepet játszott Máramarossziget, Nagyvárad és Kolozsvár, hogy nyugodt szívvel szerepeltethetjük őt is a kötetben. E jogászok életében az erdélyiség nem jelent kizárólagosságot, de munkásságuk egyik tere vagy kultúrájuk egyik meghatározó vonulata Erdélyhez kapcsolódik.

A PORTRÉKAT a születési évek szerint tettük sorrendbe, így egyébként kialakulnak bizonyos „generációs” csoportok, amely életutak összevetése (akár az előző kötetben is szereplő életrajzokkal is együtt olvasva) nem mentes tanulságoktól.

TEVÉKENYSÉGÜKET CSOPORTOSÍTVÁ a kötetben megjelennek a kisebbségi jogok élharcosai: Balogh Artúr, Réz Mihály, Jakabffy Elemér.

SZEREPELNEK kommunista jogászok, Demeter János és Takács Lajos, akik a szovjet típusú diktatúra szálláscsinálói, de ugyanakkor áldozatai is voltak, akik viszont életük utolsó szakaszában a rendszerrel, legalábbis annak Ceaușescu által meghatározott neosztálinista formájával szembefordultak.

MEGJELENNEK TOVÁBBÁ a XX. század kolozsvári egyetemi oktatásban fontos szerepet betöltő oktatók. A század elejéről Kuncz Ödön, a magyar kereskedelmi jog óriása, a század második feléből Biró Lajos Róbert és Szabó Pál Endre.

ERDÉLY MULTIKULTURÁLIS JELLEGÉT is tiszteletben tartva és tükrözve e kötetben két román jogász is szerepel: Iuliu Maniu (Maniu Gyula) és Petru Groza (Groza Péter). Az ő életpályájuk is rendkívül tanulságos. Annyira fontos szereplői ők nemcsak a román, hanem a magyar történelemnek is, hogy életüknek monográfiát is érdemes lenne szentelni. Maniut és Grozát egyaránt a budapesti tudományegyetem formálta, mindkettőjükkel szemben a megegyezés és a megbékélés reményét támasztotta az erdélyi magyarság, és mindkét esetben tulajdonképpen csalódnia kellett. Maniu sokkal inkább végtelenül udvarias és kitűnő diplomata volt, mint magyarbarát államférfi. Groza talán ténylegesen is kedvelte a magyarokat, de elszigetelt baráti gesztusokon túlmenően

magyarbarátsága, a történelmi körülmények hatására is, néhány nyilatkozatban fulladt ki.

KÜLÖN ÉRDEKESSÉGE a kötetnek, hogy Kasztner Rezsőnek is emléket állít, akinek zsidómentő tevékenysége és e célból a náciikkal való együttműködése lezárhatatlan, erkölcsileg feloldhatatlan dilemma mindmáig.

AZ ERDÉLYI JOGÁSZOKRÓL SZÓLÓ portrészorozatból kihagyhatatlan Óvári Elemér, aki a XX. század első felében Kolozsvár nappali és éjszakai életének meghatározó szereplője volt. Tragikus halála ellenére élete teljesnek mondható: legenda lett, orvos fiáról pedig a Sapientia EMTE rektori hivatalában, Bocskai István erdélyi fejedelem szülőházában termet neveztek el.

ÉS HOGY A MÁSODIK KÖTET se maradjon olyan jogászok nélkül, akik élete nem csak mély tanulságokat tartogat, hanem tevékenységük valóban a jövő generációk előtt álló példaként is felmutatható: Bethlen Béla és Elekes Domokos a helyállás és az emberség mintaképeként áll előttünk.

A PORTRÉSOROZATOT továbbra is folytatni kívánjuk: már készül is a harmadik (valószínűleg sorozatzáró) kötet.

A szerkesztő

GROSSCHMID BÉNI

GROSSCHMID BÉNI VAGY ZSÖGÖD BENŐ?

VERESS EMŐD

Grosschmid Béni Máramarossziget szülőtte (1851–1938) – az egyik legnagyobb, iskolateremtő magyar jogtudós, a nagyváradai jogakadémia (1882–1885), majd a kolozsvári (1885–1890) és a budapesti (1890–1928) egyetemek magánjogász professzora. Grosschmid Béni jogi tanulmányait Nagyváradon, Budapesten és Bécsben végezte, és 1872-ben Budapesten szerzett jogtudományi doktorátust. Egy évvel később akadémiai pályázatra leadott, öröklési jogi témájú, a kötelesrészről szóló pályamunkájáról Arany János, az Akadémia főtítkára írta: „...a pályamunka minden tekintetben felülmúlja versenytársait. Abban található a legtöbb mélység, eredetiség, önállóan bűváradó s teremtő szellem, a tudomány előbbre vitelének legtöbb eleme.”

ÖCCSE, GROSSCHMID GÉZA, szintén jogi pályára lépett. Az ő gyerekei, Grosschmid Béninek pedig az unokaöccsei Márai Sándor író (eredeti nevén márai Grosschmid Sándor Károly Henrik) és Radványi Géza (született Grosschmid Géza) filmrendező, többek között a *Valahol Európában* című második világháborús film – világsiker – alkotója. A Grosschmid család egyébként német, szászföldi eredetű. Nemesi előnevük a márai, ebből „rövidítette” nevét Márai Sándor.

GROSSCHMID BÉNI sportszerűen úszott. 1881. június 10-én távúszó versenyt rendeztek. A táv: 31,5 kilométer, Vácról kellett Budapestre a Dunán elúszni. A víz hőmérséklete 17 és fél fok volt. A húszas éveinek végén járó ügyvéd, Grosschmid is részt vett a versenyen. Nem nyert, vagyis a harmadik helyen ért a célba, 12 perccel az első helyezett után. De a korabeli tudósítások a következőket rögzítették: a célba jutók közül ő volt a legjobb erőállapotban. Amíg az első két helyezett az erőfeszítés után egy órán át gyúrták-élesztgették a kísérőhajó belsejében, addig Grosschmid pár perccel a célvonal elérése után már a fedélzeten volt, felöltözve, ahol kért egy jó korsó sört, és rágyújtott egy szivarra. A sport iránti szeretetét az is jelzi, hogy kolozsvári egyetemi tanársága idején tagja volt a Kolozsvári Labdázó Körnek. A tagok hetente háromszor jártak labdázni az e célból kibérelt Bánffy-kertbe.

SZERENCSENKRE NAGYBÁTYJÁRÓL Márai Sándor *Egy polgár vallomásai* című kötetében művészi, de azért pontos portrét rögzített, „az eredeti koponyákban gazdag magyar századvég egyik legkülönösebb észjárású” emberéről. Így nem csak jogtudományi szövegekkel rendelkezünk, amikor próbáljuk személyiségét megrajzolni. Márai írása nyomán megelevenedik előttünk Grosschmid Béni: „...nyugtalanító észjárású ember volt. Pedagógiával nem sokat törődött, az enyém-tied határkérdései érdekelték csak, az emberek együttélésének az a végtelenül bonyolult, inkább erkölcsi, mint jogi kérdésekből összeálló problémacsoportja, ami a magánjog, ami az élet...” Grosschmid Béni a polgári jog számos területén alkotott maradandót. „Választott tárgykörének nemcsak mestere volt, hanem alkotója, felfedezője.”

MINT EGYETEMI OKTATÓ, „különös tanár volt, nem sokat törődött tanítványai buzgalmával, gyűlölte a magolókat, s hamarabb és szívesebben átbocsátott a vizsgán egy értelmes embert, ha nem is tudott választ adni a vizsgakérdésekre, mint egy biflázó jelöltet, aki hadarta tételt, mint a vízfolyás. Nem szólt a tárgyhöz, de úgy látom, intelligens – mondta néha révedezve.”

VIII. Henrik Holbein festményén és Grosschmid Béni a rektori láncsal

MÁRAI SÁNDOR ELMESÉLI, hogy „abban az esztendőben, mikor beiratkoztam az első szemeszterre, ő volt a rektor a pesti egyetemen. Egyik délelőtt jelentkeztem nála. A díszes rektori teremben fogadott; valamilyen faragott íróasztalnál ült, kövéren és hatalmasan és – nem tudom, miért? – úgy hatott reám, mint VIII. Henrik angol király a Holbein festette képen. A rektori lánc lógott a

nyakában, s egy asztalkendő... éppen pörköltet tízóraizott, a rektori asztalon ott állott előtte az ízes-szagos zónapörkölt és egy pohár söt.”

GROSSCHMID BÉNI, hogy a magyarsághoz való tartozását hangsúlyozza, tudományos munkássága során egy időben a Zsögöd Benő nevet használta. Amikor visszatért a Grosschmid név használatához, Vladár Gábor joghallgató, később igazságügyi miniszter visszaemlékezése szerint a közvélemény megütközött a szokatlan lépésen, és ezt a sajtóban is kifejezésre is juttatta. Gúnyverset is faragtak a név-visszaváltoztatásról:

*Grosschmid Benő ekkép gondolkozott,
S földhöz vágta a köcsög-kalapot:
»Vigye az ördög ezt a köcsögöt,
Grosschmid nevet hadd váltsa fel Zsögöd.
Magyar leszek, az lesz belőle!...«
És úgy tőn, amiként beszéle.*

*Később imigy gondolkozott Benő:
»Érzem, az agyvelőm, hogy már benő.
Érzem, mint elvitázhatatlan tény:
Zsögöd, nevem nem hoz rám semmi fényt.
Zsögöd-Grosschmid leszek, az lesz belőle...«
És úgy tőn, amiként beszéle.*

*Végül ekkép okoskodott Zsögöd
S fölvette újra a gyúri köcsögöt:
»Minek kövessem én az ördögöt?
Sok hercze-hurczával jár a Zsögöd.
Leszek Grosschmid csupán, az lesz belőle...«
És úgy tőn, amiként beszéle.*

MEGRÓTTÁK, hogy magyar nevét lecserélte, „veszedelmes germanizátornak” nevezték, aki minden bizonnyal egy berlini katedrára kacsingat.

AKIK VISZONT ISMERTÉK Grosschmid munkásságát, nyilván jól értették e vádak abszurditását: Grosschmidot hazafiságra tanítani inkább mulatságosnak tűnt fel. Ahogy összegezték: „in illo tempore egyedül agitált a régi magyar

*Grosschmid Béni unokaöccse,
márai Grosschmid Sándor Károly
Henrik, vagy ahogy ismertebb:
Márai Sándor*

családjogi intézménynek fenntartásáért, hogy azóta is a régi történelmi alapok tovább építését és fejlesztését prédikálja, hogy a régi nemzeti intézményeknek nincs nála fanatikusabb bámulója. Mióta a nevét oly sűrűn változtatja, mint Asbóth János a szakállviseletét: azóta se vált benne a vér vízzé (...) Egy szakértő tanú szerint Grosschmid Béni ma is az, aki Zsögöd korában volt: legfélelmetesebb kritikusa azoknak, akiknél a jogalkotás egyet jelent a német törvények egyszerű lefordításával.”

GROSSCHMID NEM FUTOTT a „külföld szivárványos rongyai” (Szekfű Gyula) után, hanem a modern jogintézményeket a régi magyar jogintézményekben gyökerezette. A modern magyar kötelmi jogot Szent István dekretumain, a *Hármaskönyvön* és a *Planum Tabulare* (a Kúria 1723-at követő döntvényeinek a gyűjteménye) alapján építette fel. Vladár Gábor szerint előadásán maga Grosschmid Béni a következőképpen magyarázta az elhatározását, hogy nevét megváltoztassa: „Fiatalkori felbuzdulással magyarosítottam meg német hangzású nevemet, s felvettem a kis erdélyi fürdő nevét. Utóbb megbántam. Úgy éreztem, hogy vétettem az őseimnek tartozó kegyelet ellen, akik sok évszázadon át német családi nevükön szereztek érdemeket, mint alispánok s más vármegyei és városi tisztsége viselői Nagybányán és a szomszédos vármegyékben, s a magyarsággal való teljes egybeforrasztottságunk is erőteljesebben jut kifejezésre, ha továbbra is német családnevemen szolgálom tovább a hazámat, s igyekszem tőlem telhetőleg gazdagítani kultúráját.” Grosschmid munkásságának lényege pontosan a magyar nemzeti jogintézményeknek a megőrzése, a külföldi mintakövetés el nem ismerése, a magánjog rendszerek közötti nivellálás elutasítása, a jog konzervatív alapokon álló fejlesztése, a magyar magánjog óriási mélységeinek felmutatása. Szladits szerint Grosschmid a legmagyarabb, legnemzetibb, a történelmi múlthoz legszívósabban ragaszkodó jogtudósunk. Ugyanakkor, ha a családjog, öröklési jog területén konzervatív, a kötelmi jogban és a kereskedelmi jogban, a forgalom és az üzlet jogának elemzésében fejlesztő és újító tevékenységet végzett.

MŰVEI KÖZÜL is említsünk meg néhányat: *Öröklött és szerzett vagyon* (1879), *A kereskedelmi jognak különválásáról* (1883), *Kereskedelmi jogunk egy némely alapfogalmához* (1884), *Magánjogi tanulmányok I–II.* (1901).

OLVASNI NEM KÖNNYŰ. Egy vicclap, a Kakas Márton a következő rejtvényt adta fel 1899-ben. Kiollóztuk Zsögöd Benő *Magánjog* című könyvéből: „Alapítvány íme csakugyan nem egyéb, mint a két (személyes, már személyesített és személytelen, új személlyé personificandó) részleltetettnek változatos egyensúlyú concurrenciája ugyanazon egy delibáció intenciójában.” A megfőtőnek díjat ajánlottak fel: a Dréher-palota „eltolási” jogát. Ez a kontextusából kiragadott szöveghely amúgy még 1947-ben, Grosschmid halála után egy évtizeddel is felbukkant, amikor Kiss Géza jogászprofesszor ezzel a definícióval

példázódott. Kiss Géza úgy érvelt, hogy az ilyen írásmód segítségével a jogtudomány áldásait a konzervatívok, köztük Grosschmid, egy elitre korlátozzák, a tudomány misztikumát áthatolhatatlanná teszik. Nyilván, ezzel szakít gyökeresen a népi demokrácia, amely egyszerű fogalmazásmódjával az egész nép közkincsévé teszi a tudományt. Egyik tanítványa szerint azonban ezek a nehézkesnek tűnő mondatok valójában a legelvontabbnak látszó jogi problémákat egyszerűsítették és tették a logika számára hozzáférhetővé. Beck Salamon szerint az írásmódja az író és olvasó gondolati munkaközösségét várja el. Grosschmid művei nem tűrik az olvasó tétlenségét, nem elég a leszúrt eredmények elismérlése. Mint a matematikai feladatoknál, végig kell menni a teljes levezetésen.

Grosschmid Béni esküvői képe, Nagyvárad: Hoványi Jolánt, Hoványi Lajos jogakadémiai igazgató lányát vette feleségül (1884. március)

FŐ MŰVE a több mint 1300 oldalas *Fejezetek kötelmi jogunk köréből* (az I. kötet 1898-ban, a két részből álló II. kötet 1900-ban jelent meg), és amelyet komplexitása végett a tanítványok később magyarázatokkal látták el (Glossza Grosschmid Béni *Fejezetek kötelmi jogunk köréből* című művéhez). A *Fejezetekről* írta Szladits Károly egyetemi tanár, Grosschmid tanítványa: „A *Fejezetek* örökéletű könyv, mint minden klasszikus munka. Értékét nem érinti a jogszabályok időszakos változása, mert értéke nem a pozitív eredményekben, hanem a módszerben van.”

KODIFIKÁTORI TEVÉKENYSÉGE is jelentős. Az 1894. évi házassági törvényt ő dolgozta ki, és részt vett az első teljes magyar polgári törvénykönyvtervezet (1900) kidolgozásában.

TANÍTVÁNYAITTÉNYLEGESEN ELVARÁZSOLTA. Vladár Gábor szerint „sokat hallunk mostanában (...) a jogi oktatás reformjáról. Én azt hiszem, hogy ha a parádét elhagyjuk, pusztán, csupaszon jóformán úgy állíthatjuk fel a kérdést, hogy miképp kell a jogot tanítani? Erre pedig nekem igen egyszerű a feleletem. A jogot úgy kell tanítani, ahogy Grosschmid Béni tanította (...) Előadásában

*Tisztelgő kötet jogtanári működésének harminc éves évfordulójára (1912),
Grossschmid Béni portréjával*

mint a tenger árja élénk tárul a jognak szétboncolt, majd megint a különleges szempontoknak megfelelően össze-összekapcsolt egész anyaga.” Másik volt hallgatója szerint tanári nagy hatásának a titka, hogy hallgatóit szinte észrevétlenül hozzászoktatja a legmélyebb jogi elemzésekhez, és ráneveli őket arra, hogy a joggal önállóan tudjanak bánni. Grossschmid szóban élt az úszáshasonlaltal. A jog olyan, mint a folyóvíz: mindig más, és mindig ugyanaz. A jogásznak meg kell tanulni úszni, tempózni ebben a változó elementumban.

A KIEMELKEDŐ MAGYAR JOGÁSZOK között számon tartott Beck Salamon egyetemi tanár is mesterként tisztelte Grossschmid Bényt: „Grossschmid olvasása közben azt hisszük, értelmünk felhág a nagy magasságokba, holott valójában csak egy nagy elme fénye jutott el hozzánk.” Egyik másik tanítványa, Nagy Lajos pedig oktatói tevékenységéről írt így: „...úgy érzi az ember, mintha a mély, fekete sötétségben, egy mesteri kéz látszólag rendszertelenül színfoltokat dobálna szerteszét, azután mintha egyszerre felbukkanna a nap, melynek sugarai egy gyönyörű festmény alakjait világítják meg előttünk.”

GROSSCHMID az ügyvédi hivatás jogfejlesztő szerepéről elismerően nyilatkozott: „Az ügyvéd fedezi fel voltaképpen a helyet, ahol az új intézmény számára

a jeget meg kell törni. A csákányt is mintegy ő adja a bíró kezébe. És bizonyára azoknak a jogi álláspontoknak és a tárgyilagos jogunk világot oly nagy mértékben emelő és díszítő érveléseknek, amelyekkel döntvényeink indoklásában találkozunk, igen jelentékeny része voltaképpen a perbeli ügyvédek allegatáiból származik. S ennyiben voltaképpen azok szellemi terméke. Az ilyen perbeszédekben van tulajdonképpen letéve a jogélet termőtalajának a leggazdagabb kincsesháza.”

A JOGÉRZETRŐL PEDIG szemléletesen írta Grosschmid Béni: „...az, hogy az egyik ember a másikat, akit tán fizikai erővel le tudna gyűrtetni, az újjáról a gyűrtőt le nem veszi, bárminő kedve volna reá, mert tudja, hogy az a másé és nem az övé, – e korlát tudata ma sem egyéb, mint a jogéretet, tudniillik tiszteletben tartása egy bizonyos korlátot, eszmei parancsot, a mit jognak nevezünk.”

AZ UTÓKOR SZERINT is kiemelkedő Grosschmid jogász életműve. Vékás Lajos több munkájában hívta fel a jogászok fiatal nemzedékének figyelmét „arra a hatalmas szellemi kincseshányára, amelyet Grosschmid tudományos hagyatéka kínál. Az íráskor velejének megközelítése nem mindig könnyű; a megfogalmazás helyenkénti nehézsége már a kortársaknak is gondot okozott. Grosschmid maga írja az 1879-ben kötetbe foglalt öröklési jogi tanulmányaihoz írt előszavában: »...jóakaró helyekről is értettem olyas nyilatkozatokat, amelyek az előadásom módjának nem igen szóltak előnyére«. Mégis: megéri az erőfeszítés, amellyel a gyakran nem könnyű szövegen áthatolva elérhető a csak finomra csiszolt gyémánthoz hasonlítható gondolatok.”

1898-BAN GROSSCHMID CÍMEIT így rögzítették egyik egyetemi kiadványban: „az összes jogi tudományok doktora, hites köz- és váltóügyvéd, a Budapesti Magyar Kir. Tud.-Egyetemen a magyar magánjog nyilvános rendes tanára és a magyar bányajog előadó tanára, a Jogtudományi Államvizsgáló Bizottság tagja, ugyanezen bizottságnak volt másodelnöke és elnöke, a Bírói Gyakorlati Vizsgáló-Bizottságnak, az Igazságügyi M. Kir. Minisztérium kebelében a Magyar Általános Magánjogi Törvénykönyv előkészítése céljából, legfelsőbb helyen jóváhagyott szervezettel létesített Tanácskozmánynak szerkesztő tagja, a Magyar Jogászegylet Igazgatóválasztmányának tagja, a Nagyvárad Kir. Jogakadémián a Polgári törvénykezés, váltó- és kereskedelmi jog volt. nyilvános, a Kolozsvári Magyar Kr. Ferencz-József Tud.-Egyetemen az ausztriai polgári magánjog volt ny. rendes tanára, a Budapesti M. Kir. Tud.-Egyetemen a Jog- és Államtudományi Karának ezidei dékánja és tantestületi elnöke.” Ez az ember ugyanakkor szerény volt, nem tanult meg nagyképp lenni. Miniszteri ki nevezést azzal utasított vissza, hogy a miniszter az szolgálja, az egyetemi tanár viszont szabadon gondolkodhat.

Grossschmid Béni sírja Budapesten

HETVENHÉT ÉVESEN, 1928-ban vonult nyugállományba, de még nyolcvanéves korában is úszott a Dunában. 87 évesen hunyt el Visegrádon. Testi és szellemi épségét az utolsó pillanatig megőrizte. 1938. szeptember 7-én, szerdán reggel is frissen és jókedvűen ébredt, megreggelizett, sétát tett a kertben, majd fél tíz körül ledőlt a szobájában pihenni. Hozzátartozói és a személyzet csak annyit láttak, hogy csendesen elszenderedett. Később derült ki, hogy ez volt a végső álom. Budapesten helyezték végső nyugalomra a Fiumei úti temetőben. Halálát öt gyereke (három fiú és két leány) gyászolta. Koporsóját az egyetem központi épületében ravatalozták fel. Szladits Károly így búcsúztatta: „Nemcsak a nagy tudóst, a nagy tanárt,

egyetemünk díszét és büszkeségét gyászoljuk Grossschmid Béniben, hanem azt a lángelméjű embert, akit a Gondviselés kegyelme koronként a nemzet nevelőjének választ. Grossschmid Béni, akkor, amikor az ősi magyar jogot pusztulás fenyegette, megalapozta az önálló nemzeti jogfejlődést, és az uralkodó sivár pozitívizmussal szemben visszatért a Hármaskönyvben megalapozott hagyományokhoz.”

AZÓTA IS FOLYAMATOSAN, ahogy ő írta, „zajong a jogélet”, viszont Grossschmid művei aktuálisak, és számos modern jogi problémára még mindig érvényes megoldásokat kínálnak.

B A L O G A R T H U R

BALOG ARTHUR, A „POLITIKA” PROFESSZORA, A KISEBBSÉGI JOGGAL FOGLALKOZÓ NEMZETKÖZI JOGÁSZ, A GYAKORLÓ POLITIKUS

SZABADFALVI JÓZSEF

Acímben szereplő három tevékenység egy életpályába ötvözve meglehetősen ritka jelenség, még akkor is, ha valakit hosszú élettel ajándékozott meg a sors. Balogh Arthur esetében megadatott mindaz, amire akár három tartalmas életút birtokosa külön-külön is büszke lehetne. Mindezt példamutató intellektualizmussal és morális felelősséggel tette. Életművében az elméleti-tudományos és gyakorlati-politikai tevékenység szerves egysége valósult meg.

AZ ÚJ IDŐK LEXIKONA 1936-ban megjelent kötetében Balogh Arthurt „erdélyi jogtudósnak” nevezi a szócikk ismeretlen szerzője. A pár soros leírásban olvasható jellemzés minden eleme pontosan kifejezi Balogh egyéniségét és hivatását. Ő valóban erdélyi, helyesebben azzá váló jogász, jogtudós volt, aki az első világháborút követően Erdélyben maradva a magyar kisebbség kiemelkedő jogvédő közszereplője, politikusa, parlamenti képviselője lett.

BALOGH ARTHUR 1866. március 18-án született a Pest-Pilis-Solt vármegyei Abonyban. Keresztnevének írása publikációiban három módon szerepel. Leggyakrabban az „Arthur” változat olvasható, de alkalmanként a „h” nélküli „Artur” írásmóddal is találkozunk. A későbbiekben, így napjainkban, többnyire az „Artúr” verziót használják nevének leírásakor. Középiskolai tanulmányait Nagybányán és Kolozsvárott, a gimnázium VII. és VIII. osztályát a kolozsvári piaristáknál végezte. A budapesti tudományegyetem jog- és államtudományi karán 1888-ban szerzett államtudományi, 1889-ben jogtudományi doktori oklevelet. Egyetemi tanulmányai során Concha Győző – a korszak kiemelkedő közjogtudományi gondolkodója, a politika és alkotmányelmélet művelője – gyakorolta rá a legnagyobb hatást, akit élete végén is „a politikai tudomány legnagyobb magyar mesterének” nevezett. Érdemes megemlíteni,

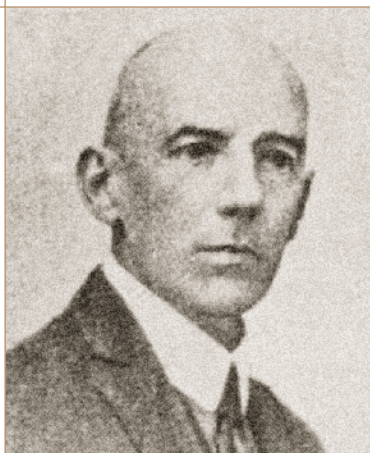
hogy *A törvényhozó hatalom* című 1899-ben megjelent könyvét „mély tisztelete jeléül” egykori professzorának ajánlotta.

1897 ÉS 1898 KÖZÖTT magyar állami ösztöndíjjal német és francia egyetemeken folytatott politikai és közjogi tanulmányokat. 1898-ban a Magyar Államvasutaknál helyezkedett el tisztviselőként, majd 1899 és 1904 között miniszteri titkár volt a Kereskedelmi Minisztériumban. 1899-ben „politika” tárgykörből szerzett magántanári képesítést egykori alma materében, ahol tagja lett az államtudományi „államvizsgálati” bizottságnak. Balogh sok szempontból folytatója volt mestere konzervatív-liberális állambölcseleti (politikatudományi) szemléletének. A korabeli magyar – Concha Győző, Kuncz Ignác, Schvarcz Gyula, Balogh Arthur, Szandtner Pál, Krisztics Sándor fémjelezte – „államcentrikus-jogászias” politikáról mint tudományos diszciplínáról elmondható, hogy erőteljesen támaszkodott a közjogi hagyományokra épülő, elsősorban állambölcseleti, alkotmány- és közigazgatástani irodalomra.

BALOGH KORAI MŰVEI elsősorban közjogi és kisebb részben állambölcseleti tárgyúak voltak. Itt kell megemlíteni az 1895-ben megjelent *Tanulmányok az alkotmánypolitika köréből*, az 1896-ban kiadott *Parlamenti reform*, az 1899-ben publikált *A parlamenti tagok szólásszabadságának és sérthetlenségének határai* és a már említett, *A törvényhozó hatalom* című műveit. 1901-ben a Franklin-Társulat egyetemi tankönyv sorozatában jelent meg *A magyar államjog alaptanai* című, a dualizmuskori Magyarország közjogi intézményrendszerének alkotmányjogi leírását és elemzését tartalmazó terjedelmes kötete. A dogmatikailag kidolgozott, a Szent Korona-tan sajátosságaira tekintettel művelt alkotmányjog-tudományhoz kapcsolódó további munkájaként említhető meg az 1904-ben megjelent, *Az államélet főjelenségei, tekintettel a magyar szent korona elméletére* című műve. Ugyancsak itt érdemes utalni az 1903-ban – a Stampfel-féle tudományos zsebkönyvtár sorozatban – kiadott *Alkotmánytan, Magyar közjog*, illetve *Közigazgatástan* című „iker” műveire, amelyek nem csupán a szakmai, hanem a művelt olvasóközönség számára is íródtak.

1904-BEN CONCHA GYŐZŐ, majd közvetlenül Kuncz Ignác utóadaként a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen az „alkotmányi és a közigazgatási [kormányzati] politika” nyilvános rendkívüli tanára lett. Két évvel később, 1906-ban nyilvános rendes tanári kinevezést kapott. Professzori állását 1916-ig töltötte be. Egykori hallgatója szerint a kolozsvári egyetem tanárai között sokan voltak, akik nem váltak „erdélyivé”, nem ismerték az erdélyi problémákat, illetve nem is érdeklődtek irántuk. Erdélyből csupán annyit láttak, amit a Budapestről robogó vonat ablakából megpillantottak. Még publikációjuk megjelenési helyének sem választották Kolozsvárt. Balogh Arthur nem ilyen átutazó vendég volt, aki átmeneti állomásnak tekintette volna Kolozsvárt, hiszen a magyar impérium megszűnése után is Erdély „fővárosában” maradt.

BALOGH KOLOZSVÁRRÁ KERÜLÉSÉT követően a közjogi megközelítés mellett érdeklődése egyre inkább tanszéke profiljának meghatározó tudományszakja irányába orientálódott, és ennek megfelelő publikációs tevékenységet folytatott. A politikatudományt művelő professor ekkoriban elsősorban egyetemi tankönyvírói tevékenységével tűnt ki. Kolozsvári egyetemi előadásainak első nyomtatott változata *Politikai jegyzetek* címmel 1905-ben jelent meg, mely meghatározása szerint „az állam tudományába” kívánt betekintést nyújtani. E munkájában találkozunk először a „politika” diszciplína mindkét része, az alkotmánytan és a közigazgatásan rendszerezett előadásával. Négy évvel

Balogh Arthur portréja

később, 1909-ben jelent meg – a „jogtanuló ifjúság igényeit” szem előtt tartó – immár monografikus igényességgel megírt, öt és félszáz oldalas, *Az állam tudománya (politika)*. I. *Alkotmánytan* című műve. Egy évvel később, 1910-ben került kiadásra előző könyvének lábjegyzetek nélküli, vélhetően a hallgatói igényeket még inkább kiszolgáló, némileg rövidített és átírt verziójaként a *Politika* című munkája. Itt kell megjegyezni, hogy a megjelenési év feltüntetése nélkül, de nagy valószínűséggel 1910-ben megjelent *A politika alaptanai* című, Kolozsvárott kiadott művét is minden bizonnyal tananyagának szánta. Ugyancsak említésre méltó, hogy a hallgatóinak szociológia tárgykörben előadást tartó professor 1906-ban *A társadalom: a szociológia alapvetői Comte és Spencer* címmel megjelentette a kurzusán elhangzottakat.

BALOGH SZERTEÁGAZÓ INTELLEKTUSÁT és érdeklődési körének sokszínűségét mutatja, hogy nem csupán választott tudományterületében mélyedt el, hanem történeti tárgyú értekezéseket is írt. Publikációt jelentetett meg többek között *Széchenyi István* címmel a legnagyobb magyar életéről és munkásságáról 1936-ban, illetve Balogh Jánosról *A jobbágyfelszabadítás egyik lelkes harcosa a reformkorban* címmel 1945-ben. Jogtörténeti tárgyú művei közül említésre érdemes a Wesselényi Miklós elleni eljárásról írt, *Hütlenségi per országgyűlési beszéd miatt* című tanulmánya 1944-ből vagy a *Nemzet és állam a reformkorban* 1946-ból. Könyvet publikált 1900-ban a világtörténet nevezetes nőalakjairól *Híres asszonyok* címmel, illetve ugyanebben az évben *Udvari élet a francia királyok alatt* címmel jelent meg műve. 1902-ben a történelem és politika világát befolyásoló szerelmek történetét bemutató *Híres szerelmesek* című könyve került kiadásra. Említésre méltóak még szépirodalmi kalandozásai, pontosabban

műfordításai. Fordításában jelent meg 1895-ben magyar nyelven Gabriele D’Annunzio *A gyermek* című regénye, illetve egy évvel később Marcel Prévost *Lemondás* című műve.

EGYIK LEGKEDVESEBB külföldi szerzője volt Benjamin Constant, akire rendszeresen hivatkozott tudományos publikációiban. Egykori hallgatója, Cs. Szabó László szerint a kolozsvári jogi karon a francia gondolkodó műveinek ismerete nélkül nem lehetett sikeres vizsgát tenni. Így az sem véletlen, hogy a Magyar Tudományos Akadémián 1914 decemberében *Benjámín Constant és az alkotmányos állam tana* címmel tartott előadást, mely egy évvel később az akadémiai értekezések sorozatban nyomtatásban megjelent. Érdemes az egykori professzorát nyolcvanéves korában köszöntő Buza László 1946-ban kelt sorait idézni: „Balogh Artúr fejtegetéseiben nagy súlyt helyezett az alkotmányjogi intézmények okainak kimutatására s azok politikai hatására. Visszaemlékezem, hogy a század első éveiben, midőn az egyetemen tanítványai voltunk, őt hallgatva és olvasva mintegy ködöt láttunk széteszlani az akkori magyar politikai élet eseményei elől. Azt, hogy Balogh Artúrnak nem volt nagyobb hatása a magyar politikai életre, egyetemi tanári működésének aránylag rövid ideje magyarázza meg.”

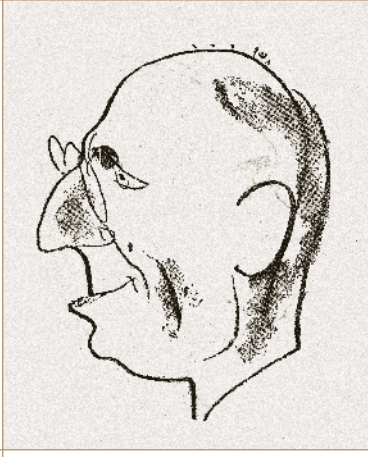
KÉT ÍZBEN – az 1907/1908-as és az 1914/1915-ös tanévben – a jog- és államtudományi kar dékáni tisztségét töltötte be. Az egyetemi karrier mellett az országos szakmai elismerésre sem kellett sokáig várnia. A Magyar Tudományos Akadémia 1905. május 12-én – Concha Győző ajánlására – harminckilenc éves korában levelező tagjainak sorába választotta. Akadémiai székfoglalóját 1914. január 12-én tartotta meg *Jogállam* címmel. Előadása terjedelmes tanulmányként még abban az évben, ugyanazon címmel az akadémiai értekezések sorozatban publikálásra került. A terjedelmes tanulmány különlegessége, hogy a hazai állam- és politikatudományi irodalomban elsőként foglalkozott önálló mű keretében a jogállamiság kérdéskörével, történeti alakváltozásaival és intézményes viszonyaival. Fontos megemlíteni, hogy 1937-ben a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjának választották meg. A második világháború után végbement politikai fordulat következményeként 1949. október 31-én tanácskozó tagnak minősítették vissza. A Magyarországon ekkorra berendezkedő új hatalom ezzel jelezte, hogy a Balogh által képviselt tudományos, közéleti szellemiséggel, kisebbségvédelmi tevékenységgel nem vállal közösséget. Tagságát a tudós testület a magyarországi rendszerváltozás hajnalán, 1989. május 9-én állította vissza.

ERDÉLY ROMÁNIÁHOZ CSATOLÁSA UTÁN is Kolozsváron maradt. Amikor negyedmillió magyar elhagyta Erdélyt, Balogh a menekülés helyett a helyben maradást és a kisebbségi létet választotta, holott bármely korabeli magyar egyetemen szívesen fogadták volna a nagy tekintélyű jogászprofesszort. Búza

szerint: „Balogh Artúr ekkor mutatta meg igazán, hogy lelkében teljesen erdélyivé vált. Kivételes tudását a legnagyobb odaadással állította Erdély és az erdélyi magyarság szolgálatába. Ő, aki a napos időkben távol maradt a közéleti mozgalmaktól, és nem kereste azt a befolyást és népszerűséget, amelyet a közéleti szereplés az egyetemi professzorok közül is nem egynek biztosított, az erdélyi magyarság küzdelmes éveiben politikai szerepet vállalt.”

„FORMÁLISAN” 1925-BEN vonult nyugdíjba, de már az első világháború végén hátat fordított az egyetemi katedrának, és az erdélyi magyarság kisebbségi jogaiért küzdő, politikai szerepet vállaló közéleti szereplőként tevékenykedett tovább. Kisebb terjedelmű kisebbségi jogi tárgyú írásainak, publicisztikáinak, tudományos értekezéseinek jelentős része a *Magyar Kisebbség* című folyóiratban, az *Erdélyi Múzeum* periodikában, illetve az *Erdélyi Tudományos Füzetek*ben jelent meg. Az utókor számára nehezen rekonstruálható, hogy mi volt az a közvetlen motiváló erő, amely a sikeres egyetemi és akadémiai karrier feladását és a sok szempontból teljesen új életpálya választását eredményezte. Természetesen mindaz a szakmai muníció, közjogi, politikatudományi, állambölcseleti tudás és tapasztalat, amelynek birtokában volt, a későbbi tevékenységében nagy segítségére lehetett. Konzervatív-liberális felfogását jól jellemzik a liberalizmus eszmetörténeti jelentőségéről 1930-ban tartott előadásában mondtak. A később nyomtatásban megjelent (*A liberalizmus*) írásában a szabadság értelmét, illetve jelentését a nemzeti önrendelkezésre is kiterjeszti, mely eredendően nem volt része a liberalizmus gondolatiségének. Álláspontja szerint a „[l]iberalizmus és demokrácia egyik addig, amíg a demokrácia nem válik a többség zsarnokságává a kisebbségek felett...”. Ugyanakkor a liberális „belkormányzat” teszi véleménye szerint lehetővé az etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek egyenjogúsítását.

1920-TÓL FELELŐS SZERKESZTŐJE a *Kolozsvári Hírlap*nak, ahol egy ideig ő maga írta a napi vezércikkeket, majd 1923–1924-ben szerkesztője a kolozsvári *Ujságnak*. Ezenkívül több erdélyi lap és periodika (*Ellenzék, A Hét, Magyar Génius, Pásztortűz, Erdélyi Múzeum, Magyar Kisebbség, Keleti Újság*) munkatársaként tevékenykedett. Emellett tagja volt az Erdélyi Irodalmi Társaságnak. Mindeközben jelentős szerepet játszott az erdélyi, illetve romániai politikai életben, illetve szűkebb pátriája tudományos közösségében. A két világháború között elnöke volt az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályának. A romániai Országos Magyar Párt képviselőjében 1926 és 1937 között a bukaresti parlamentben a szenátus tagjaként politizált. Az 1926–27-es ülészakon Kolozs megye, 1928-tól – rövid megszakítással – Udvarhely megye szenátora volt. Jakabffy Elemér mellett pártja „külpolitikusaként” is tevékenykedett. 1925 őszén részt vett a Nemzetek Szövetsége Tanácsának európai nemzeti kisebbségi kérdésekkel foglalkozó első – majd további nyolc – kongresszusán, képviselve az erdélyi magyar kisebbség ügyeit.

Diósy Antal karikatúrája
Balogh Arthurról

Ezen túlmenően több más nemzetközi testületben tevékenykedve közvetítette az erdélyi magyarság aktuális problémáit, kéréseit. 1933-ban, majd 1937-ben pártja szűkebb vezetésébe, az ún. Elnöki Tanácsba is beválasztották. 1928 és 1940 között a Romániai Magyar Népliga Egyesület elnöke volt.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN elsősorban nemzetközi joggal, főképpen a kisebbségi státuszra vonatkozó szerződések és az első világháborút lezáró békeszerződések összehasonlító vizsgálatával foglalkozott. Az erdélyi kisebbségi lét közjogi vonatkozásainak mind pontosabb megértését és elemzését szolgálta az 1923-as román alkotmány szövegének Szeghő Gábor

ügyvéddel közösen készített magyar nyelvű fordítása – *Románia új alkotmánya* címmel – és magyarázatokkal való ellátása. Ugyancsak itt kell megemlíteni az 1925-ben publikált *Kisebbségjogok és azok védelme Romániában* című tanulmányát, melyet ugyanabban az évben francia nyelven (*Les Droits des Minorités et la Défense de ces Droits en Roumanie*) is megjelentetett. Az 1928-ban egy berlini kiadónál *A kisebbségek nemzetközi védelme* címen megjelent terjedelmes könyvét lehet a korszak legjelentősebb alkotásának tekinteni. Művét még ugyanabban az évben Münchenben német nyelven (*Der Internationale Schutz der Minderheiten*), majd 1930-ban Párizsban francia nyelven (*La protection internationale des minorités*) publikálták. Munkája a kisebbségek védelmére vonatkozó nemzetközi jogszabályok rendszeres áttekintését és elemzését adja. Könyvében az új államkeretek közé került nemzeti kisebbségek számára biztosított jogok szaktudományos vizsgálatára vállalkozik, szembeállítva a nemzetközi jogi szabályok és a belső állami jogi rendelkezések gyakorlatát. A mű jelentőségét mutatja, hogy az első kiadását követően hét évtizeddel később Erdélyben ismételten aktuálisnak tartották a megjelenésre. Ugyancsak említésre érdemes az 1937-ben egy párizsi kiadónál megjelent, *L'action de la Société des Nations en matière de protection des minorités* című könyve, melyben a Nemzetek Szövetsége kisebbségvédelmi rendszerével foglalkozik.

A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉST KÖVETŐEN Észak-Erdély Magyarországhoz való csatolása után, 1940 és 1944 között a magyar országgyűlés ún. behívott képviselőjeként tevékenykedett Budapesten. Munkássága legfőbb elismeréseként 1940-ben Kelemen Lajos történész és Reményik Sándor költő társaságában

Corvin-lánc kitüntetésben részesült. Az elismeréséről beszámolva a *Magyar Kisebbség* 1940. november 16-i számában a következő sorok olvashatóak: „Balogh Arthur, aki két évtizeden át a kisebbségi jogok tudományos rendszerbe foglalásával, francia és német nyelven is megjelent ezekre vonatkozó alapvető műveivel európai hírnévre tett szert, most abban a kitüntetésben részesült, amelynél nagyobb magyar tudós nem kaphat. Nincs kisebbségi jogokat tárgyaló olyan tudományos munka, amelyet akár német, akár francia, angol, román, lengyel, sőt katalon tudós írt, amelyben Balogh Arthur megállapításaira, jogi fejtegetéseire hivatkozás ne történne. Az ilyen általánosan elismert tudományos felkészültséggel harminchétszer tette meg Balogh Arthur Kolozsvárról Genfben az utat, hogy a Nemzetek Szövetségét a kisebbségi jogok érvényre juttatására reá vegye, hogy az illetékes tényezők előtt azokra a veszedelmekre utaljon, amelyek a jogok figyelmen kívül hagyásából okvetlenül előállnak. De nagy tudásával irányt adott a kisebbségi kongresszusoknak is határozataik meghozatalához, melyeket az egyetemes béke biztosítása érdekében a Nemzetek Szövetsége elé terjeszteni kívántak. A román kamarának, illetve szenátusnak többször megválasztott tagjaként, a szószékről épp úgy, mint a rendelkezésére álló összes szaklapokban, sőt a napisajtó hasábjain is, szakadatlanul reá mutatott a téves vagy hibás intézkedésekre, amelyek a nemzetközi szerződésekben írt kisebbségi jogokat figyelmen kívül hagyták és így szomorú következményei éppen ezért el nem maradhattak.”

AZ ERDÉLYI MŰZEUM 1941. évi első számában – az első bécsi döntést követően – a megváltozott politikai helyzetben „erdélyi szellemről” írt értekezést, melynek a korabeli állapotokra vonatkozó utalásokon túl általános üzenete is van. Írásában szóvá teszi, hogy Erdély egy részének Magyarországhoz való „visszakerülése” óta alig emlegetnek valamit gyakrabban, mint az „erdélyi szellemet”, vagy másképpen a „transzilvánizmust”. Felhívja a figyelmet arra, hogy mindezzel kapcsolatosan sokszor csak üres „szólamokat” lehet hallani. Nem szabad hagyni, hogy az erdélyi „szellem” téves megítélések és felfogások hangoztatásában merüljön ki csupán. Véleménye szerint Erdély történelmi, közjogi és politikai hagyományai az „egyetemes magyar szellemiség” sajátos és különleges öröksége, amely nem lehet „divatos szólamok” martaléka.

AZ 1944–45-ÖS TANÉVBEN a kolozsvári jogászképzés újjászervezésekor – Búza László javaslatára – szóba került Balogh Arthur reaktiválása, de egészségi állapotára hivatkozva nem vállalta az oktató munkát. A második világháború lezárását követően ismételten Kolozsvárt választotta otthonául. A formálódó új politikai rezsim minden szempontból távol állt tőle. 1951. március 4-én, 85 éves korában szeretett városában hunyt el. Hamvai a Házsongárdi temetőben nyugszanak.

Az idős Balogh Arthur

BALOGH ARTHUR SZEMÉLYÉBEN a magyar és erdélyi állam- és politikatudomány, közjog és nemzetközi jog egyik kiemelkedő alakját tiszteljük, aki közéleti, politikusi tevékenységével példát mutatott nemcsak szűkebb erdélyi közösségének, hanem az anyaországban élők számára is. Búza László egy mondatban így foglalja össze Balogh életútjának szikár lényegét: „Így lett a magyar közjogászból a politikai tudomány művelője, majd kisebbségi joggal foglalkozó nemzetközi jogász”. Mindehhez hozzátehetjük: a kisebbségi kérdés Európa-szerte elismert szakértőjeként a két világháború között kiemelkedően sokat tett az erdélyi magyar és székely kisebbség jogvédelmé érdekében.

I U L I U M A N I U

IULIU MANIU, A BADACSONYI SZFINX

VERESS EMŐD

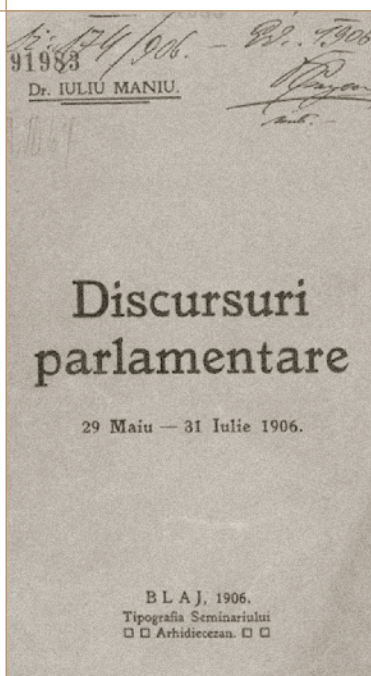
Nyilván túlzás egyedül őt tekinteni Erdély Magyarországtól történő elcsatolása mérnökének. De az kétségtelen, hogy kulcsszerepe volt Nagy-Románia létrehozatalában. A modern román nacionalizmust formáló görögkatolikus kultúra és a magyar jogi műveltség egyszerre alakították világnézetét. Politikai harcostársa, Alexandru Vaida-Voevod mondta róla, hogy egész életében megmaradt Concha Győző tanítványának.

SZILÁGYBADACSONY (románul *Bădăcin*) faluban, Szilágysomlyó mellett született 1873. január 8-án. Édesapja szintén jogász volt, Budapesten és Bécsben végezte tanulmányait. A badacsonyi előnév használatára jogosult nemes családnak számítottak. Apai nagyanyjának a testvére volt Simion Bărnețiu, az 1848-as forradalom idején tevékeny erdélyi román politikus, történész, jogász, Maniu egyik példaképe.

ELEMI ISKOLÁBA Balázsfalván járt, középfokú tanulmányait pedig Zilahon, a református kollégiumban abszolválta. Jogi tanulmányokat Kolozsváron, Budapesten és Bécsben folytatott, és a millennium évében, 1896-ban szerezte meg doktori címét Budapesten. Ügyvédi vizsgát szintén Budapesten tett 1898-ban.

BALÁZSFALVÁN, a görögkatolikus románok vallási és szellemi fellegvárában kezdett el dolgozni mint a görögkatolikus érsekség ügyvédje, és közben polgári jogot oktatott a papnevelő intézetben.

POLITIKAI TEVÉKENYSÉGÉT is fiatalon elkezdte: 1897-ben, 24 évesen már a Román Nemzeti Párt vezetőségének (végrehajtó bizottságának) a tagja lett. A Román Nemzeti Párt passzivista (a választásokon való részvételt elutasító) korszakát 1905-ben felváltó aktivista hozzáállásnak az egyik kialakítója volt. 1906-ban az Alsó-Fejérmegyei Alvinc országgyűlési képviselőjének választották, így ő lett az országgyűlésbe román nemzeti programmal bejutott 15 képviselő egyike. 1906. május 22-én megtartotta első beszédét Budapesten, az Országgyűlésben. 1908-ban Balázsfalván a magyar sajtó által is elítélt

Maniu országgyűlési beszédeinek román nyelvű kiadása (1906)

merénylet történt egy román emlékmű ellen. Maniu a képviselőházban tiltakozott, és Balázsfalván bojkottot indított a magyar áruk és a magyar kereskedők ellen. Képviselőházi szerepléseit a román jogokért való kiállás jellemezte. Az 1910. évi országgyűlésbe nem jutott be, de a románság vezetőjeként Maniu a Tisza István által 1913–14-ben kezdeményezett magyar–román tárgyalásokon vezető szerepet játszott.

1915-BEN BESOROZTÁK az osztrák–magyar hadseregbe, és 1918-ig az olasz fronton harcolt, de gyakori szabadságai alatt a prioritást a politikai szervezkedés képezte. Már ekkor a bukaresti román nagykövetségen keresztül Romániának a hadba lépése mellett kardoskodott, mert elérkezett a nemzeti program megvalósításának az ideje. A Magyarországtól elszakadni szándékozó más nemzetiségek vezetőivel is folyamatos kapcsolatot tartott.

1918-BAN ARADRA TÉRT VISSZA, és vezető szerepet játszott Erdély Magyarországtól történő elcsatolásában. Bécsben tárgyalt az erdélyi románok jogairól, és a küzdelem érdekében az osztrák fővárosban megalapították az Erdélyi Románok Nemzeti Tanácsát. Aradra visszatérve, 1918. november 14-én elutasította Jászi Oszkár magyar–román megbékélési javaslatait, hiszen a cél világos volt: Erdély Romániával történő egyesítése. Jászi Erdély függetlenségét és autonómiáját javasolta, a három nemzet egyenrangú és demokratikus szövetsége alapján, statisztikai adatokkal is érvelve. A Jászit kísérő egyik újságíró úgy emlékezett vissza az eseményekre, hogy a tárgyalások kudarcát mindenki tudta a legelső pillanatban, csak Jászi Oszkár nem. „A nemzetiségi miniszter statisztikával ment a románok elé: a románok impériummal jöttek eléje.” A tárgyalásokon részt vevő Somló Bódog kolozsvári jogászprofesszor, miután Jászi minden javaslatát konokul elutasították, megkérdezte Maniutól, hogy ha semmit sem akarnak, hát mit akarnak mégis? Maniu válasza egyértelmű volt: „Önálló királyságot akarunk, tanár úr!” (Somló Bódog a trianoni békeszerződés után és miatt Kolozsváron, a Házsongárdi temetőben felakasztotta magát.)

MANIUT A MÁR HIVATKOZOTT MAGYAR ÚJSÁGÍRÓ úgy jellemezte, hogy ő az erdélyi románok büszkesége; szikár arcélű, hegyes orrú, keskeny állású ember; egyszerűen, de elegánsan öltözik; udvarias marad mindvégig; legjellemzőbb a két szürke, mozdulatlan madárszeme; vita közben hihetetlenül figyel a vele szemben állóra, s nyomban igyekszik visszavágni.

Maniu portréja

JÁSZIVAL VALÓ VITÁJÁBAN Maniu többek között a következő kijelentéseket tette: „Megvallom, én igenis a nagy alakulatok híve vagyok, és ha Ausztria–Magyarország felborult, más nagyhatalmi alakulatra van szükség. Hogy ez a Dunai Konföderáció lesz-e, ez kérdéses... Az a megoldás, ami előttünk lebeg, az egyedül igazságos. A románok hatalmas többsége kétségtelen, és ezért joga van önálló állammá alakulni, földőlvén az itt levő csekély számú nemzetiségeket... Mi nem mondhatunk le önállóságunkról azért, mert három megyében székelyek laknak. Erről egyébként nemzetgyűlésünk határozni fog.” Szintén Maniu jelentette ki Aradon: „Az okiratban az van, hogy a miniszter úr ezt a megoldást a wilsoni elveknek megfelelőnek tartja, tehát, hogy a wilsoni elvek életbe léptetésének az a módzat felel meg, amely ebben az ajánlatban le van fektetve. Mi ezt el nem ismerhetjük. Mi a wilsoni elvekben azt látjuk lefektetve, hogy az önrendelkezési jog nem községek, nem enklávék, hanem népek, területileg összefüggő, egységesen lakó nemzetek részére van elismerve... Mi jogot tartunk azon összes erdélyi és magyarországi területekre, amelyeken a románok mint geográfiaileg összefüggő kompakt nép és nemzet laknak, úgy amint az ennek a népnek és nemzetnek tradíciójában is él. Ha ezt vesszük vizsgálódásunk kiindulópontjául, könnyű lesz megállapítani, hogy hol van az a terület, amelyre mi szuverenitásunkat egész terjedelmében kiterjeszteni akarjuk.”

AZ EGYESÜLÉST „nemzetgyűlés” keretében kívánták legitimálni. Ezért 1918. december 1-jére Gyulafehérvárra összehívták a román nemzetgyűlést, amely kimondta Erdély feltétel nélküli egyesülését Romániával. E szövegváltozat Maniu javaslata, ugyanis az eredeti tervezet Erdély számára autonómiát írt elő, és a terület sorsáról alkotmányozó nemzetgyűlés lett volna hivatott dönteni. A gyulafehérvári határozatok szövege kifejezetten kisebbségbarát, és Maniu beszéde is ezt az üzenetet közvetítette (a nemzeti egység megvalósításában az

emberi szabadság diadalát látjuk, és ezen a területen az összes népek és egyének szabadságát akarjuk trónra ültetni; nem akarunk elnyomottakból elnyomók lenni; nem vesszük el az együtt lakó népek népi egyéniségét, és minden ember szabadon vállalja meg nyelvét és hitét, amelyben úgy a magánéletben, mint az állammal való viszonylatában élni akar stb.). De miért is tette Maniu ezeket az ígéreteket? Van egy elszólás a szövegében. „Hogy ellenségeink intrikái elnémuljanak.” Vagyis elsősorban politikai cél és nem a valós meggyőződés vezette Maniut. Ezt az értelmezést utólagos magatartása visszaigazolta.

IDEIGLENES KORMÁNYKÉNT létrejött a Kormányzótanács, amelynek elnökévé Maniut választották. Egyidejűleg a belügyminiszteri feladatokat is ellátta. A gyulafehérvári határozatokot elküldték Bukarestbe. 1919. január 8-án a száz népszervezet kibővített központi választmánya szintén kimondta a Romániával való egyesülést, hiszen Maniu tájékoztatta őket, hogy az antant Erdélyt Romániának ígérte.

NYILVÁN A GYULAFEHÉRVÁRI román nemzetgyűlés az egyesülés irányába mutató folyamatoknak csak egyik része, még jelentősebb folyamatok zajlottak le a katonai és a nemzetközi színtéren, a béketárgyalások folyamán, ahol a végleges döntéseket hozták. A nemzetgyűlés után – jelezve, hogy tervezett, összehangolt akcióról van szó – a fegyverszüneti megállapodásokat megsértve, a Magyarországon kialakult súlyos válságot kihasználva a román hadsereg megkezdte erdélyi előrenyomulását. Karácsonykor bevonultak Kolozsvárra, januárban a Maros vonalát foglalták el, majd az antant jóváhagyásával márciusban a Szatmárnémeti–Nagyvárad–Arad vasútvonalig jutottak előre. A magyarországi válság tovább súlyosbodott, Károlyi Mihály lemondott, és a Kun Béla irányította Tanácsköztársaság vette át a hatalmat. 1919 augusztusában a román hadsereg bevonult Budapestre, és novemberig megszállva is tartották a várost.

MINDEKÖZBEN MANIU Kormányzótanácsa „macchiavellisztikus brutálitással” vette át Erdélyben a hatalmat minden téren (közigazgatás, bíróságok). A továbbra is hatályos magyar nemzetiségi törvény (1868. évi XLIV. törvény-cikk) alkalmazását a Kormányzótanács fenntartotta, úgy, hogy a többség és a kisebbség helyet cserélt, de a gyakorlati alkalmazását az 1918 előtti magyar periódushoz képest is tulajdonképpen elszabotálta. A román parlament 1919 decemberében a gyulafehérvári határozatokból csak az egyesülést cikkelyezte be („a gyulafehérvári nemzetgyűlés határozatában szereplő területek a Román Királysággal örökre egyesültek”).

A ROMÁN KORMÁNY egységes államot kívánt megvalósítani, ezért 1920. április 4-én az erdélyi Kormányzótanácsot feloszlatták. Az erdélyi román elit és a bukaresti politika közötti feszültségek hamar nyilvánvalóvá váltak, az erdélyi

románokat sem a politikai döntéshozatalba, sem a bukaresti irányítású gazdasági projektekbe nem vonták be megfelelően. Például az 1922. évi választást Maniu a királyhoz küldött átiratában így jellemezte: „...a választások a legvadabb korrupció, vesztegetés, letartóztatások, lázadásra szítás, jelöltek elfogatásának, fogvatartásának eredménye... Bizonyítékaink vannak, hogy szavazólapokat loptak el, s a kihirdetett eredmény sok kerületben hamis... Ily módon a választás napja Erdélyben a gyász és reménytelenség napjává vált, s nemzeti szégyenbe és európai botrányba fulladt.” Maniu nem vett részt Ferdinánd király és Mária királynő gyulafehérvári megkoronázásán sem (1922. október 15.). A ceremónia ortodox egyházi szertartás keretében valósult meg, amikor az ortodox vallásúak részaránya Erdélyben csak 27%-os volt.

MANIU MEGTAGADTA az 1923. évi alkotmány megszavazását is. Az erdélyi Román Nemzeti Párt kifogásolta, hogy az 1866. évi alkotmány módosítása e célból megválasztott alkotmányozó gyűlés keretei között lett volna lehetséges, az 1922. márciusi választásokat megnyerő Nemzeti Liberális Párt parlamenti többsége viszont új alkotmányt fogadott el, nem kockáztatva újabb, az alkotmányozó gyűlés megválasztására szolgáló szavazás megrendezését. Így Nagy-Románia 1923 márciusában elfogadott új alkotmányát, az egyesülés utáni közjogi rendet biztosító alaptörvényt a Román Nemzeti Párt nem szavazta meg, mert az, álláspontjuk szerint, túlzott centralizációt valósított meg, és az 1922. márciusi választásokon az állampolgárok nem adtak felhatalmazást alkotmányozásra, az alkotmányozás kérdése nem szerepelt a választásokon. Maniu érvelése szerint az 1923. évi alkotmány ezért érvénytelen, a parlamentet alkotmányos céljától eltérítették, és olyan döntést fogadtattak el vele, amely nem tartozott a rendes törvényhozás hatáskörébe. Maniu szerint ez az alkotmány a Nemzeti Liberális Párthoz kötődő ókirálysági oligarchiát védte. Maniu többször hangsúlyozott álláspontja szerint Bukarest gyarmatként tekintett Erdélyre. Az egyesülés nagyon sok esetben nem az erdélyi románságot, hanem az ókirályságból küldött személyeket hozta pozícióba. Bukarest szemszögéből Erdély meghódított román tartomány, „amelynek minden gazdagsága, ipara, kereskedelme és természeti erőforrásai csak arra valók, hogy az állami hatalom bukaresti birtokosainak javára szolgáljanak”.

ELLENZÉKBŐL KISEBBSÉGI NÉZETEIT Maniu két ízben is kifejtette. Elsőként egy előadásán nyugvó, *A kisebbségek problémája* című művében (1924). Mondandójának lényege, hogy állami szempontból hasznos és okos dolog a kisebbségi ügy megoldása, mert elősegíti az ország fejlődését. A kisebbségi probléma megoldása a román nemzet jogos aspirációit is ki kell elégítse. A gyulafehérvári határozatok nem ígértek autonómiát, és a Románia területi épsége ellen irányuló minden mozgalmat könyörtelen eszközökkel és vaskövetkezetességgel kell megakadályozni, de tisztelni kell azon emberek és népek jogát

is, kikkel a sors együvé rendelt. Megoldásként a magyar nemzetiségi törvényre emlékeztető kisebbségi jogi szabályozást kínált fel.

MÁSODSZOR PEDIG 1925-ben a parlamentben, amikor a liberálisok közigazgatási törvénytervezete a kisebbségi nyelvhasználat kérdését átutalta a legfőbb közigazgatási tanács hatáskörébe, Maniu a következőket nyilatkozta: „Ama bánásmód, amelyet ez a törvényjavaslat óhajt nyújtani annak a négymillió léleknek, akik születés szerint nem románok, nem méltó a román néphez. S még fájdalmasabb az, hogy nem felel meg ama békeszerződés pragmatikus és precíz rendelkezéseinek, melyet mi aláírtunk, és ama ünnepélyes fogadalomnak, melyet tettünk. Mit mond ugyanis a békeszerződés? Nyolcadik szakaszában precízen megállapítja, hogy bár meg fognak jelölni a román állam számára egy hivatalos nyelvet, a kormánynak kötelessége lesz könnyítéseket eszközölni azonnal, nem pedig akkor, amikor azt jónak fogja látni, hogy Románia nem román anyanyelvű polgárai nyelvüket szóban és írásban használhassák még a bíróságok előtt is. Oly természetes, hogy minden polgárnak a helyi közigazgatási hatóságokkal való érintkezésben joga van saját nyelvén beszélni, hiszenki sem képzelheti, e században senki sem gondolkozhatik afölött, hogy mily beszélési lehetőséget biztosítson az állampolgárnak abban az esetben, ha érintkezésbe lép polgármesterével, prefektusával vagy megyei tanácsával. Minden kétség elkerülése végett a békeszerződésben precizították, hogy »még a bíróságok előtt is«, vagyis eme természeténél fogva centralista intézmény előtt is könnyítéseket kell nyújtani a polgároknak nyelvük szóban és írásban való használata tekintetében. Ha tekintetbe vesszük továbbá azt a körülményt is, hogy nem egy nemzetnek, nem egy népnek, de még az egyes embernek is joga van a lényével kapcsolatos összes szabadságokra, ha tekintetbe vesszük a nemzeti párt programpontjait 1848-tól a mai napig s ennek következtében azt, hogy az alba-iuliai gyűlés határozatában precizították azt, hogy az államnak kötelessége arról gondoskodni, hogy minden polgár saját anyanyelvén részesüljön a közigazgatásban, bírászkodásban és a közoktatásban, megérthetik, miért utasítjuk vissza e nagy probléma ily módon való tárgyalását.” (1929-ben viszont a Maniu-kormány közigazgatási törvénye sem rendezte a kisebbségi nyelvhasználat kérdését.)

AZ ERDÉLYI Román Nemzeti Párt regionális jellegén úgy léptek túl, hogy az ókirályságbeli Parasztpárttal egyesültek 1926-ban. Így jött létre a Nemzeti Parasztpárt, amely már országos szervezettel rendelkezett, és a nemzeti liberálisokkal szemben valós ellensúlyként, kormányzóképes erőként jelentkezett. Iuliu Maniu 1926 és 1933, illetve 1937 és 1947 között a pártelnöki tisztséget is betöltötte. A hatalmi harcokban a Mussolini-féle római menetelés (*marcia su Roma*) mintájára az erdélyi parasztok bukaresti menetelését is tervezte, és több kormányellenes tüntetés megszervezésében részt vett. A bukaresti oligarchiával szemben más politikai kultúrát képviselt, és azért küzdött, hogy

Miniszterelnökként

Romániában valós változásokat tudjon kezdeményezni. 1927-ben meghalt Ferdinánd király, és mivel a trónörökös, II. Károly szerelmi botrányai miatt lemondott 1925-ben a trónról, és külföldre távozott szeretőjével, Elena Lupescuval, hátrahagyva családját. Kiskorú fiát, Mihályt koronázták meg, és az uralkodói jogkör gyakorlására régenstanács alakult. 1928-ban a régenstanács felkérésére a Nemzeti Parasztpárt alakíthatott kormányt. Maniu miniszterelnök lett, a decemberben megszervezett választások pedig valóban tisztábbak voltak a korábbiaknál, és azokat a Nemzeti Parasztpárt megnyerte. Az elvárások nagyok voltak Maniival szemben: a románok közéleti tisztességet vártak el tőle. Kormányzása azonban a nagy gazdasági világválság korszakára tevődött rá, ezért céljait csak igen korlátozottan tudta megvalósítani. A politikai kultúra megváltoztatása is gyakorlatilag lehetetlen feladatnak bizonyult.

A MAGYAR ELVÁRÁS a gyulafehérvári határozatok megvalósítása volt. Úgy tekintettek a Maniu-kormányra (nyilván szkepticizmustól nem mentesen), mint az erdélyi románok kormányára, akik a gyulafehérvári határozatokba foglalt vállalásokat tették, és most megkapták az esélyt arra, hogy azokat megvalósítsák. Jancsó Benedek egyik írásában, a *Magyar Szemle* hasábjain elemezte, hogy mit várhat az erdélyi magyarság Maniu kormányától. Álláspontja szerint nem sok jót, mert Maniu programja a következőkből épül fel: városainak elrománosításával és egy középosztály megalkotásával kell a román nép társadalmi szervezetét egészségesebbé tenni, mert az erdélyi román nép társadalmi szervezete

a középosztály és a nemzeti termelést végző iparos- és kereskedőosztály hiánya miatt tökéletlen és egészségtelen; arra kell törekedni, hogy a román nép az állami hatalom egész erejével a műveltség, az anyagi jólét, a nemzeti és a lelki egységnek arra a fokára emeltesse, amelyre a magyarság a magyar állam pártfogásával és a közpénzek felhasználásával eljutott. Maniu ideálja a sokkal románabb, és nem a három nép egyenjogúságán felépülő Erdély.

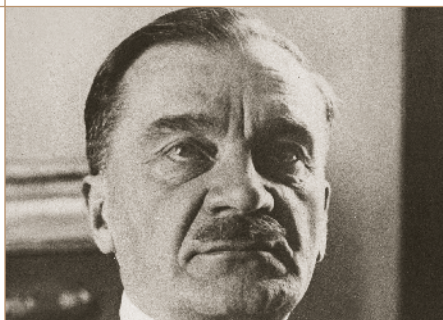
ÉRDEKES, hogy 1929-ben Jászi Oszkár levelet írt a miniszterelnök Maniunak, amelyben aradi megbeszélésüket idézte fel: „Rengeteg elfoglaltsága közepette nem szeretnék visszaélni az Ön annyira fontos idejével. Mégis legyen szabad Önt emlékeztetni életeinknek egy fontos epizódjára, mely Önnek a román nép végső felszabadulását, nekem az én országom tragikus összeomlását jelentette. Az Aradon folytatott tanácskozásainkra alludálok, amikor Ön a Román Nemzeti Bizottság nevében beszélt, de befejezésül hozzátette, hogy az az eszmény, mely az én lelkemben él a dunai nemzetek békés szövetségéről, Önt is hevíti, de hogy addig is, míg ez a távoli esemény realizálódhatik, Ön biztosít engemet arról, hogy a román nemzet a magyar kisebbséget mindenkor és minden körülmények között mint szabad és egyenjogú népet fogja tekinteni az állami és a kulturális élet minden terén.”

MANIUNAK A MAGYAR KISEBBSÉGHEZ fűződő viszonya komplex kérdés. Valamilyen szintű megértést mindenképpen tanúsított, de következetes kisebbségbarát magatartást nem. A magyar kulturális felsőbbrendűséget hirdető politika nemzedékében alapvető sértettséget okozott, és erre a nyíltan felvállalt vagy belső irányító hozzáállás, amelyet politikus társának, Alexandru Vaida-Voevodnak az elszólása jól jellemez: „a magyarok még nem szenvedtek elegendő” (tudniillik, hogy szenvedésük arányos legyen a románok 1918 előtti szenvedésével). Az 1928-ban papírra vetett, A. F. monogrammal szignált értékelés álláspontom szerint pontos és valós: „Maniu Gyula személyében, gondolataiban és politikai programjában egy történelmi politikának megszemélyesítője és vezére. Annak az immár százötven évre visszanyúló román nemzeti politikának, melynek jelentőségét Jancsó Benedek a román irredentista mozgalmak történetéről írott nagy munkájában fedte fel, s amely 1918 őszén látszólag *deus ex machina*ként ugrott ki a történelmi cselekvés színpadára. Maniut ezek a százados hagyományok irányítják...”

BUKARESTTEL VALÓ, a magyaroknak szimpatikus szembeállása is a román nemzeti politikának a folytatása. Az előbbi gondolatmentet folytatva: „Maniu, ha etikai szempontokat hangoztat a Brätianuk korrupcióval enyhített despotizmusával szemben, ebben nem a magyar jövőnek szállásainál, hanem ellenkezően, azért akarja konszolidálni, állam- és kormányzatképesé tenni Romániát, mert ezek nélkül feltétlenül buknia kell. A tényleges hatalom, a társadalmi, gazdasági és politikai erők akként osztódnak el Romániában, hogy

mindaz, ami erő és befolyás, az a Brătianuk körül csoportosul. Ezek ellen viszi reménytelen attakra Maniu népét és a vele szövetezett romániai parasztpártot... A két nagy feszítő és robbantó erőt: az erdélyi probléma és a szociális kérdés felvetését Maniu sohasem fogja működésbe hozni. A szociális probléma felvetése Oroszország szomszédságában már több, mint játék a tüzzel, az erdélyi kérdés felvetése a restaurálódó Magyarország szomszédságában pedig aktív bontó tényezője. Maniu sokkal határozottabban áll a román integritás priuszán, mint bármely más román politikus, vele a román határok kérdésében megalkudni nem lehet, csak kemény küzdelemben elvenni tőle. Szállóige lett mondása: *inkább a föld alatt, mint még egyszer idegen uralom alatt...* Ha modorban és személyes érintkezésben nem is érezhető, makacs, konok és fanatikus ellensége a magyar nemzetnek. Tőle megértést nem várhatunk.”

A MANIU-KORMÁNYHOZ fűzött magyar remények hamar összeomlottak. Talán egyetlen, főbb vonalaiban megvalósított kisebbségbarát intézkedése az eskütételt megtagadott köztisztviselők nyugdíjának részleges rendezése volt. Elszigetelten államsegélyt adott a kisebbségi iskoláknak. De ezzel ki is merültek a valós, kézzelfogható kisebbségi intézkedések. Krónikás álneven közölt álláspontjában valaki a következőket összegezte: „Erdélyi csüggedt magyar lelkek mélyén, szinte öntudatlanul is ott lappangott, ott rejtőzködött az a soha be nem vallott titkos remény, – hogy majd egyszer, – ha majd Maniu Gyula kormányra kerül, minden másképpen lesz... Ez a biztató reménység most úgy szétfoszlott, mint egy finom, ópiumos cigarettának a bódító, illatos, halványkék füstje. Nem maradt belőle más, csak a narkotikum utóhatása, ama bizonyos keserű íz a szájak szögletén. A szabadságot, egyenlőséget és testvériséget ígérő gyulafehérvári pontokat nemcsak felállító, de tíz év óta állandóan mellettük kardoskodó Maniu Gyula, most, hogy beválthatná azokat, egyszerűen sutba dobja valamennyit, mint valami ócska lim-lomot, amelyre senkinek sincs már szüksége... Mi, Erdély magyarjai, mint ahogy azt a Magyar Párt választási kiáltványa olyan lelkeket megrázóan mondja: *Magunkra maradtunk; ez a mi sorsunk...* Keserű tanulság ez a számunkra, de különösen azoknak a számára, akik Maniutól várták az erdélyi sors jobbrafordulását. Ez a tanulság azonban felébreszti az álmodókat, felrázza a csüggedőket és egybekovácsolja azokat, akik szétesni akartak egymástól.” 1930-ban az Országos Magyar Párt a következőképpen összegezte a romániai magyarság helyzetét: „Az Országos Magyar Párt szatmári nagygyűlése (...) ünnepélyesen tiltakozik Maniu Gyula, Mironescu és Titulescu uraknak a világ közvéleménye felé tett kijelentései ellen, mintha Románia kisebbségei boldog állapotban, a méltányosság és egyenlőség áldásai közepette élnének. Ellenkezőleg: a nagygyűlés kijelenti, hogy azt a tényleges és jogi egyenlőséget, amelyet a kisebbségi szerződés a közélet és magánélet minden terén Romániára is kötelezővé tett, nem csak megvalósítva nem látja, hanem ehelyett még a kormányok gazdasági politikája is a kisebbségek nemzeti létének megdöntésére irányul”.

A gondterhelt Maniu

JELLEMZŐ az a visszaemlékezés is, amely szerint „Maniu első kormánya idején megbízta Pop Ghița képviselőt, hogy a kisebbségi kérdést tanulmányozza a nagy világban, és tapasztalatai alapján tegyen jelentést, hogy majd egy bizottság elkészítse a kisebbségi státútumot. Jól emlékszem Jakabffy Elemér akkori nyilatkozatára, hogy milyen felesleges ez az utazás, meghívja ő Pop Ghița urat zaguzsáni könyvtárába, és ott három nap alatt

mindent megismerhet, amit a kisebbségi kívánságok kérdésében meg lehet ismerni. Pop Ghița mégis beutazta a fél Európát, járt Rigától Genfig, megjelent a genfi kisebbségi kongresszuson, ahol őt Wilfan elnök mint új virradat hírnökét köszöntötte, de mi soha nem hallottunk róla, hogy jelentését megalkotta volna, még kevésbé történt meg a kisebbségi státútum elkészítése.”

EMBERI ARCÁT pedig talán (a Maniuval több interjút készítő) Kasztner Rezső újságíró ragadta meg a legjobban: „Maniunál az általános kifejezések titokzatos csuklyáját öltik magukra a mondanivalók (...) Szürkés-kék szemeiből változatlanul ugyanaz az az átható, semmilyen belső emóciót el nem áruló pillantás szegődik a partnerre. Szemedbe néz, és hiába próbálsz olvasni a pillantásban.”

MANIU 1928 ÉS 1933 KÖZÖTT rövid megszakításokkal több kormányt vezetett. 1930 júniusában II. Károly visszatért az országba. Kiskorú fiát, Mihályt és a régenstanácsot félreállítva királlyá koronázták. Ezt a visszatérést Maniu tulajdonképpen elfogadta, vagy még pontosabban, szervezte és támogatta is, az új királyban szövetségest remélve a liberálisokkal szemben folytatott politikai küzdelmeiben. II. Károly azonban nem váltotta be Maniu reményeit. Ötévi nemzeti parasztpárti kormányzás után, 1933 végétől visszatértek a hatalomba a liberálisok. Maniu ellenzékéből politizált tovább. Tiltakozott, amikor meglepő módon a liberális Victor Iamandi miniszter a Romániában élő négymilliónyi kisebbségről beszélt. Iamandi szerint a kisebbségek „az ország egyik-másik vidékén tökéletes történelmi folytonosságban jelentkeznek, és minden tekintetben ugyanazon a síkon állanak az állampolgári jogok szempontjából, mint mi. Hivatalos állami politikát folytatni négymillió ember ellen, akiknek óriási többségével szemben a legkisebb mértékben sem lehet az illojalitás vádját emelni, lehetetlenség. Ezek a kisebbségek a mi államunkban fontos szerepet töltenek be gazdasági és társadalmi tekintetben, s ha az államhűség szempontjából nem hagynak kívánnivalót, akkor nem lehet őket erőszakos politika

áldozataivá tenni. Uraim, én azt hiszem, hogy nagyon könnyelműen beszélnek egyesek a városok romanizálásáról, hiszen Erdély, Bukovina és Beszarábia városai, de különösen Erdély városai sohase voltak a mieink.” (Az antifasiszta Iamandit 1940-ben a vasgárdisták meggyilkolták.) Maniu szerint „Iamandi miniszternek a nemzetiségi küzdelmekre vonatkozó megjegyzései felháborító. Nem emlékszem még egy esetre, amikor a miniszteri padokból ilyen nemzeti eretnekségre valló kijelentések hangzottak volna el. A nemzeti eszmének oly módon való meghamisítása, ahogy azt Iamandi tette, etikai és nemzeti defetizmus. Az igazságérzet, amelyet a kisebbségi egyedekkel és nemzetekkel szemben alkalmaznunk kell, nem vezethet arra, hogy helytelen és a való helyzetnek meg nem felelő kijelentéseket tegyünk jogainkra vonatkozólag.”

ROMÁN NEMZETI PROGRAMJÁT következetesen képviselte tovább. Egyik parlamenti beszédében (1935) azt jelezte, hogy „mi románok Erdélyben igen keveset haladtunk a magyar uralom alól való felszabadulásunk óta. A valóság tényleg az, hogy a magyarok, szászok stb., a múlt uralomból átmentett gazdasági és társadalmi felépítettségét meg kell változtatnunk minden rendelkezésünkre álló eszközzel.” Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ezt a programot a szovjet típusú diktatúra valósította meg, tényleg minden eszközzel: államosítás, elkobzás, szövetkezetesítés, kuláknak nyilvánítás, politikai üldözés. Maniu itt előre jelezte a jövőt. Egyébként az európai integrációs folyamatokat is előre látta: „A jövő a nagy társadalmi és gazdasági egységeké, nevezzék ezeket politikai téren államoknak vagy föderatív egyesüléseknek, gazdasági téren pedig szövetkezeteknek vagy társulásoknak. Romániának előbb vagy utóbb be kell lépnie egy ilyen nagy egységbe, és akkor szerepét az fogja meghatározni, miként tudta addig szervezni és vezetni az államot.”

JAKABFFY ELEMÉR mondott róla máig aktuális ítéletet: „Ez az államférfi is bűnös abban, hogy az alba-iuliai [gyulafehérvári] eszmékhez hűtlen lett, tekintély csorbulásának kétségtelenül ez legfőbb oka, de legalább nem állott azok közé, akik a népjogok teljes megsemmisítésében látják a jövő legnagyobb biztosítékát.” Ez a tétel is árnyalásra szorul, hiszen Maniu 1937-ben még a vasgárdistákkal is választási paktumot kötött a liberálisok ellenében.

MANIU II. KÁROLY KIRÁLY 1938-tól kiteljesedő centralizáló politizálásával, a királyi diktatúrával, a Nemzeti Újjászületés Frontjának korporatív alapok szerveződő egyetlen pártjával a parlamentarizmus védelmében szembefordult. Viszont a Bánffy Miklós által írt, a magyar kisebbségi sérelmeket rögzítő és a magyarok bizalmatlanságát indokoló, a királynak 1940 lelegején benyújtott emlékiratot Maniu hevesen kritizálta. A kormányt hibáztatta, hogy a magyarok ilyen módon követelődnek.

1940-BEN II. KÁROLY MEGBUKOTT: Románia elvesztette Besszarábiát és Észak-Erdélyt. Észak-Erdéllyel, a második bécsi döntés alapján, Maniu szülőfaluját, családi kisbirtokát is visszacsatolták Magyarországhoz. Romániában az uralkodói hatalmat formálisan a nagykorúvá vált I. Mihály király gyakorolta. A kormányzatot első fázisban Ion Antonescu és a Vasgárda közösen (1940. szeptember–1941. február), majd a Vasgárdával történő leszámolást követően Antonescu katonai diktatúrája irányította. A legionárius állam idején a Vasgárda meggyilkolta több politikai ellenfelét, így elhurcolták és lelőtték Virgil Madgearut, a Nemzeti Parasztpárt főtitkárát, a nemzeti parasztpárti kormányok többszörös pénzügyminiszterét, neves közgazdászt (1940. november 27.). Maniu megpróbált közbelépni az érdekében, de elkésett.

MANIU AZ ANTONESCU-DIKTATÚRA alatt az ellenzéki és angolbarát opciót képviselte. Antonescu megtűrte és tisztelte is Maniut. Nyilatkozata szerint ha a német szövetség kudarcot vall, őt kivégzik, de Maniu még megmentheti az országot. Antonescu és Maniu közös politikai célja volt a nyugati határok helyreállítása, Észak-Erdély visszaszerzése. Antonescu a nyugati határokért harcolt a Szovjetunió ellen (1943. július 19-i nagyszebeni beszédében jelentette ki, hogy hús Transznisztriát sem fogad el Erdélyért cserébe). Maniu kapcsolatban volt az angol titkosszolgálattal. Abban reménykedett, hogy a németek veresége esetén angolszász irányítású lesz a békefolyamat, célja pedig Észak-Erdély visszaszerzése volt. A kiugrás témájában tárgyalásokat kezdeményezett Bethlen Istvánnal, aki Bánffy Miklóst küldte 1943 júniusában Bukarestbe tárgyalni. Maniu célja valószínűleg nem az volt, hogy összehangolják a kiugrási kísérleteket, sokkal inkább a magyar diplomácia céljairól kívánt tájékozódni, hogy azok ismeretében, Magyarországot megelőzve léphessenek. Bethlen Bánffy Miklóson keresztül a nagyhatalmak döntéséig a *status quo*, vagyis a második bécsi döntés által kialakított rendezés fenntartását ajánlotta fel, amit Maniu indirekt módon, udvariasan kertelve, de lényegében kategorikusan utasított el. A szovjet hadsereg előrenyomulásának kontextusában Maniuek már a Szovjetunió irányába is tapogatóztak, hiszen egyértelművé vált, hogy a békefolyamatnak a Szovjetunió a térségben kulcsszereplője lesz. A londoni emigrációból a térség jövőjét szervező Edvard Beneš-sel is kapcsolatban voltak. A Sztálinnal is egyeztető Beneš által Maniunak írt levél már a Szovjetunió álláspontját tolmácsolta: „Románia kötelezi magát arra, hogy részben megtéríti azokat a károkat, melyeket a Szovjetunió okozott, elismeri a Szovjetunió jogos igényeit Besszarábiára és Bukovinára vonatkozóan, a szövetségesek viszont érvénytelennek tekintik az általuk soha el nem ismert második bécsi döntést.”

ENNEK A LEHETŐSÉGNEK az ismeretében Maniu is részt vett a kommunista történetírás által utólagosan kisajátított 1944. augusztus 23-i sikeres román kiugrás megszervezésében (Antonescu letartóztatásában, a németekkel szemben

és a Szovjetunió oldalán történő hadba lépésben). Minden jel szerint Maniu győzte meg a fiatal királyt, hogy vegyen részt a puccsban.

1944 ŐSZÉN Maniu-gárdák elnevezéssel román félkatonai, önkéntes szervezetek jöttek létre. Erdélyben számos gyilkosságot, rablást és nemi erőszakot elkövettek a magyar lakossággal szemben (Szárazajta, Csíkszentdomokos, Gyergyószentmiklós, Magyarzsombor, Egeres, Bánffyhunyard stb.). Több ezer magyart hurcoltak internálótáborokba. Az atrocitások következtében Erdélyből újabb magyar menekülthullám indult el. Vitatták Maniu kapcsolatát ezekkel a szervezetekkel, de tényként rögzíthető, hogy Maniu pénzt adományozott a gárdák létrehozására, egyik önkéntes egység elindulásának szertartásán is részt vett. De az atrocitások a kutatások jelenlegi állása szerint közvetlenül az ő személyéhez nem köthetőek. A bandákat novemberben feloszlatták. Ebben alapvetően a szovjet nyomás játszott szerepet, amely Észak-Erdélyből kiparancsolta a román közigazgatást. A szovjet érdekeknek megfelelő Petru Groza-kormányának az 1945. március 6-i kinevezése után térhetett vissza a román közigazgatás Észak-Erdélybe. Észak-Erdély kérdésével irányították a román belpolitikát a szovjetek.

A KOMMUNISTA HATALOMÁTVÉTEL időszakában Maniu megpróbált ellenállni a szovjet típusú diktatúra kiépülésének. Beadványokat szerkesztett a nyugati hatalmakhoz, amelyben megpróbálta őket tájékoztatni és befolyásolni, hogy ne engedjék az országot a szovjet érdekszférába jutni. Az 1946. november 19-i választásokat a Nemzeti Parasztpárt gyakorlatilag megnyerte, azonban a választási eredményeket a kommunisták meghamisították.

AZ EGYPÁRTRENDSZER KIÉPÍTÉSÉNEK folyamatában fontos lépés volt a történelmi pártok felszámolása. Titkosszolgálati akció keretében a Nemzeti Parasztpárt Vezetőségének felkínálták a lehetőséget, hogy külföldre távozzanak. Az ajánlat valójában csapda volt, célja a Nemzeti Parasztpárt megszüntetése. A párt több vezetőjét a Tămădău melletti reptéren 1947. július 14-én elfogták. A korabeli sajtó jelentése szerint a „Maniu-féle nemzeti parasztpárt több vezető egyénisége, akiket a demokratikus, rendszer elleni féktelen gyűlölet hatott át, és mindent elkövettek a rendszer megdöntésére, Maniu egyenes utasítására külföldre való szökést kíséreltek meg. Az igazságszolgáltatás sújtó kezétől való félelmükben ezek a nemzeti parasztpárti vezetők július 14-én akarták hitvány szökevényekként elhagyni az országot. Az állambiztonsági szervek július 14-én este 7 órakor, mikor is a »történelmi« politikusok a Bukaresttől mintegy 46 kilométerre lévő Tămădău repülőtéren felszállást kíséreltek meg, a felszállás pillanatában megghiúsították szándékukat.” (Más források reggel 7 órát rögzítenek, ezt igazolja vissza több dokumentum is.)

Maniu pere (1947)

MANIUT IS LETARTÓZTATTÁK, aki életkorára hivatkozva nem vett részt személyesen az ország elhagyásának kísérletében, illetve azt is kijelentette, hogy valakinek maradnia is kell. Viszont őt a szökési kísérlet értelmi szerzőjének tekintették. Hazaárulásért az októberben kezdődő politikai perben már novemberben életfogytiglani börtönre ítélték. Illegális határátlépési kísérletért szokványos körülmények között 3-6 hónapig tartó szabadságvesztés volt a büntetés, viszont a nemzeti parasztpártiak ellen folytatott koncepció perben az idegen hatalmakkal való összeesküvés, a román demokratikus rend megdöntésének előkészítése szerepelt fő vádpontként. A leszámolás lendületében azonban a teljes politikai tevékenységét szankcionálni akarták: a bécsi és budapesti hatóságokkal együttműködött az erdélyi románság elnyomásában (mert országgyűlési képviselő volt); az 1918-as egyesülést meg kívánta akadályozni, mert feltételeket támasztott, és így akadályokat gördített az egyesülés útjába (mert megpróbált a bukaresti politikával szemben bizonyos biztosítékokat rögzíteni elsősorban az erdélyi románság érdekében); a két világháború között reakciós politikát folytatott, és a fasiszmus támogatója volt; a második világháború idején Antonescu és a Szovjetunió elleni harc híveként nyilvánult meg; a román kiugrás után pedig a fasisztákat, hazaárulókat, imperialista ügynököket gyűjtött maga köré.

MANIU AZT NYILATKOZTA, hogy nem tört a demokratikus rend ellen, kizárólag politikai harcot folytatott, az angol és amerikai diplomatákkal, illetve

az emigráns volt román diplomatákkal a kapcsolatai „tájékoztató jellegűek voltak, ugyanakkor tiltakozásnak minősültek a nemzetközi szerződéses és a pártunkkal megkötött megállapodások megsértéséért, amelyek értelmében az alkotmányos életet, a politikai és állampolgári szabadságokat tiszteletben kellett volna tartani, és amelyeket folyamatosan megsértettek”. A nemzeti parasztpárti vezetők külföldre távozásának a célja is az volt, hogy tájékoztassák a közvéleményt a romániai jogtiprásokról, és nem kívántak emigráns kormányt alakítani. Az ítéletet, mivel Románia még formálisan királyság volt (nem sokára, 1947. december végén kiáltották ki a köztársaságot), a következő szokványos bevezetővel, a király nevében hirdették ki: „Mi, I. Mihály, Isten kegyelméből és a nemzeti akaratból Románia királya, minden jelenvalónak és jövődöbelinek egészséget.”

*Maniu börtöncellája
Máramarosszigeten*

MANIU VOLT AZ EGYETLEN, aki nyakkendőben jelent meg a tárgyaláson. Azt mondta, hogy „gallér és nyakkendő nélkül akartak bíróság elé állítani. De én visszautasítottam. Elmagyaráztam nekik, hogy egész életemben tisztességesen öltözködtem. Olyan dolgokat hoztak, amelyek nem illettek hozzám, amelyek nem az enyémekek voltak. Ismét kijelentettem, hogy ilyen körülmények között nem vagyok hajlandó megjelenni a bíróságon. Végül az »urak« úgy döntöttek, hogy elhozzák otthonról az ingeimet, gallérokat és nyakkendőket, amiket megszoktam.” Életfogytiglanra ítélték.

MANIU 74 ÉVES VOLT EKKOR. Börtönbüntetésének letöltését Galacon kezdte el, majd 1951-ben áthelyezték a hírhedt máramarosszigeti börtönbe. 1953. február 5-én hunyt el betegen, éhezve, egészségileg és szellemileg is leépülve a börtönben. Holttestét valószínűleg az ukrán határ közelségében található „Szegények temetőjében”, sok más politikai fogoly nyughelyén ásták el. A román Legfelsőbb Bíróság 1998-ban rehabilitálta Maniut. A szovjet típusú diktatúra Maniu személyét megtagadta, de román nemzeti politikáját sokban szervesen folytatta.

HOGY MIÉRT NEVEZHETJÜK kis túlzással Maniut Nagy-Románia megte-remtőjének? Erre a román Szenátusban 1929-ben Gyárfás Elemér adta meg a választ: „...mi láttuk azt, hogy Gyulafehérváron összegyűlt az erdélyi románság,

REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ

I. ACT DE MOARTE nr. 128

Anul 1957 luna *noiembrie* ziua *20*

SFATUL POPULAR	
Orașul	<i>Sighet</i>
Comuna	<i>Sighet</i>
Raionul	<i>Sighet</i>

1	LOCUL MORȚII	Regiunea <i>Bata Luare</i>	Raionul <i>Sighet</i>
2		Orașul (Comuna) <i>Sighet</i>	Sala ¹⁾
3	a) NUMELE	<i>Maniu</i>	
	b) PRENUMELE	<i>ovaru</i>	
4	NUMELE ȘI PRENUMELE PĂRINȚILOR	TATA	<i>Ioan</i>
		MAMA	<i>Eliza</i>
5	DATA MORȚII	Anul 1957 luna <i>noiembrie</i> ziua <i>20</i> ora <i>9</i>	
6	SEXUL <i>libertin</i>	7	Vârsta <i>80</i> ani; - luni; <i>26</i> zile
8	STAREA CIVILĂ	Necăs., Căsăt., Văduv., Divorțat(ă), Necunoscut(ă) *	
9	LOCUL ȘI DATA NAȘTERII	Regiunea	<i>oradea</i>
		Orașul (Comuna)	<i>Siculțu</i>
		Salul	
		Anul <i>1873</i> luna <i>ianuarie</i> ziua <i>8</i>	
10	NAȚIONALITATEA	<i>română</i>	
11	CETĂTENIA	<i>română</i>	
12	Ultima școală și clasă absolvită	-	
13	A fost în timpul muncii ori a fost întreținută (de Stat sau de altcineva)	*) A fost în timpul muncii A fost întreținută (de Stat sau de altcineva)	
14	OCUPAȚIA	<i>fără ocupație</i>	
15	Denumirea și adresa întreprinderii sau instituției unde a lucrat	-	
16	CHI copii minori are	-	
17	Unde a murit	<i>a. Sighet</i>	
18	Unde a avut domiciliul stabil	Regiunea	<i>București</i>
		Raionul	<i>7. Medieșeni</i>
		Orașul (Comuna)	<i>București</i>
		Salul	
		Strada <i>Sfintului</i>	Nr. <i>10</i>
19	CAUZA MORȚII STABILĂ PRIN CERTIFICATUL MEDICAL PRIN CARE SE CONSTATĂ MOARȚEA	<i>insuficiență cardiacă, miocardio-embolică</i>	
20	Decedatul a fost în tratament medical (da, nu)	<i>da</i>	

*) Se vor șterge situațiile necorespunzătoare.

Maniu halotti bizonyítványa (1953)

mely Erdély lakosságának többségét képezi, és ott Maniu Gyula és társainak vezetése alatt határozatokat hozott. Ha, Szenátor Urak, meg hasonlós lett volna az erdélyi román vezető férfiak között, ha Maniu Gyula nem lett volna olyan szívós és következetes azokban a tárgyalásokban, melyeket vele és párthíveivel a magyar kormány 1913 óta folytatott, kezdve Tisza István miniszterelnökön és végezve Jászi Oszkárral Aradon, aki felajánlott mindent neki, felajánlotta egész Erdély autonómiáját román fennhatóság alatt s egyáltalában mindazt, amit csak Maniu Gyula kért volna, de ő semmit ebből el nem fogadott, akkor bizonyára sok minden másképp történt volna. Mi ezt jól tudjuk s tudják az összes erdélyi románok, s ezek után lehet-e támadni Maniu Gyulát azon az alapon, hogy nem jó román, és Budapest zsoldjában áll, mikor Budapest Jászi Oszkár

útján tálcán ajánlott fel mindent neki, amit felajánlhatott, és Maniu Gyula azt visszautasította?”

PARADOX MÓDON tervét, az erdélyi városok elrománosítását az a szovjet típusú diktatúra valósította meg, amely Maniuval leszámolt.

NAGYON SOK MAGYAR reményt fűzött tevékenységéhez, empátiát vártak el tőle, azon az alapon, hogy az 1918 előtti időszakban megtapasztalta és megélte a román kisebbség nemzetiségi harcait. Maniu azonban mindenekelőtt az volt és az is maradt, ahogyan Albrecht Ferenc jellemezte: a román nemzeti ideálok megvalósításának kérlelhetetlen és fanatikus harcosa. Az erdélyi román nemzeti politika megkövült oroszlánja. Ez Maniu, a badacsonyi szfinx.

Ó V Á R I E L E M É R

ÓVÁRI ELEMÉR, KOLOZSVÁR JÓKEDVE

VERESS EMŐD

Óvári Elemér a XX. század első felében Kolozsvár meghatározó egyénisége volt: jogász, kulturális szervező, legendás mókamester. Egyik barátja, Harsányi Zsolt visszaemlékezése szerint „széles vállú, hatalmas természetű, kicsit rövidlátó tekintetű óriás gyanánt él az emlékemben, akinek gyermeki jószág ül az arcán, és valami hunyorgó ravaszság, egy-egy új csíny fölött való titkos elégtétel cikázó derűje. Mert ha fölkelte ügyvédi irodájának íróasztala mellől, másnapig semmi másra nem járt az esze, mint hogy kit hogyan lehet megtréfálni.”

ÓVÁRI ELEMÉR 1876. február 29-én született Kolozsváron. Édesapja Óvári Kelemen jogász, egyetemi tanár, a kolozsvári jogi kar dékánja és a Ferenc József Tudományegyetem rektora is volt. Elemér középiskolai tanulmányait Kolozsváron a piaristáknál, egyetemi tanulmányait szintén Kolozsváron, a Ferenc József Tudományegyetemen végezte. Jogi és államtudományi doktorátust szerzett, majd ügyvédi vizsgát tett, 1904-től a kolozsvári ügyvédi kamara tagja lett.

ELSŐ LÁTVÁNYOS TEVÉKENYSÉGÉT a hírlapírás területén kezdte meg. A *Kolozsvári Hírlap* főszerkesztőjeként sajtóperbe fogták, mert 1904-ben *Még egy hadparancs* című cikkében kritika tárgyává tette Tisza erőszakoskodását, hogy a vasutasokat katonai szolgálatra rendelte be. A felmentéssel záruló sajtóper nem akadályozta meg szakmai karrierjének felívelését. Óvári Elemér 1906-tól Kolozsvár főügyésze lett. A főügyész a helyi közigazgatás központi szereplője volt: a törvényhatóságnak jogtanácsosa, akit minden olyan ügyben, melynél a jogi szempont a döntő, határozathozatal előtt meg kellett hallgatni; a törvények órének számított, s mint ilyen, a törvényhatóság határozatai ellen fellebbezéssel élhetett. Főügyész csak okleveles ügyvéd lehetett, és a hivatalos teendői teljesítését nem akadályozó mértékben magánügyvédi gyakorlatot is folytathatott.

1906-BAN, amikor Bánffy Miklós frissen kinevezett főispánként érkezett meg Kolozsvárra, ünnepélyesen fogadták. A korabeli sajtó szerint „Kolozsvár város bizottsági tagjai Szvacsina Géza polgármesterrel és a városi tanácsosokkal a

Az Óvári gyerekek: Zoltán és Baba
(középen)

pályaudvaron gyülekeztek össze, hogy együttesen fogadják a küldöttséggel érkező főispánt. A városatyáknak is nagyobb része pompás magyarruhákban jelent meg, s különösen jól festett dr. Óvári Elemér hófehér díszmagyar ruhában, mely nagyon ráillett a tehetséges fiatal ügyvéd deli alakjára.”

ÓVÁRI UGYANEKKOR, 1906-ban házasodott. Felesége Purjesz Olga (1881–1944), Purjesz Zsigmond híres belgyógyász orvos, egyetemi tanár leánya volt. Két gyerekük született: Zoltán (1907–2005) és Magda Éva (becenevén Baba, 1908–?).

Móricz Zsigmond az Óvári-ház udvarán

ÓVÁRI FÉL ÉVSZÁZADON KERESZTÜL minden kulturális vagy sport célú szervezkedés vezéralakja volt, a dalegyletektől a Színpártoló Egyesületen át a Kaszinóig vagy a Sakkozó Társaságig (híres, verhetetlen sakkjátékosként ismerték). Ő volt a kezdeményezője a 48-as honvédek és özvegyeik segélyezésének is: Kolozsváron 1910-ben 29 honvéd és 15 honvédözvegy élt még.

ÓVÁRIÉK FOLYAMATOSAN nagy társasági életet éltek. A család, a Purjesz Zsigmond által elkezdett hagyományt folytatva és kiteljesítve, Monostori úti házukban egyfajta irodalmi-kulturális szalont működtetett, megfordult ott Ady, Bartók, Kodály, Dohnányi, Móricz, Kuncz Aladár, Hunyady Sándor, Wass Albert, Dsida Jenő és nagyon sokan mások.

HUNYADY SÁNDOR a következőképpen emlékezett vissza az 1910 körüli Óvári-szalontra:

„Fiatal újságíró voltam Kolozsváron. Fialtam voltam és újságíró. Ez annyit jelent, hogy rettentő keveset aludtam. Rendesen öt óra-
kor reggel feküdtem le és hatkor keltem fel, mert hétre már bent kellett lenni a szerkesztőségben, miután déli lapnál dolgoztam, és a munkaidő reggel héttől déli egyig tartott. De volt olyan eset is, amikor csak öt percet töltöttem az ágyban. Igazán csak azért fe-
küdtem le, azért hunytam be a szemem egy percre, hogy aztán az öltözködésnek, amikor fogat mostam és fésülködtem, ürügyem legyen arra gondolni, hogy korán kelő rendes ember vagyok, aki rohan a hivatalába.

Hanem azon a napon, amelyről itt szó lesz, öt percig sem aludtam. Egyenesen a kártyasztaltól mentem a szerkesztőségbe. Nyár volt, hétvége. Ha jól emlékszem, szombat.

Összegyűlt bennem nemcsak az elmúlt huszonnégy óra, hanem az egész hét álomrestanciája. Olyan álmos voltam, hogy szinte fájt. A szemem égett, a fülem zúgott, az ujjaim hegye eltompult, duplán láttam és triplán hallottam...

Elhatároztam, hogy ha egy óra lesz, és vége a munkának, haza sem megyek, hanem bent a szerkesztőségben lefekszem a fogadószoba poloskás díványán. Alig volt erőm mozdulni. Vonzott a föld. Közel álltam hozzá, hogy ott, ahol vagyok, lefekszem a padlóra és elalszom, mint egy darab kő.

Egy óra előtt öt perccel megszólalt a telefon. Engem kerestek. Fölemeltem a kagylót. 'Halló' – szólottam bágyadtan. Friss hang harsogott a fülemben. Ó. úr [Óvári Elemér] beszél. A hatalmas, tréfás, híres Ó. úr. Ügyvéd és mecénás. Bálványa minden erdélyi cigánynak, színésznek, hírlapírónak. Ebédre hívott meg Ó. úr. Mégpedig aznap két órára. Kifogást nem fogadott el. Figyelmeztetett, hogy ő kap ki odahaza, ha nem leszek ott az ebéden. Mert a felesége már egy héttel előbb megmondta, hogy szóljon nekem. Bocsánatot kért, hogy csak most telefonál. Elfelejtette.

Ezt a meghívást nem lehetett visszautasítani. Ó.-ék háza nagyon híres ház volt Kolozsváron. Járt oda mindenki, aki valamit számított Erdély magyar társadalmában. Grófok, püspökök, politikusok, szép asszonyok...

Akit ez a ház 'felvett', annak meg volt vetve a fejealja Kolozsváron. Tudtam, hogy kik lesznek ott. B. gróf, a gazdám. Egy másik B. gróf, a másik gazdám. B. bárónő, aki rettentően imponált nekem. D. grófnő, akit gyönyörűnek találtam. Ott volt a szerkesztőm, egy főpap, az akkori magyar miniszterelnök felesége, aki éppen hazalátogatott Erdélybe.

Tudtam, hogy ott lesz három lány, akikbe, úgy, ahogy vannak, egyszerre majdnem szerelmes voltam... Együtt volt itt minden, ami fontos egy fiatalember

Hunyady Sándor

Az Óvári-gyerekek nagymamájukkal

életében. Szívügy és ambíció. Először hívtak meg asztalukhoz.” Hunyadi Sándor a fáradtságtól ebéd után a nappaliban elaludt. Éjfél előtt kevéssel ébredt fel, bezárva. Szegényében öngyilkosságra is gondolt. Ekkor vette észre, hogy gombostűvel a mellére egy cetlit tűztek: Moziba mentünk. Éjfélkor hazajövünk. Aludj jól. Ölel Elemér. Amikor visszajöttek a moziból, nem engedték hazamenni. Megvacsoráztatták. Gramofon, táncmulatság kezdődött. Hunyady hajnali négykor búcsúzkodni szeretett volna: akkor sem engedték.

– Menni akarsz? Máris? Ugyan, ne bolondozzál!

– Álmos vagyok! – dadogtam.

– Álmos?! Hát fekdj le! Van itt ágy. Adok én hálóinget, és reggel majd elhozzuk a szállásodról a fogkefédet. Herkulesi markával újra megfogta a karomat, hogy moccanni sem tudtam. A szobalányt szólította:

– Menjen, Ilus, vessenek ágyat a szerkesztő úrnak a vendégszobában, mert látom rajta, hogy szeret itt lenni nálunk!”

1913-BAN TÖRTÉNT, még a boldog békeidők utolsó évében, hogy egy gyógyszerészgyakornok a szomszédban flóbertfegyverrel célba lövést gyakorolt. Egyik golyó véletlenül a saját házuk udvarán játszó Magdát, Óvári Elemér öt-éves leányát találta el. A lányka összeesett. A nagypapa, Purjesz Zsigmond orvosprofesszor 1911-ben nyugdíjba ment, és Budapestre költözött. Ott tovább folytatta orvosi gyakorlatát, de ekkor épp Kolozsváron tartózkodott. A sebben maradt flóbertgolyót kivette, és ellátta a sebet. Apró előjele volt ez annak, hogy más formában és más következményekkel, 1944-ben ugyanitt le fog játszódni

egy lövöldözés. Nem flóbertpuskával és összehasonlíthatatlanul végzetesebb következményekkel.

ÓVÁRI ELEMÉR 1915-ben önkéntes katonaként az olasz fronton harcolt, 1916-ban betegsége miatt felmentették. Városi főügyészi minőségét az impériumváltásig megőrizte. Ezt a tisztségét a román hadsereg Kolozsvárra való bevonulása következtében veszítette el. Viszont nem hagyta el Erdélyt. Már túl a negyvenen beállt asztalosinasnak Hevessy József Fadrusz utca asztalosműhelyébe. Majd amikor lehetett, újrakezdte az ügyvédi praxist.

AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS IDŐSZAKÁBAN, pár hónappal a trianoni békeszerződés aláírása után történt barátjának, Somló Bódog kolozsvári jogászprofesszornak a tragikus halála.

SOMLÓ BÓDOGOT 1919-től, az egyetem menekülésével a budapesti egyetem professzorának nevezték ki. 1920 szeptemberében Kolozsvárra utazott. Életének utolsó napján Óvári Eleméréknél ebédelt, és célzott arra, hogy úgy érzi, nemsokára meg fog halni: az édesanyja mellett szeretne megpihenni. Somló ugyanaznap este vacsorára is hivatalos volt, de késve sem érkezett meg.

ÓVÁRI ELINDULT Somlót megkeresni, de a szállodában sem találta meg (más források szerint Óváriéknál volt megszállva). Annyit derített ki, hogy késő délután kiment a Házsongárdi temetőbe édesanyja sírjához. Óvári éjjel a zárt temetőbe nem jutott be, így másnap reggel újra elment a Házsongárdba. A temetőőr ekkor értesítette, hogy édesanyja sírjánál Somló Bódog felakasztotta magát. Más források szerint a holttestet nem a temetőőr, hanem a Somlót kereső Óvári Elemérné és kísérei találták meg, vagy Óvári Elemér maga találta meg. Somló Bódog bátyja, Gusztáv is öngyilkos lett, 1900-ban, 24 évesen, egy drámai színésznő miatt.

SOMLÓ BÓDOG 47 éves volt. Barátja halála mélyen megrendítette Óvárit.

ÓVÁRI ELEMÉR tréfa-nagymesteri (hecc-Meister) mivolta legendás volt. Ilyen értelmű működése, csakúgy, mint jogászi pályája, politikai korokon átível: az Osztrák–Magyar Monarchia idején kezdődött, Nagy-Romániában folytatódott, és még Észak-Erdély visszacsatolása idején is üzte tréfáit. A területi korlátokkal küszködve is muszáj, példa jelleggel, megidéznünk ezt az arcát is, a szemtanúk által rögzített néhány kis történeten keresztül.

FELMERÜLHET A KÉRDÉS: hogyan kell valakiből tigrist csinálni? Harsányi Zsolt visszaemlékezése szerint „ez a következőképpen történik. Az ember int a pincérnek, aki úgy ért már minden mozdulatot és kacsintást, hogy máris siet a konyhára, ott jó sokáig forgat égő gyújtószálak fölött egy pezsgősdugot, aztán észrevétlenül odahozza a tréfacsinálónak. Tudni kell, hogy a világ

Óváriné Purjesz Olga

valamennyi tárgya között egyetlenegy sem tud akkora kormot eresztetni a gyújtóláng fölött, mint a pezsgősdugó. Jó zsíros, vastag korom ez – ha az ember az öt ujjá hegyével megfogdossa a koromos dugót, bőséges réteg ragad az ujjhegyekre. A társaság jókedvű, egy pár üveg már elfogyott. A tréfacsináló ekkor, kiválasztván az áldozatot, melléje ül, és mindenféle agyafúrt ürügyeket eszel ki, hogy kormos ujjá hegyével az áldozat ábrázatához érhesen. Például az áldozat egy megjegyzésére elragadtatva kiált föl: – Okos ember vagy, azt meg kell hagyni! Van itt ész, hiába! És odakopogtat az áldozat homlokára, aki szerény pirulással hallgatja eszes voltának dicséretét, és nem tudja, hogy az ujjak vastag fekete

pontokat hagynak a homlokán. Vagy pedig rá kell pillantani az áldozat orcájára és előzékenyen így szólni: – Várjál csak egy pillanatig, itt van valami az arcomon, valami pehely. És baráti figyelemmel lefricskázzuk arcáról az állítólagos pelyhet. Az eredmény két-három koromfekete sáv a mit sem sejtő áldozat arcán. Lassanként mindenki részt vesz a tigris-mázolásban, és az elmék azon köszörültetnek, hogy feltűnés nélkül milyen ügyes ürügyekkel lehessen az áldozat arcához érni. Nem lehet vitatni, hogy ebben Óvári Elemér ördögi tökéletességre vitte. Sőt ő egyenesen négyzetre emelte a tréfát. Mert félrehúzta Király Ernőt, a kolozsvári bonvivánt és így súgott a fülébe: – Ernőkém, csinálj tigrist ebből a Szász Bandiből, mi majd nézzük. Majd egy pár pillanat múlva félrevonta Szász Endre lapszerkesztőt és annak ezt súgta: – Te Bandi, ebből a Király Ernőből tigrist kell csinálni. Végezd el ügyesen, mi majd nézzük. A két fölszólított aztán elkezdett egymásból tigrist csinálni. Mindegyik azt hitte, hogy a társaság vele nevet a másikon. Azt egyik sem tudta, hogy miközben démoni csalafintasággal mázolja a másikat, azalatt az ő arcán is rohamosan szaporodnak a fekete sávok. Végül ott állt mind a kettő diadalmasan, de kéményseprő-orcával.”

HAJNALONKÉNT, még akkor is, ha már világosodott odakint, Óvári Elemér hangosan, fölháborodva szokta szidalmazni a hazamenőket. Egyik alkalommal szokatlan módon nem emelt szót a multság befejezése ellen. „Kezelt mindenkivel és a maga részéről nyugodtan ott maradt az asztalnál egyedül. Egy félóra múlva mindenki szállingózott vissza. Kolozsvárott abban az időben nem volt ismeretes a házmaster intézménye, kiki a saját kapukulcsával járt haza. És a társaság minden tagja, mikor ki akarta nyitni a kapuját, idegen kulcsot talált a zsebében. Nyilvánvaló volt, hogy az éj folyamán Óvári Elemér cserélte

ki a kabátzsebekben a kapukulcsokat. Mit volt mit tenni: vissza kellett menni a Nyehóba. – Üljetek le – mondta Elemér –, a pirítóst már megrendeltem.” A „Nyehó” – avatatlanok számára – a New York szálloda étterme volt.

ÓVÁRIRÓL, Kolozsvár éjszakai életének bohém főszereplőjéről nótát is (át) költöttek:

*„Aki minden poharat, kelyhet
Gyöngyöző borral telemér,
Éljen soká a mi barátunk,
Doktor Óvári Elemér.
Ha pénze nincs, iszik hitelbe,
övé a legszebb lány szerelme.
Iszik, amennyi belefér:
Doktor Óvári Elemér.”*

AKI HAMISAN NÓTÁZOTT az asztaltársaságból, büntetést kellett fizessen. Aki ismétlésbe esett, szintén. Hajnalonként, amikor mindenki hazatért, és az igazak álmát aludva próbálta kiheverni az éjszaka fáradalmait, Óvári Elemér felült a kocsi, s a „bánapénzből” bevásárolt a nagypiacon: friss cipót, húsos szalonnát, húst, dinnyét, krumplit, tejet. És kikocsikázott Kolozsvár szélén a nyomortanyákhoz, ahol szétosztotta az éjszakai gyűjtés eredményét.

SZINTÉN HARSÁNYI jegyezte fel a következő esetet. Óvári iklódi rokonainál lakott Mári néni, közjogi helyzetét tekintve valahol a cseléd és a családtag közötti besorolással: „...házbútor, több mint ötven esztendeje van már a háznál. Kis, töpörödött, öreg nő, hegyes orra, hegyes álla, hátul – erdélyi módon szólva – kukraálló hegyes kontya, olyan, mint egy vasorrú bába. Ugyanolyan házsártos is. Folyton pöröl, dohog, bosszankodva motyog magában, ha jár-kél, semmivel nincs megelégedve.”

EZ A SZEMÉLYISÉG valósággal kiprovokálhatta Óvári tréfáit.

„Iklódon járt Óvári Elemér, de még ugyanakkor ott volt a háznál László Marci, szintén nagy tréfacsináló. Ketten üldögéltek a szobában, ahol Mári néni az ablakot tisztogatta. Úgy tett, mintha csak az ablakra ügyelt volna, pedig ott volt a füle minden szón, amit ezek beszéltek. Ezek pedig összekacsintottak. Azt mondja Elemér kérdező hangszíjjal: Andra moi ennepe Múza? [Homérosz Odüsszeiájának kezdősora.] Marci azonnal elérte a dolgot, ő is járt gimnáziumba, ő is tudta a homéroszi eposz görög kezdősorait. S mialatt Mári néni izgatottan figyelte az érthetetlen beszédre, ő színlelt izgatottsággal felelt: Polütropon Mári néni hosz mala polla. Az ablakmosó öreg házbútor összerendezte. Hiszen ezek róla beszélnek! Még hozzá valami átkozott idegen nyelven, amit ő nem ért. Az ablakmosóröngy is izgatottan reszketni kezdett a kezében. Elemér folytatta. Pajkos hangon, mint aki valami furcsa titkot mesél: Planktél! Epei

*Idilli kép, Óváriék baráti körben, Somló Bódoggal
(jobbról a harmadik)*

Tróiesz hieron ptolietron! A másik közelebb húzta a széket. Kérdezett tovább: Eperszen? Pollón d'anhrópén? Elemér nevetve legyintett. Félszemmel Mári néniire sandítva folytatta a bizalmas elbeszélést: Iden asztea! Marci ezen ropant elcsodálkozott. Térdére csapott a meglepetéstől és mohón kérdezte: Kai Mári néni noon egnón? Ezt már nem állotta ki Mári néni. A haragtól szikrázva fordult hozzájuk: Azt hiszik, nem értem? Minden szót értettem! A jó Isten meg is fogja büntetni magokat, mert egy szó sem igaz az egészből!"

FENNMARADT, általam összegyűjtött tréfáinak sorát hosszan lehetne folytatni. Viszont azt is fontos megjegyezni, hogy tréfáin nem lehetett megsértődni, annyira szerették Óvárit. Személyisége magával sodorta és elvarázsolta a tréfa célpontját is. Ha valakinek pedig őt sikerült megtréfálnia, azt is hasonló örömmel nyugtázta. Alapvetően csak szűk baráti társaságát ugratta, és azokat is kizárólag este. Napközben komoly jogász volt, és a munkával soha nem viccelt. Szakmai fellépésére, kisebbségi ügyekben tanúsított kiállására, sokszor önzetlen segítségnyújtására vonatkozóan viszont jóval kevesebb történet maradt fent az utókornak, de annyi szerencsére igen, hogy nem csak a mókamesteri arca dokumentálható. Ki kell emelnem, hogy Óvári a két világháború közötti időszakban az erdélyi magyar tankönyvkiadás nemes és a magyar kisebbség megmaradásának szempontjából hihetetlenül fontos ügyét felvállaló Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. igazgatósági elnöke is volt. Vékás Lajos, a Minerva vezérigazgatója szerint Óvári személye összeforrott a Minervával.

1937-BEN a kolozsvári hadbíróóság megalapította, hogy a kuruc dalok éneklése nem államellenes cselekmény: felmentették dr. Óvári Elemér ügyvédet.

Óvári Elemér portréja

ÓVÁRIT AZZAL VÁDOLTÁK MEG, hogy a kolozsvári Újságíróklubban, szórakozás közben az állam rendjét veszélyeztető dalokat énekelt. A feljelentő: Patachi középiskolai tanár. Óvári személyisége és az ügy érdekessége miatt a tárgyalóterem színültig megtelt. Óvári, Patachi feljelentése szerint tiltott dalokat énekelt. Óváriék tiltakoztak: régi kuruc dalokat énekeltek, és azoknak az éneklését semmilyen rendelet nem tiltja. A sajtóhír szerint „a vádlottak a védekezés során a bucurestii rádióban is lehetett hallani, azonkívül egy, a tárgyaláson is jelenlevő tárogatóművész ezek közül többet előadott a királyi udvarban is Mária anyakirálynő előtt. A tanúkihallgatások során a vád tanúi csak annyit tudtak mondani, hogy hallották az énekben előforduló 'szegény Magyarország' szavakat, de nem ismerik a szöveg további értelmét s csak Patachitól hallották, hogy azok állítólag irredenta dalok. A tanúk között megjelent dr. Nemeş Sabin is, aki azon az estén szintén az Újságíróklubban tartózkodott és aki a kihallgatás során kijelentette, hogy a dalokat végighallgatta, mindegyiket ismeri és nagyon sokszor hallotta azokat nem csak magyar, hanem olyan társaságban is ahol románok voltak. Hogy mennyire nem irredenta dalok voltak, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy hallattukra egyáltalában nem háborodott fel és nem tett jelentést. Míg ha azok irredenta dalok lettek volna, jó román létére azonnal közbelépett volna. Giurgiu dr., Klein Miksa dr., Popescu Ilariu dr. és Vertan dr. védőbeszédei elhangzása után a katonai törvényszék ítélethozatalra vonult vissza és este hét órakor meghozta ítéletét. A vádat alaptalannak találta és dr. Óvári Elemért és társait felmentette a vád és annak következményei alól.”

A MÁSDIK BÉCSI DÖNTÉS következtében Észak-Erdély visszatért Magyarországhoz. Óvári ennek a változásnak a legnagyobb támogatói között volt.

1941-BEN A KATOLIKUS FŐGIMNÁZIUMBAN újra városi főügyészként tartott beszédet „szeretett diáktársainak”, a frissen érettségizett növendékeknek, megöszült hajjal, de nem megöregedett lélekkel. Elmesélte, hogy 57 éve lépte át az iskola küszöbét, és ez az 57 év nem volt elég idő, hogy lerója a háláját egykori iskolájának és a piarista atyáknak. „Olyan korszakban éltek, amelyben a

történelem mérföldjáró csizmákkal rohan előre, nem időzik sehol, hogy menél hamarabb elérhesse a kitűzött célt s hogy megvalósíthassa az ideált. Azt az ideált, mely egy tisztultabb és nemesebb világnézetet kell, hogy magával hozzon, melyben nincsen gyűlölet s a szeretet felolvasztja a közönyt. Nekünk, magyaroknak, kik ebben az irtó emberáradatban olyan kevesen vagyunk, sohasem szabad elfelednünk, hogy magyarok vagyunk, a Szent István magyarjai, de nem szabad elfeledni azt sem, hogy az Árpád magyarjai is vagyunk. Mint Szent István magyarjainak kötelességünk s a keresztény hit, a bölcs beleilleszkedés a világrendbe, szeretet és megbecsülés minden iránt, a mi keresztény szellem szerint jó és erkölcsös, kötelességünk kitartani a munkában s testvéries összefogás minden, de legfőképpen a nehéz helyzetekben. Mint Árpád magyarjainak, kötelességünk a harc mindenki és minden ellen, akik és amik hitünk, hazánk és nemzetünk létét veszélyeztetik, de legfőbb kötelességünk visszaszerezni mindent, ami elveszett.”

A KOLOZSVÁRRA VISSZAKÖLTÖZÖTT Ferenc József Tudományegyetemen a jogtudományi államvizsga bizottság tagjává is kinevezték. 1941-ben városi főügyészként nyugdíjba ment. A történelem nem engedte meg, hogy békés öregkora éljen, tovább üzze ártatlan tréfáit.

ÓVÁRI ELEMÉRT máig tisztázatlan körülmények között, 1944-ben meggyilkolták. 68 éves volt. Dáné Tibor jogász, író (1923–2006) pár évvel később, 1947–48-ban próbálta a gyilkosság körülményeit – a Bolyai Tudományegyetemen kezdeményezett kutatási program keretei között – felderíteni. Fontos leszögezni, hogy valós nyomozást az ügyben soha nem végeztek, a gyilkosságról levéltári forrásokat egyelőre nem sikerült azonosítani, tudományos igényű elemzést valójában nem lehet végezni. Az eseményeket, Dáné Tibor munkája nyomán, a következőképpen lehet részlegesen és minden bizonnyal pontatlanul rekonstruálni. Az eredeti kutatási dossziét Abodi Nagy Géza egyetemi tanár (Abodi Nagy Béla festőművész bátyja) letartóztatásakor elvitték, eltűnt. Dáné Tibor is emlékezetből idézte újra fel a történeteket, viszont ő volt az, aki az eseményekhez viszonylag közel célirányosan vizsgálódott, és beszélt a szemtanúkkal. Dáné ráadásul egyetemi oktatóként, amíg megtehetette (1952-ig), kriminalisztikával foglalkozott.

1. A SZOVJET HADSEREG közeledett Kolozsvárhoz. Dálnoki Veress Lajos vezérvezredes, a 2. magyar hadsereg parancsnoka a következő jelentést küldte Horthy Miklósnak: „Kicsiben: a hadseregem be van kerítve. Nagyban: hazám sorsa meg van pecsételve!” 1944 szeptemberének második felében a magyar politikai és katonai vezetés is úgy döntött, hogy a magyar csapatok, azért, hogy Kolozsvárt, a lakosságot, a műemlékeket, a magyar múltat, az iskolákat, a gyárakat stb. a harcotól megkíméljék, el fogják hagyni a várost. Annak érdekében, hogy ezt tudassák a szovjetekkel, a városban maradó magyar vezetők, az Erdélyi Tanács

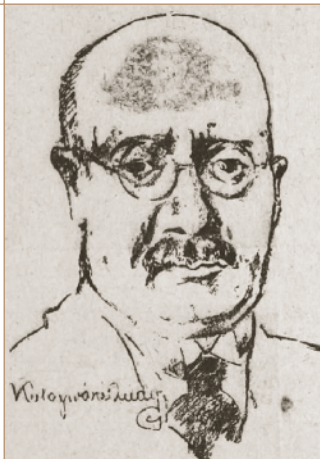
tagjai, köztük Bánffy Miklós és Óvári Elemér úgy döntöttek, hogy levélben értesítik a szovjeteket a hadsereg kivonulásáról, nehogy elkezdjék lőni Kolozsvárt. A város harcok nélküli átadásáért garanciát is vállaltak. A levelet Bánffy és Óvári írták alá.

„NINA PÁNYEVA az első világháború végén, mint tizennyolc-húszéves leány orosz emigráns családjával került Kolozsvárra... Pányeva még a húszas években nyitotta meg a Tordai úton, a Vörösmarty utcával szemben a fogászati rendelőjét. Nemsokára – valószínűleg nem csak ügyes keze, de kitűnő modorra és igen előnyös külleme miatt is – főleg a magyar előkelő társaság felkapott fogásza lett. Kedves nyézéssel lágyítva, de egyébként kitűnően beszélt magyarul is, románul is.

Nina Pányeva elmondta, hogy őt Óvári Elemérről és Krémer Mancsi, a primadonna, Teleki Ádám nyilvános liaisonja, később a gróf felesége hívta meg szeptember eleje táján Óváriék lakására. De tulajdonképpen Szilvássy Karola győzte meg, hogy nem csak a levélírást, de a többi kockázatot is vállalja. Lefordította és – írógép híján – kalligrafikus cirill betűkkel megírta a levelet... A levelet ismeretlen, de legalább ezredparancsnoki beosztású szovjet tisztnek címezték, és mint 'parancsnok urat' szólították meg...

– Nagyon, nagyon félttem – vallotta be Nina Pányeva még három év múlva is –, hiszen magam is emigráns vagyok. Mit tudhattam, hogy velünk mi a szándékuk? A levélben csak az én nevemet és címemet tüntették fel, hogy akit kijelölnek, velem vegye fel a kapcsolatot. Elvégre csak én tudtam oroszul. De nincs nekem azóta egy nyugodt pillanatom sem. Mert több mint bizonyos, hogy rólam is van valahol egy dosszié...

A levél kézbesítését Atzél Ede báró vállalta magára. Őt a kolozsváriak mint bátor, sőt vakmerő, kicsit krakéler, kiváló sportolót, nagy lovas és szenvedélyes vadászt ismerték. Mintha az öreg Wesselényi Miklósnak, 'a zsbói bölénynek' a reinkarnációja lett volna. A bécsi döntés után a kolozsvári székhelyű Wesselényi Lovászegylet alapítója volt. Az egylet tagjai jellegzetes, vadászszabású formaruhát viseltek. Hat milliméteres öbű kispuskákkal gyakorolták a célba lövést, alakzatokban meneteltek és formaruhájukon feltüntetett rendfokozatokat viseltek. A háború után mint egyértelműen fasiszta szervezetet bélyegezték meg őket. Pedig a szervezet tagjai nacionalisták voltak ugyan, de határozottan német- és Hitler-ellenesek. A kormányzóhelyettes hívei voltak, és kárhoztatták kiküldését a harctérre, mert benne látták a nemzet igazi vezetőjét.

Kolozsvári Andor rajza
Óvári Elemérről

Az antiszemitizmus nem dívott a soraikban, és készen álltak, hogy akár a németekkel szövethető románokkal szemben is megvédjék Erdély földjét...

Ha nem tévedek, Atzél Edének négy gyermeke volt [valójában 6]. De ez nem vette el a kedvét a merész vállalkozástól... Október 11-én, Kolozsvár megszállásának napján, már délelőtt egy szovjet őrnagy és egy főhadnagy jelentkezett a Pányeva lakásán.”

(ATZÉL EDÉT más veszélyes küldetések után, 1944 decemberében a szovjetek letartóztatták. Nyoma veszett: vagy szovjet fogságban halt meg, talán kémkedés vádjával kivégezték. Olyan vélekedés is létezik, amely szerint a szovjetek kiadták a románoknak, és a nagyenyedi börtönben hunyt el az 1950-es években.)

2. AZ ERDÉLYI TANÁCS úgy döntött, hogy a szovjet parancsnokokat Óvári Elemérékhez meghívják egy tisztelgő vacsorára. A helyszínt Szilvássy Karola (1876–1948) szerint az döntötte el, hogy Óváriékna volt egyedül villanyos jégszekrénye, ahol a vacsorához szükséges húst tárolni lehetett (ekkor még volt villanyellátás a városban). Báró Bornemisza Elemérné Szilvássy Karola Bánffy titkos szerelme volt, róla mintázta az *Erdélyi történet* trilógiájának egyik kulcsszereplőjét, Milóth Adrienne-t.

A VACSORÁN DÁNÉ SZERINT „Óváriék házanépén kívül, mint a Tanács legtekintélyesebb, diplomáciailag legjártaabb tagja és a garancialevél fő aláírója, gróf Bánffy Miklós vett volna részt. Nina Pányevát megbízták, hogy a nála jelentkező szovjet tiszttel közölje a meghívást, és ő maga is mint tolmács vegyen részt a vacsorán. A fogásznő a megbízást is, a felkérést is elfogadta.”

BÁNFFY AZONBAN a vacsorán végül nem tudott részt venni. A lánya Bonchidáról üzent, hogy a németek lőszerraktárrá alakították a kastély egyik szárnyát. Bánffy ezért Bonchidára utazott, ott pedig hirtelen úgy döntött, hogy a lányát elviszi Budapestre, remélve, hogy ott biztonságban lesz, ő maga pedig még a város megszállása előtt visszaér Kolozsvárra. Az oroszok arról, hogy Bánffy nem lesz ott a vacsorán, nem tudtak. Dáné Tibor által rögzített beszámolók szerint „október 10-ére mind Pányeva, mind Szilvássy Karoláéknál egy öreg rokon belázasodott. Valami járvány futott végig a városon. A locspocsos, hirtelen beálló őszi időjárás hozhatta magával...

Pányeva a magas lázzal eltöltött éjszaka után jól beaszpirinezve felkészülten várta, hogy a levél nyomán a megszállók küldenek-e hozzá valakit. 1944. október 11-én Pányeva már hajnalosan észrevette, hogy a Tordai úton az első szovjet járőrök beövakodnak a városba. Később még örült is, hogy nem kellett sokat várakoznia, mert kora délelőtt egy őrnagy és egy főhadnagy kopogtatott be a kapuján. A kölcsönös üdvözlés után közölte a tisztekkel a vacsorameghívást. Az őrnagy azonban Bánffy után érdeklődött. Pányeva elmondta, hogy a

gróf kiment a közeli birtokára intézkedni, mert a kastélyában a németek robbanóanyagot raktároztak.”

AZT, HOGY BÁNFFY nem lesz ott a vacsorán, az oroszok nem tudták. Dáné úgy emlékezett Pányeva szavaira, hogy a szovjet őrnagy „elég szívósan többször is kifejezetten Bánffy után kérdezősködött”. Pányeva orosz kísérettel ment el Óváriékhoz, hogy a vacsora kapcsán értesítse őket.

3. A SZOVJET ŐRNAGY október 11-én, a szovjet megszállás első napjának estéjén két terepjáróval érkezett meg Pányevához. „A városra koromsötétség borult. Északról, messziről egy-egy aknabecsapódás vagy ágyúlövés tompa puffanása hallatszott. A magyar és a német csapatok nemcsak hogy harc nélkül ürítették ki Kolozsvárt, de igen gyors ütemben hátráltak is. Október 11-én estére már valahol Páncélceh – Köblös – Esküllő – Tök [pontosabban: Páncélceh – Köblös – Nagyesküllő – Felsőtők] vonalán folytak a gyér utóvédharcok. A szovjet hadvezetésnek Kolozsváron semmi oka nem volt az idegeskedésre. Pányeva vacsorához felöltözve várta az orosz tisztet. Az őrnagyon és a főhadnagyon kívül két zöld tányérsapkás tiszt is jött velük. De ezeknek, mivel csak sötétben látta őket, később Pányeva nem tudta megmondani a rendfokozatát... Mikor Óváriékhoz megérkeztek, kiderült, hogy mind a négy tiszt jól beszél németül, és nincs szükség tolmácsra. Mivel Pányeva akkor már nagyon lázas volt, Óváriék és a szovjet tiszték biztatására hazament. Pontosabban az őrnagy gépkocsival hazavitette a beteg hölgyet.”

4. A VACSORA EGYIK RÉSZTVEVŐJE, Szilvássy Karola azt mesélte el Dáné Tibernak, hogy a vacsora jó hangulatban kezdődött és folyt, amíg ő ott volt. „Bár az orosz tiszték az ebédlőbe is magukkal vitték a géppisztolyaikat, és ki-ki a széke mellé támasztotta azt. De hát – vélte a báróné – ez a hadszíntérnek számító körülmények között akkor senkinek sem szűrt szemet.

Tíz óra után átjött Bornemiszáék mindenese, kihívatta Bornemiszáné Szilvássy Karolát és közölte, hogy a vendég (az említett öreg rokon) nagyon rosszul van. A báróné késelem nélkül kihozatta a kabátját, és meghagyta a szobalánynak, hogy távozásáról diszkrétan tájékoztassa a házigazdát, azzal a kertek alatt angolosan távozott. Angolosan, azaz anélkül, hogy bárkitől is elköszönt volna, és a búcsúzásával megzavarta volna a kialakult hangulatot. Mivel a vendég valóban nagyon rosszul volt, miután bepriznicelték és lázcsillapítóval is ellátták, a grófnő nem ment el lefeküdni, hanem pongyoláson egy szelontra dőlt, és azon nyomta el az álom.”

5. ÉJSZAKA KÉT ÓRA, fél három körül Bornemiszáné Szilvássy Karolát a mindenese riasztotta fel: „A konyhában van Óváriék mosogatólánya borzalmas idegállapotban. Szegény leánykából – különösen, hogy süketnéma volt – semmi értelmet nem lehetett kivenni... Delíriumosan reszketett, arcát elmaszatolták

a könnyei, és mindegyre felvisított. A báróné két szem erős altatót diktált bele, és úgy döntött, hogy ha kivirrad, a mindenesével átmegey Óváriékhoz. Az utcán ugyanis garázda katonák lövöldöztek. Betörték az ablakokat és a lakásokba behatolva erőszakoskodtak, főleg a nőkkel. Ezért Bornemiszané egyszerűen nem mert elindulni, pedig egyébként talpraesett és erélyes asszony volt.”

VIRRADAT UTÁN ÁTMENTEK Óváriékhoz, ahol borzalmas látvány fogadta őket. „Óvári Elemér, a felesége, két hölgy, a férfi rokon, a szobalány és a szakácsnő vérükbe fagyva, holtan heverték az ebédlő szőnyegén és a konyhának az ebédlő felőli átjárójában. Az ebédlőasztal abrosza a rajta levő terítékekkel, ételekkel és italokkal félig lerántva, szétszórva, összetörve. Körben a falakon, az összetört, kristályokkal, porcelánfigurákkal tele vitrinben géppisztolysorozatok nyoma látszott. A kristálycsillár félig ripityomra löve. A hall ajtaja tenyérynire nyitva fagyva. Az október reggeli szürkület bederengett az ajtónyíláson...”

DÁNÉ SZERINT AZ OROSZOK „nyilván alkohol hatása alatt álltak, de tíz óra után, mikor Szilvássy Karola otthagya a társaságot, még semmi sem utalt a bekövetkező horrorra. Pányeva szerint pedig a tiszték, különösen az őrnagy, udvarias és igen jó modorú férfiaknak látszottak. Annyi bizonyos, hogy soha-soha már meg nem tudhatjuk, hogy a négy szovjet tiszt mitől vadult meg. A magam részéről osztom a Szilvássy Karola, Pányeva és Teleki véleményét: a szovjet tiszték nem gyilkos szándékkal lépték át az Óvári-ház küszöbét. Vacsora közben sem ijedhetek meg valamitől, és nem támadhatott gyanújuk semmi olyanra, ami indokolhatná szörnyettüket. Semmi-semmi, a hirtelen indulaton kívül. De annak okára Teleki és Szilvássy Karola szerint a holttestek elhelyezkedése nem utalt. Nyoma sem mutatkozott dulakodásnak, vagy akár csak huzakodásnak is...”

AZ ELHUNYTAk: Purjesz Olga, férjezett dr. Óvári Elemérné, dr. Óvári Elemér, özv. Horváth-Tholdy Rudolfné sz. gróf Wass Ráchel, dálnoki Gaál Jolánta, Stentzel Jolán és még három személy. Összesen nyolc halott volt.

6. PÁNYEVÁT KERÍTETTÉK elő és kérték meg, segítsen a történeteket bejelenteni és kivizsgálást kérni. Pányeva Dáné Tibornak azt nyilatkozta, hogy „ma sem hiszem, ami a parancsnokságon történt! Nem is hihette. A szálloda előtt álló őrtől követelte, hogy vezessék a városparancsnok elé. Az ór végül is bekiabált a kapu alá. Jött egy katona, s az őrnagy elé vezette. De ez az őrnagy nem az az őrnagy volt, aki nála előző napon jelentkezett, akivel kijelölték városparancsnoksági épületnek a szállodát, és akitől előző este Óváriék előtt elbúcsúzott! Viszont más őrnagy nem volt. Más városparancsnokról ez az őrnagy még csak nem is hallott soha. Magát tekintette a város első szovjet városparancsnokának.”

7. A HELYSZÍNRE HÍVOTT Teleki Ádám szerint mindegyik áldozaton több lőtt seb volt, az áldozatok fején, mellén, hasán és hátán, annak jeléül, hogy géppisztolyos kaszabolás történt. A korábban távozó Pányeva és Szilvássy Karola, illetve a konyhában tartózkodó süketnéma mosogatólány a csodával határos módon úszták meg a mérszárlást. A Pányeva által hívott orosz katonák segítettek a holttestek megmosdatásában (a fürdőben talált szivacsokkal) és átöltöztetésében. A véres ruhákat elégették. A tett helyszínét feltakarították, rendbe tették. Mindezt a katonák végignézték, a halottak átöltöztetésében segítettek, vagyis vizsgálatot folytatni a szovjet hadseregnek nem állt szándékában.

MINDEKÖZBEN október 12-én elkezdődött a kolozsvári civil lakosok ezreinek málenkij robotra való elhurcolása.

8. A LEZÁRT HÁZAT a rendelkezésre álló adatok szerint a temetés után kirabolták.

9. A HALOTTAKAT, közöttük Óvári Elemért és feleségét is gyorsan, már október 13-án eltemették Purjesz Olga édesapjának, Purjesz Zsigmondnak a Házsongárdi temetőben található sírjába. Pontosabban három halottat máshova temettek, kettőt (férjet és feleséget) a saját házsongárdi sírkertjükbe, Óváriék szobalányát pedig hazavitték a falujába eltemetni.

A GYILKOSSÁGRA TÖBB alternatív magyarázat létezik, de a logikus magyarázat hiányában a legendák is befurakodnak az elméletek közé.

1. Léteznek arra utaló jelek (az előzetes élénk érdeklődés erre utalhat), hogy Bánffy (mint vezető politikai személyiséget, mint a levél aláíróját?) akarták előre megfontoltan meggyilkolni, ő lett volna az előre megtervezett politikai gyilkosság fő célpontja. Bánffy viszont végül nem vett részt a vacsorán.

2. a) Egyik lehetséges forgatókönyv az, hogy az oroszok a jelen levő nőkbe kötöttek ittasan bele, ez okozhatta a szóváltást és a gyilkosságot. Ezt talán részben az cáfolja, hogy dulakodásnak nem volt nyoma, és a vacsorán részt vevő hölgy vendégek idősek voltak: Wass Ráchel 70 évnél, Gaál Jolánta és Purjesz Olga 60 évnél volt idősebb. Stenzel Jolán Óváriék ismerőse volt, szintén nem fiatal, az egyik melléképületben bérelt egyszobás lakást, rendszeresen Óváriéknél vacsorázott.

b) Az ittas oroszok bármilyen más ok miatt is elkezdhettek lövöldözni. Frontkatonákról lévén szó, számukra a gyilkolás a mindennapjaik része volt. Dáné Tibor szerint ezt az elméletet támasztja alá a szovjet katonák közreműködése a holttestek gyors eltemetésében, akik így akarták elkerülni, hogy a „felszabadító” szovjet hadseregére árnyék vetüljön. Azt, hogy az oroszok géppisztolyokat vittek magukkal a vacsora helyszínére, Dáné Tibornak Szilvássy Karola megerősítette. Ez viszont azt is jelzi, hogy a gyilkosság akár előre megfontolt lehetett.

*Óváriné Purjesz Olga
az Óvári-házban*

3. Egy másik elmélet szerint Óváriék minden valószínűség szerint (magyarfenesi?) Maniu-gárdisták gyilkolták meg, a hírhedt román félkatonai alakulat emberei. Dáné Tibor szerint azonban a Maniu-gárdisták soha nem jártak a szovjet csapatokkal keveredve, de még azokkal egy időben sem. Gyilkos tevékenységüket alapvetően a front átvonulása után fejtették ki, leginkább rurális környezetben.

4. A gyilkosságot bosszúból román katonatisztek követték el, egyfelől Óvári Elemér tevékenysége, de még inkább Óvári lányának, Magdának (Babának) a második bécsi döntés létrejöttében feltételezett szerepéért. A szóbeszéd szerint Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter „szeretője” volt; az viszont tény, hogy Madgdának olasz diplomata, Umberto Natali volt a férje. Natali pedig Ciano titkára volt

a második bécsi döntés idején.

5. Román katonák vagy Maniu-gárdisták követték el a gyilkosságot, de orosz egyenruhában. (Ezt cáfolja, hogy az orosz anyanyelvű Pányeva a tisztekkel való előzetes kommunikáció során bizonyára észrevette volna, ha nem oroszokról lett volna szó.)

6. A gyilkosságot az oroszok távozása után Teleki Ádám gróf kendilőnai inasa (kocsisa) követte el, rablás vagy bosszú céljából. Dáné Tibor szerint a temetés utáni rablást valóban elkövette a kocsis, aki bejáratos volt a házba, mert Óváriék szobalányának udvarolt. Viszont ennek nem volt köze a gyilkossághoz, hanem utólagos lopásról van szó.

DÁNÉ ÉRTELMEZÉSE SZERINT a kommunista propaganda célja lehetett, hogy engedjék az olyan megközelítéseket elterjedni, mint a Maniu-gárdisták által elkövetett gyilkosság vagy a Teleki kocsisa (és fiktív bandája) által elkövetett rablógyilkosság. Hiszen ezen magyarázatok bármelyike a szovjet hadsereget mentesíti.

A RENDELKEZÉSRE ÁLLÓ információk alapján szakmailag hiteles állásfoglalásra nincs esély. A Dáné-féle értelmezés tűnik a leghitelesebbnek. De az események tisztázásának kísérlete a rendelkezésre álló forrásanyagok alapján egyértelműen

sikertelen. A kutatást viszont folytatni kell: talán még kerülhetnek elő olyan információk, amelyek elősegíthetik az események egy-egy részletének a tisztázását.

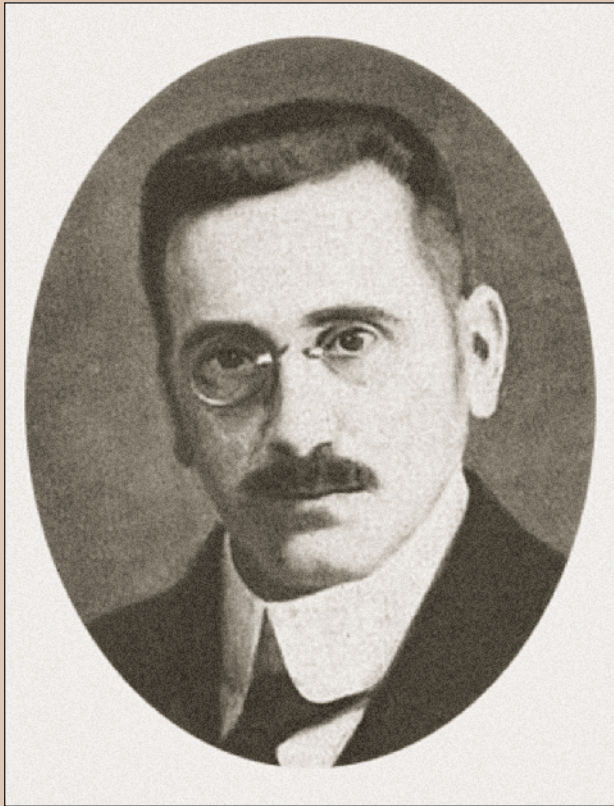
ÓVÁRIÉK TEMETÉSÉN alig néhányan vehettek részt. A temetési szertartáshoz gyorsan kerestek papot: a temetést az oroszok által a málenkij robotra hurcoltak közül elengedett László Dezső református esperes celebrálta. (Az oroszok, a felszabadító nagyvonalú gesztusaként elengedték a papokat.) A sírnál 1944. november elsején, halottak napján tette a város megdöbbent lakossága tiszteletét. A sírt ellepték a virágok és a gyertyák.

A közös sír a Házsongárdi temetőben

AHOGY EGYIK BARÁTJA, Farkas Imre néhány évvel később megemlékezett, „Óvári Elemér már régen fölment egy felhőkönflison az Égbe. Bizonyára csillagbillikomokba [csillagserlegekbe] tölti a mennyei nedűt és a kisangyalok kórusát is gondosan figyelteti: akad-e hamis hangú közöttük? Talán ott is elindul mindennapos körútjára, le-le dob a csillagok közül a szomorú földre egy-egy kedves ötletet, egy aranyos tréfát vagy egy jókedvű mosolyt.”

ÓVÁRI ELEMÉR FIA, Óvári Zoltán immunológus egyetemi tanár (1907–2005) szülei, Óvári Elemér és Purjesz Olga emlékezetére tett felajánlásával jelentősen támogatta a Sapienta Erdélyi Magyar Tudományegyetem elindulását. Az egyetem rektori hivatalában, Bocskai István fejedelem szülőházában a dísztermet ennek emlékére Óvári teremnek nevezik.

R É Z M I H Á L Y

RÉZ MIHÁLY, ÁRVA PROFESSZOR A GENFI HANT ALATT

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

A genfi Hôtel National gazdagon díszített termei az alig pár éve elveszett boldog békeidők eleganciáját és illatát sugározták. A folyosókon siető hivatalnokok, diplomaták, kémek és tisztek között a skót lovag – Perth későbbi 7. grófja – csendesen tört utat magának, és a Léman-tó felőli oszlopcsarnok előtt várakozó autója mellé lépett. A május végi nap arany sugarai a tó kék hullámaival visszavonhatatlanul a nyár ígérését és üzenetét hozták, a skót nemes ennek ellenére mégis erősen szorította magához elmaradhatatlan esernyőjét. Már nem emlékezett pontosan, hogy etoni megszokásból vagy egyszerűen a brit időjárás közmondásos tapasztalata okán vitte az esernyőt mindenhol magával. Mindenesre az nem csak öltönyéhez illett, hanem a szép késő tavaszi időtől független borús hangulatához is. A skót főúr – akinek nemzetsége I. András magyar királytól eredeztette magát – a tó irányába, kelet felé tekintett, ahol ősei földjét sejtette, és felsóhajtott. Húsz éve szolgálta már Ófelsége kormányait külügyértként. Hivatalosan alig kilenc hónapja pályája csúcsára érkezett az új világrend letéteményesként elképzelt intézmény, a Nemzetek Szövetsége élén álló főtitkárként. Ereje teljében érezte magát negyvenöt esztendősen, és őszintén hitt abban, hogy évszázadok vérzivatarai után – az ő munkája révén is – végre beköszönhet a tartós, ha nem is örök béke az alig véget ért világegés után. Beült az autóba, és a temetőbe hajtattott.

EGÉSZ NAP MAGYARORSZÁG és a magyarok jártak a fejében. Egy hét múlva lenne az egyéves évfordulója a velük kötött békeszerződésnek, amelynek megalkotása, elfogadtatása korántsem volt egyszerű feladat. Magát a miniszterelnököt is többször kellett győzködnie whitehalli kollégáinak az aláírás mellett, mert a magyar küldöttség doyenje, Apponyi gróf rendkívüli hatást tett rá, és majdnem visszakozott. A másfél év alatt nehezen összeillesztett békefeltételek új alapokra helyezése a Foreign Office hivatalnokainak valóságos rémálma volt. Talán mégiscsak meg kellett volna hívni a magyarokat a béketárgyalásokra, és nem az aláírás előtt szembesülni a véleményükkel – tűnődött. Másik oldalról azonban akkora volt a zűrzavar Magyarországon, hogy nem is lehetett tudni

pontosan, kit is kellene meghívni. Mindenestre aláírták, bár a magyar Nemzetgyűlés még mindig nem cikkelyezte be a békeszerződést.

A MAGYARORSZÁG RÉSZÉRE megállapított határokon belül és kívül továbbra sincs nyugalom, de apró lépésekkel lehet előre haladni, gondolta. Ennek jeleként a magyar állam már hivatalosan is felvette a kapcsolatot vele, létrehozva márciusban a Nemzetek Szövetsége mellett működő Magyar Titkárságot. A magyarok tehát – fájdalmuk és dühük ellenére – kezdik elfogadni az új játékszabályokat, bár a társaságba még nem vették be őket.

A FEGYVEREK HELYETT a jog érvényesülésének kora érkezett el, ezért is különösen fontos az elmúlt években aláírt kisebbségvédelmi szerződések rendszere, és a magyarok kezdik mindezt belátni, gondolta. Nyilván nem véletlenül egy szinte vele egykorú, negyvenkét éves jogászprofesszort neveztek ki a misszió élére, mert azért a játékszabályok adottak, és a játékosoknak az ő felügyelete mellett a jog erejével kell érvelniük. Akármennyire is tüntetnek, zengik fájdalmukat, követlenek revíziót, igazságot, elárasztva petíciókkal, panaszokkal, memorandumokkal a világ vezetőit, könnyeikkel győzködve a civilizált világ polgárait, az új idők új politikát követelnek.

FŐTITKÁRKÉNT még március elején fogadta az ideges, testében megtört, vékony, az új határok által immár Romániához tartozó erdélyi területekről származó egyetemi tanárt. Furcsa kis embernek tűnt, nem hasonlított a magyar politika egyetlen korábbi képviselőjére sem. Elmosolyodott, mert még a neve is egyszerű volt a többi magyaréhoz képest, és amikor átvette tőle a megbízólevelet, inkább tűnt személyi titkárnak, mint magas rangú diplomatának vagy akadémikusnak. Élénken emlékezett a jogászprofesszor szemüvegén keresztül is világosan látszó, tenni akarást és hitet sugárzó tekintetére, amely kiáltó elentétben állt a betegnek tűnő testével. Vagy a szem lobogása talán már ekkor is inkább a láznak volt betudható – gondolkodott el. Aztán, amikor az elmúlt nap értesült a magyar titkárságvezető haláláról, őszintén megdöbben. Bár úriemberhez méltó kötelességtudatból indult leróni a kegyeletet egy kortársa előtt, öntudatlanul a fenti gondolatok összessége sem hagyta nyugodni. A vele szinte egykorú jogászprofesszort és őt is valójában ugyanazért küldték Genfbe, az otthontalanságba zuhant milliók sorsának javítása érdekében. Persze nem azonos szerepet kaptak a sorstól, és ez őszinte részvétellel töltötte el, tiszta szívből kívánva hazatérést maroscsapói Réz Mihálynak.

NEM FIGYELT a gyászbeszédekre, amelyek angolul, németül, illetve magyarul hangzottak el, és a friss hantra csendesen elhelyezte a koszorúját.

RÉZ MIHÁLY 1878. szeptember 16-án született nemzetsége ősi birtokán, Maroscsapón alig egy évvel szülei, idősebb Réz Mihály és csíkszentmihályi Sándor

Az otthon és az előnév – Maroscsapó

Berta házasságkötését követően. A Barcsay Ákos fejedelem által nemesi rendbe emelt csapói Réz család nemzedékek óta komoly szerepet vállalt a Maros-, illetve a Kis-Küküllő-mente, továbbá a kiterjedt rokonság okán egész Erdély közéletében. Idősebb Réz Mihály e hagyomány alapján vármegyei főjegyzőként, majd hosszúaszoói szolgabíróként volt meghatározó alakja a vegyes ajkú vidékeknek, ahol magyarok, románok, szászok éltek a boldog békeidők mindennapjaiban. A családi kör hamarosan egy kislány, Réz Margit születésével vált teljessé. A gazdálkodás és a gyermeknevelés örömeivel teljessé vált vármegyei közhivatal pályáiba azonban 1884. március 10-én hirtelen megtört. Az alig negyvenöt esztendősen népszerű szolgabíró egy hivatalos útja alatt aznap szívszédülést kapott és elhunyt. Az atya tragikus elvesztése árván maradt gyermekei és hitvese mellett egész Kis-Küküllő vármegye őszinte gyászát is magával hozta. Talán a váratlanul megszakadt atyai pálya ekkor sorsszerűen jelölte ki a kis Réz Mihály további, szintén alig négy évtizedes életútját. Mindenesetre a rokonok és barátok nélkülözhetetlen támogatásával a fiatal özvegy és árvái így a nehéz körülmények ellenére képesek maradtak a csapói Réz nemzetség hagyományainak továbbvitelére.

AZ ATYJA HALÁLÁT követő évben Réz Mihály a Marosvásárhelyi Református Kollégiumban kezdte meg tanulmányait, majd pár év múlva azokat a nagyszabású magyar állami főgimnáziumban folytatta, ahol a millennium évében szerzett érettségi bizonyítványt. A többnyelvű közegben, nemzetiségi vidékeken töltött gyermekkor és diákévek, valamint atyja példája és korai halála együttesen vezettek pályaválasztásához, a jogi tanulmányokhoz és azokon belül kiemelten a közjogi stúdiumok magas szintű műveléséhez, az alkotmányjog és a nemzetiségi kérdés kiemelt kezeléséhez.

RÉZ MIHÁLY egyetemi tanulmányait Kolozsváron, Budapesten, illetve a szokásainak és az erdélyi hagyományoknak megfelelően egy nyugat-európai, pontosabban berlini peregrináció közbeiktatásával végezte. Még doktori címe megszerzése előtt, 1900. május 26-án iktatták be a hosszúaszói járás szolgabírói tisztébe, így Kis-Küküllő vármegye döntése alapján Réz Mihály hivatali pályája kezdetén korán elhunyt édesapja örökébe lépett. Egy év múlva, 1901. június 1-én ünnepélyes keretek között vette át doktori oklevelét Kolozsváron.

RÉZ MIHÁLY HAMAROSAN ÁTLÉPTE a vármegyei közszolgálat keretei általa számára kijelölt, illetve jelképes örökségként is elnyert utat. A XIX. század végétől egyre dinamikusabbá váló nacionalizmus ugyanis egyre inkább kezdte szétfeszíteni a dualista monarchia kereteit, amely folyamatot erdélyiként egyre nagyobb aggodalommal figyelt. Hivatástudata tehát nem csak a gyakorlati problémák megoldására vezette szolgabíróként, hanem egyre inkább azokra a stratégiai kérdésekre irányította a figyelmét, amelyek a fenti folyamatok életompíthatják, amelyek végső soron megmenthetik az ezeréves magyar államot az új idők bomlasztó kihívásaitól.

A KOR NACIONALIZMUSA többarcú intézmény volt, amelyből fakadó erők feszültségei regionális, országos, közös birodalmi, illetve világpolitikai jelentőségre és aspektusokra tettek szert. A többnemzetiségű magyar államban a magyar nyelvű lakosság súlya csak relatív többséget képezett. A nemzetiségileg és nyelviileg töredezett társadalom egymásnak feszülő türelmetlen, adott esetben a sovinizmus szintjét elérő nacionalista mozgalmak megerősödését eredményezte, amelyeket a magyar nacionalizmus kivételével külföldről is jelentős erők támogattak. Oroszország a pánszláv mozgalmak útján erősítette különösen Szerbia félhivatalos, majd hivatalossá váló délszláv egység programját, amely a magyarországi szerb és horvát közösség tagjai körében volt különösen népszerű eszme, mindamelllett a cseh és szlovák mozgalmakra is hatással bírt. Románia irredenta államcélja különösen az erdélyi román közösség tagjaira volt hatással, államhűségük megkérdőjelezése ezen irredenta cél megvalósítása érdekében állított gazdasági és társadalmi mozgalmak okán a magyarországi belpolitika egyik leghangsúlyosabb kihívásává vált. A nyugati hatalmak társadalmaiban mindeközben széles körű sajtóhadjárat folyt az Osztrák–Magyar Monarchia és különösen Magyarország mint „népek börtöne” ellen. Birodalmi szinten a Monarchia trialista átalakítása, föderatív állammá formálása a trónörökös oldaláról is egyfajta támogatást élvezett, alapjaiban kérdőjelezve meg a kiegyezés rendszerét, a magyar alkotmányosságot és szükségképpen a magyar állam területi integritását. Mindezek mellett a Monarchia osztrák felén a pángermán mozgalmak, a cseh, lengyel önállósági törekvések az addigi partikuláris kiegyezéseket és a dinasztikus állameszmét is alapjaiban rengették meg.

MAGYARORSZÁGON a nemzetiségi kérdés az 1868. évi XLIV. törvény, azaz a nemzetiségi törvény modellértékű rendelkezései ellenére nem jutott nyugvópontra. A törvényt a nemzetiségek már annak meghozatalakor elutasították, ebből fakadóan annak állami végrehajtása is jellemzően elmaradt. A társadalmi nacionalizmusok minden oldalról az álláspontok megmerevedését eredményezte. A magyar állam kényszerpályára került, jogszabályai a nyelvileg semleges állam megteremtéséhez mereven ragaszkodva a közvetett asszimiláció támogatására szorítottak, amelyek azonban a magyar nyelvű közösség igényeit nem elégítették ki, ugyanakkor a nemzetiségek ellenállását is kiváltották. Mindezen körülmények a belpolitikai párbeszédet több szimbolikus területre utalták, ahol jelképes eredményeket lehetett elérni. Elkeseredett belpolitikai csatározások kezdődtek az Ausztriával való közjogi viszony újratárgyalása céljából, de a törésvonalak a '48-as és a '67-es alapállás között szakadékokká váltak, kormányválságok és kormányozhatatlanság jellemezte ezeket az időket az egyre hangosabb nacionalista mozgalmak nyomása alatt.

RÉZ MIHÁLY FIATAL KORA ELLENÉRE mindezen folyamatok káros következményeit a vegyes ajkú vidéken ellátott közszolgálat során közvetlenül érzékelte. A tapasztalatai eredményeképpen végzettszerűen látta a többnyelvű magyar állam szétesését, így életét arra tette fel, hogy erejéhez mérten tevékenységével, ha lehet, megakadályozza azt. E körben kiinduló tételévé az a – magyar lakosság körében meglehetősen népszerűtlen – meggyőződés vált, hogy a magyar államkeretek megőrzése kizárólag a dualizmus által lehetséges. Jogászai működését mind az elméletben, mind a gyakorlatban ezen alaptétel mentén végezte, illetve annak igazolására tette fel.

RÉZ MIHÁLY RENDKÍVÜL FIATALON, huszonnégy évesen, 1902-ben jelent meg az országos közélet mezején, amikor a fenti meggyőződése alapján nagy ívű tanulmányt jelentetett meg példaképéről, gróf Széchenyi Istvánról *Széchenyi ma* címmel. A Kossuth-kultuszban és a függetlenség ideájában, álmában szocializálódott magyar társadalom elé tehát a fontolva haladás, az Ausztriával való együttműködés alternatíváját állította mint a magyar államiság megőrzésének valójában egyetlen lehetséges eszközét. A dualizmus által biztosított nagyhatalmi pozíció és idő, az ebből fakadó türelem a kis lépésekkel felépített magyar állameszme magyar nemzeti jellegű fejlődésének záloga volt megítélése szerint.

RÉZ MIHÁLY HAMAROSAN a napi aktuális belpolitikai folyamatokkal kapcsolatban is közzé tette véleményét. Publicisztikái fenti elméleti alaptételeit közvetítették közérthetően, és így meglehetősen ellenállást és értetlenséget váltottak ki nem csak nemzetiségi körökben, hanem a magyar függetlenségpárti elit sorain túl a progresszív, baloldali értelmiség köreiből is. Tagadhatatlan, hogy a dualizmus merev rendszeréhez való kérlelhetetlen ragaszkodás

politikailag nem volt népszerű sem a kossuthi, sem a baloldali alapállást elfoglaló körökben, Réz Mihály azonban nem népszerűsége törekedett, hanem a magyar alkotmányosság és államszervezet megőrzésére, a magyar állameszményt magának érző réteg gazdasági és politikai szerepének megerősítésére. Nem véletlen, hogy eszmerendszere, munkássága, gondolatai később a vele azonos alapokon gondolkodó, azonban vele szemben mérsékeltebb államférfi – egyébként távoli rokona –, gróf Tisza István legbelső körébe emelték.

RÉZ MIHÁLY MINDEZEKNEK MEGFELELŐEN a történeti alkotmány alapján állt ki a vármegyei önkormányzatiság mellett, mert megítélése szerint a helyi gazdasági és társadalmi kihívások – amelyek különösen a vegyes ajkú vidékeken minden esetben nemzetiségi kérdéseket is magukban hordoztak – nem feltétlenül központi, hanem helyi és hatékony megoldásokat kívántak. Hitet tett a vármegyei nemességre korábban jellemző közéleti szerepvállalás mellett, példája a *noblesse oblige*, *nobile officium* volt. Nem mulasztotta el emellett felhívni a társadalom, illetve a döntéshozók figyelmét a nemzetiségek gazdasági tényreására, amelyet a jogegyenlőség alapján nem ítéltetett el, de a magyar állammal ellenséges külföldi tőke által támogatott gazdasági szereplők ellen határozott fellépést követelt. Gondolatai középpontjában tehát egy erős, törvényekkel is védett magyar, legalábbis a magyar állameszményt valló és képviselő birtokos réteg állt, amelynek alapját a magas színvonalú, mindenki által elérhető gazdasági, kereskedelmi, jogi, illetve különböző szakoktatás intézményrendszere biztosíthatta. Álláspontja szerint egy erős gazdasági alapon nyugvó magyar középréteg adhatja a gerincét egy gazdasági, majd ebből fakadóan politikailag is megerősödött nemzeti államnak, amely gondolatiság egyértelműen Széchenyi eszmevilágára vezethető vissza. Nézeteit, amelyben Széchenyi gondolatiságát kora aktualitásaira vezette át, hamarosan részletezte is *Széchenyi problematikák* címet viselő értekezésében.

A NYELVI ALAPON TÖREDEZETT magyarországi viszonyok különös aspektusát képező nemzetiségi kérdésben Réz Mihály álláspontja fókuszában tehát a magyar állameszme állt, ezen az alapon szorgalmazta az azt valló szervezetek és oktatás támogatását, a gazdaság fejlesztését. Réz Mihály a felfokozott nacionalizmus élét tehát konstruktív megoldási javaslatokkal kívánta tompítani, és a sovinizmust képviselőktől eltérően a nemzetiségi kérdés szociális és gazdasági vetületeit emelte ki. Javaslatai egyszerre kívánták a magyar elemet, pontosabban a magyar állameszmét valló elemeket előnyben részesíteni, másrészt a szociális tekintetben hátrányosabb helyzetben lévő rétegek államhűségét biztosítani, hangsúlyozva a magyar alkotmányosság nemzetiségtől független előnyeit és azok állam általi biztosítását. A célok elérése érdekében javaslatok több esetben nehezen voltak összeegyeztethetők a kor liberális alapállásával, azonban annak elemei később – általa már csak részben megélt módon – a Magyar Királyság utódállamainak bevallott állampolitikáiban vitathatatlanul tetten

érhető. Elsősorban ilyennek tekinthető általánosságban a domináns nemzet tagjainak, vagy legalábbis annak állameszményét valló polgárainak előnyben részesítése mind gazdasági, mind politikai téren. Erről az oldalról tekintve Réz Mihály munkásságát sorsa különös tragédiájára figyelhetünk fel, elvégre azon eszközöket, amelyeket ő a magyar elem érdekében javasolt, később a magyar elem ellenében alkalmazták az első világháborút követően.

AZ ÁLTALÁNOS TÉTELEKEN TÚLI vitatható, a jogegyenlőséget tételelesen áttörő egyes javaslatai között az elsőszülött fiú privilegizált helyzetét szorgalmazó álláspontja emelhető ki az öröklési jog területén, a birtokok szétaprózódását megakadályozandó. Más egyedi indítványai azonban kifejezetten előremutatók voltak, így különösen a mai fogalmaink szerinti társadalombiztosítás szorgalmazása, a természeti csapások elleni biztosítási intézkedések valós, mindennapi igényekre kínáltak választ. Különösen érdekes és egyes elemeiben ma is létező azon javaslata, amely szerint a végrehajtási eljárásban elárverezett ingatlan állami tulajdonba adása mellett az ingatlan birtokát a korábbi tulajdonos hasznélvezőként tarthatta volna meg. Utóbbi, mai fogalmaink szerint egyértelműen baloldali jellegű javaslatainak célja a nemzetiségi mozgalmak mellett a szociáldemokrata mozgalmak gyengítése volt, azaz fellépése az osztályszemlélettel szemben a közös nemzeti eszme, a közös jó és gondoskodó magyar államba vetett hit alternatíváját kínálta. Réz Mihály felfogása szerint az állam gazdasági segítsége a társadalom elesett rétegei irányában az állam, a magyar állam iránti lojalításra vezetett volna nemzetiségtől függetlenül. Hasonló elvi alapállásból fogalmazta meg az egyházakkal szembeni nézőpontját is, ellenezve a nemzeti jellegű egyházszervezetek működését, kialakítását, támogatását, azokat az egységes állam ellen ható tényezőkként nevesítve. A történelmi tanulság ebben az esetben is párhuzam alkotására ad alapot. A nemzeti jellegű egyházak a kisebbségi identitás megőrzésének bástyáiként később, a Magyar Királyság utódállamai esetében a magyar nemzetrezek állami úton támogatott beolvasztási kísérleteinek jellegükből fakadóan sikerrel állhattak ellent. A fentiekén túl a magyar állameszme védelmének további alappilléreként Réz Mihály az erős hadsereg mellett is síkra szállt, amely természetesen a honkülső védelmének alapja lehet.

E KÖRBEN FONTOS KIEMELNI, hogy Réz Mihály vitairatai, publicisztikái mindvégig alkotmányos alapokon nyugodtak, a parlamentarizmust nem csak értéknek tekintette, hanem a magyar államiság gerincének, a joguralom feltétlen letéteményesének is. E megállapítást ugyan részben árnyalja, hogy Réz Mihály szerint a politika valójában az erőviszonyok és nem az eszmék küzdőtere, de a parlamenti szabályok érvényesülése mellett több ízben is kiállt, kárhóztatva az azokat nem tisztelő politikai elemeket. Réz Mihály a magyar politikát a parlamentarizmus keretein belül alkotott joggal a magyar eszme, a kor szóhasználatával a magyar faj szolgálatába kívánta állítani. Ebből a

nézőpontból tartotta meddőnek – és vívta több oldalról az ellenszenvet, mi több, a gyűlöletet magára vonva – a ’67-es alapállással szembeni Ausztriával vívott közjogi csatározásokat. Réz Mihály véleménye szerint ez a politika ugyan a tömegek előtt népszerű, de az arra felélt erőforrások szociális területen való alkalmazása, illetve a nemzetiségi kérdés irányába való átcsoportosítása magyar nemzeti szempontból nem csak kívánatosabb, hanem a magyar állam-eszme nézőpontjából is jóval eredményesebb lett volna. A parlamentarizmus kritikái és a dualizmus melletti kiállása Réz Mihály által tehát nem öncélúak, azok eredői minden esetben a hiábavaló, önmagáért való és önmagára mutató pártpolitikai magatartásnak, a l’art pour l’art közjogászkodásnak, a túlzó ’48-as alapállásnak szóltak, amelyek megítélése szerint a nemzeti eszme ellen hatva végső soron a magyar államszeme elenyészését eredményezik. „A légvárépítés a politikában nem a fantázia gyönyörködtető játéka, hanem veszedelmes cselekedet. Fölhívás oly tettekre, melyek romlásba visznek. Azt az ábrándot pedig, melynek eredménye a bukás, nem lehet szépnek tartani, sem gyönyörűnek, s a hibás számításokban semmi magasztosát találni nem lehet. De nem lehet találni abban sem, melynek egész bölcsessége a tespedés” – vallotta.

ÁLLÁSPONTJÁT A FENTIEK SZERINT nem csak a konzervatív körök, hanem a parlamentarizmussal szintén kritikus szociáldemokraták sem fogadták el, munkásságát sajtóorgánumaikban gúnyosan „hazaffyság” vádjával illették, egyes esetekben nyilvános előadásait, felszólásait, kezdeményezéseit is megzavarták. A szociáldemokrata nézőpont alapja minden bizonnyal abból fakadt, hogy Réz Mihály kritikáin túl egyértelműen a magyar állameszményt vallók hegemoniáját tartotta az állam fennmaradása alapjának. Következésképpen nem csak az osztályelméletet vetette el, illetve meg, hanem ebből fakadóan ellenezte a választójog kiterjesztésének – így szükségképpen a magyar állameszményt el nem fogadó, azzal nyíltan ellenséges nemzetiségi rétegek irányába való kiterjesztésének – korban elsődleges polgári radikális és szociáldemokrata programjait. Az elvi különbségektől függetlenül azonban Réz Mihály további meglátásait, valós, több esetben tényleges szociálisan érzékeny társadalmi és jogi problémákra való figyelemfelhívásait e körbe tartozó ellenfelei vagy nem vették tudomásul, vagy elhallgatták, vagy bagatellizálták, őt egyszerűen a demokrácia sovíniszta ellenségének kikiáltva. Réz Mihályt tehát ellenfelei akként ítélték el és vetették meg, hogy az általa felvetett problémákra, illetve javaslatokra nem alakítottak ki valós alternatív válaszokat, vagy – mint a nemzetiségek gazdasági térfoglalása esetén a magyar birtokos réteg visszaszorulása kérdésben – osztályalapon egyenesen azokat üdvözölték. Réz Mihály válaszként, fenntartva álláspontját és problémafelvetéseit, akként várt valós válaszokat ellenfeleitől, hogy kiindulól tételként minden egyes esetben rögzítette, hogy nem osztályalapon, hanem a magyar érdek alapon áll.

Eperjes, a Jogakadémia otthona: itt kezdődött Réz Mihály oktatói pályája

RÉZ MIHÁLY RÖVIDESEN az *Imperializmus és liberalizmus*, illetve *Szabadság és egyenlőség* című értekezéseiben fejlesztette tovább tételeit, ekkor már egyértelműen az állam tekintélyének védelme érdekében. Mondanivalója lényege abban állt, hogy a magyar alkotmányosságban gyökerező magyar állameszmének a társadalom minden tagját át kell hatnia, mert ezáltal lehetséges Magyarország túlélésének biztosítása a kihívásokkal átitatott időkben. Az egyéni jogok talaján álló liberalizmus és az állami érdekek összeütközése esetén a kötelesség elsőbbségét vallva tett hitet az állam elsőbbsége mellett, amelynek alapját képező magyar állameszme oktatását kiemelt jelentőségű feladatként nevesítette. Réz Mihály ezeken az alapon publicisztikáiban az általa vallott távlati célok és megoldási javaslatok tartalmi kifejtését eszközölte, így hamarosan kiemelkedett a kor elméleti közjogászai közül. Az ekkor már dicsőszentmártoni szolgabíróként tevékenykedő fiatal jogászt hamarosan, 1907 júliusában meghívták az Eperjesi Evangélikus Collegium Jogakadémiája közjog-politikai tanszékére rendkívüli tanárnak, amely meghívás sorsfordító volt számára.

EPERJESÉN 1907 szeptemberétől egyértelműen a tudományos élet mellett kötelezte el magát, Kis-Küküllő vármegye tiszteletbeli főjegyző címmel bocsátotta el. A katedra új lendületet adott akadémiai tevékenységének, annak ellenére, hogy ő elsősorban politikusnak tartotta magát, mégis ez a közeg biztosította számára az alkotói munka feltételeit. Réz Mihály a jogi oktatást elsődleges jelentőségűnek ítélte politikai programjában, amely jogi oktatásban elengedhetetlennek tartotta az európai tanulmányi utakkal megalapozott széles látókörű

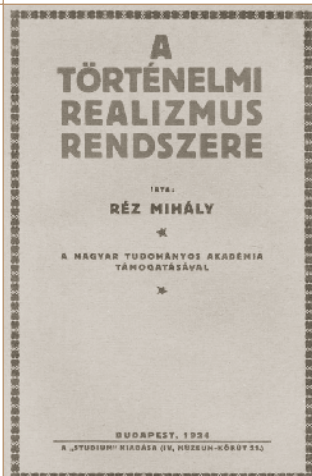
új nemzedék kinevelését. Eperjesen kurzusai is ezen alapokon nyugodtak és terjedtek ki politikai és történelmi tárgyak mellett az alkotmányjogra, a közgazgatási jogra, nemzetközi jogra és jogbölcseletre egyaránt, folyamatosan nyomon követve és ismertetve az európai jogtudomány eredményeit.

PROFESSZORI MUNKÁSSÁGÁRA a szigorú fegyelem volt jellemző, azonban ez nem társult magába forduló tekintélyelvűséggel. Vizsgákon a tananyag kikérdezése nem merült ki annak szolgálai megismétlésében, hanem teret engedett a párbeszédnek, az értelmes vitának is egyes visszaemlékezések szerint. Nyitott szellemű oktatói tevékenysége mellett elveinek hallgatók körében való népszerűsítésére megalapította a Sárosvármegyei Széchenyi Szövetséget, amelybe a vele azonos alapokon álló hallgatókat várta. Az egyesület egyben válaszlépés volt a baloldali és polgári radikális eszmék terjedése ellen, amely az Eperjesi Szabadgondolkodók Egyesületének Martinovics Köre társaságában összpontosult. Természetesen Réz Mihály továbbra is publikált mind a tudományos élet, mind a közélet mérvadó sajtóorgánumaiban, lapjaiban immár Tisza István belső körének tagjaként. E tény, illetve a kevésbé népszerű és olykor kemény ítéleteket és kritikákat megfogalmazó álláspontjai külön támadási felületet képezett politikai és ideológiai ellenfelei számára, amely azonban csak megerősítette elvei helyességébe vetett már-már dacos hitét. A fenti körülmények és életviszonyok érdekes epizódjaként jegyezhető fel Réz Mihály Mikler Károllyal, az eperjesi jogakadémia – egyébként szabadkőműves, bár korántsem radikális – dékánjával vívott kardpárbaja 1910-ben. A párbaj során a dékán jobb szeme alatt súlyos vágást szenvedett, ennek ellenére a duellum felei továbbra is folytathatták eperjesi oktatói munkájukat. A felek becsületbeli ügye semmilyen hatással sem bírt akadémiai karrierjükre, amely mindkét fél emberi nagyságáról tesz tanúbizonyságot.

ANNAK ELLENÉRE, hogy Réz Mihály Tisza István egyértelmű ideológiai jobb kezének volt tekinthető, több kérdésben sem értettek egyet. Réz Mihály ugyanis a dualizmus válságának okait több szempontból az uralkodó szabadelvű és etnikailag semleges államfelfogásban és állampolitikában lelta fel, amely elvi kiindulópont azonban Tisza István számára megdönthetetlen alaptételként, a magyar államiság fundamentumaként volt értelmezett. Mindezek azonban nem befolyásolták a két, Magyarország sorsáért aggódó és megoldásokat kereső férfi közös munkáját és barátságát. Réz Mihály és Tisza István végső soron egyetértettek, illetve reménykedtek abban, hogy a dualizmus keretei között a magyar elem ereje az idő és a gazdasági lehetőségek segítségével biztosíthatja a várt és kívánt magyar, pontosabban magyar állameszményhez hű elemek szupremáciáját. Réz Mihály e program alapjaként állította Széchenyi István munkásságát példaként, amelynek lényege tehát nem a népszerű szenvedélyek, szólamok, ábrándok, illetve jelszavak talaján nyugodott, hanem valós gazdasági és társadalmi problémák megoldásával, illetve célok kitűzésével és

kérlelhetetlen végrehajtásával képezhetett biztos alapokat a magyar állam kereteinek megőrzéséhez. E tételek, annak ellenére, hogy bizonyos elemei tekintetében napjainkban már más álláspontot fogad el a jog- és államtudomány, a kor viszonyaira vetítve megfontolásra érdemes alternatív javaslatokként működhetnek.

AZ ALIG HARMINCESZTENDŐS eperjesi jogtanár, Réz Mihály a fenti elvei nyilvánosságra hozatalával egyértelműen a magyar politikai és jogi gondolkodás megkérdőjelezhetetlen, de vitatott és sokat támadott szereplőjévé vált, szavára valamennyi mérvadó szereplő odafigyelt. A Réz Mihályra irányuló figyelem különösen a baloldali mozgalmak soraiban volt kiemelt. A Monarchia és benne Magyarország integritását teljesen más elvi alapokon elképzelő polgári radikálisok, különösen Jászi Oszkár és köre egyenesen őt jelölte ki fő ideológiai ellenfelének. Az ellentétek – a közös távlati cél, azaz Magyarország jövőjének és integritásának biztosítása – ellenére feloldhatatlanná váltak. A polgári radikálisok a magyar alkotmányos rend teljes tagadásának talajára helyezkedtek, míg Réz Mihály és Tisza István egyértelműen a dualizmus merev, bizonyos esetekben és nézőpontból pedig annak represszív felfogását képviselték. Réz Mihály elveinek gyakorlatba ültetését Tisza István segítségével és politikájának támogatásával képzelte el, 1910-ben így részt vett a Nemzeti Munkapárt megalapításában, de képviselőként, vagy egyéb hivatalos funkcióban azonban nem vállalt szerepet.

RÉZ MIHÁLY ÉLETE és pályája ebben az időszakban teljesedett ki. Írásai rendszeresen jelentek meg a *Budapesti Hírlap*, a *Magyar Figyelő*, a *Budapesti Szemle* hasábjain, továbbá a tudományos folyóiratokban, periodikákban, így különösen a Magyar Tudományos Akadémiai Történet és Társadalomtudományi Értekezései között, valamint az *Akademische Rundschau*-ban, az Erdélyi Múzeum Egyesület Jog és Társadalomtudományi Szakosztályának Évkönyveiben. Mindeközben több tudományos előadást, felolvasást tartott vidéken és a fővárosban egyaránt, amelyeken nézeteit fejtette ki a szakmai, a közéleti, illetve a polgári társadalom képviselőinek. Előadásai, vezércikkjei összefoglalását még professzori kinevezése előtt külön kötetben is megjelentette *Magyar fajpolitica* címmel, Széchenyi Istvánról és politikájáról, annak aktualitásáról jegyzett cikkei pedig *Magyarság és demokrácia: Hírlap cikkek* címmel nyertek külön kötetet. E szakását, azaz publicisztikái külön kötetben való újraközlését később is folytatta, ennek eredménye többek között *A magyarság uralma és a*

*Rokon, barát, példakép,
eszmétárs – gróf Tisza István*

kor szelleme, illetve a *Nemzeti politika* című könyv. Az eperjesi tudományos és közéleti szerepvállalása kiteljesedéseként rendkívül fiatalon, harmincegy évesen levelező tagjává választotta a Magyar Tudományos Akadémia, székhelyét Széchenyi Istvánról tartotta. Akadémikus minőségében Réz Mihály hamarosan magántanári, majd 1913-ban professzori kinevezést is nyert alma materébe, a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemre, ahol alkotmánypolitikát, magyar közjogot és közigazgatási jogot oktatott. Az első világháború kitörését követően Réz Mihály a Közjogi Tanszék mellett a Politikai Tanszékre is egyetemi tanári kinevezést nyert. Egyetemi tanári kinevezését ellenfelei egyértelműen Tisza Istvánhoz fűződő kapcsolatának, a rokoni szálaknak és a kormányparti publicisztikai tevékenység jutalmának tulajdonították,

megkérdőjelezve Réz Mihály alkalmasságát, tudományos tevékenységét, amely utóbbit egyszerűen jelentéktelen cikkírásnak nevezték. Mindenesre Réz Mihály kolozsvári, erdélyi hazatérése eperjesi katedrája feladásával járt, amelyet Maléter István – az 1956-os forradalom és szabadságharc mártír honvédelmi minisztere, Maléter Pál édesapja – nyert el.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN Réz Mihály változatlanul folytatta tudományos tevékenységét, amelynek új elemeiként a Monarchia háború utáni jövőjét kutatva különösen a nemzetiségi kérdés, emellett Bosznia-Hercegovina, valamint külügyi témák, elsősorban az oroszországi politika, valamint a német–magyar viszony kérdései foglalkoztatták. Belpolitikai téren elvei változatlanok maradtak, kisebb árnyalással. Ekkoriban különösen a választójog kérdése körében szólalt meg, tanulmányokat, cikkeket jelentett meg.

AZ 1918. ÉV VÉGI háborús és alkotmányos összeomlás súlyos aggodalommal töltötte el, de tenni akarása még ekkor is előre vezette, kiutat keresve a történelmi összeomlás romjai közül. Jelképesnek is tekinthető, hogy Tisza István halála előtt egyik utolsó levelét neki címezve 1918. október 28-án fogalmazta meg aggodalmait, illetve a közjogi viszonyok radikális átalakulásából fakadó veszélyekkel szembeni fenntartásait. Talán e sorok is szerepet játszottak abban, hogy Tisza István halálát követően az ő örökségét meg nem tagadva nagy visszhangot kapó nyílt levelet intézett Jászi Oszkár nemzetiségügyi miniszterhez. Soraiban Réz Mihály figyelmeztetette az újonnan felállt kormányzatot és

különösen Jászi Oszkárt az engedékenységi politika általa felvázolt veszélyeire, a népek önrendelkezési joga mögé rejtett öncélú erőpolitika valóságára, keserűen megállapítva a régi Magyarország végét. A sors különös véletlene folytán a nyílt levélre Jászi Oszkár az 1918. december 1-jén, a gyulafehérvári román nemzetgyűlés napján, az arról tudósító hírlap azonos címlap hasábjain válaszol *Kit terhel a felelősség?* címmel. Jász Oszkár elutasítva a jogászprofesszor intelmeit lényegében megismételte a korábban széles körben ismertetett, a dualista magyar politikai elitnek címzett, illetve azt vádló kritikáját, kifejezve a wilsoni elvek melletti töretlen kitartását.

KOLOZSVÁR ROMÁN MEGSZÁLLÁSÁT követően jelentkeznie kellett a román hatóságok előtt, majd a városra kivetett hadisarc megfizetéséből is jelentékeny részt vállalt. Az elvesztett háború és a román megszállás okán felfokozott indulatok személyét gyalázkodó, megalázó támadásoknak tették ki, a sajtóban nevét több esetben kis betűvel írva alázták meg. Mindezek mellett, mivel a háború kirobbanásának fő felelősévé kikiáltott Tisza István egyik belső munkatársa volt, neve „rézmihályként” a háborús felelősök és a korábbi, ekkorra megvetett elit tagjainak egyik szinonimájaként is élt. Mindezekről függetlenül ekkor még őrhelyét el nem hagyva Erdélyben kívánt maradni, és az aktivista kisebbségi politika felvállalása mellett tört lándzsát, tagadva Jászi idealizmusát változtatlanul a politikai erőviszonyok realitásán alapuló pragmatizmust képviselte.

A KOLOZSVÁRI EGYETEM elüldöztetése, a személyét Tisza Istvánnal azonosító közvélemény fokozódó vádjai, a román hatóságok által teremtett nyomasztó légkör együttese hamarosan Réz Mihályt is a több százezer menekült Erdélyből elvezető keserű útjára indította. Nemsokára követte őt húga, Réz Margit is, aki hamarosan első magyar nőként diplomáciai szolgálatba lépett, és a szófiai, majd a párizsi magyar követségen teljesített külszolgálatot.

A TÖRTÉNELMI MAGYARORSZÁG ellenségeinek katonai megszállása de facto, a trianoni békeszerződés aláírása de iure is visszavonhatatlanul rögzítette Réz Mihály két évtizedes politikai céljainak, Magyarország régi államkezeinek megőrzése kudarcát. A felfoghatatlan nemzeti tragédia az érzékeny lelkű jogtudós testi és szellemi egészségét felőrölte, különösen idegrendszerét kezdték ki a változások. Aggodalmi bekövetkezte mellett nyilvánvalóan nem töltötte el elégedettséggel az, hogy ellenfelei politikai ideológiái sem vezettek sikerre. Tenni akarása és kitartása végül látszólag felülemelkedett meggyengült egészségén, így hamarosan kinevezést nyert a genfi székhellyel megalapított Nemzetek Szövetsége mellett felállított Magyar Titkárság vezetésére. A kiváló felkészültségű és tehetséges jogászprofesszorra az első világháború lezárása során felállított, Nemzetek Szövetsége keretein belül működő nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer fontos szereplőjeként számított a

Genf, Hôtel National

külpolitikai elszigeteltségből kitörni igyekvő, a határain kívül rekedt nemzeti-részeiért felelősséget vállaló magyar állam.

RÉZ MIHÁLY ÚJ FELADATÁT a tőle megszokott dacos, mindent e cél elérése alá rendelt hivatástudattal kezdte meg. A teste és idegrendszere azonban a megfeszített munkát egyre nehezebben bírta, hamarosan gerincvelő-gyulladást kapott, kórházba került. Küzdőszelleme még ekkor sem hagyta el, betegágya mellett is folyamatosan dolgozott, azonban teste nem bírta a fokozott fizikai és pszichés terhelést. 1921. május 26-án hunyt el.

EGY HÉTTEL a trianoni békeszerződés aláírásának első évfordulója előtt tették el Genfben. Rejtett, kevésbé ismert alakjának sorsszerűsége, elfelejtettsége már ekkor nyilvánvalóvá vált. Haláláról és temetéséről ugyan beszámolt a korabeli sajtó, de a történelmi Magyarországért jogtudósként küzdő professor feletti gyászt és megemlékezést teljesen háttérbe szorította Apponyi Albert gróf hetvenötödik születésnapja mellett az államférfi közéleti pályára lépésének ötvenedik évfordulójára rendezett országos ünneppsorozat.

JAKABFFY ELEMÉR

JAKABFFY ELEMÉR, AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG „KÜLÜGYMINISZTERE”

KOVÁCS BÁLINT

„Most csak dolgozunk, túrjuk és szenvedünk. És legyünk büszkék önmagunkra, hogy méltók vagyunk e nehéz időkhöz.”

Jakabffy Elemér az impériumváltás előtti időszakban tanult, a Bánságban és Budapesten szocializálódott, de impériumváltás után a Romániához került Bánságban maradt kiemelkedő közéleti személyiség. Jogászai képzettsége és tevékenysége vitathatatlanul része közéleti, tudományos és publicisztikai tevékenységének. A családi kötődés, a múlt iránti tisztelet, valamint a szabadelvű tanok, az egyéni szabadságjogok tiszteletben tartása – életpályája meghatározó értékei. Sokoldalúsága miatt a beskatulyázására tett kísérletek hiábavalóak: konzervatív liberálisként tartják számon, és szociális gondolkodású is volt, tudományos műveket publikált, és véleménycikkeket is, statisztikákat közölt, és elemzéseket is. A kész tények elé állított Jakabffy kétszer is a kisebbségi sorsot választotta, életét a kisebbségi sorsba jutott magyarság szolgálatába állította.

MUNKÁSSÁGÁNAK filozófiai mélységekbe menő elemzését elvégző legismertebb és legelismertebb kutatója, Balázs Sándor professzor foglalta össze a legjobban e sokoldalúságát: „[j]ogász, közéleti férfi, nemzetiségpolitikus, magyarpárti vezéregyéniség, parlamenti képviselő, az Európa-szerte elismert Magyar Kisebbség című folyóirat szerkesztő-patrónusa, riportokat is közlő publicista, helytörténeti és nemzetiségtörténelmi tudományos munkák szerzője, a statisztika hozzáértő művelője, jeles *nemzetiség-külpolitikus*, művelődéstörténeti szakember volt”. Publicisztikai és politikai munkája nem csak a romániai magyar közösség és politikai képviseletének elismerésében részesült, hanem Európa-szerte ismertté vált. Tudományos munkásságát a Magyar Tudományos Akadémia is díjazta. Az általa működtetett *Magyar Kisebbség*ben végig lehet követni a két világháború közötti romániai magyarság politikai életét, a közösség kívánalmait, vívódásait, lényeges történéseit. Életét a kisebbségi helyzetbe jutott erdélyi magyar közösség szolgálatába állította, elkötelezettségét pedig minden kétségen kívül helyezi Dél-Erdélyben maradása, az ottmaradt

Jakabffy Elemér

magyarsággal való sorsközösség vállalása, munkásságának a tovább szűkülő keretek, súlyosan megnehezített körülmények közötti folytatása. A második világháború után sem hagyja el szülőföldjét, bár az ekkor megélt megpróbáltatások, a családi vagyonának elkobzásától a személyes tárgyaik, családi emlékeik széthordásán át a mindennapi élet ellehetetlenítését célzó intézkedésekig bárkit az emigráció melletti döntés irányába sodortak volna. Vagyonától és szabadságától való megfosztása után emlékeinek megírásával foglalkozott, melynek középpontja a család, a nemzet és a haza.

JAKABFFY ELEMÉR ÁGOSTON 1881. május 17-én a bánsági Kraszó-Szörény vármegyében, Lugoson született, egy nemességet nyert

örmény eredetű katolikus családban. A család vagyona a többségében román lakta Zaguzsén község területén helyezkedett el. Gyermekkorát többnyire ezen a környéken töltötte, iskolai tanulmányait Lugoson végezte, a nyári szünetben pedig többnyire édesanyja, Zsidák Ilona kisszécsényi birtokán volt. A családban nagy volt az érdeklődés a politika iránt: édesapja, Jakabffy Imre, aki Pozsonyban végezte jogi tanulmányait, a helyi és az országos politikában is aktív szereplő volt. Fontosabb tisztségei közül meg kell említeni, hogy Krassó-Szörény vármegye alispánja, majd főispánja volt, királyi tanácsosi címet kapott, országgyűlési képviselő volt, illetve az országgyűlés képviselőházának alelnöke, majd a belügyminisztérium államtitkára is volt. Minden bizonnyal ez döntő szerepet játszott fia továbbtanulásában, a közéleti pálya választásában.

JAKABFFY JOGI TANULMÁNYAIT a Budapesti Tudományegyetemen végezte, államtudományi diplomát 1903-ban, jogtudományi doktorátust pedig 1905-ben szerzett. Jó képességű, szorgalmas és céltudatos diák volt, érdemei közé tartozik, hogy a szigorlaton Concha Győző professzor elismerését is elnyerte. Diákként is már tevékeny volt, a képviselőház üléseit látogatta, és vitacikkeket, jegyzeteket közölt a *Budapesti Hírlap* és egyéb újságok hasábjain. Önkéntesen jelentkezett a cs. és kir. 16. számú huszárezredhez, sikeresen tett tiszti vizsgát,

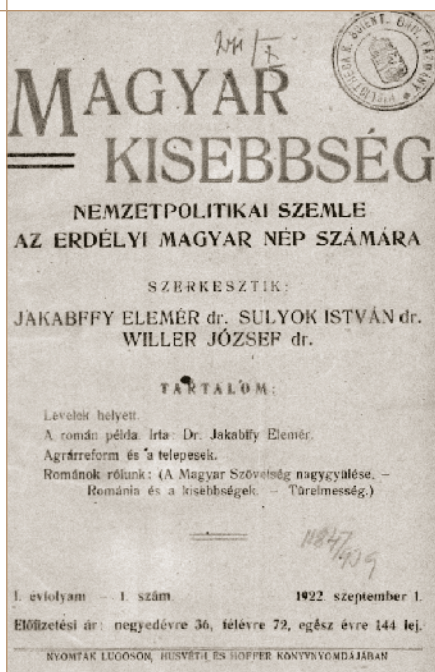
majd 1906-ban elnyerte a hadnagyi rangot. Jogi tanulmányainak befejezését követően joggyakornokként dolgozott a Pestvidéki Törvényszéken. Nemesi származása ellenére egyéb társadalmi csoportok iránt érdeklődést, illetve érzékenységet tanúsított már egész fiatalon, erről a cselédek helyzetének javítása kapcsán megjelentetett tanulmánya árulkodik.

ÜGYVÉDKÉNT TEVÉKENYKEDETT Lugoson 1908-tól kezdődően, de rövidesen erőteljesen bekapcsolódott a politikai életbe, és az 1910-es országgyűlési választások után megkezdte aktív politikusi karrierét. Mandátumot nyert a Nemzeti Munkapárt színeiben a boksánbányai választókerület képviselőjére, és a képviselőház igazságügyi bizottságának tagjaként tevékenykedett. Budapesten a Várkapolnában kötött házasságot Reitter Ernával 1910 januárjában, akitől négy gyermeke született: Mária, Erna, Imre és Lóránd.

FIATAL KÉPVISELŐKÉNT – a feljegyzések szerint – megértően viszonyult a román közösség képviselője által támasztott jogos követelésekhez. A Nemzeti Munkapárt vezetője, Tisza István – aki iránt mély tisztelettel volt – kisebbségpolitikai döntések előkészítését szolgáló feladattal bízta meg Jakabffy, ami erős benyomást tehetett rá. E feladat elvégzése által nyert mélyebb betekintést a román közösség kívánalmaiba, célkitűzéseibe, ez alapján a nemzetiségek valós egyenjogúságának biztosítására vonatkozó törekvéseket fogalmazott meg, amelyeket egy határozati javaslatba foglalva terjesztett az országgyűlés elé. Ebben az időszakban a Monarchia kisebbségjog terén tett erőfeszítéseivel kapcsolatos elégtelenségek pontos okairól is tudomást szerzett.

A HÁBORÚ MIATT az 1910-ben megszerzett képviselői mandátumát meghosszabbították, így a parlament feloszlásáig, 1918-ig volt képviselő, ahol az évek során a jogi bizottságban, a pénzügyi bizottságban, valamint a dualista monarchia hatvantagú magyar delegációja külügyi és hadügyi albizottságának (legfiatalabb) tagja is volt. A világháború ideje alatt a lugosi tartalékkórháznál, Montenegroban, Szegeden és Máramarosban is teljesített szolgálatot, közben pedig aktívan részt vett a képviselőház ülésein is. A Monarchia bukását megelőző utolsó országgyűlési ülésen is részt vett, de politikai karrierje ezzel nem ért véget.

AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS UTÁN a Bánságban, Romániában maradt. Mivel megtagadta a hűségesküt, fel kellett számolnia lugosi ügyvédi irodáját, és családjával együtt a zaguzsényi családi birtokra költözött, ahonnan csak 1921-ben költözött vissza Lugosra. Az 1921-ben a Kós Károly, Paál Árpád és Zagoni István által kiadott *Kiáltó szó* című, politikai aktivitás mellett érvelő röpirattal szinte egyidejűleg Jakabffy is a tettek mezejére lépett. Publikált, és anyagilag támogatta a magyar nyelvű *Krassó-Szörényi Lapokat*. Sulyok István és Willer József együttműködésével – a „lugosi triumvirátus” – megszervezte a Magyar Szövetség

A Magyar Kisebbség című folyóirat, avagy a sárga füzetek első számának borítója

Krassó-Szörény megyei szervezetét. Ugyancsak kettejükkel állította fel lugosi bázissal a *Magyar Kisebbség* című nemzetiségpolitikai szemlét 1922 szeptemberében, „Nemzetpolitikai szemle az erdélyi magyar nép számára” alcímmel, ami az egyik legfontosabb és a leghosszabb életű folyóirata lett a romániai magyar kisebbségnek. A *sárga füzetek* patronálását, szerkesztését már rövidesen beindulása után Jakabffy egyedül végezte.

AZ 1922 VÉGÉN MEGALKULT Országos Magyar Párt egyik elnökévé választották, és ezt a posztot a párt 1938-as feloszlatásáig töltötte be. A párton belül a kisebbségjogi szakbizottság elnöke volt, illetve a Krassó-Szörény megyei tagozat, majd a bánsági tagozat elnöki tisztségét is betöltötte. Aktív politikai és pártpolitikai tevékenységéhez köthető a *Ma-*

gyar Kisebbség lapnak a párt „félhivatalos elméleti fórumává” alakulása. A lap célja „az erdélyi magyar kisebbség kérdéseinek elméleti és adatszerű tárgyalása, Erdély szerves gazdasági életének tudományos védelme, Erdély történelmének kutatása. Ezen kívül állandóan teljes szemlét nyújt elsősorban a román, valamint a külföldi sajtó és közélet minden, az erdélyi magyar kisebbségre vonatkozó megnyilatkozásáról.” A lapban tehát végig lehet követni a romániai magyar politikai képviselő tevékenységét, az aktuális kérdésekről szóló vitákat, véleményeket. A *sárga füzetek* így kétségtelven a romániai magyarság két világháború közötti időszakában kialakult eszmék és lezajlott viták kutatásának alapvető forrásanyagaként maradt fenn.

JAKABFFY IMPÉRIUMVÁLTÁS UTÁNI politikai karrierje a kisebbségvédelem intézményrendszerének építéséről szólt, Romániában és nemzetközi szinten egyaránt. Három ciklusban, 1928 és 1933 között volt képviselő a román parlamentben, mely pozícióból arra törekedett, hogy a demokratikus román vezető egyéniségekkel a kapcsolódási lehetőségeket kiaknázza, így szoros kapcsolatok kiépítését szorgalmazta. Balázs Sándor így írta le Jakabffy politikai

tapasztalatát: „A magyar parlamentben a szabadelvű párt tagjaként – s a pártvezér iránti mély tisztelettel – »felülről« látja a »nemzetállam« eszméjének fonákságait a kisebbségi életben, hogy nemsokára egy kisebbségi párt, az Országos Magyar Párt képviselőjeként a román parlamentben »alulnézetben« is megismerkedjék ugyanezzel.”

A KISEBBSÉGEK JOGAIÉRT általában, valamint a magyar közösség jogaiért különösen, a sajtóban, a parlamentben és nemzetközi szinten egyaránt töretlenül folytatta munkáját. Meggyőző erejének támogatásáért a *sárga füzetek* idegen nyelvű kiadásába is belekezdett. Előbb románul, majd néhány év múlva németül és franciául is közölt cikkeket a *sárga füzetek* testvérlapjaiban *Glasul Minorităților*, *La Voix des Minorités*, *Die Stimme des Minderheiten* címek alatt. A folyóirat több nyelven történő megjelentetése a vitatér kialakításának gondolatát szolgálta, amivel lehetőséget akart biztosítani minél több más nemzetiségű személy gondolatainak becsatornázására, egyéb kisebbségekkel fennálló kapcsolatok megőrzésére és a folyamatos kommunikáció fenntartására. Lényeges szempont volt ugyanakkor, a térségben uralkodó állapotok és az itt megfogalmazódott gondolatok közvetítése Európa egyéb részeiben is, német és francia nyelven. Bár külföldről érkeztek tanulmányok, cikkek, román szakírói nem voltak a lapnak. Átvett és lefordított, eredetileg románul megjelent írások a román szerzők neve alatt viszont megjelentetésre kerültek.

Jakabffy katonai egyenruhában

AZ EGYIK LEGHOSSZABBAN működő erdélyi magyar folyóirat rendkívül sikeresen navigált a román állami cenzúra csapdái között, így sikerült valóban lényeges, fajsúlyos anyagokat publikálniuk. Jakabffy ezek miatt nem egyszer került bajba: 1923-ban közölte az *Erdély statisztikája* című tanulmányt, melyben a C. Martinovici és N. Istrati által kiadott *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite* könyv kapcsán a sajtóban folytatott viták végére pontot kívánt tenni. A vita a fent említett két román szerző által publikált népszámlálási adatokhoz fűződő hamisságok leleplezését célozta, mely hamis adatok alapján a romániai magyarság számarányát – rosszhiszeműen – csökkenteni kívánták. Az *Erdély statisztikája* megjelenése után többszöri hatósági

kihallgatásra hívták be Jakabffyt, hadbíróóság elé állították, majd végül hazaküldték, és az ügy feledésbe merült. E hatósági fellépés után a *sárga füzetek* a nagy gazdasági világválság és a királyi diktatúra éveit is átvészelte, rendkívüli kitartással és rendszerességgel havonta kétszer jelent meg. Számaiban szakvélemények mellett nyers adatokat is publikáltak, többek között statisztikákat, jogszabályokat, javaslatokat és szociológiai felméréseket is közzétettek, legtöbb mellé pedig elemzésjellegű öltő magyarázatok is társultak. A lap nem csak különböző szakértőknek, közéleti szereplőknek nyújtott megbízható felületet munkájukkal kapcsolatos publikációk megjelenítésére, hanem a Jakabffy által fontosnak tartott munkában, a fiatalok felkarolásában is fontos szerepet játszott. A 480 számot megélt folyóirattal végül a háború és az Antonescu-rendszer végzett, 1942 szeptemberében betiltották.

JAKABFFY POLITIKAI TEVÉKENYSÉGÉT az egyenjogúságba, valamint a kölcsönös megértésbe és megbékélésbe vetett hite jellemzi. E cél elérésében nem a többségi nemzet és a kisebbségi nemzetiségek közötti viszonyok javítását, hanem a kisebbségi csoport és az államhatalom, a politikai rendszer közötti viszonyok rendezését tartotta fontosnak. Jó viszonyt próbált ápolni a demokratikus elveket valló kiemelkedő román értelmiségiekkel, politikusokkal. Fontosnak tartotta különösen jó kapcsolatokat ápolni olyan román értelmiségiekkel, akik korábban a nemzetiségük fennmaradásáért küzdöttek, és az akkor megfogalmazott elveiket az impériumváltás után is fenntartották. Azon romániai magyar politikusok közé tartozott, akik a kisebbségi jogok érvényesítésének útját a román pártoktól való távolmaradásban látták, ugyanis ezt a harcot a mindenkori kormánnyal szemben vívandó harcnak tekintette. Erre persze rájátszott a román fél is egyes politikai ígéretek megszegése által, például amikor a Magyar Pártnak az Averescu-kormány létrejöttét támogató választási kartellben való részvételének feltételeit – mint például a közoktatás helyzetének javulása – nem teljesítették. A belpolitikai csalódások a külpolitikai csatározásokba vetett erőfeszítéseit erősítették, mely külpolitikai tevékenysége az országos politika előmozdításának érdekeit szolgálta. A Nemzetek Szövetsége struktúráiban, valamint a kisebbségi kongresszusokban rejlő lehetőségek kiaknázását kulcsfontosságú eszköznek tartotta.

JAKABFFY IS A KISEBBSÉGI EGYSÉG mellett foglalt állást, a romániai magyarság politikai képviselőjének feldarabolásával szemben. Ilyen értelemben a politikai egyetértés hiányának kifejezésében kereste az egység megőrzését biztosító középutat, a közös értékek erősítését. Ezzel együtt viszont elítélte a totalitarizmust, bármely politikai irányzatról legyen szó. Minden esetben a politikai munkásságát és ezáltal az OMP tevékenységét is ellenzékben képzelte el, a mindenkori román kormányra belpolitikai és külpolitikai eszközökkel nyomást gyakorolni a romániai magyarság helyzetének megszilárdítására, a közösségi identitás védelmének bebiztosítására. Tudta, hogy a kisebbségi létben

nem támogathatók a magyar imperialista törekvések, hanem mindenkor az emberi szabadságjogok mellett kell kiállniuk, ezt találta célravezetőnek. A szélsőjobb oldali ideológiák romániai térnyerésének veszélyeit felismerve a nemzetiszocializmus, illetve fasizmus mindenmű megnyilvánulása ellen is fellépett, ideértve a magyarországi szélsőséges irredenta körökét is. A *Magyar Kisebbségben* megjelent állásfoglalása mögött e körben az államhatárok revíziójának realitásához fűzött kételyei mellett az állami intézkedések által egyébként is lényegesen meggyűrt magyar művelődésre nehezedő további fenyegetés állt. Meglátása szerint „a mi nemzeti öntudatunkat semmiféle irredenta plakát vagy

Lugos, 1929

könyv fokozni nem tudja (...) nemzeti öntudatunk erősebb mint valaha is volt” – értette ezt a magyarországi politikai vezetés részéről származó ilyen nemű propagandára. Elvárásai szerint a magyarországi politikumnak példaértékű belföldi kisebbségpolitikával kellett volna támogatnia az elcsatolt területeken élő magyarságot. Álláspontja miatt a szélsőséges politikai körökkel konfliktusba is került. A belpolitikát kiegészítő Népszövetségben rejlő lehetőségekben, az ebben épülni remélt nemzetközi rendben bízott, továbbá a szabad művelődés lehetőségének kieszközölésében látta saját maga, illetve lapjának célját. Jakabffyék azzal is tisztában voltak, hogy célkitűzéseiket előbb állami szinten kell érvényesíteni, és csak törekvéseik elutasítása esetében kell a nemzetközi szintre vinni ezeket. A kisebbségi lét aránytalanságait a demokráciadeficitre fogta: „...nem lehet népuralom, demokrácia az, mely a nagy tömegek igazi, valódi képviselőtéről gondoskodni nem tud vagy nem akar”. A demokratikus elvek melletti elkötelezettségéről korábbi bizonyítékokat is találhatunk. A szavazati jog bővítése melletti országgyűlési kiállása is tükrözi meggyőződését. A női választójogról tanulmányt közölt, melyet meg is kellett védenie: hithű katolikus léte miatt annak kapcsán egy katolikus pappal is vitába szállt.

A ROMÁNIAI MAGYARSÁG politikai helyzetének megerősítését a politikai egység híveként Jakabffy az Országos Magyar Párton keresztül kifejtett

Jakabffy Elemér Genfben

tevékenységben látta célravezetőnek, mely álláspontja szerint nem egyszerű politikai párt, hanem annál több: „nemzetképviselő, melynek csak másodlagos célja a politikai érvényesülés, elsődleges hivatása ellenben, hogy szervezetbe tömörítse mindazokat, akik akár származásuknál, akár anyanyelvüknél, akár érzületüknél vagy műveltségüknél fogva magukat magyaroknak vallják”. A magukat magyaroknak valló személyeket pedig a nemzeti gondolat mentén egységes közösségbe tömörítette, a nemzeti gondolatot pedig így határozta meg: „Mindazt, amit öntudatos népek önmagukról gondolnak és önmagukkal akarnak, amiben kifejezik szabad életük és fejlődésük akarását, s annak viszonyát más népek életéhez: a népeket átható és irányító nemzeti gondolatnak nevezzük.” Ebben a konstrukcióban a Magyar Pártnak fontos szerep jutott, mint „olyan kultúrközösség, melynek öncélúsága az, hogy fenntartsa és ápolja azt a nemzeti gondolatot, mely egy évezrednek köszönheti kialakulását, megizmosodását és térhódítását”.

KÜLPOLITIKAI TEVÉKENYSÉGE során 1925 és 1937 között az Európai Nemzetiségek Kongresszusa által évente megszervezett gyűlés előtt többször is képviselte személyesen az európai kisebbségek érdekeit, ezen keresztül pedig különösen a romániai magyarság érdekeit. Ezen a fórumon keresztül Balogh Artúrral együtt többször is ismertették a romániai magyarság helyzetét. Ugyanitt

lehetősége nyílt az egyéb államok kisebbségeinek képviselőivel való megismerkedésre és kapcsolatok kialakítására. E kapcsolatok által tudta Jakabffy Európa ütőerén tartani kezét, így pedig nagyon jól ráérezett arra, hogy mi történik Európában. 1933-ban kijelentette, hogy a kisebbségek ügye „az európai politika próbaköve”, írásaiban pedig előrevetítette, illetve szinte megjósolta a néhány éven belül bekövetkezett világszintű katasztrófát. A bel- és külpolitikára egyaránt építő Jakabffynak a Népszövetség és a nemzetközi kisebbségi kongresszusok előtti munkásságát országon belül a többségi közéleti szereplők inkább ellene használták ki. Az 1930-as évek második felében viszont már teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy e nemzetközi rendszer működésképtelen.

Jakabffy is sérelmezte, hogy a Népszövetség előtti panaszokat alkalmatlan személyek kezelték, a bürokrácia nehézkes volt, a döntések érvényesítéséhez szükséges eszközök pedig nem álltak rendelkezésükre. Ezeket pedig tetézte, hogy a németországi rendszer „megmérgezte” a határain kívül élő német ajkú kisebbségek vezetőit, akik e nemzetközi rendszernek hátat fordítva a Harmadik Birodalomtól várták helyzetük rendezését, ezáltal tovább diszkreditálva az amúgy is lépésképtelen kongresszusokat. A nemzetközi rendszerre való támaszkodása, a nemzetközi szintű tárgyalásokba vetett hite így hiábavalónak bizonyult. A nemzetközi összejöveteleken hangoztatott sérelmek, a nemzetközi helyzetbeszámolók elidegenítették a román tárgyaló felet, melyet a nemzetközi kapcsolatokba vetett remények kudarcba fulladása után még nehezebbé vált tárgyalásra bírni. A nemzetközi érdekérvényesítés megfélemezését szolgálta az 1936. évi Büntetőtörvénykönyv elfogadása, és ennek 215. szakasza, amely bűncselekménynek minősítette a külföldön terjesztett „valótlan, tendenciózus, túlzó híreket”, amelyek a román nemzet, illetve a román állam becsületének vagy érdekeinek ártanak. Az 1937. évi kisebbségi kongresszusra Jakabffy már el sem utazott.

*Jakabffy Elemér és felesége, Erna
Zaguzsén, 1931-ben*

A TÁRSADALMI SOKSZÍNŰSÉGBE vetett hite Jakabffy kisebbségpolitikai munkájára egyértelműen hatással volt, ezt pedig egyik kedvenc hasonlatával ecsetelte: „...a társadalom színes perzsaszőnyeg, amelyen élénkítő színpoltokként helyet kell biztosítani a kisebbségi gondolkodásnak, kultúrának, erkölcsnek”. Meggyőződése szerint a kulturális értékek, valamint az identitás megőrzéséhez a kisebbségeknek valódi egyenjogúságra van szükségük, mely a politikai-gazdasági helyzetük intézésének egyik eredményeként születhet meg. A kisebbségi politizálásra mint a kulturális gyarapodás célját szolgáló eszköze tekintett, ami véleménye szerint a legfontosabb tényező a magyarság megmaradásában. A kulturális gyarapodás, a művelődés megfelelő eszközeinek létrejöttére a kollektív jogok alapján kialakított kulturális autonómia mentén is tekintett, a kisebbségi kérdés megoldásának kulcsaként vélekedett erről. Nemzetközi kisebbségpolitikai munkássága lehetőséget teremtett számára betekintést nyerni a különböző államok kisebbségjogi intézkedéseibe. A kulturális autonómiáról, az észak-szász németek esetében megvalósult intézményről is sokat hallhatott Ewald Ammendétől, az észak-szász németek képviselőjétől. Ammendével éveken át levelezett és, mivel egyben ő töltötte be a kisebbségi kongresszusok főtítkári pozícióját, többször is találkozott vele személyesen. A munkaviszony mellett jó barátságot is ápolt vele, a kongresszus vezetőit pedig Lugoson is vendégül látta.

AZ ANYANYELVHASZNÁLAT, az oktatásügy és a mesterségesen előidézett asszimiláció terén feljegyzett jogsérelmek kapcsán aktívan tevékenykedett, publicisztikájában ezekről is kifejtette véleményét. A magyar kultúra megfelelő ismeretét, elsajátítását a magyar identitás megőrzésének elengedhetetlen tényezőjeként tartotta számon, ugyanakkor viszont meglátása szerint a román állam gyarapodásában a magyar közösség is aktív szereplőként kellett hogy jelen legyen, ehhez pedig nemzettársait a román nyelv megfelelő elsajátítására szólította fel. Az anyanyelvi oktatás mellett szóló ütős érve, hogy amennyiben a kisebbségekhez tartozó állampolgárok anyanyelvükön képezhetik magukat, ezek mélyebb tudást nyernek, ami az osztálytársadalmi érdeket, nem csak a kisebbséget szolgálja. Figyelmeztetett, hogy a román nyelv ismerete nem kell a magyar identitás megőrzésének rovására menjen, ezzel együtt viszont a természetes asszimilációt pontosan annak, tehát egy természetes – bár sajnálatos, de elfogadható – folyamatnak tartotta. Jakabffy szerint az asszimiláció, az identitásváltozás bekövetkezésének megfékezését a művelődés ápolásával, a kultúra gyarapításával kell megvalósítani. A névelés alapján alapuló, erőltetett, tehát külső beavatkozással tett besorolást egyik vagy másik nemzet, etnikum alá elítélte, minden esetben az önbesoroláshoz való jog sérthetlensége mellett foglalt állást. Ilyen értelemben állította, hogy a magukat magyarnak valló zsidók a magyar közösség, a magukat románoknak vallók a román közösség, illetve a zsidó érzelműek a zsidó közösség tagjai. Ezt pedig egy olyan időszakban állította, amikor az antiszemitizmus már állami politikai szintre lépett.

ÚGY TARTOTTA, hogy az államnak minden esetben meg kell őriznie azokat az eszközöket, amelyekkel az egyének individuális kiteljesedését biztosítani tudja. Politika terén liberális konzervatívként szokták besorolni. Jakabffy saját magát liberálisnak vallotta, az emberi értékek egyforma tisztelete és megbecsülése értelmében, ugyanakkor a múlt tisztelőjeként lépett fel. Közösségben gondolkodott, és a magyar közösség jövőjének építését nem politikai párti feladatnak tartotta, hanem inkább valós nemzetképviselési feladatnak. Ilyen értelemben feladatként vállalta az utánpótlás biztosítását, a fiatal tehetségek felkarolását, támogatását és ezek biztatását a közéleti szerepvállalás irányába. Saját generációjára etalonként tekintett, és felelőségének érezte, hogy a jövő generációban a nemzeti öntudatot fenntartsa, fejlessze és biztosítsa, „hogy utódaink is a szó igazi értelmében olyan magyarok maradjanak, mint amilyenek mi vagyunk”. Több olyan kezdeményezésnek is lehetőséget teremtett, ami a fiatal generációk felkarolását célozta, mint például a *Kisebbségi Jogélet* szemle létrehozása, ami főképp a jogászok közösségi munkába való becsatolását ösztönözte: „...a magyar ügyvéd munkája többé nem magánügy, hanem intézményeinknek és magánosoknak nyújtott jogvédelem útján közéleti tevékenység, népközösségi funkció”.

AZ EGYETEMES ÖRÖKSÉG és értékek ápolója, pártfogója és őrzője volt. Részt vett a kolozsvári egyetemen tanító George G. Mateescu által vezetett, *Tibiscum* feltárására végzett régészeti ásatásokon, mely tapasztalatait megírta és megjelentette. Jó kapcsolatot ápolt számos román értelmiségivel – ilyen például Vasile Goldiş (aki írásaiban Goldiş Vazul néven szerepel), Teodor Mihali vagy Ştefan-Cicio Pop. Olyan román értelmiségiek is voltak, akik politikai szinten ellentáborokban voltak, de ettől függetlenül egyéb munkájukat méltatta, tisztelte –ilyen volt például Octavian Goga vagy Nicolae Iorga. Több más román politikushoz, fontos személyiséghez tisztelettel viszonyult, ezzel a nyitottsággal próbált a többségi véleményformálók köreiből a magyarság céljainak szövetségeseket megnyerni. A Monarchia idején a román kisebbség élenjárói által a rendszerrel szemben támasztott kisebbségjogi követeléseinek ismeretében, ezeket a követeléseket magyar kisebbség követeléseivel összevetve próbálta többségi vitapartnereit meggyőzni. Elismerte a Monarchia kisebbségjogi rendszerének hiányosságait, jogalkalmazásában fellelhető mulasztásait is, ezekkel példálózva pedig felhívta a román politikusok figyelmét arra, hogy ne kövessék el ugyanazokat a hibákat, kérte, hogy a jogszabályok megfelelő alkalmazására mindig legyenek tekintettel.

AKTÍV POLITIKUSI KARRIERJÉNEK a végét a II. Károly-féle diktatúra bevezetése, a parlament feloszlatása és a politikai pártok felszámolása, illetve ezeknek a Nemzeti Újjászületés Frontjába történő beolvasztása jelentette. Bár a Fronton belül létrejött a Magyar Alosztály, amely politikai feladatokat látott el, viszont Jakabffy ebben már nem vállalt szerepet, így végképp a politikai élet peremére

Jakabffy Elemér és felesége, Erna, 1962-ben

sodródott. Folytatta viszont publicisztikai és tudományos publikációs tevékenységét, utóbbival pedig sikerült elnyernie a Magyar Tudományos Akadémia elismerését, amely külső tagjának választotta meg. Székfoglaló előadását, melynek címe *A Népszövetség népkisebbségi védelmének bírálata*, személyesen nem tarthatta meg, ezért Nagy Miklós akadémikus olvasta fel.

A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉST követően Dél-Erdélyben maradt, és folytatta a *Magyar Kisebbség* munkásságát. Ezt viszont már jóval óvatosabban, főképp az Antonescu-rendszer hatalomra jutása után, ugyanis ekkor könyörtelen módon léptek fel minden olyan elem ellen, ami a rendszer biztonságára vonatkozóan az ő szempontjukból veszélyt jelenthetett. 1942 szeptemberében, húsz év tevékenységet követően betiltották a *Magyar Kisebbséget*. Ekkor újra bekapcsolódott a közéletbe a Magyar Népközösség alelnökeként, viszont e szervezet működésének súlyos korlátozása miatt már inkább csak karitatív munka elvégzésében volt aktív.

A HÁBORÚS HELYZET FOKOZÓDÁSA Jakabffynak rendkívüli módon megnehezítette az életét: többször letartóztatták, folyamatos csendőri felügyelet alá helyezték. 1944 augusztusában Lugosra internálták, majd onnan 1945 áprilisáig Bukarestbe, amivel gyakorlatilag véget is vetettek közéleti tevékenységének. Hazaengedését követően a baloldali Magyar Népszövetség (a korábbi MADOSZ) próbálta újra politikai szerepvállalásra bírni, viszont Jakabffy ezt visszautasította. A kommunisták hatalomátvétele után Jakabffyt is utolérte a rendszer: 1949 márciusában el kellett hagynia a családi birtokát, el kellett hagynia Zaguzsént. Előbb Sarmisegetuzára, onnan Várhelyre, majd Hátszegre toloncolták feleségével és az éppen náluk tartózkodó Lóránd fiával együtt.

Ebben az időszakban családjának sok nehézséggel kellett megküzdenie alapvető szükségleteik ellátásáért, a lakhatási és ruházkodási nehézségek, illetve a gyakori munkahelyváltozások okozta anyagi bizonytalanság miatt. Ezeket pedig a családi házból eltüntetett emléktárgyak, fotók hiánya csak tetézte. Kényszerlakhelyekre utasították, szűkös lakásokba, földbirtokosi származása miatt. A kényszerlakhely különösen nehezé tette a gyermekeivel és tágabb családjával való találkozását.

A KÉNYSZERLAKHELY KÖTELEZETTSÉGÉTŐL 1954-ben szabadult, ami lehetővé tette az országon belüli utazást. Az ezt követő időszakot a családnak szentelte, a találkozásoknak, viszontlátásoknak, az unokák megismerésének. 1957-ben fia kérésére feleségével, Ernával Szatmárnémetibe költözött, a Lóránd fia által nehéz körülmények között tatarozott korábbi istálló épületbe. Itt folytatta emlékiratainak megírását, és itt hunyt el 1963. május 19-én.

A LEGNAGYOBB MAGYAR kisebbségpolitikusként számon tartott Jakabffy Elemér munkásságának, eszmeiségének rövid összefoglalása szolgáljon kedvcsinálóként az általa létrehozott keretekben felhalmozott mérhetetlen terjedelmű tudományos és publicisztikai örökség felderítésére, amelyben az erdélyi magyarságot érintő gondolatok, kérdések, vívódások egy jottányit sem veszítettek aktualitásukból.

KUNZ ÖDÖN

KUNCZ ÖDÖN – QUID FUTURUM?

FEGYVERESI ZSOLT

Kuncz Ödön jogász, közgazdász, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, kora kereskedelmi jogának egyik legnagyobb formátumú tudósa volt. Tudományos munkássága valós küzdelem volt a gazdasági jogért. Olyan területeken alkotott maradandót tudományos munkássága során, mint a váltó- és értékpapírjog, tisztességtelen verseny és kartell jog, részvényjog, szövetkezeti jog, biztosítási jog vagy hiteljog.

ÉDESAPJA, KUNCZ ELEK pedagógus, aki 1875-től a losonci, majd 1882-től az aradi állami főgimnázium igazgatói tisztségét töltötte be, 1890-től a nagyvárad, 1892-től pedig a kolozsvári tankerület főigazgatója volt. Kuncz Ödön és öccse, Kuncz Aladár Aradon születtek, majd egy rövidebb nagyvárad kitérő után, édesanyjuk halálát követően kerül a család Kolozsvárra.

„ARADON SZÜLETTÜNK, én 1884. január 18-án, Dadi 1885. december 31-én. Édes Anyánk tizennégy gyermeknek adott életet, közülük hat korán meghalt, nyolcán nőttünk fel, három leány és öt fiú. Vili (Vilma), Ila, Ágnes, illetve Doli, Dédi (én), Dadi (Aladár), Nyuszi és Laci. Édes Atyánk, Kuncz Elek, rettegett, de ugyanakkor szeretett erdélyi tanfelügyelő volt.”

KUNCZ ÖDÖN a kolozsvári piarista gimnáziumban tanult, ahol a Főgimnázium értesítői szerint rendkívüli szorgalomról tett tanúbizonyságot. Amellett, hogy iskolai évei alatt költeményeket, elbeszéléseket, értekezéseket és tanulmányokat írt, az iskolai rendezvényeken hegedűjátékával szórakoztatta a megjelenteket.

„HETEDIKES ÉS NYOLCADIKOS koromban írtam több esszét és számos bírálatot az önképzőkör számára. Goethe *Tarquato Tassója*, Arany[tól a] *Buda halála*, Lord Byron *Kainja* voltak az esszék, amelyeknek vázlatai megmaradtak.

E HÁROM ESSZÉN KÍVÜL, úgy hiszem, írtam egyebeket is, amit onnan sejtek, hogy nyolcadikos koromban nyolc 20 koronás arany pályadíjat nyertem, hét pályaművel és oly bírálatokkal (a díjat, a pályamű helyett nekem – a bírálónak – adták; azt hiszem a »világítás« kérdése volt a pályázat).”

A Kuncz fiúk

A ZENE IRÁNTI SZERETETÉRŐL és vonzalmáról naplójában a következőképpen vall:

„A zene volt életem legnagyobb élménye, ajándéka, vigasztalója, megnevelítője és szórakoztatója. A zene volt el minden káros szenvedélytől és a naplopástól. Azért nem kártyáztam, nem kávéházastam, nem kaszinóztam, mert ha nem tudtam szabadidőmmel mit csinálni, elfoglalt, kielégített a zene. (...) A zene a leghűségesebb barátom és kísérőm volt egész életemen át.”

1901-BEN, a gimnázium elvégzése után édesapja tanácsára kezdi el jogi tanulmányait a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen. Egyetemi évei alatt megőrizte gimnáziumi szorgalmát, majd 1907-ben királygyűrés jogtudományi és államtudományi doktorrá avatták.

„EGY SZÓNAK IS SZÁZ A VÉGE: jogász lettem. És belevittem, beleadtam ebbe az élethivatásba mindazt, amivel a jó piaristák gimnazistakoromban telerakták hátizsákomat, amit elcsentem a különböző múzsáktól és ami bennem, mint erkölcsi habitus kibontakozott.”

KUNCZ ÖDÖNT a Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán olyan neves jogászprofesszorok tanították, mint Óváry Kelemen, Kolosváry Sándor, Nagy Ernő vagy Kiss Mór. Kuncz naplójában őszintén ír tanáiról,

elismerve azok szakmai tudását és felkészültségét, azonban kritikát is megfogalmaz, ha egy előadó stílusa ingerszegény, vagy éppen követhetetlen.

KOLOSVÁRY SÁNDORRÓL a következőket írja naplójában: „Egy féléven át Werbőczy életrajzát adta szomorú, fáradt, öreges hangon elő. A *Tripartitum* szerzőjének még a sírfeliratát is lediktálta, és valósággal megsiratta jogász kollégáját, mintha kortársa lett volna. Magánjogot azonban a jó öregtől vajmi keveset tanultunk.”

SZINTÉN A TANÁRI KAR TAGJA volt Klupathy Antal, a váltó- és kereskedelmi jogi tanszék oktatója, akinek Kuncz szerint bálványja volt a kereskedelmi törvény, amit „inkább a kommentár, mint a tudományos kézikönyv rendszerében és módszerével” magyarázott. Klupathy legmerészebb „elhajlása” Kuncz szerint az volt, hogy a közkereseti társaságot és a betéti társaságot nem minősítette jogi személynek, ezzel tulajdonképpen szembemelve egykori kolozsvári elődje, Nagy Ferenc nézeteivel, aki 1881-től kilenc évig volt a kereskedelmi és váltójog nyilvános rendes tanára. Klupathy fejtegetései Kuncz álláspontja szerint „ellentétben állnak az általa annyira tisztelt törvény világos rendelkezéseivel is, amit csak igen mesterkélten tud kimagyarázni”.

BÁR HARMADÉVES JOGHALLGATÓKÉNT Kuncz a kereskedelmi jogot halálosan unalmas joganyagnak találta és „az emberi agy rémszülöttének” nevezte, a tárgyból kitűnő minősítést szerzett. Klupathy a vizsga után azt a kérdést tette fel Kuncznak, hogy miért nem foglalkozik alaposabban a kereskedelmi joggal, hiszen Magyarországon kevesen teszik ezt. Kuncz Klupathy biztatására, illetve Parfait-Joseph Namur jogászprofesszor *Le code de commerce belge révisé* c. műve III. kötetének előszavában tett kijelentésének hatására kezd el komolyan foglalkozni a kereskedelmi joggal, melynek később legjobb hazai kutatója és ismerője lett. (Parfait-Joseph Namur (1815–1890) a Genti, majd a Liége-i Egyetem professzora, ahol előbb római jogot, majd polgári eljárásjogot és kereskedelmi jogot oktatott. Jules Bara belga igazságügyi miniszter kérésére elvégzi a kereskedelmi törvénykönyv felülvizsgálatát. Munkájának eredményeként látott napvilágot 1876-ban a *Le code de commerce belge révisé* c. műve. A könyv III. kötetének előszavában tett kijelentés így hangzik: „Ha a kereskedelem egy nemzet vérkeringése, úgy a váltó bizonyára annak idegrendszeré”.)

KUNCZ ÖDÖN 1905. október 1-én a Bécsben állomásozó cs. és kir. 51. gyalogezred önkénteseként kezdi meg sorkatonai szolgálatát. Hogy miért pont Bécsben? Terve az volt, hogy ott-tartózkodása alatt kipiheni a szigorlatra készülési fáradalmait, megtanul jól németül, és a legszebb zenei koncerteket is meghallgatja. Bécsben letagadja német tudását és azt, hogy végzett jogász. Megjátssza a csendes és visszahúzódo önkéntest, abban reménykedve, hogy így senki sem figyel fel rá, és lesz ideje pihenni, illetve koncertekre járni. Ahogy ő fogalmaz,

A fiatal Kuncz Ödön portréja

a játék túl jól sikerült, és az a veszély fenyegette, hogy az egyéves szolgálatot két évre módosítják. Ekkor szorgalmasan tanulni kezd, aminek hamarosan eredménye is lett.

„TISZTI KÖRÖKBEN megindul a legenda. Idejött Magyarországról egy vadmagyar, félbemaradt jogász; nem tudott egy kukkot sem németül. Állandóan koncertekre mászkált. Egyszerre csak megere a nyelve. Ékes német körmondatokban beszél és ír. És úgy fújja a sok reglementet, mint egy aktív tiszt.”

A KATONAI SZOLGÁLAT UTÁN Kuncz visszatér Kolozsvárra, ahol ügyvédjelölti minőségben tevékenykedik, és készül a *sub auspiciis* disszertáció véglegesítésére.

1907. január 19-én államtudományi, március 4-én *sub auspiciis regis* doktorrá avatták. Az avatóünnepségen Apponyi Albert kultuszminiszter, mint a király képviselője, személyesen vett részt.

„A DÉKÁN FELOLVASTA a királyi leiratot, amely engedélyezi, hogy Kuncz Ödön, aki összes vizsgáit kitüntetéssel tette le, királyi gyűrűvel avattassék fel (...) A felavatás után gróf Apponyi miniszter, a következő beszédet intézte dr. Kuncz Ödönhöz:

Örüljön ifjú barátom a kitüntetésnek, amely Önt a mai napon éri, de érezze át egyszersmind azt a felelősséget, amelyet a kitüntetés Önre hárít. Önnek doktor úr nemcsak hálával kell viszonzni a királyi kitüntetést, de be kell váltania azt az ígéretet is, amelyet felséges királyunk képviseletében Önre nézve ma a nemzetnek tesztek. E gyűrű elfogadása szent fogadalom jelentőségével bír: hogy aki azt viseli, mindenkor hű lesz koronás királyához, hazájához, annak alkotmányához, törvényes rendjéhez; hogy nemzete nagyságát, népe boldogságát minden gondolatában és minden tettében vezércsillagának fogja tekinteni, különösen pedig, hogy azt a tudást, amelyet elismerésre méltó lelkiismeretes munkával szerzett, folytatott lelkiismeretes munkával fogja akár a tudományos kutatás, akár a gyakorlati alkalmazás terén a nemzet számára gyümölcsötvetni. Ha ezt teszi, nem múló dicsőségnek, gyorsan enyésző sugara lesz a

mai nap, nem fényes epizód egy szürke élet jelentéktelenségében, hanem kiindulási pontja egy, a maga egészében díszes pályafutásnak, erre édes lesz a visszaemlékezés, az igazolt királyi kegy, a beváltott ígélet, tudatában. Isten segítse és vezérelje önt, hogy ez így legyen!” (*Pesti Hírlap*, 1907. március 5., XXIX. évfolyam, 55. szám)

UDRÁNSZKY LÁSZLÓ, a Ferenc József Tudományegyetem orvostudományi kar egykori dékánjának (1902–1903), majd később az egyetem rektorának (1909–1910) tanácsát megfogadva – miszerint ha professor akar lenni, egy napig sem maradjon Kolozsváron szakmájában, mert itt hamar ő lesz az első, és inkább arra kell törekedjen, hogy nála okosabb emberekkel találkozzon a szakmai fejlődése érdekében – 1907 nyarán a fővárosba költözik, ahol 1908 októberéig a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszéken végzett joggyakorlatot aljegyzőként. Ezt követően néhány hónapig a VI. kerületi járásbírószágon is dolgozott, közben szorgalmasan készült az ügyvédi vizsgára, aminek írásbeli és szóbeli részét is sikeresen zárta 1908. december 14-én. A szóbeli vizsgára Dadi (Kuncz Aladár) is elkísérte, majd a vizsga és az ügyvédi diploma átvétele után egy kiskocsmában ünnepeltek.

„DADI FILOZOFÁLT: »Ezek nem ügyvédjelöltek, hanem neuraszténiás, beteg emberek. Valósággal korházban éreztem magamat.« Én viszont úgy éreztem, mintha valami súlyos teher esett volna le rólam. Holnap már nem kell az alaki és anyagi semmiségi okokat, a törlési per terminusait, a sok száz bűncselekmény »tényálladékát« elrecitálni. Holnap talán már azzal foglalkozom, ami érdekel, s nem azzal, amivel muszáj!”

KUNCZ A SIKERES ÜGYVÉDI VIZSGÁJA UTÁN 1908 decemberében Berlinbe utazik, ahol 1909 októberéig tartózkodik, és itt dolgozza ki első nagyobb monográfiáját *A részvénytársaság védelme igazgatósági tagjainak egyéni érdekeivel szemben* címmel, melyet 1909-ben Kolozsváron jelentetett meg. A berlini tanulmányút után 1909. november 1-től a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszék főjegyzője, 1910. január 1-től három évig a budapesti királyi ítélőtábla tanácsjegyzője, majd 1913 áprilisától miniszteri fogalmazó és hiteljogi referens az igazságügyi minisztérium kodifikációs osztályán, ahol egy irodában dolgozik Szladits Károllyal. A minisztériumban töltött egy év és egy hónap alatt foglalkozott a biztosításjog reformjának a kérdésével, összeállította az új váltótörvény-javaslat indoklását, és dolgozott a polgári törvénykönyv új tervezetén és indoklásán is. A minisztériumi szolgálat után külső munkatársként és szaktekintélyként több kodifikációs feladatban is részt vett: 1917-ben a részvényjogi reform tervezetén, 1921-ben az új kereskedelmi törvény novellájának tervezetén, 1928-tól a korlátolt felelősségű és a csendes társaságok kodifikációján az 1930. V. törvénycikk elfogadásáig.

Az egyetemi tanár

1910. AUGUSZTUS 22-ÉN a kolozsvári Szent Mihály-templomban házasságot kötött Szabó Vajával, akitől két fia született: Dénes (1911–1973) és József (1912–1981). Kuncz Dénes neves szülész-nőgyógyász, egyetemi oktató lett, míg Kuncz József jogász, 1942-től a Magyar Nemzeti Bank jogtanácsosaként, 1957-től ügyvédként tevékenykedett.

„KILENC HÓNAP MÚLVA, 1911. május havában azután megjelent az *Alaptőkefelemelés*, elkészült a szép függöny, és 17-én harmadiknak beállított Dénes is. Egyelőre Kolozsváron, és nem pesti lakásunkba. (...) Közben dörömbölni kezdett a negyedik is. Nem hittük, hogy ilyen hamar kerül sor a második gyermekre. (...) Dénes után itt volt Józsi.”

KUNCZ ÖDÖN BUDAPESTRE KÖLTÖZÉSE után sem szakadt el Kolozsvártól.

1911-től a kolozsvári egyetemen a kereskedelmi jog tárgykörből magántanári képesítést szerzett, majd 1914. május 29-én megkapta a kolozsvári tudományegyetem jogi karán a kereskedelmi jog nyilvános rendkívüli tanári kinevezését, így 30 éves korában egyetemi tanár lett. Két évvel később, 1916-tól nyilvános rendes tanára az egyetemnek.

„HOLOTT CSAK ARRÓL ÁBRÁNDOZTAM, hogy 36 éves koromban jogakadémiai és úgy 45-50 éves koromban kolozsvári egyetemi tanár leszek. És a legszebb ehhez a kinevezéshez az volt, hogy senkit nem kellett félretolnom, átugranom. Nem kellett a protekció, az intrika, a lenyálazás alantas eszközeihez nyúlnom (amit úgysem tettem volna). (...) Amikor Jankovich Béla minisztert felkerestem, hogy köszönetet mondjak kinevezésemért, azt mondta, hogy igen furcsa az én esetem. Egy tanítónői állás betöltése mozgásba hoz legalább negyven képviselőt, három főispánt és két püspököt. Az én esetemben nem »mozgott« senki.”

A SZARAJEVÓI MERÉNYLET híre egy futballmeccsen éri. Bevallása szerint ekkor mindenki érezte, hogy ez háborút jelent, csak azt nem tudták még, hogy a Szarajevóban történtek az első világháborút kirobbantó eseménynek tekinthetők. 1914 júliusában az általános mozgósításkor tartalékos hadnagyként vonul

be Kiskunfélegyházára a 30. honvéd gyalogezred harmadik zászlóaljához. Bevonulásakor egyből feltűnt neki az általános mozgósítás szervezetlensége, a katonai felszerelés hiánya és a feleslegesen összeteretelt, így a termelőmunkától elvont embertömegek.

„CSAK KÉSŐBB ÉS FOKOZATOSAN jöttek reá, hogy azért, mert háború van, nem kell mindjárt a termelőmunkát is abbahagyni. Sőt! Fokozni kell. Különböztetjük a háborút. El is veszítettük! Mert nem voltunk kellően felkészülve reá, és az »általános mozgósítás« káosza felért egy nagy csatavesztéssel.”

Kuncz Ödön
egyetemi dolgozószobájában

A HÁBORÚS ÉVEK a Kuncz család életét is megviselték. Kuncz Ödön közel három hónapot töltött a harctéren, 1915. január 10-től április 3-ig, amikor megsebesült. Mindkét karja lebénult, és orbánc miatt azok amputálása is felmerült. Vajának köszönhetően a „megcsonkítás” elmaradt. Súlyos homloküreg-gennyesedést diagnosztizáltak nála, és annak kezelése után karjain a duzzanatok leohadtak, és láza is elmúlt. Makara Lajos kolozsvári sebészprofesszor a karjain lévő sebeket kitisztította, és közel három hónap kezelés után ülhetett ismét íróasztal mellé félbemaradt munkáit folytatni. Az átmeneti testi fogyatékosága fényt derített a váltótörvény számára addig érthetetlen rendelkezésére.

„EZ A RENDELKEZÉS csak azoknak kézjeggyel végzett váltóalírást ismeri el érvényesnek, akik, ámbár tudnak írni és olvasni, de nevüket valamilyen testi fogyatkozás miatt nem tudják váltóra írni. »Hogy nem tudja nevét leírni az, aki tud írni?« – kiáltottam fel e rendelkezés első olvasásakor. Sebesülésem megfelelt erre a kérdésre is.”

KUNCZ ALADÁR 1914 őszén Franciaországba utazott. Ott érte a világháború kitérője, és mint civil internált 1919 tavaszáig Noirmoutier, majd Ile d'Yeu foglya. Kuncz Elek 1915 decemberében, rövid betegeskedés után, életének 70-ik évében meghal. Az édesapa elvesztése mély nyomot hagyott a Kuncz fiúkban. Aladár a *Fekete kolostorban* a következőképpen emlékszik vissza édesapjuk elvesztésére:

„EGYEDÜL, ELHAGYATVA állok a szoba közepén, mint villámsújtott ember. Valahol messze fekete felhők gyűltek s gyilkos tűzük elcsapott ide hozzám. Úgy érzem, végtelen, sötét űr tágul körülöttem, és én szánalmasan kicsi pont leszek, amelyet pillanatok múlva felszív a sötétség. (...) A fájdalom hetek óta sem tisztult bennem. Évek kellettek hozzá, hogy apám halálának gondolatát megszojjam. De még akkor sem tudtam átélni. Bizonyára azért, mert a fogság elzártságában, minden előkészület nélkül ért a csapás. És talán fokozta ezt, hogy legutolsó találkozásunkkor el sem búcsúztam tőle. Azt hittem, úgysis hamarosan látom Kolozsváron.”

1916 TAVASZÁN a Tanáregyesület Kolozsvári Köre Kuncz Elek emlékére díszgyűlést szervezett, ahol Márki Sándor történészprofesszor a következő szavakkal emlékezett vissza a kolozsvári tankerület elhunyt főigazgatójára:

„Azonban a legnagyobb föladat ő reá magára várt, mikor 1892-ben a kolozsvári tankerület főigazgatója lett. Erdély hét fő bűnével, a három nemzet, négy vallás hétféle tanítási irányával, mint valami hétfejű sárkánnyal egyszerre akart végezni s Erdélyt az egységes állami tantervvel is szorosabban akarta az anyaországhoz csatolni.” (*Kuncz Elek emlékezete*, Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, 1916)

AZ 1916-OS ROMÁN BETÖRÉST német segítséggel még sikerült visszaverni, azonban 1917-ben a központi hatalmak hadi helyzete fokozatosan romlik. Ezt látja és „bőréen éri” az erdélyi magyarság is. Így emlékszik vissza Kuncz emlékiratában a háború utolsó évében a feleki hegyeket koszorúzó erdőkből tett kirándulásra:

„A szomorú végkimenetel kísérteties képei három kiránduláson tűntek fel előttem. (...) „Amikor a hegyek között a szekér után bandukoltunk, megszólalt Schilling János: »Nem gondolod, hogy egy szép napon így fogunk kimenekülni Erdélyből a románok elől? Mert ha az antant győz, Erdély elveszett«. Román parasztok jöttek velünk szembe, és nem köszöntek.”

A ROMÁN MEGSZÁLLÁS UTÁN az egyetem tanári kara nem volt hajlandó felesküdni a román államra, így 1919 májusában megkezdődött a tanári kar tömeges elbocsátása. A munkanélkülivé vált Kuncz saját bevallása szerint a Kolozsváron töltött utolsó hónapokban dolgozott a legtöbbit. Szigorú napirend szerint teltek a napok reggel hattól éjszaka kettő óráig. 1919. december 24-én fut ki a kolozsvári vasútállomásra az a vonat, amelynek marhavagonjaiban a Kuncz család egy része elhagyja Erdélyt, és letelepszik Kis-Magyarországon.

„TRIANON NEMCSAK AZ ORSZÁGOT, hanem családjunkat is kettészakította. Pesten voltunk hárman (Andor, Laci és én), Győrben élt Ágnes nővérem, Erdélyben maradt Ila, Vili, Dali és odahúzódott később Dadi.”

A NÉGY ERDÉLYBEN MARADT TESTVÉR közül legelőbb Ila távozott az élők sorából 49 éves korában 1923. december 21-én. Dadi (Aladár) 1931. június 24-én 45 évesen májrákban halt meg. Vilma, a „legszebb Kuncz leány” 1956. július 4-én 76 évesen, míg Dali (Adolf) 1957. január 9-én 75 évesen halt meg.

KUNCZ ÖDÖN BUDAPESTEN megőrzi egyetemi tanári pozícióját. Először a Szegényház utcában elhelyezkedő Jogi Kar „ideiglenes együttesének” a tagja, a Közgazdaságtudományi Kar meghívott előadója, majd 1921 januárjától 1928-ig annak nyilvános rendes tanára. A Közgazdaságtudományi Karra történő kinevezésének híre az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) *Köztelek* c. közlönyében is megjelent:

„A kormányzó a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére megengedte, hogy a budapesti tudományegyetemi közgazdaságtudományi karon a nemzetközi jog- és politika tanszéke kereskedelmi jogi és váltójogi tanszékké átszerveztessék és erre a tanszékre Kuncz Ödön dr. kolozsvári tudományegyetemi nyilvános rendes tanárt, továbbá a növénytermesztés-tani tanszékre lovagkrassai Kerpely Kálmán gazdasági akadémiai igazgatót, a debreceni dohánytermelési kísérleti állomás vezetőjét egyetemi nyilvános rendes tanárokká az V. fizetési osztályba kinevezte. Ezzel a kinevezéssel a közgazdasági egyetem ismét két jeles tanárhoz jutott.” (*Köztelek*, 1921. január 22, XXXI. évfolyam, 4. szám)

A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KARON kollégája volt Grosschmid Lajos matematikus, a nagy jogtudós Grosschmid Béni fia, de Teleki Pál volt és későbbi miniszterelnök is. A karon folytatott tudományos működése mellett részt vett az igazságügyi minisztérium kodifikációs munkáiban, a kereskedelemügyi minisztérium állandó szakértője lett, és a Népnevelő Filmipari Rt. igazgatósági tagjaként részt vett az Omnia mozgóképpalota filmszínház üzemeltetésének megszervezésében.

A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KARON töltött évek alatt sokat publikál. 1921-ben megírja *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlatát* két kötetben (az első kötet

Díszmagyarban

Dékáni díszruhában

második kiadása 1927-ben, a második kötet második kiadása 1929-ben jelent meg), 1924-ben a *Bevezetés a jog- és államtudományba* c. kötetét, és ugyanabban az évben részt vesz a tisztességtelen versenyről szóló törvény megalkotásában, majd Balás P. Elemérrel közösen jelentetik meg *A tisztességtelen verseny* c. törvénykommentárt. 1925-ben jelent meg *Az aranymérleg problémái és rendelettervezet a kereskedők mérlegének aranykoronában készítéséről* c. munkája, melynek elkészítését a pénzügyminiszter kérésére egy rövidebb németországi kutatómunka előzte meg. 1926-ban látott napvilágot a *Törvénytervezet a részvénytársaságról, szövetkezeztől és korlátolt felelősségű társaságról* c. munkája. A felsorolás nem teljes körű.

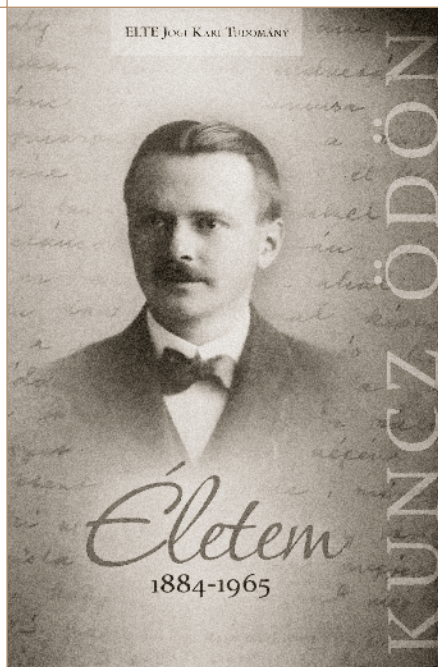
1928-BAN KLEBELSBERG KUNO kultuszminiszter a jogi kar „felfrissítéséről” döntött, és a „nagy öregek” helyett (Plósz Sándor, Concha Győző, Grosschmid Béni, Keveházi Kováts Gyula, Nagy Ferenc) a megüresedett magánjogi tanszékre Kolosváry Bálintot, a római jogi tanszékre Marton Gézát és a kereskedelmi és váltójogi tanszékre Kuncz Ödönt kívánta meghívni. 1929-ben a jogbölcseleti tanszékre a miniszter Somló Bódog egykori tanítványát, Moór Gyulát nevezte ki.

KUNCZ ÖDÖN 1928 augusztusától lett a Pázmány Péter Tudományegyetem kereskedelmi és váltójogi tanszékének egyetemi nyilvános rendes tanára, és ezzel párhuzamosan az 1928/29-es tanévre a Közgazdaságtudományi Kar dékánjává is megválasztják. A Pázmány Péter Tudományegyetem kereskedelmi és váltójogi tanszékén 21 évig, az 1949-ben bekövetkezett kényszernyugdíjazásáig tevékenykedik. A kar dékáni tisztségét két alkalommal töltötte be, először az 1933/1934-es, majd az 1943/1944-es tanévben. Mindkét ízben a jogi kar egyhangúlag választotta dékánná.

1933-AS TANÉVNYITÓ BESZÉDÉBEN dékánként a jogászok szerepe kapcsán a következőképpen értekezik: „Mert az igazi jogász a társadalom háziiorvosa és megszervezője, aki nélkül a társadalmi békés együttműködés, az emberi kultúra határtalan munkaprogramját valóra váltó fejlődés el sem képzelhető. Hiába

fedezték fel a mérnökök a kotrógépeket és szervezték meg a munka ritmusát, a szuezi csatorna soha létre nem jött volna, ha a jogászok meg nem teremtik a nagy vállalkozás tőkeszükségletét tüneményes gyorsasággal előteremtő jogintézményt: az értékpapírt, a részvényt és a kötvényt.” (*Egyetemi beszédek*, 1933/1934-es tanév, Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem, 141.)

TÖBB JOGI SZAKLAP ALAPÍTÓJA, főszerkesztője és szerkesztője. Ezek közül elsőként a számára talán legkedvesebb *Kereskedelmi Jog* című szaklap szerkesztése említendő. A lap szerkesztését Sente Lajos ügyvéddel közösen vették át 1913 januárjában, az egyik lapalapító, Bender Béla ügyvéd halála után. Kuncz a lap negyed tulajdonjogát is megvásárolta. A szaklap főszerkesztését több megszakítással 1938-ig végezte, amikor a lapot a zsidóellenes intézkedések betiltották.

Kuncz Ödön emlékiratának borítója

„SZENTE LAJOS FEJÉBE VETTE, hogy a lapot én tiltattam be. 1945 elején azután telekürtölte ezzel a tettemmel a várost, feljelentést tett ellenem az egyetemen, amelyet később – amikor fiának halálhírét vette – visszavont, és olyan atmoszférát teremtett körülöttem, ami az igazolási eljárás folyamán feddésemmel végződött.”

1932-BEN ALAPÍTOTTÁK az *Acta Juris Hungaricit*. Az egyetlen évfolyamot megélt lapnak Kuncz is szerkesztőbizottsági tagja volt Szladits és Szászy mellett. A jogi szaklap francia és német nyelvű szakcikkeket közölt. Visszaemlékezéseiben a lapról a következőket írja: „Az *Acta iuris Hungarici* is cselekedet volt. Nemes propaganda és kiállítás a külföld felé. Lett is volna létjogosultsága, ha maradék nélkül ki tudtuk volna elégíteni a külföld érdeklődését. Sajnos azonban: kísérlet maradt. Mint sok minden ebben a sokféle hendikeppel megáldott országban.”

AMIKOR 1938-BAN a zsidóellenes intézkedések betiltották a *Jogtudományi Közlönyt*, a *Jogállamot*, a *Polgári Jogot*, az *Ügyvédek Lapját* és a *Kereskedelmi Jogot*, egyedüli szaklapként a *Magyar Jogi Szemle* maradt, ami viszont Kuncz szerint „nekiindult annak a tespedésnek, ami minden monopóliumnak és versenytárs-nélküliségnek a végzete”. Így alapította 1940-ben és lett főszerkesztője az öt évfolyamot megélt *Gazdasági Jognak*, melyet 1944 októberében szünetetett meg. A szerkesztőbizottság tagja volt többek között Balás P. Elemér, Nizsalovszky Endre, Sövényházy Ferenc, de Fülei-Szántó Endre is. Az első lapszámban Kuncz beköszöntőjében hangsúlyozza, hogy „a *Gazdasági Jog* nem akar sem többet, sem kevesebbet, mint lehetővé tenni a gazdasági életet közelről érintő jogi problémáknak lelkiismeretes exponálását azoknak a jogászoknak a részéről, akiket e problémákat illetőleg mindenkinék kötelessége meghallgatni: a tehetség, az elhivatottság és az igazság jöccímén.” (*Gazdasági Jog*, 1940. január hó, I. évfolyam, 1. szám)

1930 MÁJUSÁBAN a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. A megválasztott új tagok rövid méltatását közölte a *Budapesti Hírlap* május 11-i 106. száma. Kunczról a következő szöveg található a lapszámban: „Kuncz Ödön budapesti egyetemi tanár szintén levelező tag lett. Kuncz a magyar kereskedelmi és váltójog terén fejt ki sokoldalú és nagybecsű munkásságot. Szaktudományának a külföld tudományos közvéleménye előtt is legismertebb művelője. Pályáját Kolozsvárott kezdte, mint *sub auspiciis regis* doktor és igen fiatalon lett egyetemi tanár. Szerkesztője a *Kereskedelmi Jog* című folyóiratnak.” (*Budapesti Hírlap*, 1930. május, 50. évfolyam, 106. szám)

SZÉKFOGLALÓ BESZÉDÉT 1931-ben tartotta *Új irányok a részvényjogban* címmel. 1944-ben rendes tagnak ajánlották, azonban az Akadémia a német megszállás alatt nem működött, így megválasztására nem kerülhetett sor. Kuncz Ödön rendes tagi ajánlásának aláírói között szerepelt Szladits Károly, Marton Géza, Finkey Ferenc, Moór Gyula és Kolosváry Bálint neve is. Az aláírók hangsúlyozzák, hogy „Dr. Kuncz Ödön a magyar kereskedelmi és különösen a magyar részvénytársasági jognak hazánkban ez idő szerint legkiválóbb és leg-hivatottabb művelője, akinek tudományos munkái egy kis könyvtár terjedelmét is megütik, – érdemben pedig a magyar kereskedelmi és részvénytársasági irodalomnak elismerten legértékesebb alkotásai.” (Magyar Tudományos Akadémia Tagajánlások 1944-ben)

KÜZDELEM A GAZDASÁGI JOGÉRT címmel jelent meg 1939-ben egyetemi tanári működésének 25. évfordulója alkalmából egy gyűjteményes kötet. Ennek második kötete 1941-ben látott napvilágot. A két kötetben Kuncz több helyen és több nyelven megjelent kisebb tanulmányait gyűjtötték össze. Fülei-Szántó Endrének a *Közgazdasági Szemlében* jelent meg könyvismertetése az 1939-ben megjelent első kötetről.

„BARÁTAI, TISZTELŐI ÉS TANÍTVÁNYAI valóban határkövet állítottak Kuncz Ödönnek, annak a testes kötetnek megjelentetésével, mely *Küzdelem a gazdasági jogért* címen a jubiláns kisebb dolgozatait tartalmazza. Az ilyen könyv a legszebb emlék, amely a jubileumot értékessé és becsessé teszi. De különösen így van ez a jelen esetben is, mikor a könyvből egy 25 éven át megtett tanári pálya eddigi útszakaszán végzett irodalmi tevékenység válogatott termékeinek elolvasásából megtudjuk azt, hogy a jubiláns mit végzett tudománya terén.” (*Közgazdasági Szemle*, 1940. április–május, LXIV. évfolyam, 4–5. szám)

KUNCZ A MAGÁNJOGI TÖRVÉNYKÖNYV szerkesztési munkálataiért kormányzói elismerésben, majd 1940-ben oktatói és tudományos munkásságáért a Magyar Érdemrend középkeresztje kitüntetésben részesült. 1941-ben Kuncz Ödön Kolozsvárra látogatott, és ott érettségijének negyvenedik évfordulója alkalmából megható köszöntő beszédet mondott a piarista gimnázium hallgatóinak. Álljon itt egy rövid részlet ebből a beszédből:

„A kisebbségi magyarok, különösképpen pedig az ő gyermekeik, több mint húsz éven át el voltak szakítva a magyar közösségtől. S az utódállamok mindent megtettek, hogy a nekik kiszolgáltató magyar gyermekeket lelkileg is elidegenítsék tőlünk. Ennek a munkának veszedelmes eredményeire először akkor döbbsentem, amidőn tanítani kezdettem a Felvidékről visszatért magyar ifjúságot. Lépten-nyomon tapasztaltam, hogy sok dolog, történelmi tény, ami nálunk köztudat, – csodálkozást, sőt olykor bizalmatlanságot vált ki náluk. Mert ők az idegen uralom alatt egészen mást tanultak Szent Istvánról, Mátyás királyról, a török uralom utáni időkről, szabadságharcunkról, a magyar kultúráról és alkotmányról, stb. mint mi.” (*Katolikus Főgimnázium Évkönyve az 1940–1941. tanévről*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1941)

1945-BEN KUNCZOT az egyetemi igazolóbizottság politikailag igazolta ugyan, de mivel 1942-ben két alkalommal is előadást tartott Berlinben a német kezdeményezésre létrehozott Nemzetközi Jogászkamara meghívására, 1946-ban, amikor a B-listák rendszerét az egyetemekre is kiterjesztették, őt is listázták. A rendelet (*Az Államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében szükséges egyes rendelkezések tárgyában kibocsátott 5.000/1946. M. E. számú rendelet*) s az azt kiegészítő rendelkezések alapján közalkalmazotti létszámcsökkentést kell végrehajtani az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében. A B-listák az elbocsájtandó személyek nevét tartalmazták, és tulajdonképpen a politikailag megbízhatatlannak ítélt személyeket akarták így eltávolítani a közszférából. A listára kerülésről politikai szempontok szerint a B-listázó bizottságok döntöttek. A Nemzetközi Jogász Kamara Magyar Csoportja 1942-ben alakult, és belügyminiszteri rendeletre 1946 októberében oszlatták fel.

AMINT ARRÓL EMLÉKIRATÁBAN ÍR, 1945 után „baloldali” hirtelen „jobboldali” lett, és Sente Lajos „gondoskodásának” is köszönhetően lemaradt a

A gyászoló család fájdalomtól megtört szívvel tudatja, hogy

dr. Kuncz Ödön

egyetemi tanár, akadémikus

1965. március 19-én, életének 81., boldog házasságának 55. évében csendesen elhunyt.

Drága halottunkat 1965. március 26-án (péntek) du. 1/22 órakor a Farkasréti temető halottasházából, a róm. kat. egyházi szereltetés szerint kísérvük, utolsó útjára.

A megboldogult lelki üdvéért az engesztelő szentmiseáldozatot 1965. március 31-én du. 1/27 órakor mutatjuk be a XI. ker plébánia (Ciszterek) templomban.

Budapest 1965. március 22.

EMLÉKÉT SOHA EL NEM MÚLÓ SZERETETTEL ŐRIZZUK!

Dr. Kuncz Ödönné
sz. Szabó Valéria
felesége

Gyászolják:
Dénes és József
gyermekei

menyei
és
Magdolna
unokája

NYNY 11.

Gím: Bp. XI., Kanizsai u. 5. Telefon: 457-448

Kuncz Ödön gyászjelentése

Magyar Tudományos Akadémia rendes tagságáról is. 1949-ben, amikor az Akadémia struktúráját átalakították, és az alapszabály az addigi három osztály helyett hat osztályt állapított meg, Kuncz levelező tagsága is megszűnt, és tanácskozó taggá minősítették. Levelező tagságát a Magyar Tudományos Akadémia 1989. évi rendes közgyűlése – posztumusz – állította vissza, többek között Moór Gyula és Balogh Artúr tagságával együtt.

1949-BEN KUNCZ KÉNYSZERNYUGDÍJAZÁS miatt távozott az egyetemi katedráról. Kényszernyugdíjazása háttérben az új politikai hatalom állt, amely gyanakvóan tekintett rá és szakmai tevékenységére a Horthy-korszakbeli tevékenysége miatt. „Visszavonulása” után az új politikai hatalom kiszorította őt a tudományos életből, és különböző írásokban mint a burzsoá magyar jog úttörőjeként említik.

KUNCZ ÖDÖN 81 ÉVESEN, 1965. március 19-én Budapesten hunyt el. Temetésére március 26-án a Farkasréti temetőben került sor.

A JOGI PÁLYÁRA KERÜLÉSÉNEK körülményeiről 1952-ben, 68 évesen, fiához írt levelében így vallott: „Bezzeg én még ma sem tudom, hogy miként sodródtam a jogi pályára. Egy biztos, hogy eleinte zenész, s majd orvos akartam lenni, de hiányzott belőlem a lendület, az elszántság, hogy akaratomnak érvényt szerezzek. Így cseppentem be a jogi pályára, amelynek ügyvédi része (főleg a

végrehajtás és árverés) megrémisztett, és bírói szektora (főleg a járásbíróóság léleknélküli nagyüzeme és a tehetséges bírák agyon dolgoztatása) kiábrándított. Nem is lettem »jogász«, hanem pedagógus: tanár. Akit a jogban inkább a művészet, mint a mesterség érdekelt. Aki a száraz dogmatika unalmából az eleven élet üdülőhelyeire menekült, s akiről a közzgazdák azt mondták, hogy kitűnő jogász, a jogászok meg azt, hogy nagyszerű közzgazda, s az ügyvédek, hogy született muzsikus vagyok, mert minden mondatomban csak úgy pattog a zenei ritmus. A társadalom emberséges és igazságos rendje nélkül nem érdemes embernek lenni. Ezt a rendet pedig nekünk, jogászoknak kell megteremteni és megvédelmezni.”

A Kuncz Ödönről elnevezett perszimulációs terem a Sapientia EMTE Kolozsvári Karán

P E T R U G R O Z A

PETRU GROZA, A MÁGNÁS ELVTÁRS

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

A valóságban feszültségekkel terhelt, de a felszínen boldognak, nyugodtnak és – őfelsége a császár és király közel fél évszázados uralkodása okán – rendíthetetlennek látszó békeidők századfordulójához közeledve a szászvárosi református Kuun Kollégium fehérre meszelt vastag falai a megkérdőjelezhetetlen mozdulatlanságot sugározták. A milleniumi tanév első, álmos délutáni silentiumának zsibbadt, boltívek közé szorított csendjét azonban hirtelen csattanó pofonok visszhangja törte meg. A parttalanná váló harag és düh tettleges kitörése a piski nótárius magyar és a bácsi ortodox pópa román fia között az ifjak indulattól amúgy is piros arcát tovább hevítették. A lángba borult lelkek tüzeit végül csak a felszakadó könnyek oltották el, a diáktársak dermedt, néma döbbenete mellett. A kollégisták összecsapásának oka a magyar nyelv egyik olyan szavának félreértése volt, amelyet valójában egyikük sem értett igazán.* Az elsőként pofont adó, álmából felébresztett román fiú, sértésnek értve a kifejezést, indulatból legyintette tenyerét, majd a másik fél arca pírjára és fájdmájára – a primárius biztatására – fokozódó erővel vett elégtételt. A jelentéktelen szavacska által elpattant feszültség kitörését – bevalva vagy elpalástolva – az otthonról hozott neveltetés is fokozta, táplálva a tenyerek lendületét. A dákoromán öntudat és a magyar felsőbbrendűség kamaszos erőpróbája a felszínre került egymás iránt érzett bizalmatlanságot a gyűlölet határáig haraggá érlelte, míg végül zaklatott álomba nem merültek a felek a hajnali harangszóig. Talán az őszinte, felebaráti szereteten alapuló hit, talán az életkorral együtt járó, még romlatlan jóhiszeműség, talán az ifjú kíváncsiság, a valós okokat feltárni és megérteni kívánó tudásszomj, talán a meszelt falakból áradó zsoldáros áhítat csendessége vagy mindezek együttese másnap arra vezette a duelláló feleket, hogy a félreértések valódi okát együtt, őszinte bocsánatkérést követően tárják fel. A nyomozás sikerre vezetett, és példamutató, sorsot meghatározó kézfogásban, legendás barátságban teljesedett ki. Az ortodox papfiú – meghaladva és elvetve atyja tanításait – hamarosan tökéletesen elsajátította a magyar nyelvet, amelyet a Malomvízen született magyar fiú lírájában költőként énekelt. A pofonok másik következményeként a román fiú ezt követően mindig vallotta és gyakorolta a másik fél meghallgatásának és megértésének

* A szó a „güzü” volt.

Akit Gróza Péternek neveztek

parancsát. Hivatásul a jogász pályát választotta.

AZ ÉVSZÁZADOK ÓTA félreértésekkel és feszültségekkel terhelt román–magyar viszony történetében kevés olyan román szereplő élvez akkora megbecsülést a magyar nemzet oldaláról, mint Petru Groza. Alakja tényleges közéleti pályafutásának kezdetétől, az 1918. december 1-jei gyulafehérvári román nemzetgyűléstől, folyamatosan emelkedett

már-már népmesei magasságokba. Személye kezdetben a két világháború közti erdélyi román paraszti közösségekben örvendett osztatlan megbecsülésnek, majd a II. bécsi döntést követően fokozatosan áramlott ki a romániai magyar kisebbség irányába, megteremtve Gróza Péter legendás alakját.

A HUNYAD VÁRMEGYEI Bácsi község ortodox pópája, Adam Groza az 1884. december 7-én született fiának, Petrunak jólétet biztosító sorsot szánt a dualizmus kori Magyarországon. Az apai cél, amely szükségképpen magában hordozta a kiegyezés kereteinek elfogadását, alapvetően állt ellentétben saját atyjától, Avram Iancu tribunjától, Simiontól örökölt, sovinizmusba hajló román nacionalizmusával. Az ellentéteket az alig huszonöt esztendőes pópa akként oldotta fel, hogy kapuin belül vallotta és ápolta dákoromán nacionalizmusát, míg azokon kívül elfogadta az ekkor még az ortodox hitet valló román lakosság és a zömmel református magyar közösség által közel fele-fele arányban lakott falu békés mindennapjainak valóságát. A kis Petru Groza ebben a környezetben kezdett megismerkedni a magyar nyelvvel, amelyet – későbbi bevallása szerint – otthon vagy román közösségben nem illett jól vagy egyébként gyakran használni. Az időközben megözvegyült pópa, aki ekkor már a magyarországi Román Nemzeti Pártban politizált, nemsokára a bánági, döntően román nyelvi közösségű Kastély községben nyert parókiát. A félárva sors traumáját nehezen feldolgozó fiú kora gyermekkorát az új otthonban a nyugtalanság, izgatottság jellemezte, magatartási problémái egy ízben még öngyilkossági kísérlethez is vezettek. Csapongása több iskolaváltásban is megnyilvánult, a helyi görögkeleti román, a lugosi magyar és a kastélyi izraelita intézmények közötti vándorlás azonban szélesítette látókörét, kibontakozó értelmét. Az elemi oktatás végéhez közeledve így komoly kérdésként merült fel a tehetséges fiú további pályájának sorsa. Adam Groza a román nemzeti mozgalomban betöltött szerepétől függetlenül mindenki számára meglepő és kérdéseket felvető döntést hozott, amikor nem a közeli lugosi vagy dévai román nyelvű, ortodox tanintézeteket részesítette előnyben, hanem a megingathatatlanak tartott Osztrák–Magyar Monarchia valósága okán a

szászvárosi református kollégiumba íratta be fiát. Az apai döntés vallási és nemzeti szempontból többeket megdöbbentett, a jellegzetesen magyar egyházként nevesített kálvinista intézmény és az ekkor még jelentős szász közösséggel bíró város okán. A döntés sorsfordító jelentősége már az első tanítási napon igazolást nyert, amelynek eredményeként Petru Groza nemcsak kapcsolatba került a klasszikus magyar és német kultúrával, hanem tökéletesen elsajátítva azok nyelvét, e nemzeti közösségeket lényegileg értette meg. A magyar kultúrával való kapcsolatának ékes bizonyítéka, hogy az érettségi vizsgán Arany Jánosról írt dolgozatával a magyar nyelv és irodalom első díjához nyert aranyozott díszkötésű *Toldi*-trilógiát élete végéig nagy becsben őrizte, magát Arany Jánost pedig rendszeresen és szívesen is idézte. A kollégiumi évekből kötött barátságai hasonlóképpen egyrészt későbbi híres kapcsolatrendszerének alapjait jelentették, emellett a magyar és a magyarságba asszimilálódott zsidó barátai saját nacionalizmusa árnyalását eredményezték. Petru Groza kollégiumi éveinek végére egyértelműen elvetette korábbi saját, és megvetette mások, többek között egyes tanárai és saját atyja sovinizmusát. Szemléletének változása azonban nem jelentette a magyarságba való asszimilációját, ellenkezőleg. A jövőben a két nép sorsközösségét valló büszke román hazafiként tekintett magára.

A SIKERES ÉRETTSÉGIT KÖVETŐEN Petru Groza a budapesti tudományegyetemen folytatta tanulmányait Gozsdu Manó, azaz Emmanoil Gajdu alapítványi ösztöndíjával. A kitüntetéssel tett első jogi alapvizsga feletti örömet azonban beárnyékolta az akkori kor nem hivatalos, de a társadalom majdnem minden rétegében ténylegesen érvényesülő türelmetlen nacionalizmusa. Emlékeiben különös jelentőségű eseményként őrizte meg, hogy egy egyetemi étkezdében kifüggesztett felirat megtiltotta a román nyelven való beszédet a helyiségben. A Szászvárosban türelemmel lecsillapodott joghallgatón egy évtized elteltével ismét hirtelen indulat vett erőt, amely pofont, verekedést, és így rektori megrovást eredményezett. A sors különös kifürkészhetetlensége okán ilyen feliratok alig két évtizeddel később ellentétes előjellel Romániában váltak általánossá, egyes esetekben napjainkig. A rektori megrovásnak is részben betudhatóan, Petru Groza az 1903-ban Budapesten megkezdett jogi tanulmányait két év elteltével Németországban folytatta. Kiutazását személyes találkozásukat követően maga Apponyi Albert gróf segítő közbenjárása tette lehetővé, aki az utóbb népszerűvé vált „lázadó dák” jelzővel is megajándékozta. Petru Groza stúdiumaiban Berlinben folytatta, majd végül Lipcsében fejezte be 1907-ben, magna cum laude doktorrá avattatva.

GROZA, BETARTVA APPONYINAK TETT ÍGÉRETÉT, hazatért Németországból, majd Déván kezdte meg ügyvédi működését. A kezdeti nehézségek ellenére a fiatal ügyvéd hamarosan biztos egzisztenciát teremtett. A fiatal ügyvéd tevékenysége meglehetősen sokrétű volt. A vármegyei élet szokásainak megfelelően az kiterjedt a politikailag semleges társadalmi kötelezettségek – többek között egykori

*A hatalom valódi birtokosával –
Gheorghe Gheorghiu-Dej-zsel*

kollégiuma támogatása – teljesítésére is, ugyanakkor különböző gazdasági tevékenységeket is folytatott, így részvényügyletei mellett a vendéglátásban is kipróbálta üzleti vénáját, szállodákat és birtokokat vásárolt. Az Osztrák–Magyar Monarchia által biztosított alkotmányos feltételek mellett a bácsi ortodox pópa román fia 1912-re polgári karrierje zenitjén érezhette magát a magyarországi Hunyad vármegye székhelyén, saját bevallása szerint élete vágya az alispáni szék megszerzése volt.

A FELTÉTELEK a nyugodt polgári és vármegyei élethez mindenben adottak voltak, így hamarosan a magánéleti kérdések kerültek Groza mindennapjainak előterébe. Ekkoriban ismerkedett meg az alig tizennégy esztendő magyar–örmény nemesi származású Kabdebó Jozefinával, Ducival, és szenvedélyes szerelem bontakozott ki kettejük között. Az 1912-es újesztendő már eljegyzést hozott magával, azonban a kis- és nagypolitika nacionalizmusa a fiatalok egybekelésének útját állta. Adam Groza, bár elégedetten szemlélte fia magyar ügyvédi pályáját, mintegy igazolva két évtizeddel korábban meghozott döntése helyességét, a kapun belüli heves nacionalizmusát nem adta fel. Az atyai ultimátum – a magyar lánnyal kötendő házasság esetén az oltár előtti öngyilkosság –, illetve az ismételten napirendre kerülő magyarországi román nemzetiségi kérdés felfokozott nacionalista hangulata kiváltotta a menyasszony családjának ellenkezését is. Annak ellenére, hogy a Kabdebó család kezdetben őszinte örömmel fogadta a sikeres román ügyvédet, hamarosan sértő és megalázó hangnemben utasította el a kérőt. A felbontott jegyességet követően a fiatal műkedvelő lány Kolozsváron kezdett színpadi pályát, de útjaik nem váltak el örökre, annak ellenére, hogy 1916-ban Petru Groza immáron atyja által is elfogadott módon kötött házasságot Ana Moldovannal. A fiatalok között az impériumváltást követően újra fellobbant a szerelem, és a nem hivatalos nász eredményeként Groza két családot alapított. Felesége és öt gyermeke Déván alkotta román, volt jegyese és tőle 1923-ban született gyermeke, Bisztrai Mária – később színésznő, majd kolozsvári színházigazgató – kolozsvári magyar otthonát. A dévai fészekben három fiú és két lány nevelkedett. Legidősebb lánya, Lucia később Temesváron élt, kisebbik lánya, Maria-Mia kezdetben apja személyi titkáráként, majd számtalan hivatalos – többek között Románia külügyminiszter-helyettesi – tisztséget betöltve fontos közéleti pályát futott be. Fiai közül Petru Mircea orvosként tudományos tevékenységet látott el, többek közt részt vett a román úrkutatás fiziológiai kutatási munkálataiban is. Octavian

fia – akinek keresztapja a magyar kultúrát szintén jól ismerő, Ady fordításaival is nevet szerző román politikus, Octavian Goga volt – építészként többek között a Vaskapu erőmű kivitelezésében vállalt szerepet, majd miniszter és nagykövet lett. Liviu fia villamosmérnökként futott be nemzetközileg is értékes műszaki pályát.

A DINAMIKUS NACIONALIZMUS a családi, belpolitikai konfliktusokat elhagyva az addigi társadalmi és nemzetközi rendet áttörő világgéshez vezetett. Megrendültek a mozdíthatatlannak tűnő falak. Az 1914-ben kitört I. világháború kezdeti szakasza ugyanakkor nem várt nemzetiségi békét is teremtett Magyarországon, különösen a több mint hat évtizede uralkodó Ferenc József személyéhez köthető társadalmi kohézió több nemzetiség hűségnyilatkozatát eredményezte. A dévai románok is így fogalmazták meg azon nyilatkozatukat, amely törhetetlen királyhűségük mellett hazaszeretetüket rögzítette, kiemelve, hogy a súlyos válságra tekintettel a belpolitikai ellentétekre fátyolt borítanak, és minden erejükkel támogatják a háborús erőfeszítéseket. Az 1928. augusztus 3-án átadott nyilatkozat hangsúlyozta továbbá, hogy a vármegyei románok körében a román vezetők megőrzik a törvényes rendet, visszaszorítják az ezzel ellentétes káros külföldi befolyásolási törekvéseket. Groza a nyilatkozat aláírásán túl is eleget tett kötelezettségeinek a 8. honvédezred tagjaként.

AZ 1918. ÉVI ESEMÉNYEK, különösen a Központi Hatalmak őszi összeomlása, majd az erdélyi és kelet-magyarországi területek román megszállása a magyarországi román nemzeti mozgalmak elszakadási törekvéseinek a Párizs környéki békerendszer által szentesített sikerére vezettek. A fiatal, gyakorlatát újra folytató dévai ügyvéd atyjának mint a Krassó-Szörény vármegyei román közösség egyik küldöttének titkáraként vett részt az 1918. december 1-jei gyulafehérvári román nemzetgyűlésen, ahol az elfogadott gyulafehérvári határozatok kimondták Erdély és a magyarországi románok által lakott vármegyék Román Királysággal való egyesülését. A több történelmi lépcső eredményeként létrejött többnemzetiségű román állam gyakorlatilag csak egyetlen közös nevezővel, a többségi román nyelvvel rendelkezett. Az új államhatárok közötti területek korábban nem álltak egy kormányzat alatt, így Nagy-Románia gazdasági, társadalmi és jogi partikularizmusok otthona lett. E tények összességében olyan integrációs politikát feltételeztek, amely az elődállamok örökségéből fakadó különbségeket sikerrel feloldhatják, figyelembe véve a területek valamennyi sajátosságát. A román nemzetállami cél azonban a többek oldalán megfogalmazott föderációs elképzelések, a kisebbségek jogvédelmével megvalósított társadalmi konszolidáció alkotmányos megvalósítását kizárták. Az egységes nemzetállami alapállás ugyan megkezdte a jogegységesítési folyamatot, de a türelmetlen nacionalizmus a társadalmi feszültségek megmelegedését eredményezte nemcsak a román többség és a kisebbségek, hanem a különböző elődállamok román társadalma és az ókirálysági román társadalom

Sztálin romániai tanítványai

között is. Mindezek mellett a kor bal- és jobboldali ideológiái alapján újabb törésvonalak keletkeztek az amúgy is több szakadással terhelt romániai társadalom szövetén.

A JOGEGYSÉGESÍTÉS lassú előrehaladása okán az erdélyi területeken a magyar jog döntő mértékben hatályban maradt, így az ezen a jogrendszeren szocializált Groza ügyvédi tevékenységét változatlanul folytathatta. Groza pályája ekkor hagyta el a vármegyei területet, parlamenti képviselői mandátumot nyert, és időszakosan több kormányban töltött be különböző miniszteri tisztségeket. A bukaresti országos nagypolitikai térben Groza kezdetben idegenül mozgott, és ahogyan több erdélyi társa, úgy ő is nehezen viselte a Monarchiában megszokott politikai és jogi környezettől radikálisan eltérő regáti, bizánci mentalitást. Annak ellenére, hogy Groza román hazafiként Nagy-Románia megteremtését történelmi igazságtételként kezelte és üdvözölte, az általa ismert két világ közötti feszültségek hamarosan az erdélyi regionalizmus oldalára állították. Groza e körben alapvetően vallotta és helyeselte a gyulafehérvári határozatokban megfogalmazott elveket és nemzetiségi jogokat. A gyulafehérvári határozatokban foglalt teljes nemzeti szabadság elismerése valamennyi nemzetiségnek – amely alatt az anyanyelvű oktatást, közigazgatást és igazságszolgáltatást értették a szöveg megfogalmazói – már csak abból a szempontból is jelentőséggel bírt, hogy e tételeket korábban a magyar állammal szemben 1849-ben, az 1868. évi nemzetiségi törvény vitájában és az 1895. évi Memorandum

során maguk a román vezető politikusok képviselték. Groza személyes véleménye azonban kormányzati működése során legfeljebb egyedi aktusokban nyilvánult meg, amely magatartása később mintegy védjegyévé is vált, különösen a II. világháborút követően. Mérsékelt, lojális, nyílt konfrontációt kerülő politikája a fontolva haladás egyik jelképes alakjává emelte a regáti liberális elittel szemben. A nemzeti hősként tisztelt Averescu marsall mellett viselt miniszteri tiszte és a romániai magyar vezetőkkel megkötött csucpai paktum megkötésében való részvétele – amelynek valós végrehajtása a konszolidáció alapját képezhette volna – országos jelentőségű politikussá emelte.

Kiváló szónok, kiváló stratégia?

AZ I. FERDINÁND KIRÁLY HALÁLÁT követő bizonytalanság, illetve a kisebbségi kérdés és az erdélyi regionalizmus tekintetében részben vele azonos elvet valló Iuliu Maniu II. Károly király trónra való visszahívása érdekében kifejtett politikája Groza addigi mérsékelt alapállásának feladását eredményezte. Az egymással egyebekben több ízben magyarul társalgó két emblematikus román pártvezér, Maniu és Groza útjai ekkor váltak szét, Maniu jobboldali fordulatát Groza baloldali fordulata követte, 1927-ben megkezdett közel hat évig tartó dévai belső száműzetését követően. Ebben az időszakban Groza átértékelte korábbi kormányzati és politikai szerepét, a romániai valóságot. Az átértékelés első állomásaként is értelmezhető az az eset, amikor a dévai törvényszéken a vele vitába keveredett bíró egész egyszerűen letartóztatta. A bírói önkény ilyen megnyilvánulása, ráadásul az akkor még hivatalban lévő miniszterrel szemben, közvetlenül mutatott rá a román állam alkotmányos hiányosságaira és a hatalom türelmetlenségére. Groza korabeli romániai politikai elittel való nyílt szakítása abban a büntetőeljárásban csúcspontot ért el, amelynek terheltjeként végül ugyan felmentették, de politikai rehabilitációjára a fennálló keretek között már nem kerülhetett sor. A vád tárgyává tett cselekmény szerint a dévai világháborús hősökre emlékező ünnepséggel kapcsolatban Groza a román hősöket gyalázó kifejezéseket tett, megkérdőjelezte a háború áldozatainak nagyromán államcél megvalósítása érdekében tett hivatalos ideológiáját, kijelentve, hogy az elesett katonák valójában állami, tiszti terror áldozatai voltak, „juhok a vágóhídon”.

GROZA 1933-BAN tért vissza nyíltan a nagypolitika színpadára, a baloldali programmal fellépő mozgalom, az Ekésfront (Frontul Plugarilor) vezetőjeként radikális földreformot és demokratizálást sürgetve. A mozgalom névválasztása

nem véletlen. Groza nem új pártként tekintett a szervezetre, hanem a társadalmi kudarcot valló történelmi pártok mindegyikével szemben álló arcvonalként. Groza irányváltása hatalmas népszerűséget szerzett számára, különösen a mővidéki román paraszti néptömegekben, de a dévai polgári elit egy rágalmozási per tanúsága szerint korántsem pártolta a fordulatot. Ekkoriban a várost már országszerte Petru Grozával azonosították, míg Grozát dévai nábobként emlegették. A hivatalos politikai elit és Groza között a szakadék tovább tágult, amelyhez csak hozzájárultak olyan nyilatkozatai, amely szerint paraszti tömegek tízezrei várnak intésre, miközben az ellene irányuló merényletkísérletek igazolták a mozgalom névválasztását.

A KÖVETKEZŐ ÉVEKBEN az egymást váltó kormányok alatt a romániai társadalom feszültségei tovább nőttek. A szélsőséges nacionalizmus térnyerésének ékes bizonyítékeként Maniu mérsékelt jobboldali mozgalma a hírhedt Vasgárdával kötött politikai szövetséget, gyermekének keresztapja, Octavian Goga is radikalizálódott. Nemsokára politikai merényletek is megjelentek a közéletben. Maniu jobboldali Parasztpártja és az ekkor már illegális kommunistákkal, illetve a magyar baloldali mozgalmakkal is kapcsolatba került Ekésfront közötti szakadék is egyre mélyült. A kormányozhatatlanná vált ország feltartóztatlanul rohant a diktatúrába, amelyet végül 1938-ban vezetett be II. Károly király. Az uralkodó által népszavazáson jóváhagyatott új alkotmány alapján a pártokat betiltották, a politikai és társadalmi életet – részben olasz fasiszta mintát követve – korporatív alapon szervezték meg.

GROZA POLITIKUSI PÁLYÁÍVE különösen Nagy-Románia első két évtizedében folytatott ügyvédi működése fényében tekinthető különösen érdekesnek. Az impériumváltás korában már jómódú, a magyar nyelvet tökéletesen beszélő, a magyar közösséggel jó kapcsolatokat ápoló ügyvéd ugyanis kiemelt haszonra tett szert a gyulafehérvári határozatokban is jelentős szerepet betöltő, majd különböző partialis jogszabályokkal megvalósított román agrárreformból fakadó jogviták és perek során. A Nemzetek Szövetsége, illetve a román–magyar nemzetközi döntőbíróóság fórumai előtt is több eljárás tárgyát képező, köztudomásúlag a magyar és német kisebbség ellen megvalósított kisajátítások során sok esetben nemcsak a nemzetközi szerződésekben előírt kereteket, hanem a hatályos román jog által meghatározott korlátokat sem tartották be. A kialakuló jogvitákban több korábbi, jellemzően magyar birtokos Grozát kérte fel a jogi képviselőre. Groza ugyan a hivatásából fakadó kötelezettségeinek eleget tett, de a romániai valóságban kevés sikert érhetett el ügyfelei érdekében. A jogviták peres felei között az Ekésfront parasztmozgalmának későbbi vezére pedig egyértelműen a nagybirtokosok oldalán állt. Az ügyvédi honorárium, emellett különböző szakmai és érdekképviseleti szervezetekben, szindikátusokban betöltött – több esetben vitatott – szerepei mindezen tényektől függetlenül Grozát Hunyad megye egyik leggazdagabb birtokosává tette. A parasztmozgalom élén

álló, földekkel, malmokkal, szállodákkal, bankokkal, ménessel rendelkező nábobról még ma is tanúskodik kastélya, a dévai vár alatti – egyébként közparkban álló – hatalmas villája. Az arisztokraták ügyvédje maga is mágnássá vált.

MINDAZONÁLTAL A KIRÁLYI DIKTATÚRA sem tudta megmenteni Nagy-Romániát. A belpolitikai szigor csak ideig-óráig tudta megakadályozni a világpolitikai események kelet-európai színterén egymásnak feszülő érdekeket. A politikai elit – nem levonva Nagy-Románia politikai kudarcának valós okait – II. Károly királyt tette bűnbakká az 1940 nyarán szovjet ultimátum eredményeként elvesztett Bessarábia és az egyébként a román fél által kezdeményezett II. bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdély elvesztéséért. II. Károly király elűzését követően Ion Antonescu marsall vezetésével – I. Mihály király látszaturalkodása mellett – totális katonai diktatúra került kiépítésre. A szélsőjobboldali legionárius puccs leverését követően a román hadsereg kettős céllal kezdte meg hadműveleteit a Szovjetunió ellen. Ion Antonescu – mintegy versenyt futva a magyar hadvezetéssel – a Szovjetunió elleni fellépéstől várta az általa is ideiglenesnek tekintett II. bécsi döntés számára kedvező német felülvizsgálatát, emellett a szovjet területek Romániához csatolásával egy keleti nagyhatalom megeremtését vizionálta. A marsalltól eltérően a régi politikai elit képviselői hamarosan felismerték, hogy a német szövetség által elért sikerek nem bizonyulhatnak tartósnak, így hamarosan, történelmi hagyományaikat követve, újrapozicionálták magukat, és – különösen az erdélyi kérdés kedvező elbírálása érdekében – a szövetségesek felé való nyitást szorgalmazták. Groza ekkor már egyértelműen a szovjet orientáció mellett kötelezte el magát, és noha a magyar kisebbség iránt tanúsított megértő magatartása nem változott, Erdély teljes egészének Romániához tartozása mellett állt ki. A román politikai elitben tehát ideológiától, pártállástól függetlenül konszenzus állt fent az erdélyi területek kérdésében, amelyet pragmatikusan képviseltek is. A nemzeti-ségi kérdés tekintetében azonban már jelentős eltérések voltak tapasztalhatók. Groza politikája ebben a kérdésben folyamatosan fejlődött. Ekkor őszintén hitt a határok légiesítésében, a baloldali demokratizálódásnak a nemzeti-ségi kérdés kompromisszumos feloldását hirdető eredményében, a háború után bekövetkező új világrendben és a két ország békés együttműködésében.

A HADI HELYZET kedvezőtlen fordulatai okán megmerevedett Antonescu-rendszer azonban csak közvetetten mert fellépni a töretlen népszerűségű baloldali politikus ellen, amelyben szerepet játszhatott a háború utáni rendezéssel kapcsolatos pragmatikus gondolkodás is. A rendszer Groza elleni fellépésére 1943/44 telén került sor, rövid ideig tartó bukaresti fogság formájában, ahol papírra vetette emlékiratait. Az emlékirat Groza összetett gondolkodásának lenyomata, amely azonban korántsem koherens rendszerben épül fel. Az 1945-ben kiadott könyv egyszerre tartalmazza az ifjúkori emlékeket, a történelmi eseményekből általa levont tanulságokat, a fogolylét mindennapjait,

*Ünnep Visinszkijel Bukarestben, Észak-Erdély visszacszerzésekor
(1945. március 14.)*

a börtöntársadalom leírását, a családi örökségből fakadó vallásos miszticizmus elemeit, a bukaresti elit kritikáját, az öncélú nacionalizmus megvetését, a társadalmi feszültségek alapjainak megvilágítását, a nyomor és a fényűzés szembeállítását. Az utolsó háborús évben kiadott mű tehát nem politikai program, ugyanakkor több szempontból egyértelmű kinyilatkoztatást tartalmaz, amely az addigi pálya mellett alkalmas volt saját közeli és távlati céljainak megvilágítására. A kötetből egyértelmű álláspont található az erdélyi kérdésben, Erdély Romániához tartozása mellett érvelve, a baloldali programok végrehajtása melletti következetességben, illetve a nemzetiségi kérdés – némiképpen a dualizmus korának megoldására emlékeztető terület felettséget tartalmazó – megoldásában. Az emlékiratok tehát üzenetet fogalmaztak meg a romániai társadalom, illetve a szövetségesek, különösen Sztálin számára. Groza ekképpen válhatott a szovjetek számára is elfogadható olyan román vezetővé, aki nem kommunista párttagként széles körű, a nemzetiségeket is magában hordozó társadalmi bázisra építve megvalósíthatja Románia szovjetizálását.

GROZA SZABADULÁSÁT KÖVETŐEN pár hónappal, 1944. augusztus 23-án I. Mihály letartóztatta Antonescu marsallt, Románia hadat üzent Németországnak, és korábbi szövetségei ellen új frontot nyitott. Tekintettel arra, hogy az erdélyi kérdésben meglévő politikai konszenzus nem tartalmazott nemzetiségi konszolidációra vonatkozó egyetértést, tragikus események sorozata

következett be. Különösen a II. bécsi döntés Románia számára megalázó eredményébe beletörődni nem tudó hadsereg, a történelmi politikai elit által is támogatott félkatonai alakulatok a középkort, illetve az 1848/49. évi erdélyi polgárháborút idéző véres hadjáratba kezdtek Észak-Erdélyben. A brutalitás mértéke még a sztálini szovjet politikát is megdöbbentette, így a területről a román közigazgatást kiutasították. Az események tükrében a nemzetiségi béke emblemikus alakjának tekintett Groza szerepe még inkább felértékelődött, különösen annak fényében, hogy az Antonescut követő királyi kormányok a történelmi pártok vezetőinek visszatérését vetítették előre. Groza az eseményekre és a szovjet jelenlétre azonnal reagált, részt vett a baloldali Népi Demokratikus Front létrehozatalában, és végül a király – engedve a tömegek és a szovjetek nyomásának – 1945. március 2-án miniszterelnökké nevezte ki.

A KORMÁNY és I. Mihály király kapcsolatát mindvégig a korábbi történelmi pártok politikája és az új, szovjet orientáció közötti programok közötti összefüggés jellemezte. I. Mihály király sajátos megoldással, a „király sztrájkjával” igyekezett a kormány politikáját ellehetetleníteni, megtagadva az elfogadott jogszabályok kihirdetését. A nyugati hatalmak által csak szavakban támogatott, amúgy a háborúból való kiugrás és fiatal kora okán egyaránt népszerű király ilyen körülmények között nem tarthatta meg a trónját. A megoldást Groza ügyvédi múltjából ismerős egyezséggel kínálta fel az uralkodónak 1947. december 30-án. A király lemondásáért cserébe vagyonaival sértetlenül távozhatott Romániából.

MINISZTERELNÖKSÉGE IDŐSZAKÁHOZ – a Monarchia megszüntetése mellett – Groza nevéhez több megkérdőjelezhető intézkedés is köthető. A földreform valós társadalmi igények kielégítése mellett több önkényes végrehajtást eredményezett. A közigazgatásban eszközölt személycserék, a sajtószabadság korlátozása, a pártok ellehetetlenítése, a görögkatolikus egyház felszámolása, a választások lebonyolítása a későbbi sztálini típusú Románia megteremtésének alapjait képezték. Tagadhatatlan nemzetiségi türelme, a jogászai ethoszból is fakadó, a másik fél meghallgatásának és megértésének képessége ellenére Groza a két világháború közti időszakban követett magatartásához hasonlóan vett tudomást a nemzetiségi kérdés stratégiai elemeiről. Válasz nélkül maradt Márton Áron gyulafehérvári püspök magyarokat ért sérelmeket összegző emlékirata, a német és magyar kisebbséget sújtó intézkedések, a Magyar Népi Szövetség mellett több magyar szövetkezet, egyesület ellehetetlenítése, az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Ellenőrző Intézet vagyonekobbzást megvalósító tevékenysége. A fokozatosan kiépülő kommunista rendszer kitelepítéseivel, a magyar és román elit – köztük barátai – bebörtönzésével vagy az 1956. őszi eseményeiből fakadó román állambiztonsági reakciók egyikével szemben sem emelte fel hangját. Mindezek eredményeképpen párttagság nélküli elvtársként tekintettek rá.

Petru Groza ledöntött szobra (ledöntött mítosz?)

A KOMMUNISTA ÁLLAM kiépítését követő változásokat hamarosan alkotmányosan is rögzítették a szovjetek által megszállt Romániában. A kikiáltott Román Népköztársaság szervesen betagozódott a keleti blokkba. Petru Groza miniszterelnökként 1952. június 2-ig állt egy olyan kormány élén, amelyben szava egyre inkább elhalkult, és amelynek kommunista tagjai egyre inkább átvették a valós kormányzást. A tényleges hatalom Gheorghe Gheorghiu-Dej, a vasutasból lett kommunista első titkár kezében összpontosult. A valóságnak megfelelő jogi helyzetet Groza 1952. június 12-én a Román Népköztársaság Államtanácsának elnökévé, azaz lényegi befolyással és hatalommal nem rendelkező államfővé való kinevezése rendezte. Államfői tisztségét a gyomorrákja okán elvégzett műtétből eredő komplikációk miatt bekövetkezett haláláig, 1958. január 7-ig töltötte be.

A LEGFONTOSABB KÉRDÉSEKBEN Groza tehát valójában nem tért, illetve – a fokozódó kommunista nyomás és ebből eredően talán személyes és egzisztenciális félelem okán – nem is térhetett el a szovjet politika irányvonalától, illetve Románia új köntösbe öltöztetett, de változatlanul érvényesülő nemzetállami céljaitól. Miniszterelnöki és államfői működése egyre szűkebb mozgásteret adott számára, ennek ellenére kisebb jelentőségű, jelképes ügyekben több gesztust is gyakorolt, különösen a magyar kisebbség irányába. Groza integratív személyisége, hírneve így lehetőséget teremtett a magyar kisebbség megnyugtatóására. Az erdélyi magyar jövőt illetően különösen bizakodásra adtak alapot

azon vélt vagy valós cselekedetei, amelyek személyét és alakját népmesei hőssé emelték, és amelynek gyökerei már az impériumváltozás korában megjelentek. Ilyen gesztusként értékelhető a határok légiesítése melletti, illetve vámuniót szorgalmazó több szónoklata akkor, amikor a magyar–román határ lezárása valóságként jelentkezett, vagy a bukaresti Petőfi-ház teljes felújítása, magyar kulturális programok támogatása, védnöksége. Egyedi intézkedései pedig nehezen ellenőrizhető szájhagyomány útján is terjedtek, amely tettek őszintesége és jóhiszemősége nehezen kérdőjelezhető meg. A II. világhégest követően többek lakásukat, állásukat, szabadságukat is köszönhették a neki címzett levélük, kérvényük eredményeként. E sorok szerzőjének családjában hallott, az idő múlása okán megfakult legenda szerint nagyanyja bátyja a Duna–Fekete-tenger-csatorna kényszermunkatáborából is azért szabadulhatott, mert idősebbik nővére személyesen kereste fel Gróza Pétert Bukarestben többedmagával, és a fiatal székelyek könnyei meghatották a magyarok jó barátját. A számtalan eset közül legendásként tartja számon az irodalom azt is, amely szerint Sztálin temetésén Rákosi Mátyáshoz kérést intézve érte el kollégiumi társa, Nagybacsoni Nagy Vilmos tábornok szabadon bocsátását egy osztálytalálkozó ürügyén. E körben említhető meg továbbá többek között Groza gondoskodó, aggódó figyelve egykori szászvárosi magyar jogi mentora, a Kuun Kollégium egykori főgondnoka, nyárádszentimrei Balog József kúriai bíró Trianon után Erdélyből elűzött és Budapesten nyomorgó leánya, Imre Istvánné született Balog Anda iránt, akivel mindig találkozott – a családi legendárium szerint – magyarországi hivatalos látogatásai során.

DR. PETRU GROZA élete sajátosan erdélyi sors, politikai kudarca így sajátosan erdélyi kudarc is. A két nép egymásra utaltságát valló utolsó olyan román politikus tisztelhető személyében, akinek hitvallása – Erdély sajátos történelmi helyzete okán – állampolitikai szempontból ténylegesen soha nem hallgathatott meg, elvégre mind Budapest, mind Bukarest saját érdekei alapján követelte annak teljességét, elutasítva Erdély valóságát. Petru Groza ennek a valóságnak képviselőjeként töltött be vezető tisztségeket Romániában. A két világháború közötti államnacionalizmus kora, ezt követően a szovjetizálódó Románia valósága e szellem közvetítését ténylegesen nem tette lehetővé. A totális kommunista diktatúra, majd különösen a Ceaușescu-rendszer nacionalkommunizmusa az addigi magyar Groza-kultuszt felerősítette, korábbi gesztusai jelentőségét felértékelte. Ezzel szemben a román társadalomban ma Groza emléke alapvetően a renegát, a kommunizmus – és így az emberöltőnyi nyomor – szálláscsinálója képzettársítását vonja maga után. Mondatai, hitvallása, példája, megértésre törekvése ennek tükrében nem képes politikai párbeszéd alapjává válni. A két nép egymásrautaltságának és sorsközösségének utolsó vezető román politikusa gondolatai és jövőképe tehát ugyanúgy törtek össze, mint 1989-ben szobrai.

BETHLEN BÉLA

BETHLEN BÉLA, AZ ERDÉLYI CINCINNATUS

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

„Ámen!” – zárta áldását a református lelkipásztor, elindítva a fiatal párt közös, esküvel megerősített szövetségük életútján. A menyasszony édesapja óvó, féltő tekintettel kísérte legidősebb lánya első asszonylépteit, és a palástos istenszolga utolsó szavait saját atyai áldásával is megerősítette. Hítvesére tekintett örömmel, büszkeséggel és féltő szeretettel, akivel több mint két évtizede járták a fiatalok által alig megkezdett utat. A magas, szikár gróf alakjából, csillogó szeméből megkérdőjelezhetetlenül áradt kálvinista konokságú elszánt igaza: „Mindeddig megsegített minket az Úr!” Péntek volt, 1944. augusztus 30-a. A két évtizedes kisebbségi lét máról holnapra – sokszor tegnapra – változó körülményei még a legbensőségesebb alkalmakat is idegességgel itatták át, így az ösztönszerűen bekapcsolt rádiókészülék sercegő hangját az ünnepi asztal mellett mindenki természetesnek tartotta. A hírolvasó monoton hangon falvak, városok neveit sorolta. A messzi Bécsben összeült urak salamoni döntésükkel kettészakították Erdélyt. Esküvői mulatságról már nem lehetett szó. A Ciano gróf és Ribbentrop kezei által meghúzott új magyar-román határ nem csak területekről szólt, hanem az alig egy órája egyesült két családot – százezernyi más családdal együtt – is szétszakította. A pallos nem ismer érzelmet, kegyelmet. Kérdések, aggodalom, felemás igazság, sóhajok, öröm és bánat, felszakadó könnyek fűszerezték az ünnepi ebéd sietve elfogyasztott fogásait. Az idő és a hírek által felfokozott hangulat sürgetése mellett a fiatal pár azonnal útnak indult a Magyarországnak ítélt szülői házból a férj Romániában maradt kúriájába. Az augusztusi nap meleg ölelése ellenére a gróf fázott, jeges dermedtség és aggodalom mellett nézte a délre tartó fiatal párt. Nemsokára megindult a népvándorlás, családok kerekedtek fel, helyet cserélve, ki-ki saját állama szerint. A fokozódó bizonytalanság okán pattanásig feszültek az idegek, és különösen a vegyes lakosságú vidékeken a türelmetlenség. A magyarok húszéves, a románok alig húszórás megalázottsága által felizzott indulatok túlkapasokra, atrocitásokra vezettek a következő hetekben, amelyet csak katonai erővel lehetett korlátok közé szorítani. Valamit tenni kellett a jövő érdekében. A grófot így hamarosan Kolozsvárra hívatta a magyar királyi miniszterelnök.

Bethlen Béla otthona nemzetsége ősi birtokán, Bethlenben

A MAGYARORSZÁG ÉS ERDÉLY életében kiemelkedő szerepet betöltő Bethlen család számtalan tagja közül méltatlanul kevés figyelem hárul bethleni gróf dr. Bethlen Bélára, akinek kilenc évtizedes életpályája a mértékletesség, a kötelességtudat, a felebaráti és hazaszeretet üzenetértékű példája. A példa alapjait a családi hagyományok, a dualizmus kori magas színvonalú jogi oktatás, az alkotmányos értékek feltétlen tisztelete, a hitvalló kálvinista örökség, a többnyelvűség természetessége és a hagyományos erdélyi türelem együttese képezték. A kötelességtudat, a noblesse oblige parancsából fakadó közszolgálat földi, állami jutalma nem maradt el kilencévi szabadságvesztés, két és fél évtizednyi megfigyelés formájában. A személyét, hazáját és nemzetét sújtó bibliai csapásokkal felérő sorsfordulók sem ingatták meg erdélyiségében, emberszeretetében, hitvallásában és hivatástudatában, a közért való önzetlen szolgálatában.

A MA ARANYOSGYÉRES RÉSZÉT KÉPEZŐ Gyéresszentkirályon 1888. november 2-án született erdélyi főrend élete már gyermekkorában különbözött a magyarországi arisztokrata társaiétól. A Magyarország és Erdély közötti 1868. évi unió ellenére a két magyar haza hagyományosan eltérő társadalmi keretei tovább éltek. Az erdélyi arisztokrácia kevésbé különült el a társadalom többi rétegétől, és bár az alkotmányos jogállam keretei adottak voltak, középkori gyökerekből táplálkozó tekintélyük fontos szerepet töltött be a társadalmi béke megőrzésében. Természetes többnyelvűségük, közvetlen kapcsolataik a néppel, azok egyházi és világi vezetőikkel való vitás kérdések feloldását állami út nélkül is lehetővé tették. Társadalmi szerepvállalásuk a vidéki élet minden területére kiterjedt, egyházépítés, kultúrátámogatás, oktatásfejlesztés, közegészségügy biztosítása mellett birtokaik a helyi gazdaság fontos elemeként is elsődleges

munkaadókká tették. A főúri rang Erdélyben így nem a hermetikus és hierarchizált társadalmi elkülönülés szinonimája, hanem a szolgálat védjegye volt.

BETHLEN BÁLINT torda-aranyosi főispán is ezen hagyományok szerint nevelte hat gyermekét, asztalánál mindennapos vendégnek számítottak a környékbeli román és magyar egyházi és társadalmi elit képviselői, miközben a főúri gyermekek együtt nevelkedtek falubeli román és magyar társaikkal. A gyermek Bethlen Béla így nem csak a román nyelvet sajátította el, hanem alaposan megismerkedett a vitás helyzetek bölcs feloldása mellett a falusi élet, a paraszti gazdálkodás mindennapaival és a kétkezi munka nehézségeivel is. A valós, nyelvi és vallási társadalmi sokszínűséggel való közvetlen gyermekkori kapcsolat egész életét döntő módon befolyásolta mind szellemi, mind testi téren. Gondolkodásmódja ezáltal mutatott túl társadalmi osztálya, vallása, valamint nemzetisége határain, korlátain, amelyet jogi tanulmányai és gyakorlata során hasznosíthatott. A földművelésben szerzett gyakorlati tapasztalatai későbbi gazdálkodása mellett börtönélete nehézségeit enyhítette, majd szabadulása után részben megélhetését is biztosította.

BETHLEN BÉLA a történelmi névből fakadó életszerepre tudatosan készült a századelő Kolozsvárján, részben egy időben folytatva jogi és mezőgazdasági tanulmányokat. A jogi egyetem nemzetsége hagyományos közéleti szerepvállalására, a mezőgazdasági stúdiumok birtokai hozzáértő kezelésére készítették fel. Az 1908–1909. tanévben tett berlini peregrinációja a világlátását hivatott szélesíteni. A német fővárosban – a később a hitleri Németország által tökélyre fejlesztett – birodalmi eszmével találkozva erősödött meg a történelmi magyar alkotmány, illetve a hagyományos, nemzetek együttműködését valló erdélyi szellemhez való ragaszkodása. Ezen alapokon abszolutóriumának megszerzését követően csatlakozott Kolozs vármegye tisztikarához, megkezdve közigazgatási szolgálatát gyakoronokként. Az 1. bécsi huszárezrednél teljesített önkéntes szolgálatát követően hazatért, és megszakított közigazgatási munkáját tovább folytatta Kolozsvár törvényhatósági bizottsági tagjaként, illetve mint tiszteletbeli szolgabíró látta el feladatát. E pár évben, a szigorú államvizsgára való felkészülés elméleti alapjaira építve ismerte meg a gyakorlatban a vármegyei közigazgatás működését megyei és községi szinten egyaránt, amely tapasztalat doktori okleveleit igazi tartalommal töltötte meg. Természetesen ebben az időben gondtalan ifjúként az utolsó békeévek – azóta idillinek tűnő – társadalmi kötelezettségeinek is eleget tett.

A VÉGZETES SZARAJEVÓI LÖVÉST KÖVETŐEN, mint egyike a Bethlen család hadba vonult tizenkét fiának, a keleti frontra indult. Az I. világháborúban Bethlen Béla időszakos szabadságait nem számítva egy géppuskás század parancsnokaként szolgált a világégés végéig, annak ellenére, hogy már ekkor lehetősége lett volna főispáni tisztet vállalva a kormányzat bizalmi embereként a harctérről visszavonulni. Az utolsó magyar királykoronázáskor aranysarkantyúval

Bethlen Béla portréja

felékesített főhadnagy kötelességtudata és bajtársiassága okán azonban az arcvonalban maradt az 1918-ig. Az összeomlás hazatért a román megszállás alá került, a hetven évvel korábbi vérzivataros idők bizonytalanságába visszazuhant Erdélybe. Tekintettel arra, hogy az élet- és vagyonbiztonságot a visszavonuló magyar közigazgatás már nem, a berendezkedő román államhatalom még nem tudta – és talán nem is akarta – biztosítani, a fiatal tiszt vállára nehezedett szűkebb pátriáját jelentő birtokain a lehetséges társadalmi rend megőrzése. A születési és szerzett jogi, illetve katonai rangjából iránta érzett tisztelet, a személyes fellépéséből áradó magabiztosság, valamint

a közigazgatási és harctéri tapasztalataiból fakadó hozzáértés lehetővé tette az általa szervezett nemzetőrség hatékony működését, amelynek eredményeként birtokain különösebb feszültségek és összetűzések nélkül múlt el a békerendezésig tartó átmeneti időszak. A rá nehezedő teher viselését hűséges társa, gönczruszkai Kornis Klára grófnő segítette, akivel 1919. május 5-én kötött házassági szövetséget.

AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS a Bethlen Béla által várt és vágyott magyar közigazgatási pályáját megszakította, és új feladat elé állította, amelyet elsősorban történelmi nevéből fakadó kötelezettségek teljesítése jelentett. Az erdélyi sors vállalása okán a Magyarországra való áttelepülés és a magyar állampolgárságra való optálás lehetőségével nem élt, hanem bethleni birtokára visszavonulva kálvinista daccal törte a romániai földreformot követően megmaradt rögöket. Mezőgazdasági tanulmányai, illetve gyermekkorai tapasztalatai együttesen virágzóvá tették birtokait, újításai hatékonyabb növénytermesztést eredményeztek. Haszonállattenyésztete mellett kiváló hírvé menest alapított, amelyből a román királyi kormány is rendszeresen és szívesen vásárolt. A nehéz munkával megteremtett anyagi biztonság lehetővé tette, hogy részt vegyen az észak-erdélyi kisebbségi magyar közéletben. Hitvalló ősei példáját követve református egyházát elvállalt tisztségei mellett anyagilag is támogatta, különösen a magyar anyanyelvű oktatási intézmények működésének biztosítását vállalta fel erejéhez mérten. A pártpolitikától irtózva a romániai Országos Magyar Párt életében akkor vállalt szerepet, amikor neve vagy kiállása a magyar érdek szempontjából elengedhetetlen volt. A pártpolitikától eltérően a gazdasági alapra helyezett kisebbségi politika kiépítését tudatosan vállalta, személyes példáján túl aktívan vett részt az Erdélyi Gazdasági Egyesület életében. Szülei példáját követve nevelte leányait,

Évát, Klárát, Ilonát és Ágnest, illetve újonnan épített kúriája kapuit is nyitva tartotta román és magyar felebarátai előtt. Példamutató családi és közéleti élete ellenére, a két világháború közötti türelmetlen román államnacionalizmusa okán több méltánytalan eljárásnak is alanyává vált, amelyekért később – hite és őszinte megbékélésre törekvő természete okán – nem vett elégtételt.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZTI IDŐSZAKBAN Bethlen Béla egyre mélyebb aggodalommal figyelte a magyarországi és romániai politika nacionalista torzulásait, illetve a német befolyás erősödését. A német birodalmi elképzelésektől már berlini tanulmányai korától viszolygott, a Vasgárda megerősödése pedig az általa mélyen megvetett magyar különítményesek gyászos működését idézte fel. A bel- és külpolitikai feszültségek, Nagy-Románia gazdasági és társadalmi válsága 1938 tavaszára II. Károly román király korporatív diktatúrájába torokoltak, továbbszűkítve a romániai magyarság szorongatott kisebbségi sorsának mindennapi életfeltételeit. Alig másfél évvel később az 1939. szeptember 1-én kitört II. világháború napról napra közelebb vitte az Erdély kérdésében kibékíthetetlen, formálisan egymással a német szövetség okán egy oldalon álló Magyarországot és Romániát a fegyveres konfliktus kitöréséhez, amelyet Hitler nem vállalhatott fel. A németek támogatását is élvező szőrényvári román–magyar tárgyalások kudarcra így vezetett a román fél által kezdeményezett II. bécsi döntéshez. A Bessarábiát alig másfél hónappal korábban elvesztő és így nemzeti büszkeségében megalázott Románia valójában nem törődhetett bele az ítéletbe, amelynek értelmében Bethlen Béla birtokai visszatértek Magyarországhoz, de családjának több tagja és birtoka Romániában maradt. Bethlen azonnal átlátta a döntésbe kódolt kudarcot, azt, hogy a magyar oldalról részbeni igazságtételként, a román oldalról pedig diktátumként, csonkításként értelmezett verdikt a két nép közötti szakadékot továbbmélyíti, és abba valójában egyik állam vezetése és társadalma sem kíván belenyugodni. A döntőbírói határozat kihirdetését követően azonnal megkezdődött a kölcsönös retorziós politika, a nemzetiségi tömegek túszejtése. Ilyen körülmények között érte a felkérés a birtokain gazdálkodó főrendet, hogy a román nemzetiség által túlnyomó többségben lakott Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód vármegyék főispáni tisztjét vállalja el, és mint nemzetiségi türelméről ismert, szélsőségektől tartózkodó személy a lehető legteljesebb mértékben közvetítse Teleki Pál új alapokra helyezett, konszolidációra törekvő nemzetiségi politikáját. Közel két és fél évtized elteltével az első felkérést követően Bethlen Béla elvállalta a két vármegye főispáni tisztét 1940. november 10-én, november 16-i hatállyal.

AZ ÚJ FŐISPÁN KINEVEZÉSÉT mindkét vármegye román lakossága a körülményekhez képest megelégedéssel, sőt bizakodással fogadta. Bethlen Béla e bizalomra méltónak bizonyult, első intézkedései között, a vármegyei tisztségek elosztásánál egyértelművé tette, hogy a nemzetiségi arányokra figyelemmel kívánja megszervezni a tisztikart, felelős beosztásokba kíván emelni román és

Főispánként 1941-ben (Dés)

szász tisztviselőket egyaránt. A román nemzetiség oldaláról a döntés kedvező fogadtatást nyert, annak maradéktalan teljesítésének elmaradása azonban egyrészt a budapesti kormányzat ellenállása, másrészt a Dél-Erdélybe menekült román értelmiség létszámából fakadó tisztviselőhiányra vezethető vissza. Mind ezen nehézségek ellenére román alispánhelyettesek, aljegyzők, jegyzők kerültek ki a román nemzetiség soraiból. A szász lakosság tartózkodó alapállást foglalt el a magyar közigazgatás újrakiépítésével és a vele való együttműködéssel kapcsolatban, amelyet a német birodalmi propaganda, a nemzetiszocialista szervezetek működése és a hagyományos magyar–szász ellentétek együttese okozott. A polgári közigazgatás kiépítésének további nehézségét okozta a magyarországi tisztviselők hely- és nyelvismerettel nem rendelkező tagjainak áthelyezése, a személyükben olykor jelen lévő nemzeti revans attitűdje és arroganciája is, amelyek a területek birtokbavétele során sajnálatos módon megtörtént atrocitásokból fakadó bizalmatlan légkört tovább mérgezték. Bethlen Béla ilyen körülmények között szervezte újjá a rábízott két vármegyét, amely munka során korábbi tanulmányai, életbölcssége, nemzetiségi türelme mellett a magyar közigazgatási tapasztalata felbecsülhetetlen értékkel bírt. A kiváló kolozsvári jogászképzésnek köszönhetően közel három évtizeddel oklevelének megszerzését követően az általa felügyelt vármegyék működése és közigazgatása hamarosan beindult, és különösen sikeresnek bizonyult a háborús évek ellenére.

A FŐISPÁNI MŰKÖDÉS kezdeti időszakában a legjelentősebb kihívást a személyzeti politika mellett az új határok sokszor abszurd vonalvezetése és emberi, gazdasági okokat figyelmen kívül hagyó tényhelyzetei okozták. Több esetben személyes közbelépésére volt szükség annak érdekében, hogy a tiltott határátlépésen tetten ért személyekkel szemben súlyos jogkövetkezmény ne kerüljön alkalmazásra. Bethlent működése során e körben is egyrészt a józan ész parancsa, másrészt a Dél-Erdélyben maradt magyarokkal szembeni retorzió

elkerülésének célja vezette. Bethlen a magyar kormány területi képviselőjeként híven közvetítette az új alapokra helyezett, megértésközpontú nemzetiségi politikát, több gesztusértékű cselekedettel tett hitet a nemzetiségi béke mellett, bízva abban, hogy az a háború eredményétől függetlenül fennmaradhat, és az új határok tartóssága később tényleges együttműködés alapja lehet. Ezek az alapokon következőlegesen megtagadta a sérelmi vagy retorziós politika folytatását, és amennyiben módjában állt, úgy elnézően bánt több, adott esetben büntető tényállást is megvalósító cselekedettel szemben, elkerülve egy-egy nemzetiségi terhelt mártírrá tételét. Ezen elvi tétel alapján nem kezdeményezett jogi vagy gazdasági lépéseket a korábbi II. román határfőrezred Naszódai Közbirtokosságának vagyontömege ellen sem, noha annak román vezetői attól okkal tartottak. A közismerten kisebbségellenes romániai földreform során a naszódival azonos jogállású Csíki Magánjavakat a királyi Romániában elkozták, amely ügyben a Nemzetek Szövetsége Romániát politikailag is elmarasztalta, de a kárpótlást előíró nemzetközi döntésnek nem tett eleget. Bethlen, aki a romániai földreform visszasságairól, illetve a csíki székelyek kálváriájáról nem csak közvetlen tapasztalatokkal, hanem kifejezett és megalapozott jogi véleménnyel is rendelkezett, elfogadhatatlannak tartotta revans alapon és nem törvényesen áttörni a magántulajdon szentségét, továbbá nem is kívánt újabb román–magyar társadalmi arcvonalat nyitni. Gesztusaival a román nemzetiség oldalán részben sikereket ért el, a százszok azonban ekkor már végleg elhidegültnek nem csak a magyar társadalomtól, hanem a magyar államtól is, sorsukat egyre inkább a hitleri Németországhoz kötve. A fenti politikai megfontolások által igazolt tetteit leszámítva Bethlen Béla a magyar közjogi hagyományokat és szabályokat maradéktalanul betartva gyakorolta hatáskörét, a vármegye mindennapi adminisztrációját, alispánjai hatáskörét tiszteletben tartotta.

BETHLEN BÉLA FŐISPÁNI MŰKÖDÉSÉT tehát nagy munkabírás, a jogszabályok feltétlen tisztelete és méltányos érvényesítése, kiváló szervezőkészség jellemezte. Annak ellenére, hogy mint vezető kormányzati tisztviselő elsősorban a kormány politikájának képviselője volt elsődleges feladata, több ízben kezdeményezőként lépett fel Budapest irányába, amelyek közül kiemelendő a nemzetiségi politikát érintő több állásfoglalása, amelyek adott esetben konfrontációt is eredményeztek a felsőbb minisztériumi vezetéssel. A stratégiai állampolitikán túl a mindennapi élet gyakorlati kérdései is foglalkoztatták, ennek keretében jogszabály-kezdeményezésekkel kívánta enyhíteni a lakosság háborús nehézségeit különösen az élelmezés területén, de emellett közutak és vasutak építésével, valamint a Kárpátok gerincén határerősítéssel kívánta Észak-Erdély magyarországi integrációját, ezáltal a lakosság életszínvonalát megerősíteni. Tanulva Nagy-Románia kisebbségeket sújtó társadalmpolitikájának kudarcából, Bethlen gazdasági és kulturális téren egyszerre törekedett a lakosság életfeltételeinek fejlesztésére, biztosítva a békés egymás mellett élés alapjait. Különböző gazdasági programjai kiterjedtek a turizmus, a bányászat, az ipar

és a közlekedés fejlesztésére, emellett a nemzetiségi kultúra ápolására, a közös múlt emlékeinek megőrzésére, rekonstruálására, a műemlékvédelemre, továbbá általános ismeretterjesztő előadásokkal és oktatási programokkal is küzdött a társadalmi különbségek csökkentéséért. A királyi Románia erőszakos románosítást célzó oktatási politikájával szemben minden tőle telhetőt megtett a román vidékeken is az anyanyelvű oktatás feltételeinek biztosítására. A társadalmi konszolidáció érdekében többször lépett fel közvetítőként nem csak a nemzetiségi súrlódások, hanem vallási nézeteltérések, illetve mai fogalmaink szerinti kollektív munkajogi viták esetében is. Közvetítőkézsége a személyéhez való ragaszkodást eredményezte a nemzetiségek, a munkástársadalom és a polgárság oldaláról egyaránt. Elfogadottságát közmondásos szerénysége és közvetlensége is erősítette, különösen, hogy bethleni otthonából dési és besztercei hivatalába legtöbbször autóbusszal vagy vonattal járt be. A szokatlan főispáni utazási szokások délutáni sétái mellett így lehetőséget adtak bárkinek kérdéseivel őt megkeresni, de irodája ajtajai is állandóan nyitva álltak. A vármegyei sajátosságai okán továbbra sem feledkezett meg az ott számszerű kisebbséget, sokszor szórványt alkotó magyarságról. Az általa ekkor eszközölt és részben saját vagyonából is finanszírozott templomépítések, szórványmissziók és iskolák a „kicsi magyar világ” olyan eredményei, amelyek a magyar kultúra máig tartó fennmaradásának alapkövei. Nemzetpolitikai munkásságának másik kiemelkedő eleme volt a bukovinai székelyek hazatelepítésében vállalt szerepe.

MAGYARORSZÁG 1944. március 19-i német megszállása, a korábbi osztálytársa, Kállay Miklós miniszterelnök neve által fémjelzett, a szövetségekkel kapcsolatot kereső, a németekkel pedig egyre szélesebb távolságot tartó politika bukása Bethlen Béla helyzetét is tarthatatlanná tette. Saját megfogalmazása szerint semmilyen szerepet nem kívánt vállalni a megszállt Magyarország „szuverenitásának paródiájában”, a németeket kiszolgáló kormányzatban. Erkölcsi okokból így haladéktalanul lemondott mindkét főispáni hivataláról. Tekintettel arra, hogy felmentése csak Beszterce-Naszód vármegyét illetően került szabályszerűen elfogadásra és visszaigazolásra, Bethlen Szolnok-Doboka vármegyét illetően esküje alól nem tekintette feloldozva magát. Főispáni hivatalát nem gyakorolta, de hetente egyszer Désre utazott annak érdekében, hogy az általa teremtett viszonylagos békét megőrizze. Mindez fokozódó lelki válsággal töltötte el, úgy érezte, pusztá jelenlétével és az új főispán kinevezésének késlekedésével mintegy legitimálja a megszálló hatalmat és kollaboráns kiszolgálóit, így türelmetlenül sürgette esküje alóli feloldását.

A HADI HELYZET és Ion Antonescu marsall politikájának tarthatatlanságát belátva I. Mihály román király 1944. augusztus 23-án letartóztatta a conducător, és Románia hadat üzent korábbi szövetségeseinek, lépéskényszerbe hozva a budapesti vezetést is. A kormányzó hamarosan felmentette a német érdekeket mindenben kiszolgáló Sztójay Döme miniszterelnököt, és a székely Lakatos

Géza tábornokot bízta meg kormányalakítással és a háborúból való kiugrás előkészítésével. A felmentését továbbra is Bethlenben, illetve Désen váró grófot közismerten németellenes elvei, bizonyított szervezőképessége és rendkívüli munkabírása okán ekkor a hadműveleti területté váló Észak-Erdély kormánybiztosává nevezték ki. Még kormánybiztosi kinevezését megelőzően határozott fellépésével elérte a román kiugrást követően a magyar hatóságok által túszként elfogott román vezető elit szabadon bocsátását, mérsékelve a dél-erdélyi román reflexiók magyarellenes életét.

BETHLEN BÉLA kormánybiztosi minőségében mindent alárendelt annak, hogy Erdély lakosságát, az embert nemzetiségétől vagy vallásától függetlenül megmentse a háború pusztításaitól. Tevékenysége nem pusztán az emberi élet önmagában való védelmében merült ki, hanem törekedett a gyárak, ipari és közlekedési létesítmények megmentésére is annak érdekében, hogy a háború utáni életfeltételeket biztosítsa, és amennyiben lehetséges, a történelmi épített örökséget is megóvja. Ezen elsődleges célokat szem előtt tartva Bethlen Budapestről csak akkor kért, illetve fogadott el bármilyen utasítást, amikor annak szükségessége és helyessége azt kétséget kizáróan megindokolta. Céljait nem rejtette el a német és a magyar hadvezetőség elől sem, nyílt összeütközést is vállalt azok elérése érdekében. Szigorúan vett hatáskörét és illetékességét több esetben is átlépte, amelyet az összeomló állam katonai és polgári tisztviselői határozott fellépése okán ennek ellenére tudomásul vettek. Bethlen Béla többek között hatáskörét túllépve hatálytalanított több jogfosztó vagy a háború utáni életfeltételeket ellehetetlenítő rendeletet, adott ki azokkal ellentétes utasításokat, értelmezéseket, de illetékességi területén kívül a de iure Romániához tartozó német–magyar megszállás alatt lévő Tordán is intézkedett a fenti célok, illetve a város zsidó közösségének védelme érdekében. A Torda–Kolozsvár közötti front összeomlását követően több, vele azonos elveket valló társa segítségével megakadályozta Kolozsvár kiürítését, gyárainak leszerelését, és barátja, dálnoki Veress Lajos tábornok segítségével felfegyverezte az ipari munkásság jelentős részét, mintegy megismételve az I. világháborút követő időben eszközölt nemzetőrség felállítását. A jövő alapjainak biztosítása érdekében Vékás Lajos ítélőtáblai elnökkel konzultálva szabadon engedte a politikai foglyokat, így a kommunistákat is, ezzel is remélve a győztesek jóindulatát megszerezni saját nemzete részére. Kormánybiztosként egyértelműsítette a német hadvezetés számára, hogy az életfeltételeket ellehetetlenítő rendelkezéseknek nem kíván érvényt szerezni, és ebben a jelen lévő magyar hadvezetés is támogatta. Élet- és értékmentő munkája ugyanakkor több ízben komoly akadályokba ütközött, amelyek közül emberileg a legfájdalmasabbként érte azok menekülése, akikre mint vezetőkre többen voltak rábízva, akik kezébe értékek voltak elhelyezve az erdélyi magyar jövő érdekében. A háborús körülmények semmilyen körülmények között sem igazolhatták a becstelenséget, az ilyen módon való menekülést elfogadhatatlannak tartotta. Bethlen Béla korábbi háborús

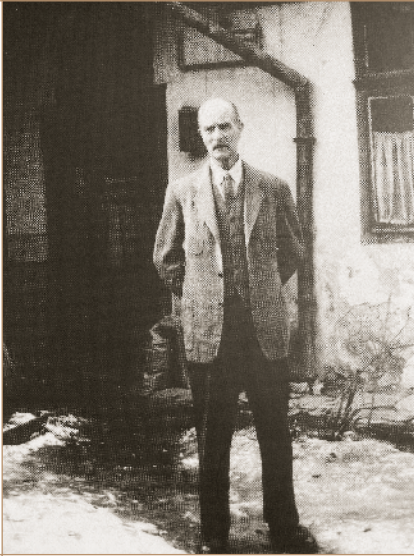
Mindenkor egyenes derékkal – szeretteivel Kolozsváron (1968)

tapasztalataiból fakadóan is azt vallotta, hogy a menekülés, a frontvonal előtti létbizonytalanság helyett a helyben maradás, a megszállás biztossága a túlélés és továbbélés esélyét inkább magában hordozza a becsület megőrzése mellett. Alapállása tehát nem a kilátástalan harc folytatása mellett szólt, ellenkezőleg, az élet- és értékmentéssel csak a megszállt területen megmaradó lakosság és annak el nem menekült vezetői foglalkozhatnak. Megítélése szerint a menekülés csak az arcvonalak által körbezárt lakosság terheit és a lehetséges áldozatok számát növeli. Kolozsvár elestére vonatkozóan ezen alapon személy szerint inkább helyben maradt volna, és a helyi román értelmiség is garantálta személyes szabadságát, azonban mivel megbízatása a teljes észak-erdélyi területre szólt, a visszavonuló csapatokkal ő is kelet felé volt kénytelen hátrálni.

A MAGYARORSZÁG II. világháborúból való sikertelen kiugrását követő nyilas hatalomátvétel, a rábizott területek ellenséges megszállása kormánybiztosi minőségét tényszerűen és jogilag is okafogyottá tették. A volt kormánybiztos precizitását és következetességét a háborús fejtelenségben sem elvesztő tisztviselőként a fenti következtetést levonva a rábizott iratokkal, bélyegzőkkel, kormánybiztosi pénztárral Budapestre utazott. A hatalmat alig megszerző karszalagos nyilas katonák és tisztviselők értetlen tekintete mellett, ragaszkodva szabályos elismervény kiállításához számolt el, méltósággal fejezve be magyar közszolgálati pályáját.

A NYILAS VEZETÉSEL ELLENTÉTBEN Bethlen Béla, híven korábban kifejtett álláspontjához, Budapesten maradt a II. világháború egyik legkeményebb és leghosszabb ostromakor, ekkor is gondoskodva a nála elesettebbről. A front elvonultát követően azonnal visszasietett Erdélybe, ahol azonban 1945. március 14-én letartóztatták és visszaszállították Budapestre, háborús tevékenységét kivizsgálandó. A magyar hatóságok részletes vizsgálata mindenben igazolta tetteit és németellenes magatartását, így a megfelelő magyar és orosz nyelvű iratokkal szabadlábba helyezték. Bethlen 1945 augusztusában visszatért Kolozsvárra, ahol, mivel birtokait feldúlták, értékeit elvitték, földjeit és mezőgazdasági eszközeit kisajátították, illetve államosították, alkalmi munkákat vállalt. Utazó ügynökként saját személyét illetően, emellett a magyar béke-előkészítést is elősegítve tanúvallomások és nyilatkozatok útján pontos adatgyűjtésbe kezdett, miközben különböző igazolási eljárások alanyaként kellett védenie magát. Az általa összegyűjtött adatok és nyilatkozatok az igazolási eljárások mellékleteként mindenben igazolták állításait, de mellette tetek tanúvallomást magyar, román, valamint zsidó személyek is a társadalom minden rétegéből. Óvatos hozzáállása, precíz gyűjtőmunkája a jövőt illetően nem volt alaptalan, elvégre pusztá jelenléte komoly veszélyeket hordozott magában a román, illetve a kommunista hatalom számára. Az őt igazoló bizonyítékok ellenére 1946 februárjában ismét letartóztatták, és négy pontban vádolva népbíróság elé állították. Az első vádpont szerint Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód vármegyék főispánjaként intézkedéseket fogatosított, és támogatta a munkások Németországba küldését, másodikként megengedte, hogy a gettókba gyermekeket is internáljanak, és hogy a zsidókkal embertelenül bánjanak, harmadikként politikai okokból engedélyezett internálásokat, míg végül negyedikként elrendelte Észak-Erdély kiürítését. A jogász Bethlen tételes cáfolatot adott valamennyi vádpontot illetően, azokat bizonyítékokkal is alátámasztotta, de mellette nyilatkoztak a vád tanúi is, két korábbi, vele egyébként a tárgyaláson bevallott módon haragosi viszonyt ápoló korábbi munkavállalója kivételével. Bethlen Bélát azonban bűnösnek kellett találni annak ellenére, hogy mellette több román, zsidó, illetve kommunista személy is tanúvallomást tett. A büntetőjogi elveket áttörve, politikai megfontolásokból végül csak az első vádpontban találták bűnösnek 1946. május 20-án, és emberiség elleni bűnökért öt év szabadságvesztést, vagyonekobzást, polgári jogainak tíz évre történő felfüggesztését nyerte az ítélet szerint. A döntéssel kapcsolatban keserű humorral jegyezte meg, hogy az ítéleti logika alapján a nyugati munkavállalást szervező személyeket háborús bűnössé kellene nyilvánítani.

BETHLEN BÉLA BÜNTETÉSÉNEK legnagyobb részét Nagyenyeden töltötte ki, ahol a kor valóságának megfelelően a két világháború közti romániai elit társaságában súlyos lelki és fizikai bántalmazásoknak, megaláztatásoknak volt kitéve, illetve másfél évet magánzárkában töltött. A körülményeket többször már humorral kezelte, hitéből táplálkozó lelki ereje okán szenvedéseiben tetteinek

*Bethlen Béla kényszerlakhelye előtt
Kolozsváron*

igazolását látta. Az ítélet szerinti büntetés végén Nagyváradra szállítva lehetősége nyílt az 1947. évi párizsi békeszerződés értelmében magyar állampolgárságra optálva Magyarországra jutni, azonban a lehetőséget ekkor is visszautasította. Bethlen Béla egész életében, amikor olyan választóhoz érkezett, amely Erdély elhagyását jelentette volna, minden esetben Erdély mellett döntött. Elszántságát és hazaszeretetét értékelte a román hatalom, így már ítélet nélkül tartották fogva több fegyintézetben, majd Pitești-ből szabadult 1954. március 23-án.

A NINCSTELEN EGYKORI FŐISPÁNT a pitești-i vasútállomáson székely munkások segítették ki, így térhetett vissza Kolozsvárra, ahol azonnal az állambiztonsági szer-

vek megfigyelési körébe került. Bethlen Béla megfigyelését nem csak a román, hanem a magyar állam is szorgalmazta, segítette, az operatív ügynökök jelentős része is magyar nemzetiségű volt, személye agg kora ellenére a totális állam természetével volt összeegyeztethetetlen. Bethlen Béla életfeltételei így különösen elnehezültek, nyugdíjkérelmét, lakásigényét többször visszautasították, megélhetését csak nehéz fizikai munkával tudta biztosítani. Két doktori oklevele és mezőgazdasági végzettsége ellenére képesítés nélküli szakmunkásnak vették fel, műszakokban gépsor mellett, illetve raktárakban dolgozott, ugyanakkor kertészeti alkalmi munkákat is vállalt. Munkamorálja még vezetőit is meglepte, éles kontrasztot állítva fel a szocialista munkaerővel szemben. Többszöri beadványai – amelyeket magas szintű jogász alapossággal készített el, többek között alkotmányjogi szakvéleményekkel is felvértezve – végül csekély eredménnyel jártak. A román állam formálisan 1959-ben rehabilitálta, de állambiztonsági megfigyelését ekkor sem szüntette meg. Kálváriája szabadulását követően tíz évvel ért látszólagos nyugvópontra, egy kis lakás és 1964. január 1-től folyósított nyugdíj eredményeként részben megpihenhetett, de továbbra is kénytelen volt alkalmi munkákat, különösen kertészkedést vállalni. Lányai, külföldi rokonai és barátai alkalmi segítségét és nyugdíját, megtakarításait gondosan kezelte, és még ekkor is gondoskodott a nála elesettebbekről és református egyházáról. Rendszeresen segítette a kényszerlakhelyre száműzött arisztokrata sorstársait, de azonnal segítségére sietett például korábbi bethleni

*Bethlen Béla hűségese hitvesével,
gróf Kornis Klárával*

birtokai árvízkarosultjainak is, nemzetiségüktől, vallásuktól függetlenül. Tisztességes neve előtt így nemzetiségi különbség előtt hajtott fejet az erdélyi ember, örökös vagyonát* e tettek kincsei képezték, miközben a Securitate rendületlenül kereste otthonában a nemesfémeket, drágaköveket.

FIGYELEMMEL ARRA, hogy Bethlen Béla tetteinél, életkoránál és korábbi közéleti pályája súlyánál fogva a kolozsvári magyar közösség egyik megkérdőjelezhetetlen tekintélye volt, és a különböző, személyével szembeni provokációkkal és kompromittációkkal az állambiztonság nem ért el eredményt, hamarosan megítélését próbálták meg befeketíteni. A kolozsvári magyar közösségben elhíresztel vád szerint a többek között kül-

földről rábizott javakkal saját érdeke szerint és nem azok címzettjeinek javára gazdálkodott, azokat hűtlenül kezelte. A híresztelés nem maradt eredmény nélkül, egyre többen távolságot tartottak tőle, idegenként kezelték, így hamarosan magányossá vált. Önkéntes számkivetettségében hónapokat töltött csendben kerti deszkaszállásán, egyetlen örömeként gyermekei és unokái ritka látogatásai, hitvese töretlen ölelése maradt. Közel nyolcvanadik életévéhez ilyen körülmények között kezdte el emlékiratai tíz évig tartó összeállítását, amelyet tanúvallomásnak tekintett. Az erdélyi emlékirat-irodalom hagyományaihoz híven a lapokból kirajzolódik szabadulásáig tartó életpályája, sorsának drámai fordulatai, emberi és jogászai pályájának hitvallásai. Sorai között nem lelhető fel indulat, szikár, egyenes, lényegre törő mondatai és a mellékletei az igazságszolgáltatás bíráihoz címzetten is érvényesülnének. Saját hite szerinti bírása előtti vallomást tett záró gondolataiban, a szenvedés, a lemondás, a szolgálat kérdésére igennel válaszolva, alázattal megköszönve az erőt és biblíás sorsát.

BETHLENI GRÓF DR. BETHLEN BÉLA 1979. november 6-án tért meg Teremtőjéhez Kolozsváron. Bethlenben aznap címere mellett meghúzták a református templom harangjait, amelyek három napig zúgtak az erdélyi köz szolgálja emlékére.

* *Honesta fama aeternum patrimonium* – A tisztességes hírnév örökös vagyon. A keresdi Bethlen-kastély kápolnáján olvasható felirat. Az ősi birtokot bátyjai örökölték.

E L E K E S D O M O K O S

ELEKES DOMOKOS: „MEGTARTOTT MINKET MAGYARNAK A TEMPLOM ÉS AZ ISKOLA”*

ROKOLYA GÁBOR

A XX. század első fele erdélyi unitárius egyháztörténetének meghatározó alakja volt derzsi Elekes Domokos székelykeresztúri ügyvéd, aki tehetségét nemcsak a jogi pályán, hanem társadalmi és politikai téren a magyar kisebbségi politika kibontakoztatása, valamint szűkebb közössége Székelykeresztúr városa javára is kamatoztatta.

1889. OKTÓBER 8-ÁN SZÜLETETT Siménfalván (ma: Șimonești, Románia). Édesapja Elekes Dénes földbirtokos, hitelszövetkezeti elnök, édesanyja Nagy Eszter volt. Elemi iskolai tanulmányait szülővárosában végezte, majd a székelykeresztúri unitárius gimnáziumba iratkozott be. A székelykeresztúri unitárius gimnázium ötosztályosról történő további fejlesztése az 1899. augusztus 26–28. között Székelykeresztúron tartott unitárius zsinatnak köszönhető. Az *Unitárius Közlöny* zsinati számában Pap Mózes gimnáziumi tanár bizakodva írta: „Ha tudná az unitárius székely apa, hogy a fia a szomszédságban levő keresztúri gymnasiumban 6 osztályt az ő szegényes anyagi támogatása mellett elvégezhet, taníttatási kedve nagyobb lenne, viszont a hivatásos, tehetséges és előretörő tanuló is ennek tudatában a különben szép tanítói pályánál előrébb törne.” Az Unitárius Főtanács 1902-ben hozott határozatot a zsinati döntés végrehajtására. Ennek érdekében az Egyházi Képviselő Tanács két tanári állással bővítette a gimnázium tanári karát.

1903–1904-BEN SIKERÜLT az állammal kötendő szerződésben a gimnázium állandó segélyezését megoldani, így elhárult az utolsó akadály is, hogy az 1904–1905. tanévben, egy közel hatvanéves küzdelmet követően, a tanítás a hatodik osztályban is meginduljon. Az esemény jelentőségét mutatja, hogy

* Idézet Vásárhelyi János erdélyi református püspöktől (*Erdélyi hősök és mártírok aranykönyve*, Budapest, 1941).

Ferencz József unitárius püspök a helyi templomban tartotta meg a tanévnyitó istentiszteletet.

1905-BEN AZ ELSŐ olyan gimnáziumi évfolyam tanulója volt, aki a hat osztályt már helyben végezte el. A középiskola utolsó két osztályába viszont Kolozsváron, az unitárius főgimnáziumban járt. A gimnáziumi évkönyvekből az olvasható ki, hogy elsősorban a sport, különösen az atlétika területén tűnt ki tehetségével. Hetedik osztályos tanulóként korlátban, távolugrásban, valamint mászásban volt az iskola első helyezett tanulója, míg súlyemelésből, lóugrásból és súlydobásból is a gimnázium első három helyezettjei közé tartozott. Nyolcadik osztályban a fent felsoroltakon kívül még vívásban is jeleskedett.

SZÜLEI ÉLTEK a gimnázium széles körű tandíjkedvezményi rendszerével, így egynegyedes kedvezménnyel tudott tanulni. A sportolás mellett a kollégium kulturális életébe is bekapcsolódott. A felső osztályosok olvasó egyesületének olvasótermi felügyelője volt. Az unitárius kollégium nagykönyvtárának állománya ekkor már elérte a 40 000 kötetet. A könyvtári szabályzat szerint a tanulók ezt a könyvtárat is használhatták a saját könyvtáruk mellett, kivéve a hanyag vagy rossz magaviseletűeket, akik csak olyan könyvet kölcsönözhetnek, amelyek a könyvkereskedelemből bármikor beszerezhetőek voltak. Minden diák egyszerre csak egy könyvet, legfeljebb 14 napra vehetett ki a könyvtárból.

A KOLLÉGIUMI ÉLET fontos része volt az étkezés (konviktus) megszervezése. Az unitárius tanárok és diákok ellátása nagymértékben függött a szülők és a hívek élelmiszer-adományaitól, a „kegyes lelkek alamizsnájától”. A bizonytalan kollégiumi ellátás megoldására Berde Mózsza (Mózes) a végrendeletében a vagyonát az unitárius egyházra hagyta. A végintézkedése olyan hagyományt tartalmazott, hogy a buni birtokából származó jövedelemből a tordai, a kolozsvári és a székelykeresztúri gimnázium kettőszáz diákjának naponta egy-egy frissen sült cipót (50 dekagrammos kenyeret) kellett adni. Ez volt az úgynevezett Berde-cipó, amelyet megkapott minden tanuló, kivéve a rossz magaviseletű és az elégtelen osztályzatot kapó diákokat.

AZ ÉRETTSÉGI VIZSGÁT 1907. június 16-án tette le. A gimnázium érettségi bizonyítványa szerint a szabályszerű követelményeknek megfelelt, és a főiskolai tanulmányokra érettnek minősült. Elekes Domokos követte bátyja, Elekes Dénes pályaválasztását, és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem jogi karára iratkozott be. A kolozsvári egyetem jogi kara a századfordulót követően már nagyon népszerű volt. Az egyetem összes hallgatóinak 67%-a iratkozott be a jogi tanulmányok folytatására. A hallgatók tanulmányainak folytatását a Joghallgatók Segítő Egyesülete, valamint számos karitatív alapítvány mozdította elő. A legfontosabb ezek között a Mensa Academica volt, amely a bennlakást és az étkezést biztosította.

A siménfalvi Elekes-ház

A JOGHALLGATÓK EBBEN AZ IDŐBEN sem tűntek ki a felkészültségükkel és az egyetemi előadások látogatásával. Annak ellenére sem, hogy neves professzorok tanították a hallgatókat a jogi karon. Közéjük tartozott Óvári Kelemen, a jogtörténet, Somló Bódog és Moór Gyula, a jogbölcselet, Menyhárt Gáspár és Kolosváry Bálint, a magánjog tanárai. Elekes Domokos az első jogi szigorlatát 1910-ben, a másodikat 1911-ben tette le. Ennek alapján 1911. november 25-én a jogtudományok doktorává avatták. Már az első jogi szigorlata letétele után belépett testvére, Elekes Dénes székelykeresztúri ügyvédi irodájába, így már 1910. december 23-i hatállyal felvette őt a Marosvásárhelyi Ügyvédi Kamara az ügyvédjelöltek névjegyzékébe. Ez a joggyakorlata 1912. december 13-ig tartott, mivel principálisa kérte a névjegyzékből történő törlését, ugyanis szabadságáról két hónap múlva sem tért vissza az ügyvédi irodába.

ELEKES DOMOKOS 1913 októberében kérte, hogy vegyék fel ügyvédjelöltnek immár a Kolozsvári Ügyvédi Kamarába. A kamara a kérelemnek csak olyan feltétellel tett eleget, hogy a korábbi ügyvédi kamaránál a kéthónapos hiányzását elfogadható okkal igazolja. Ennek megtörténte után Bíró Balázs kolozsvári ügyvéd irodájában dolgozott. Itt 1914. február 14-ig volt joggyakorlaton, majd ismét a Marosvásárhelyi Ügyvédi Kamara tagjaként a bátyja irodájába lépett be. Itt az I. világháború kitöréséig, 1914. július 29-én történt mozgósításáig teljesített ügyvédjelölti szolgálatot. A háború első két évében két alkalommal volt szabadságon, amit az ügyvédi irodában joggyakorlattal töltött. A *Székely Napló* tudósítójától tudjuk, hogy, mint tartalékos vadász zászlós sikeres ügyvédi vizsgát

tett Marosvásárhelyen. A vizsga letételét az tette lehetővé, hogy a harctéren második alkalommal elszenvedett súlyosabb sebesülést és a lábadozás napjait a székelykeresztúri kórházban tanulásra használta fel. 1915. november végén, rögtön a szakvizsga letétele után menetszázadba osztották be, és ismét kiküldték a frontra. Így ügyvédi bejegyzésére csak 1918. augusztus 8-án került sor székelykeresztúri székhellyel, amikor a praktizálását ténylegesen elkezdhette. Az ügyvédi hivatása gyakorlását és a vállalható ügyek nagyságát lényegesen megnehezítette, hogy 1919 után a járásbírósgót elköltöztették Székelykeresztúrról. Ezért megélhetése biztosítása érdekében több szövetségzet állandó jogi képviselét is elvállalta.

A MAROSVÁSÁRHELYI ÜGYVÉDI KAMARA illetékessége a dualizmus korában Maros-Torda, Csík, Udvarhely és Beszterce vármegyékre terjedt ki. A kamarának 1914-ben 361 tagja volt, amelyből 248 tag ügyvéd és 113 ügyvédjelölt volt. A nemzetiség szerinti megoszlásban 244 magyar, 27 német, 47 román és 43 zsidó ügyvédet tartottak nyilván a kamarai névjegyzékben. Az 1918. év végén a kamara tagjainak száma 238 főre csökkent. 1919. július 1-én Repede György román törvényszéki elnök és Popa Constantin rendőrkapitány vette át Kálnoki Sándor kamarai elnök, udvari tanácsostól a kamara vagyont és irattárát. A kamara magyar címeres bélyegzőjét azonban nem adták át a hatóságoknak, mert azt az irodaigazgató 22 éven keresztül rejtegette. A repatriálások, valamint a hűségeskü le nem tétele miatt a kamara tagjainak létszáma annyira visszaesett, hogy 1921-ben már csak 99 magyar nemzetiségű ügyvédet tartottak nyilván. 1923-ban átszervezték az erdélyi ügyvédi kamarákat, ami azt jelentette, hogy minden vármegye (törvényszék) külön ügyvédi kamarát alapított. Az Udvarhely (Odorheiu) Megyei Ügyvédi Kamara elnöke dr. Jodál Gábor lett. A II. bécsi döntést követően, 1941-ben 208 taggal újból megalakult a Marosvásárhelyi Ügyvédi Kamara. A kamara ünnepi közgyűlése zilahi Sebess Jenőt választotta meg a kamara elnökének. Elekes Domokos a választmány (elnökség) rendes tagja, valamint a kamara fegyelmi bíróságának tagja lett. Javaslatára külön küldöttség kérte az igazságügyi minisztertől, hogy a szakvizsgáztatás jogát állítsák vissza Marosvásárhelyen.

AZ I. VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN a harctéri szolgálata alatt három alkalommal sebesült meg. Az orosz fronton, az 1915. április 21-i csatában szakaszával a legerősebb tűz közepette az első vonalban harcolóknak lőszer tartalékot vitt, aminek következtében a lövészárkba benyomuló oroszokat kiverték, és 250 hadifoglyot ejtettek, valamint az ellenségnek nagy veszteséget okoztak. Ezért a tettéért kapta meg a kis ezüst vitézségi érmet. Az orosz fronton az 1915. május 26-i támadás során tanúsított bátor magatartásáért az ezüst vitézségi érem II. osztályát kapta meg. A St. Gaje Wyzne melletti csatában könnyű sebesülést szerzett. 1916. június 6-án szakaszával önállóan harcolva a Bug melletti Krasnoje térségében zajló csatában géppuskatűzével jelentős veszteséget okozott

az ellenségnek, amiért megkapta a bronz vitézségi érmet (Signum Laudis). Egy közelben becsapódó gránáttalálat megsebesítette, ennek ellenére megőrizte a hidegvérét, és a szakaszát újabb támadásra vezényelte.

AZ OLASZ FRONTON a Medeazza és Flondar városok közötti, 1917. június 4–5-i csatában a géppuskás szakaszával megrohmozott két magaslatot. Állását négy órán keresztül az olasz ellentámadások ellenére is megtartotta. A csata közben a fején megsebesült, de a tudatát megőrizte, és a harcot folytatta. Ezért a vitézi tettéért a III. osztályú katonai érdemkereszt a hadiékítményekkel kitüntetésben részesült. Mivel megszakítás nélkül több mint 12 hetet töltött harctéri szolgálatban, a Károly-csapatkeresztrel is kitüntették. Ezzel nemcsak a tiszti, hanem a legénységi kitüntetések is megszerezte. Harctéri szolgálatát tartalékos vadász főhadnagyként fejezte be. A későbbi jótékonyági akciókhoz való hozzáállását már korán jelzi, hogy az olasz harctérről 1917-ben 10 koronát küldött haza, hogy az unitárius gimnázium szertornaversenyének győztesét megjutalmazhassák.

A ROMÁN CSAPATOK 1918. december elején vonultak be Székelykeresztúrra. A közigazgatás és az igazságszolgáltatás helyi szerveinek átvétele után, 1919 szeptemberében a lakosság megfélemlítése céljából Neamtiu prefekt (főispán) rendeletére internálótáborba vitték a helyi társadalom öt vezető egyéniségét: Dr. Elekes Domokos, Dr. Elekes Dénes, Dr. Gombos János, Dr. Ferentzy Gábor (később: magyar királyi közjegyző) ügyvédek és Orbán János római katolikus plébánost. Az internált személyeket előbb Székelyudvarhelyen, majd Fogarason, a várban tartották hat hétig fogva. A lakásuktól való kényszerű távollét alkalmat adott a letartóztatott személyeknek arra, hogy átgondolják jövőbeli közösségi tevékenységük irányait. Elekes Domokos a sporttevékenységbe, a művelődésbe, a helyi politikába történő bekapcsolódás mellett döntött, de legfőképpen az unitárius egyház vallási és oktatási tevékenységének kiteljesedését kívánta elősegíteni.

A HELYI SPORTÉLET jeles eseménye volt a Székelykeresztúri Atlétikai Club (KAC) megalakulása 1921. május 19-én, amely Udvarhely vármegye első sportegyesülete volt. A sportklub labdarúgó, teke, atlétika és tenisz szakosztályokkal rendelkezett. Az egyesület első elnökének az alapítás kezdeményezőjét, Elekes Domokost választották meg. Mivel ő maga is középiskolás korában az atlétikában jeleskedett, így az új egyesület elsőként szertornai versenyeket rendezett. Az első, hazai bemutatón, melynek célja a tornaversenyek népszerűsítése volt, még ő is fellépett. A belépődíjakból eredő bevételt tornafelszerelések vásárlására fordították. 1922-ben, a Kolozsváron rendezett versenyen a rangos harmadik helyet szerezték meg a keresztúriak. Később a kolozsvári KKASE csapata Székelykeresztúron is fellépett, viszonyozva a korábbi évek versenyein való KAC-fellépést. Ezt követően pedig az egyesület tekecsapata aratott országos sikereket.

*Elekes Domokos
katonai egyenruhában*

Később egyre inkább a labdarúgás került előtérbe. Elekes Domokos az 1930-as években, összhangban a tevékenysége súlypontjának áthelyezésével, lemondott az elnöki tisztségéről. Ekkor az egyesület díszelnökének választották meg.

ÉRDEKES SZÍNFOLTOT JELENTETT Elekes Domokos életében a kórusmozgalom támogatása. Az I. világháború után Székelykeresztúron alakult meg az Iparos Dalárda, amely első elnökének választotta meg. Ezenkívül volt a városban református, unitárius és katolikus dalárda is. 1932 pünkösdjén tartották meg Székelykeresztúron az Udvarhely vármegyei Dávid Ferenc-dalárdák dalosversenyét. A verseny megnyitó ünnepén Elekes javasolta, hogy lépjenek be a dalárdák a Romániai Dalosszövetségbe, hogy ezzel is erősítsék a kórusmozgalmat. Vajda Ferenc tb. esperes pedig beszédében leszögezte,

hogy „a székely dalárdáknak az egyetemes egyházi és nemzeti dalkultúra ápolása mellett van még egy speciális feladata: a székely nemzeti dal és a székely nemzeti viselet ápolása, mert e nélkül faji jellegünket nem tudjuk megtartani”. Az 1940-es évek elején átadva a szervezési munkákat, a dalárda díszelnökének választották meg.

A SZÉKELYKERESZTÚRI KÖZÉLET fontos színhelye volt a kaszinó, amely még 1867-ben alakult. Tagjai sorában megtaláljuk a helyi gazdasági és társadalmi élet vezetőit, akik döntő hatással voltak a város és környékének fejlődésére. A kaszinó folyamatos tevékenységét az impériumváltás szakította meg. A román hatóságok 1919–1920 között bezárták a kaszinó épületét, ezzel ellehetetlenítve működését. Az újraindítás dr. Ferentzy Gábor ügyvéd érdeme, aki 1921-től 1930-ig állt a kaszinó élén. Őt öt évre Jakab János követte, és Elekes Domokos volt az alelnök mellette. A kaszinó életének fontos eseménye volt az Orbán Balázs Könyvtár alapítása 1927-ben, amely Bányai János tanár nevéhez fűződött. Az 1930-as években a kaszinó könyvtára meghaladta a 2000 kötetet, és a könyvtár olvasótermében 24 napilapra, folyóíratra és tudományos lapra fizettek elő.

A székelykeresztúri kaszinó elnökei

ELEKES DOMOKOST 1935-ben választották meg a kaszinó elnökének. Ekkor a kaszinónak 140 tagja volt. Vezetése alatt, a kaszinó alapításának 70. évfordulóján állítottak emléket korán elhunyt testvére, Elekes Dénes ügyvéd emlékének, a róla készült festmény leleplezésével. Ugyancsak nevéhez fűzhető az évenkénti Orbán Balázs-vacsoraünnepség, amit a névadó születésnapján, február 3-án tartottak meg. Az elnök ilyen alkalmakkor, a vacsora előtt, kezében az emlékszerleggel a névadó emléket idézte meg ünnepi beszédében. Elekes a kaszinó tevékenységét folyamatosan fenntartotta. 1941-ben adta át az elnöki tisztséget Szakács Miklósnak. Ekkor a kaszinó díszelnökének választották meg.

A CIVIL SZERVEZETEK KÖZÜL még a nagy múltú Erdélyi Magyar Gazdasági Egyletnek (EMGE) volt a tagja, amit az a tény is indokolt, hogy az ügyvédi praktizálás mellett a jövedelmét egy 60 katasztrális hold területű földbirtok megművelésével egészítette ki. Ezzel helyi viszonylatban a nagyobb földbirtokosok körébe tartozott. Az EMGE Udvarhely megyei szervezeti gyűlésén többször is felszólalt annak érdekében, hogy a Székelykeresztúron működő lengyár támogatására mozgósítson. Az 1901-ben épült gyár a nyers lent készítette elő a Komáromban létesített lenfonógyárnak. Az 1930-as években a gyár 600-700 holdon termelt lent dolgozott fel. A lengyárban ekkor már 100 munkás

dolgozott. Elekes a közbenjárásával munkahelyeik biztossá tételét szerette volna elérni.

UGYANCSAK A HELYI GAZDASÁG fellendítése érdekében 1943-ban megfel-
lebbezte a vármegyei törvényhatóság bizottságának határozatát a székelyföldi
vasút nyomvonalának vezetéséről. A vármegyei határozat szerint a székelyföldi
vasúti hálózatot kibővítették a Marosvásárhelyről Csíkszeredába tartó szárny-
vonallal, míg ő a vasutat Csíkszereda helyett Székelykeresztúrra kívánta volna
vezetni. Észak-Erdély visszacsatolása után a magyar kormányzat a székelyföldi
fürdőhelyek fejlesztését is célul tűzte ki, hogy az idegenforgalmat fellendítse.
A program azonban csak az országosan ismert fürdőkre korlátozódott. Elekes
ezzel szemben a kevésbé ismert Udvarhely vármegyei Szejkefürdő és a fiátfal-
vai Sósfürdő kiépítésére tett javaslatot, mivel a helyi forrásokból ezeket nem
lehetett megvalósítani. Sajnos sem a lengyár, sem pedig a helyi fürdőhelyek
fejlesztésére tett javaslata nem került meghallgatásra a központi kormányzat
részéről.

MINT A HELYI TÁRSADALOM befolyásos vezetője nem kerülhette el és nem
is kívánta elkerülni a nyílt kisebbségi politizálást sem. Habitusához azonban
inkább illett a politikai háttérmunka, mint a nyílt konfrontációval járó parla-
menti képviselőség vállalása. Székelykeresztúr magyar társadalmának vezető
egyéniségeként szervezte a parlamenti választásokat, a választói nagygyűlése-
ket. Romániában, az impériumváltást követően, az első parlamenti választást
1925-ben tartották meg. Addigra már kialakultak a kisebbségi magyar politizá-
lás szervezeti keretei. Előbb a Magyar Szövetség jött létre 1921–1922-ben, majd
félévi működés után a román hatóságok betiltották a tevékenységét. Ezt köve-
tően alapították meg Kolozsváron 1922. december 28-án az Országos Magyar
Pártot (OMP), amely a romániai pártok működését betiltó 1937. március 30-i
törvényig végzett politikai tevékenységet.

A ROMÁNIAI MAGYAR KISEBBSÉG életében a legnagyobb hatást a sajtó,
különösen a politikai napilapok gyakorolták. A *Nagyvárad* *Napló* 1924. októ-
ber 4-i számában így írt a sajtó szerepéről: „Ez a mai romániai magyar sajtó
az itt ezer éve élő (...) magyarságnak bibliája, egyetemes művelődési könyvtára,
parlamentje, művészete, a fórumon egyetlen védője és összetartója”. Az erdélyi
magyar sajtó legfontosabb napilapjai az Aradon, Krenner Miklós (*Spectator*)
szerkesztésében megjelent és többször betiltott *Erdélyi Hírlap*, Brassóban
a *Brassói Lapok*, Nagyváradon a *Nagyvárad (Szabadság)* és a *Nagyvárad* *Napló*.
A vezető erdélyi napilapok között mégis a legnagyobb hatást a kolozsvári ki-
adású lapok gyakorolták. A helyi lapok közül az *Újság*, az *Ellenzék* és a *Keleti*
Újság szerepe és hatása jelentős.

AZ OMP A KEZDETEKTŐL FOGVA arra törekedett, hogy létrehozza a párt hivatalos napilapját. Ennek a folyamatnak fontos állomása volt, hogy 1925 áprilisában a kolozsvári unitárius kollégiumban dr. Ferencz József (Ferencz József unitárius püspök fia) levezető elnökle mellett megtartották a romániai magyar sajtóvállalat részvénytársasági alakuló közgyűlését. A közgyűlésen 38 részvényes jelent meg, akik 2320 részvényt birtokoltak. Dr. Kovács Kálmán, aki az alapítók nevében a közgyűlést összehívta, bejelentette, hogy a részvényesek a 3 millió lej alaptőkét teljesen lejegyezték, és az alaptőke egyharmadát a részvényjegyzők már befizették a társaság számlájára. A közgyűlés határozatában kimondta a társaság megalakulását, az alapszabály elfogadását, és megválasztotta a vezető tisztségviselőket. Az igazgatóság tagja lett báró Jósika János és Balázs András, míg a felügyelő bizottságba Elekes Domokost is beválasztották.

A VEZETŐSÉG FELADATA az volt, hogy a párt hivatalos lapjának megindítása érdekében megtegyék a lépéseket. A társaság végül nem egy új napilap indítása mellett döntött, hanem 1926-ban az *Újság* lett a párt lapja, amit elősegített az a körülmény is, hogy a lap saját tudósítóval rendelkezett Bukarestben, Désen, Marosvásárhelyen, Nagyváradon, Szatmáron és Temesváron. Ennek ellenére a lap a következő év végén megszűnt, így a *Keleti Újság* lett a párt megszűnéséig az OMP sajtó orgánuma.

AZ OMP MEGALAKULÁSÁT KÖVETŐEN a párt székhelykeresztúri szervezetét Elekes Domokos vezette. 1929. december 15-én tartották a magyar párt helyi tagozatának (újra)alakuló és tisztújító ülését, ekkor ismét elnöknek választották meg, amelyet 1933-ban is megújítottak. A parlamenti választások az eredménytől függetlenül fontos szerepet játszottak a magyar közösség életében, mert ilyenkor lehetett csak politikai gyűléseket tartani. Ennek ellenére előfordult, hogy a választási gyűléseket a hatóságok betiltották. Így volt ez 1933 decemberében, amikor Abrudbányai Ede magyar párti képviselőjelölt választási plakátjait a csendőrség leszedette, és a választási gyűlésen nem engedte felszólalni Elekes Domokos elnököt és Ütő Lajos ügyvezető alelnököt. Elekes a kisebbségi politizálás beszűkült lehetőségei között ezért lemondani kényszerült.

A KIRÁLYI DIKTATÚRA időszakában a Nemzeti Újjászületés Frontján belül megalakult Magyar Népközösségben már nem vállalt tisztséget, csakúgy, mint az 1940–1944 közötti kis magyar világban, az Erdélyi Párt keretében. A magyar kisebbségi politikába történő bekapcsolódásának utolsó kísérlete 1946-ban történt. Ekkor választott új vezetőséget a megváltozott politikai körülmények között a magyarság ellenőrzött politikai szereplésére létrehozott Magyar Népi Szövetség (MNSZ). Az MNSZ 1990 tagot számláló székhelykeresztúri tagozata tisztújításra kényszerült, mert Nemes Mihály ideiglenes elnök lemondott. A helyi szervezet új elnökének Elekes Domokost választották meg, aki a

megválasztását követő programbeszédében kiemelte, hogy „Meggyőződésem, hogy a Magyar Népi Szövetség egy olyan keret kell, hogy legyen, ahol minden ember osztályra való különbség nélkül, megtalálja a védelmet”. E véleményében azonban csalódnia kellett, mert a kommunista államfordulat után a hatalomnak már más szervezetekre és emberekre volt szüksége.

AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS UTÁN a magyar kisebbség fennmaradásának legfőbb támaszai az egyházak voltak. Az erdélyi unitárius egyház élén Ferencz József állt, akit még 1875-ben választottak meg püspökké. 1919. január 10-én Kolozsváron a román hatóságok a többi felekezet papjaival együtt internálták, mivel „bolseviknek és anarchistának” minősítették őket. Az internálásból csak nagy nehézségek árán sikerült kiszabadulnia. Az egyházi iskolák védelmében az egyházak megalakították a Felekezetközi Bizottságot, amelyben az erdélyi római katolikus, a református és az unitárius egyház képviselői vettek részt. Erre annál is inkább szükség volt, mert Erdélyben 1600 állami elemi iskolát szüntettek meg. Ugyanakkor a különböző felekezetek által fenntartott 771 magyar tannyelvű iskola kevés volt a magyar nemzetiségű tanulók részére, mivel ez a korábban részükre rendelkezésükre állt iskoláknak csak a 20%-át jelentette. Ezért az unitárius egyház a többi felekezettel együtt újabb egyházi fenntartású iskolák alapításával igyekezett pótolni az elvesztett iskolákat. Míg 1918-ban 25 unitárius fenntartású elemi iskola működött, addig 1926-ra ezek száma 38-ra emelkedett. Az állami segély mértéke ugyanakkor folyamatosan csökkent. A román tanítók számára bevezették a „kultúrzóna” fogalmát, ami azt jelentette, hogy a Csík, Háromszék és Udvarhely vármegyék területén állást vállaló tanítók 50%-kal magasabb fizetést, lakást, tíz hold föld ingyenes bérletét és költözési támogatást kaptak.

AZ UNITÁRIUS EGYHÁZRA NEHEZEDŐ politikai nyomás némileg csak akkor enyhült, amikor Ferencz József püspök 1921. április 10-én Bukarestben Ferdinánd román király előtt letette a hűségesküt. Ugyanakkor a gazdasági nehézségek ezzel sem szűntek meg. Az unitárius egyház birtokainak jó részét a román földbirtokreform keretében kisajátították, és a kisajátítás után járó részleges pénzbeli kompenzációt sem fizették meg. Az impériumváltást követően, első alkalommal 1921 októberében ült össze az Egyházi Főtanács, amelynek feladata a kialakult helyzet kezelése volt. Ferencz József az ülésen elmondott beszédében nem hallgatta el a küldöttek előtt a nehézségeket: „Mondhatom, hogy 45 évi püspökségem alatt nehezebb viszonyok között, talán még a mai világháború folyamán sem éltünk, mint a közelebbi 1-2 év alatt. Iskoláink fenntartása, újaknak állítása, tanáraink, tanítóink, lelkészeink, köztisztviselőink fizetése, az agrártörvénnyel szemben birtokaink megvédése, a kormányrendeletekkel szemben magatartásunk nap-nap után annyi gondot ad, hogy azokat közmegegyezésre mind megoldani teljes lehetetlen.”

A ROMÁN KÖZOKTATÁSI MINISZTER 1924-ben olyan rendeletet adott ki, amely rögzítette, hogy a felekezeti iskolák csak egy bizonyos vallásfelekezetet és bizonyos nyelvet beszélő kisebbség iskolái, ezért nem fogadhattak be olyan tanulókat, akik ugyan a magyar nyelvet beszélték, de más vallásfelekezethez tartoztak. Ez burkoltan arra irányult, hogy az izraelita vallású magyar kisebbségi tanulókat leválasszák a magyar iskolai rendszerből. A középiskolai oktatásban 2285 iskolát szüntettek meg. Az unitárius egyház által fenntartott középiskolák közül a tordai líceum (gimnázium) szűnt meg, míg a kolozsvári és a székelykeresztúri gimnázium fenntartását az egyház továbbra is vállalta.

AZ EGYHÁZAK iskolafenntartási lehetőségeit az is megnehezítette, hogy a román állam eltérő mértékben adott államsegélyt az egyes felekezetek papjainak. Amíg a református, a római katolikus és az unitárius lelkészek havi segélye 1320-1360 lej volt havonta, addig az ortodox lelkészek falun 3600, városban 6000 lejt kaptak. Ugyanakkor a magyar kisebbség felekezetei részére járó államsegély összegét sem folyósították teljes összegben. Az 1930. évben az unitárius egyház részére 150 millió lej államsegély járt volna, ehelyett 400 000 lejt folyósítottak, ami csak két tanár évi fizetése volt. Az egyháznak ezzel szemben 37 elemi iskolai tanító, illetve két gimnázium tanári karának fizetéséről és további kulturális feladatok költségeiről kellett gondoskodni. A tanulmányban már esett szó róla, hogy 6000 katasztrális hold földbirtokot elvettek, és a mentesített 200 holdakat sem hagyták meg több esetben. Így az intézményi rendszer saját fenntartási lehetőségeit is elvették. Az unitárius egyház esetében a politikai érdekérvényesítés lehetőségeit az is megnehezítette, hogy nem volt az egyháznak képviselője a román szenátusban, mivel ezt csak olyan egyházak számára engedélyezték, amelyek híveinek száma elérte a 200 000 főt.

AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ a nehéz gazdasági helyzetben az iskolarendszere átalakítását, illetve visszafejlesztését tervezte. Az Egyházi Képviselő Tanács az 1930. október 9-i ülésén olyan tervezetet készített elő az Egyházi Főtanácsnak, hogy a két egyházi fenntartású gimnázium közül a székelykeresztúri főgimnáziumot meg kell szüntetni. Az *Unitárius Egyház* című lap 1930. decemberi számában közölte azokat a cikkeket, állásfoglalásokat, támogató nyilatkozatokat, amelyek a gimnázium fenntartása mellett szóltak. Elekes Domokos a lap vezércikkében egyenesen azt fejtegette, hogy „alá kell-e vesse magát a Főtanácsi többség a hívők többsége akaratanak?”. A gimnázium létét fenyegető, korábbi történelmi példákon keresztül arra a konklúzióra jutott, hogy régebben az iskolát érintő kérdésekben csak „az egyházközségek véleményének bekérése mellett, az egyházkörök előzetes meghallgatása és véleménye alapján kialakult többségi akarat döntötte el annak sorsát”. Udvarhely vármegye két egyházköre és a felső-fehéri egyházkör is úgy foglalt előzetesen állást, hogy a székelykeresztúri gimnáziumot kell fenntartani. A három egyházkör pedig az unitárius hívek 60-70%-át jelentette. Érvelésének azzal is nyomatékot kívánt adni, hogy

Elekes Domokos ügyvédi igazolványa

az Egyházi Főtanács esetleges negatív döntése esetén még az egyházi egység is veszélybe kerülhet.

PÉTER LAJOS szintén történelmi példák felsorolásával arra a következtetésre jutott, hogy „ott az iskola helye, ahol a nép lakik”. Az unitárius egyház székelyföldi fennmaradását egyenesen a gimnázium fennállásához kötötte. Elekes Dénes, az iskola felügyelő gondnoka mellett érvelt, hogy az egyház pénzügyi helyzetén a székelykeresztúri gimnázium fenntartása javítana, ugyanis olcsóbb lenne a székelyföldi gimnáziumot működtetni, mint a kolozsvárit. Azt javasolta, hogy a kolozsvári főgimnáziumot szüntessék meg, és helyette nevelő otthon létesüljön, mivel ez az egyháznak, az épületek hasznosításából származó bevétele mellett, kisebb kiadást jelentene. Ezt a véleményt képviselte Osváth Árpád is, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy egy nevelőotthon nyitása a kolozsvári iparos és kereskedő tanulók, a középiskolások, valamint a főiskolai és egyetemi hallgatók részére az étkezés megszervezésével komoly segítséget jelentene, amellyel, hogy az egyház is újabb híveket nyerhetne. Gálfalvi Samu cikkében pedig azt vizsgálta meg, hogy lehet-e életképes egy algimnázium úgy, hogy mellette gazdasági iskola is nyílik. A többi felekezet, bár szintén nehéz gazdasági helyzetben volt, nem szüntette meg, csak átszervezte a középiskoláit. Ha csak unitárius algimnázium maradna a Székelyföldön, úgy a szülők olyan iskolába íratnák be a gyermekeiket, ahol az érettségit is le tudják tenni.

Útő Lajos a székely nép történelmi elhelyezkedését elemezve jelentette ki, hogy csak a székelykeresztúri gimnázium ad olyan lehetőséget a székely családok részére, amellyel kisebb költségek mellett, helyben járhatnak iskolába a gyermekeik.

AZ UNITÁRIUS VALLÁSÚAKON KÍVÜL szót emeltek az iskola fennmaradása mellett a reformátusok is. Deák Berta, a református tanítóképző hallgatója bejelentette, hogy megindították a gyűjtést az iskola fennmaradása érdekében. Az OMP Udvarhely vármegyei szervezete olyan határozatot hozott, hogy a párt országos vezetése kezdjen tárgyalásokat az unitárius egyház vezetésével, hogy milyen feltételek mellett lehet fenntartani a gimnáziumot, és ne a székelykeresztúri középiskolát, hanem a kolozsvárit szüntessék meg. „A székelyföld nem fosztható meg ezen kultúrintézménytől, mert ez esetben megszűnik az a természetes lehetőség, amely a székelység központjában és a legunitáriusabb vidéken levő gimnáziumba önként tereli a tanulni vágyó és arra képes székely ifjúságot.” A gimnázium előjárósága pedig olyan tartalmú fellebbezést terjesztett elő az Egyházi Főtanácsnak, hogy alakítson egy olyan bizottságot, amely összetételénél fogva megfelelné az unitárius lakosság földrajzi eloszlásának, ugyanis véleményük szerint a nagy többségében kolozsvári egyházi tanácsosokból álló Egyházi Képviselő Tanács nem lehet illetékes a fellebbezés elbírálásában. A bizottság véleménye után a zsinati főtanács lenne jogosult dönteni a kérdésben.

ILYEN ELŐZMÉNYEK UTÁN ült össze 1930. december 14–15-én Kolozsváron az Egyházi Főtanács, hogy eldöntse az unitárius gimnáziumok sorsát. Pap Mózes, a székelykeresztúri gimnázium volt igazgatója a határozati javaslat tárgyalása során olyan előterjesztést tett, amely lehetővé tette a gimnázium fennmaradását, amennyiben a fenntartás anyagi fedezetét egyházon kívüli forrásból az iskola biztosítja. Az Egyházi Főtanács ezt a javaslatot hosszas vita után elfogadta, és úgy döntött, hogy a székelykeresztúri főgimnáziumot az 1931–1932-es tanévtől kezdve gimnáziummá alakítja át, amely mellé gazdasági iskolát szervez. Ugyanakkor lehetőséget ad arra, hogy a felső tagozatot társadalmi úton, az egyházi költségvetést nem terhelő módon fenntartsák.

AZ EGYHÁZI FŐTANÁCS határozatának ismeretében, 1931 januárjában megalkult az Iskolafenntartó Bizottság, amelynek elnökévé Elekes Domokost választották meg. Elsőként a volt hallgatókat, a keresztúri vendiákokat és a többi egyházat szólították fel az adakozásra, mivel május 31-ig elő kellett teremteni a következő tanév költségeinek fedezetét, amit az egyház már nem finanszírozott. Az adományok, így a fenntartási költségek jó része a keresztúri, az udvarhelyi és a felső-fehéri unitárius egyházköreiből érkezett. Elekes Domokos mellett különösen Pap Mózes tett sokat az adományok gyűjtése érdekében. Az ötven unitárius egyházközség mellett 1290 magánszemély 100-1000 lej

közötti adományaiból évi 230 000 lej folyt be. Nemcsak unitáriusok, hanem római katolikusok, reformátusok és evangélikusok is adtak adományokat az iskola támogatására. A kisebb adományok gyűjtésére megszervezték az úgynevezett tojásakciót, ami azt jelentette, hogy valamennyi keresztúri unitárius család hetenként két tojást adott a gimnáziumnak, és az ezek értékesítéséből származó pénz szintén a gimnázium pénztárába került. A társadalmi fenntartás ideje alatt tíz millió lejt sikerült összegyűjteni, amelyből 4 millió lejt összeget egyedül Elekes Domokos adott a költségekre.

A KERESZTÚRI GIMNÁZIUM társadalmi fenntartása megfordította az egyház vezető testületeinek közhangulatát is. Az Egyházi Főtanács 1931. decemberi ülésén Mikó Lőrinc már úgy nyilatkozott, hogy az egyház egyetlen iskolát sem akar bezárni az államsegély folyósításának elmaradása miatt. A gimnázium társintézménye, a téli gazdasági iskola 1932-től induló kétéves képzése in pedig székely gazdák sokaságát nevelték ki, akiknek minden képzési költségét az egyház vállalta magára. Az Egyházi Főtanács méltányolva a gimnáziumi felső tagozat 7 éves társadalmi fenntartását, úgy határozott, hogy 1938-tól ismét vállalják a székelykeresztúri gimnázium felső tagozata költségeinek az egyházi költségvetésből való finanszírozását. Elekes Domokost 1939 februárjában az iskola gondnokának választották meg. Ekkor mondták róla a megválasztását követő méltatásban: „Gondnok iskolájának ilyen szép sorát még soha nem viselte. Élre állt és nem nyugodott addig, amíg társadalmi szervezés útján nem biztosította a keresztúri és környéki székelység számára ennek az iskolának a felső tagozati működését is.”

A KERESZTÚRI GIMNÁZIUM felső tagozatának megszüntetési szándéka azonban kihatással volt az unitárius egyházon belüli szervezeti viszonyokra is. 1931-ben megindult egy egyházszerkezeti reformmozgalom, amely mögött az udvarhelyi, a felső-fehéri és a keresztúri egyházkör javaslata állt, amelyet Osváth István terjesztett elő, és a célja, hogy megvalósuljon az arányos képviselet az egyházi testületekben. Az Egyházi Főtanácsban a kolozsi egyházkör felülreprezentációja valósult meg azzal, hogy az egyház híveinek 6%-ára 71 tag jutott, míg ezzel szemben a keresztúri egyházkörnek 21,3%-os arány mellett csak 27 képviselője volt. Az unitárius egyház egyházjogásza, dr. Tóth György jelentésében konzerválni kívánta az addigi helyzetet: az egyházi tanácsosok kooptálása mellett a képviselet elvét legfeljebb 50% mértékig engedte volna érvényesíteni. Az egyház által kiküldött bizottság „indokolatlannak és elfogadhatatlannak” tartotta a keresztúri egyházkör javaslatát. Elekes Domokos a vitacikkében ugyanakkor azzal is érvelt, hogy az utolsó 20 évben a három szövetséget egyházkör papjainak sorából egy sem lett az Egyházi Főtanács örökös tagja. Így fordulhatott elő olyan helyzet, hogy az egyik főtanács ülésen azok döntöttek az egyházi alkalmazottak fizetéséről, akik maguk is érintettek voltak. Tóth György válaszában az egész javaslatot kockázatosnak minősítette,

mert véleménye szerint a választási elv tiszta alkalmazásával sérülne az egyházi tanácsosok érték alapú kiválasztásának elve.

AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ megoldatlan belső szervezeti, irányítási problémáira rámutatott a „medgyesi mozgalom” esete. A Boros György idős püspökkel elégedetlen fiatalabb lelkészemzedék képviselői Medgyesen gyűltek össze, hogy követeléseiket egy memorandumban dolgozzák ki. Elsősorban a Ferencz József püspök halála után új püspöknek megválasztott Boros lemondását szeretnék volna elérni, mivel főként őt okolták az egyház nehéz társadalmi és gazdasági helyzetéért. A mozgalom mögött ugyanakkor személyi ambíciók is megbújtak, elsősorban Kiss Elek egyházi főjegyző részéről. Elekes Domokos nem vett részt közvetlenül az eseményekben, azonban a mozgalom céljaival szimpatizált. Boros Györgyöt 1938-ban sikerült lemondatni a püspöki tisztségről, helyébe azonban nem Kiss Eleket, hanem Varga Bélát választották meg püspöknek. Elekes Domokost 1938. október 2-án az erdélyi unitárius egyház főgondnokának választották meg. A megválasztását méltató újság kiemelte, hogy „az új főgondnok buzgó közéleti munkásságával szerezte meg hitfelei bizalmát”. Elekes a világi főgondnoki tisztség 1708-ban történt létrehozása óta az erdélyi unitárius egyház 33. főgondnoka volt. A megválasztását követően kijelentette, hogy „Káli Nagy Elek nyomdokain haladva, szükség esetén az anyagi áldozatok előteremtésétől sem fog megriadni”. Főgondnoki tevékenysége azonban csak rövid ideig, mindössze három évig tartott, ami egybeesett Varga Béla püspök hivatali működésével. 1940. november 7-én beadta a lemondását, azonban a zsinat megtartásáig hivatalában maradt.

ELEKES DOMOKOS utolsó egyházvezetői ténykedése Észak-Erdély visszatérése, a kis magyar világ kezdetére esett. Az Egyház Főtanácsa Kolozsváron, 1941. január 12-én, rendkívüli ülést tartott, amelyen visszafogadták az egyház kebelébe a IX. egyházkört, vagyis a magyarországi unitárius egyházat. Az emelkedett, ünnepélyes hangulatban a belső ellentétek félretételét kérte. Az Egyházi Főtanács Marosvásárhelyre, az unitárius vallást törvényesítő történelmi országgyűlés 370. évfordulójára, április 27-re összehívta a Zsinati Főtanácsot. A marosvásárhelyi zsinaton tartott megnyitó beszédében az 1934-ben a román hatalom által feloszlott keresztúri zsinatra emlékezett azzal, hogy a mostani zsinat a magyarországi hívőkkel kiegészülve az egyház új fejlődési pályáját fogja elindítani. A zsinaton Józán Miklóst választották meg az egyesült unitárius egyház püspökévé, dr. Gelei Józsefet pedig az egyház főgondnokává. Elekes Domokos munkáját elismerve, az egyház örökös főgondnokának nevezték ki.

A KOMMUNISTA ÁLLAMHATALOM az erdélyi magyar kisebbség egyházait sem kímélte meg. Az 1950. év elején a kommunista párt irányvonalát követő erdélyi magyar lapokban egymás után jelentek meg a központi pártirányítást

*Az unitárius egyház vezetői a budapesti Misszióházban:
középen József Miklós püspök, jobb szélén Elekes Domokos*

mutató, azonos szövegezésű „leleplezések” az egyházi vezetőségben meghúzódó „népellenes figurákról”. Közéjük sorolták Elekes Domokos kisajátított földbirtokost, ami már jelezte azt is, hogy az új állami főhatalom nemcsak a munkájától, hanem a megélhetésétől is megfosztotta.

SZEGÉNYEN, a közössége által elfeledve 1962. augusztus 25-én, életének 73. évében hunyt el. Gyászjelentése szerint „Életét népéért, egyházáért végzett fáradhatatlan munka töltötte be”, aminél átfogóbb, teljesebb értékelést ma sem lehet írni róla. Sírja a siménfalvi temetőben ma is megtalálható.

K A S Z T N E R R E Z S Ó

KASZTNER REZSŐ, EGY VITATOTT EMBERMENTŐ

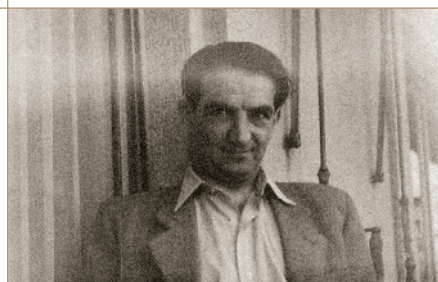
FEGYVERESI ZSOLT

Kasztner Rezső (Rudolf, Jiszráél ben Jichák) 1906. április 14-én vagyonos zsidó családban született Kolozsváron. Édesapja, Kasztner Izsák kereskedő, a város zsidó közösségének jól ismert és megbecsült tagja volt. Édesanyja, Kasztner Helén a három fiúgyermek nevelése mellett a családi üzletet vezette. Édesapját tragikus hirtelenséggel 1928 áprilisában veszítette el, míg édesanyja fiát négy évvel túlélve 1961 júniusában, hosszas betegség után halt meg.

KASZTNER IZSÁK 1928-ban bekövetkezett haláláról a *Keleti Újság* a következőképpen számol be: „Két tragikus haláleset foglalkoztatja Kolozsvár zsidóságát. Tizenegyedikén délben hirtelen rosszul lett és meghalt Kasztner Izsák magánzó, volt kolozsvári kereskedő, a város zsidó társadalmának általánosan ismert és nagyra becsült alakja. Hirtelen halála mély megdöbbenést keltett ismerősei és tisztelői körében, akik nagy számmal jelentek meg tizenkettedikén délután lefolyt impozáns temetésén. Az elhunytban Kasztner Rezső kollegánk, az *Új Kelet* munkatársa, édesapját gyászolja.”

A FIATAL REZSŐ SZORGALMA és kimagasló értelmi képessége már az elemi iskola padjaiban megmutatkozott. A kolozsvári piarista főgimnázium 1916–1917. tanévről szóló értesítőjéből kitűnik, hogy minden tantárgyból jelessel zárta a tanévet. A középiskola elvégzésekor már öt nyelven beszélt. Az 1920-as években csatlakozott a helyi Aviva-Barisszia cionista ifjúsági mozgalomhoz, melynek később elnöki pozícióját is betöltötte. 1924-től Kasztner az *Új Kelet* Kolozsváron megjelenő zsidó politikai napilapnál sportriporterként kezdi újságírói pályafutását. Tehetségére Marton Ernő, a napilap akkori főszerkesztője hamar felfigyelt, és a szerkesztőség állandó munkatársává fogadta. Újságírói pályafutása felfelé ívelt, először politikai tudósítóként, majd belpolitikai rovatvezetőként tevékenykedett a lapnál, és közben sikeresen elvégezte a Kolozsvári I. Ferdinánd Király Tudományegyetem jogtudományi képzését.

MINT NEMZETI ÉRZÉSŰ ZSIDÓ újságíró írásaiban mindig kiemelten kezelte a zsidó emberek és érdekek védelmét. Még sportújságíróként 1925-ben

Az újságíró

a következőképpen számolt be egy vívómérkőzést követő banketten történetekről: „Az előző napon megtartott mérkőzést a magyar vívó nyerte meg 9:7 túlaránnyal, de ezen a nemzetközi összecsapáson, amely európai sporteseményszámba ment, nem képviseltette magát sem a Magyar Vívószövetség, sem pedig az Országos Testnevelési Tanács. Viszont a banketre a mérkőzés kiváló magyar győztesét dr. Posta

Sándort elfelejtették meghívni. Dr. Ivan Osiier megdöbbenéssel konstatálta, hogy nemes legyőzőjét, Posta Sándort nem hívták meg a fényes banketterre. Csodálkozva és érthetetlenül. És mikor érdeklődött annak oka felől, megtudta, hogy legyőzője elmaradásának »valláspolitikai«, illetőleg »világnézeti« elvei vannak. Hogy bár Posta Sándor dr. született keresztény ugyan, de exponált filozemita... Osiier dr. az ámulattól tágra nyílt szemmel hallgatta végig ezt a választ. És a felindulástól remegve hallgatta végig a keresztény szolidaritásról, a zsidók elleni egységes frontról és győzelemről deklamáló toasztokat. Azután felállott és megköszönte a felköszöntőket. (A jókedv már javában tombolt és a pezsgősüvegek úgy durrogtak, mint a gyűlölködés bombái.) És a beszéd végén egy bombaszerű megjegyzést tett. Kijelentette, hogy reméli, mikor ismét elkerül majd a magyar fővárosba, már nem fog összeütközni azzal a köddel, amely ma a Nemzeti Kaszinó fényesen világított termében elterül. És kíméletlen szavakkal adta tudtára ünneplőinek, hogy ő, akiben a kardforgatás keresztény bajnokát ünnepelték, hithű, vallásos zsidó, a koppenhágai zsidó hitközség vezető tagja.” (*Új Kelet*, 1925. december 25.)

KASZTNER A FELERŐSÖDŐ romániai antiszemitizmust több alkalommal saját bőrén is megtapasztalhatta. Amikor az 1927-es parlamenti választásokon az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség a Nemzeti Parasztpártot támogatta a Nemzeti Liberális Párt ellenében, a kampány során az *Új Kelet* rendszeresen közölt a Parasztpártot népszerűsítő írásokat. A kampányidőszakban a Nemzeti Liberális Párt nyomására a máramarosszigeti hatóságok betiltották a lapot. Ekkor Kasztner az *Új Kelet* megbízásából Máramarosszigetre utazott, hogy a betiltott napilapot a város zsidó lakosságához eljuttassa. Kasztner a politikai rendőrség emberei már a városba érkezése előtt a vonaton letartóztatták, a vonatállomásról a rendőrségre vitték, ahol kihallgatták, megverték, majd a Parasztpárt egyik máramarosi képviselőjelöltje közbenjárására szabadon engedték.

„Nekem rontott. Két ütést kaptam. A szobában jelenlévő Baltin közrendőr némán nézte a jelenetet. A komiszár úr leeresztette a kezét. A komiszár úr megütött. Az indulat ökölbe lendítette a kezem, a szégyen és a felháborodás tombolt minden idegszálamban. Azután kétségbeesett tehetetlenség sajgott keresztül a karomon és csüggedten hullt le a kezem... Fejem úgy zakatolt, mint valami gőzgép. Mit tegyek? Visszaüsem... Hatóság elleni erőszak... Hadbírótság... Holott én azért jöttem, hogy a lapokat eljuttassam olvasóinknak. És vissza kell utaznom...

A közkedvelt előadó

– Komiszár úr, – mondtam – nincs joga ahhoz, hogy rám emelje a kezét. Ön gyáva, ha engem üt, hiszen tudja, hogy én nem üthetem vissza.” (*Új Kelet*, 1927. június 30.)

KASZTNER ÉS SCHÖN DEZSŐ mint az *Új Kelet* munkatársai ott voltak 1930. július 4-én a máramaroszi Borsán, ahol a Vasgárda mozgalomhoz csatlakozott helyi görögkatolikus és ortodox pap felbujtására a román lakosság felgyújtotta a település zsidók által lakott részeit. A gyújtogatás miatt keletkezett tűzben az *Új Kelet* beszámolója szerint több mint 200, többségében zsidó ház égett le, és 2500 zsidó ember maradt fedél nélkül, azonban szerencsére személyi sérülés nem történt. A két újságíró azért utazott Borsára, mert arról értesültek, hogy a májusban kitört, majd a rendvédelmi szervek közbelépésre felszámolt antiszemita zavargásoknak újabb hulláma következik. Kasztnerék a borsai zsidó lakossággal kénytelenek elmenekülni a feldühödött csürhe elől.

„Borsa az utolsó mementó a kormány számára, velőtrázó sikoltás, amely észre kell térítsen mindenkit, aki el akarja háritani az országot fölötte összegyűlt sötét vészfelhőket. Borsa beszédes bizonyosság rá, hogy a kormánynak az antiszemita agitációval szemben tanúsított eddigi magatartása bűnösen elhibázott volt és éppen ez a határozatlanság és erélytelenség eredményezte azt, hogy ez a tömegkatasztrófa bekövetkezhetett.” (*Új Kelet*, 1930. július 5.)

MÁR JOGI TANULMÁNYAINAK befejezése után Fischer József ügyvéd, politikus, az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség elnökének asszisztense lett. 1929-ben az *Új Kelet* bukaresti szerkesztőségének vezetője és az 1928-ban a román parlamentbe bejutott zsidó nemzeti képviselők által alkotott Zsidó Parlamenti Klub titkára lett.

„A Zsidó Parlamenti Klub felállította bukaresti jogvédő irodáját. A Zsidó Parlamenti Klub ezúton értesíti a zsidó nagyközönséget, hogy Bukarestben str. Carol 81 szám alatt jogvédő irodát állított fel, amely a zsidó parlamenti képviselők irányítása alatt fog működni. Az esetleges panaszokkal és kívánságokkal tehát közvetlenül a Parlamenti Klub jogvédő irodájához kell fordulni. A Zsidó Parlamenti Klub titkára Kasztner Rezsó, az Új Kelet bukaresti munkatársa.” (*Új Kelet*, 1929. január 13.)

KASZTNER MINT BELPOLITIKAI ROVATSZERKESZTŐ több vezető román politikussal ápolt jó kapcsolatot, és ennek köszönhetően készített velük interjút. Így Vaida Sándorral (Alexandru Vaida-Voevod), Maniu Gyulával (Iuliu Maniu), Nicolae Iorgával vagy éppen Pop Valérral (Valer Pop). Kasztner szerint az elsőők közül a legemlékezetesebb a Vaida Sándorral (Alexandru Vaida-Voevod) készült interjúja volt. Erre a következőképpen emlékszik vissza 1934-ben az *Új Kelet* 15 éves jubileumi számában az *Apró képek nagy emberekről* c. írásában: „Az első komoly politikai interjút kétségtelenül Vaida Sándorral csináltam. Haja akkor még csak alig alig deresedett és a baráti szálakat, amelyek Maniuhoz fűzték, senki sem merészelte volna kétségbevonni. Csak cvikkere villogott változatlanul gunyorosan és mondásainak, aperszüinek epés éle volt hegyes, mint ma is fiatalosan felkunkorodó bajusza. Miniszterelnöki működésével, Maniuhoz való viszonyával kapcsolatosan sok szó esett az utóbbi időben Vaida Sándorral. Az első interjú óta folytatott beszélgetések során megadódott számomra a lehetőség, hogy bepillantsak a szellemi műhelybe, amelyben Vajda Sándor politikai elgondolásai, akciói megszületnek. Nos, ha az antiszemita meghatározására elfogadjuk Mikszáth Kálmán definícióját, akkor Vaida Sándor nem tekinthető antiszemitának. Vaida a magyar uralom elleni harc nacionalizmusában formálódott politikussá.” (*Új Kelet*, 1934. március 31.)

KASZTNER 1929 DECEMBERÉBEN Székelykocsárdtól Kolozsvárig Maniu Gyula szalonkocsijában utazik, ahol a román belpolitikai helyzetről beszélget a miniszterelnökkel. Kasztner beszámolóját olvasva az *Új Kelet* december 27-i számában az olvasónak az az érzése, hogy a szalonkocsiban egy nem hivatalos, baráti hangvételű beszélgetés zajlott, és nem az ország miniszterelnöke beszélget egy újságíróval. A beszélgetésből kiderül, hogy Maniu nagyon jó véleménynyel van az *Új Kelet*ről és annak alapító főszerkesztőjéről, Marton Ernőről.

„Mi újság önöknél? Mit csinálnak még? Sajnos, az utóbbi időben annyira el vagyok foglalva, hogy ritkábban van alkalmam az *Új Kelet*et olvasni. És sajnálom, mert a lap nagyon élénk, nagyon nívós és nagyon jól van szerkesztve. Ószintén fájjalom, hogy főszerkesztőjük, Marton dr. – önök előtt is jól ismert okok miatt – nem került be ebben a ciklusban a parlamentbe. Rendkívül értékes és komoly embernek tartom és remélem, lesz még alkalmunk őt a megfelelő helyre állítani.” (*Új Kelet*, 1929. december 27.)

A Kol Israel rádióban

SZINTÉN ÉRDEKES INFORMÁCIÓK birtokába jut Kasztner 1932 januárjában, amikor kolozsvári Majális utcai lakásán meglátogatja Valér Popot, a Iorga-kormány frissen kinevezett igazságügyi miniszterét. Az új igazságügyi miniszter éppen Bukarestbe készül, amikor kijelenti, hogy lehetséges kinevezéséről semmit sem tudott, és csak telefonon értesítették annak megtörténtéről, illetve egy érdekes hangvételő táviratot kapott Iorga miniszterelnöktől, amiben a következő állt: „Pop Valér miniszter úrnak, Cluj. Örömmel értesítem, hogy őfelsége a király ma délelőtt aláírta a dekrétumot, amelyben önt igazságügyi miniszterré nevezi ki. Stop. Így gyűlölöm én Erdélyt. Stop. Iorga miniszterelnök.”

A ZSIDÓ PÁRT 1930-as megalakulását követően Kasztner részt vett Fischer József máramarosi választási kampányának szervezésében, majd a Fischer számára sikeres választások után Bukarestben segítette őt parlamenti munkájában. 1934-ben feleségül vette Fischer József lányát, Erzsébetet. Egy lányuk született, Zsuzsa.

KASZTNER KÖZKEDVELT ELŐADÓ is volt. Mint az *Új Kelet* munkatársa, az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség tagja vagy éppen a Zsidó Pártban betöltött titkári pozícióban Erdély több zsidók által lakott településén megfordult, ahol főként a cionista mozgalmat népszerűsítő vagy a zsidó közösséget érintő aktuális problémákról tartott előadásokat. Így például 1933 júniusában Déván

tartott előadásában a zsidó asszimiláció kérdését taglalja, és arról beszél, hogy a németországi zsidók helyzete miatt sürgőssé vált a palesztinai letelepülés.

„EBBŐL – MONDOTTA KASZTNER – a világ zsidóságára nézve az a tanulság következik, hogy véget kell érjen a délibábkergetés, amit asszimilációnak neveznek. Az a naív hit, hogy a zsidó minden néphez hozzá tud hasonulni, s hogy minden más nép nemzeti és más eseményeit a magáévá tudja tenni, halálos tördőfést kapott Hitlertől. Intő és nagy megpróbáltatások árán szerzett tanulság, hogy a zsidóságnál egyetlen békés helye van csak: Palesztina.” (*Erdélyi Lapok*, 1933. június 2.)

EGY MÁSIK ALKALOMMAL 1934 márciusában Marosvásárhelyen a cionista, valamint a WIZO helyi csoportjának (Zsidó Nők Cionista Világszervezete) meghívására két előadást tartott. A WIZO által szervezett kultúrdélután keretén belül Hitler *Mein Kampf* című könyvéről tartott előadást, a *cionista dienst* keretében a cionista mozgalom politikai helyzetét és problémáit ismertette. (*Reggeli Újság*, 1934. március 20.)

BESZÉDÉIBEN GYAKRAN a zsidó közélet gyökeres átszervezését sürgeti, a zsidó intézmények felzárkózását a megváltozott idők feladataihoz. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a zsidóság helyzete változatlanul igen súlyos, és a perspektívák is igen komorak. Álláspontja szerint állandó erőfeszítésekre van szükség a zsidó közösség részéről. Beszédeiben a cionista alkotásokat méltatja, kiemelve a zsidó népi egység fontosságát, melynek nem matematikai műveletként, hanem eszmei alapon kell létrejönnie. A zsidó közéleti munka nem lehet pusztán filantropikus, hanem átfogó nemzeti munka kell legyen. (*Új Kelet*, 1939. június 10.)

A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉST KÖVETŐEN az *Új Kelet* 1940. szeptember 3-i száma arról tudósítja az olvasókat, hogy a kolozsvári magyar nyelvű lapok kiadó hivatalai, az átmeneti papírhiányra való tekintettel, rövid időre korlátozni fogják a lap oldalszámait. A határozat értelmében már a szeptember 3-i lapszám csak négy oldalon jelenhetett meg. Az *Új Kelet* napilap viszont szeptember 4-én már nem jelent meg. Szeptember 13-án Kolozsvár katonai parancsnoksága rendeletben szabályozta a kolozsvári sajtótermékek megjelenését, amelyben az *Új Kelet* zsidó napilapot betiltották.

KASZTNER ÉSZAK-ERDÉLY visszacsatolása után 1941-ben Budapestre költözött. A Magyar Cionista Szövetség felkérésére novemberben *A palesztinai zsidó kolonizáció szellemi úttörői* címmel tartott előadást. 1942 márciusában a Magyar Cionista Szövetség társelnökévé választják. A Szövetség elnöke Komoly Ottó volt. Mose Golan egyik tanulmányában a következőket írja Kasztner Budapestre költözéséről és kezdeti tevékenységéről: „Észak-Erdély visszacsatolása után

Kasztner működése színhelyét Budapestre tette át. Főleg a Keren Hájjeszod és a különböző mentőakciók javára gyűjtött adományok jutalékából tartotta fenn magát. Állandó pénzhányban szenvedett, szerény körülmények között élt, de kifelé mindez nem mutatkozott meg sem megjelenésében, sem társadalmi viselkedésében. Fortélyossága, rámenőssége, Magyarországon kevésbé ismert és gyakorolt, de a hatóságoknál sikeres eljárásai többek megsegítése során bizonyos dicsfényt vont alájkja köré.”

1943 JANUÁRJÁBAN formailag is megalakult Budapesten a cionista Budapesti Segélyező és Mentő Bizottság (Va'adat Ezraha Vehatzalah, röviden Vaada). A Vaada elnöke Komoly Ottó, ügyvezető helyettes elnöke pedig Kasztner Rezső lett. A Vaada feladata Magyarország német megszállásáig a környező országok üldözött zsidó lakosságának megsegítése volt. Randolph Braham a Vaada megalakulásának körülményeiről, megalakulásáról és céljairól a következőket írja: „A kezdeményezés a cionista vezetőktől indult ki, elsősorban az erdélyiektől. Kasztner Rezsőt (Rudolfot) említhetjük mindenekelőtt, akire a sors oly végzetes szerepet osztott a német megszállás után... Az első megbeszélésen Kasztner vázolta, hogy ismeretei szerint meddig mentek el a nácik elvakult zsidóellenességükben. Beszámolt az ukrainai, a balti államokbeli, a besszarábiai és a bukovinai tömegvérengzésekről, beszélt arról, hogy teherautókba zsúfolt embereket kipufogó gázzal öltek meg, és hírt adott arról is, hogy a lengyelországi Kamenyec-Podolszkijban kb. 18 000, Magyarországról deportált »idegen« zsidót gyilkoltak meg. A jelenlévők kétkedéssel fogadták a hallottakat, és nem mutattak túl nagy hajlandóságot arra, hogy valamit is csináljanak.

Eredetileg három célt tűztek maguk elé: zsidó életet menteni úgy, hogy embereket csempésznek át a határon, felkarolják a menekülteket, akiknek sikerült idejutniuk, és előkészítik a magyarországi zsidóság önvédelmét. Névlegesen Komoly volt a vezető, valójában azonban helyettese, Kasztner kezében futottak össze a szálak.”

A MENTŐAKCIÓKBAN aktívan kiveszi részét Joel Brand, Kasztner közeli barátja és a Vaada embercsempész műveleteinek szervezője. Brand szerint Kasztnerrel nem volt könnyű együtt dolgozni, szeretett könnyelműsködni, társaságban nehezen oldódott fel, a *haluc* fiatalok körében sem volt túl népszerű, és leginkább „a valóságtól elrugaskodott, sznob intellektuel prototípusát” látták benne az emberek. Braham szerint „Kasztner éles analitikus gondolkodású elme volt, de tehetsége nem párosult azzal az erős jellemmel, ami végső soron a nagy embert az átlagembertől megkülönbözteti. Mindazonáltal az SS-szel és főleg a Sonderkommandóval folytatott alkudozásai során sokszor nagy ügyességgel és bátorsággal képviselte a mentés ügyét.”

MOSE GOLAN, LIVIA ROTHKIRCHEN *Hungary – an Asylum for the Refugees of Europe* c. tanulmányára hivatkozva ír Kasztner még a német megszállás

Lányával, Zsuzsival 1957-ben
Tel-Avivban

előtti mentő tevékenységéről és Wesselényi Miklóssal, a *Magyar Nemzet* újságírójával folytatott tárgyalásairól. Kasztner felkereste Wesselényit szerkesztőségi irodájában, és elmondta neki, hogy tud a magyar kormány titkosan megszervezett menekítési műveleteiről, amelyek révén a volt jugoszláv, illetve partizánok uralta területre átmenekítik azokat a szövetséges hadifoglyokat, akiknek sikerült Magyarországra szökniük. Kasztner a beszélgetés során arra kérte Wesselényit, hogy az olyan zsidókat, akiknek nincs más lehetőségük, szintén ezen a módon menekítsék. Wesselényinek a menekítési ügy érdekében bizonyos feltételek betartásával sikerült megszereznie Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter hallgatóságos beleegyezését.

1944-BEN, MAGYARORSZÁG német megszállása után az illegalitásban tevékenykedő Vaada az SS-szel kezdett tárgyalásokba a magyar zsidóság megmentése érdekében. A Vaada részéről a tárgyalásokat Kasztner vezette, míg az SS részéről kezdetben Adolf Eichman alezredes, a zsidódeportálások egyik fő szervezője, majd Kurt Becher, az SS egyik gazdasági ügyekért felelős magyarországi fő megbízottja vett részt. A találkozók kezdeti szakaszában a nácik „emberéleteket áruért” ajánlatáról tárgyaltak, mely szerint egymillió zsidót Németországon keresztül szállították volna ki, meghatározott áruk átvétele ellenében. A kitűzött egymillió helyett végül 1684 zsidó embert sikerült a „Kasztner-vonattal” Svájcba menekíteni a holokauszt alatt. Az SS-szel folytatott tárgyalások és az azokkal kötött alkuja miatt Kasztner megítélése máig vitatott. A „Kasztner-ügy” történetének kiterjedt bibliográfiája van. Sokan hősként tisztelik, mások árulónak és nácikollaboránsnak tartják.

A MÁSODIKVILÁGHÁBORÚ UTÁN Kasztner a családjával Izraelben telepedett le. Újságíróként dolgozott, de politikai ambícióit sem adta fel. Aktívan bekapcsolódott a közéletbe, és a baloldali Mapaj párt tisztviselőjeként is tevékenykedett. Bár a párt jelölte őt az általános választásokon, mégsem választották be a Kneszetbe. Malchiel Gruenwald amatőr író és szélsőbaloldali pamfletista 1953-ban megjelentetett szórólapján Kasztnert azzal vádolta, hogy együttműködött a nácikkal, tevékenységével elősegítette a magyar zsidók meggyilkolását, Kurt

Becher cinkosa volt a zsidók kirablásában, majd tanúvallomásaival megmentette őt a halálbüntetéstől. Gruenwald pamfletjében pártatlan és nyilvános vizsgálóbizottságot követelt a *Kasztner-ügy* kivizsgálására. Az írás megjelenésekor Kasztner a közellátási minisztérium sajtófőnöki állását töltötte be. Minisztere arra kérte őt, hogy tisztázza magát a megfogalmazott vádak alól, ezért Kasztner becsületsértési pert indított Gruenwald ellen. Az 1954. január 1-én kezdődő tárgyalás során Braham szerint „a legtöbb vitát kiváltó kérdések közé tartozott, hogy vajon Kasztner, aki jól tudta, mit jelent a végső megoldás programja, figyelmeztette-e a kolozsvári zsidó közösség vezetőit a küszöbönálló katasztrófára, amikor 1944 májusának elején (alig néhány héttel) a tömeges deportálások kezdete előtt) a városban járt, és hogy azok eljuttatták-e a tömegekhez ezt az információt. Kasztner azt állította, hogy mindent elmondott, barátai azonban nem erősítették meg ezt az állítását.”

BENJAMIN HALEVI bíró 9 hónapig dolgozott véleményének megírásán, majd 1955. június 22-én kimondja, hogy Kasztner együttműködött a nációkkal, és „eladta lelkét az ördögnek”. Kasztner fellebbezett Halevi bíró döntése ellen, és kérte a határozat érvénytelenítését. A Legfelsőbb Bíróság elnöke különbizottságot hozott létre a fellebbezés tanulmányozására. Gruenwald közben ügyvédjén keresztül azért hívta perbe Kasztner, hogy hamisan tanúskodott a Jeruzsálemi Kerületi Bíróság előtt, amikor letagadta, hogy eskü alatti vallomást tett Kurt Becher mellett. 1956 márciusában a bíróság elutasította a Kasztner ellen hamis tanúzás címén emelt vádat. A Legfelsőbb Bíróság különbizottságának véleményét 1958. január 15–17-e között olvasták fel, melyben elutasították Benjamin Halevi bíró megállapításait. Kasztner azonban 1957. március 4-én a nyílt utcán lelőtték, és 11 napra rá behalt sérüléseibe, így nem élhette meg a Legfelsőbb Bíróság számára kedvező ítéletét.

DEMETER JÁNOS

DEMETER JÁNOS, A KOMMUNISTA KISEBBSÉGJOGÁSZ

KOVÁCS BÁLINT

„**A** sovinizmus és általában mindenféle aktivizálódott nemzeti rendellenesség az ellenségnek kikiáltott áldozatban keresi a maga legitimitását” – írta Demeter János. Az első világháborút lezáró békeszerződések után az erdélyi magyarság a politikai önszerveződés útjára lépett. A domináns érdekképviseleti szervezetté az 1922-ben alapított Országos Magyar Párt (OMP) vált, bár a párt politikusai között is voltak nézeteltérések. Az OMP az egységesség nevében működve a romániai magyar politikumban megjelenő valamennyi álláspontot igyekezett felölelni. Ezért soraiban voltak olyanok, akik a revíziót támogatták, olyanok, akik ebben nem láttak megoldást, voltak, akik felléptek az önkényuralmak ellen, és olyanok, akik hallgatásukkal támogatták azokat, voltak olyanok, akik zsidókat mentettek, és voltak, akik a másik irányba néztek. Nyilván nem mindenki talált helyet berkeiben, így sorain kívül is szerveződtek a domináns párttal szemben kritikusok, az OMP-nek valós kihívást azonban egyikük sem tudott a két világháború között támasztani. A második bécsi döntés után, Észak-Erdély visszacsatolásának örömeiben már csak egy nagyon szűk kisebbség maradt a magyar közösségben, akik e megoldás tarthatóságában nem hitt. Voltak, akik a „kis magyar világban” az új rendszer által elítélt és meghurcolt emberek védelméért dolgoztak. A szovjet hadsereg 1944. őszi bevonulását Erdélybe a magyarok nagy része gyászosan élte meg, egy másik része viszont ujjongva fogadta őket, régi álmaik megvalósulását látták benne. Noha a romániai magyar kommunisták megítélése ma sem egyértelmű, megismerésük viszont elengedhetetlen. A második világháborút lezáró Párizs környéki békeszerződések után Észak-Erdély Romániához való visszacsatolása és a kommunista hatalmi rendszer berendezkedése az erdélyi magyarság történetében egy új szakasz kezdetét jelentette. A kiépülőben lévő román népi demokráciában elviekben a nemzetiség már nem jelenthetett hátrányt. A húszas és harmincas években tevékenykedő baloldaliak, kommunisták, illegalisták köreiből voltak olyan erdélyi magyarok is, akiknek az új rendszerben volt hitelük, így a bukaresti rendszer által elfogadott közösségi vezetőkké válhattak. A maguk hiányosságaikkal és hibáikkal, de el tudták látni a közösség vezetését. Sőt, a háborút lezáró következő két évtizedben a romániai magyar oktatási és kulturális intézmények valóságos hálózatának

kiépítésében jeleskedtek. A romániai magyar kisebbség aktívan részt vett a politikai vezetésben, önálló állami oktatási intézményeket, egyetemeket és színházakat működtetett.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ közötti időszakban ellenzékben politizáló baloldaliak és kommunisták voltak azok, akik a második világháború után készen álltak vezetni a kiépülő intézményeket, készen álltak politizálni, és a többségek (valamint a szovjetek) bizalmát közösségük javára meg tudták nyerni. Ők voltak azok, akik az államot a nemzetek közötti egyenlőség hitében, a romániai magyarság gyarapodásáért, a kommunista elvekhez híven, a többségekkel együtt vezették. Az új szakasz kezdeti időszakában, minden kétséget kizáróan, a romániai magyarság helyzete felfelé ívelőben volt. Az időszak egyik markáns személyisége Demeter János, az Ausztria–Magyarországon született, Romániában felnőtt és kiteljesedett jogász, aki a romániai magyarság vezetőjeként lépett fel. Erdélyi magyar értelmiségi, újságíró, lapszerkesztő, ügyvéd, alpolgármester, jogászprofesszor, politikai fogoly, dékán és prorektor, a kisebbségi jogok szakértője, az erdélyi magyarság jogainak elkötelezett védelmezője. Munkásságát végigkíséri a kisebbségben lévő romániai magyarság érdekeinek előtérbe helyezése, minden körülmények között való szolgálata. Többségi elvtársai testvérét meggyilkolták, őt meghurcolták, majd szabadon engedték, és látszólag töretlenül visszatért közösségét szolgálni. Életútját nem csupán az elvi meggyőződés jellemzi, hanem a közössége iránti mély elköteleződés fémjelzi.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ közötti időszakban Erdély egyik fontos antifasiszta személyisége, aki baloldali lapot működtetett, és az OMP ellenzékének egyik alapító tagjaként tevékenykedett. Az arisztokratikus, konzervatív politikai fősodorral szemben egy tágabb demokrácia megszervezését tűzte ki célul, az osztályharc elvei mentén. Az erdélyi magyar társadalomnak mint romániai kisebbségi közösségnek a napjainkban is gyakran *ránk tukmált* homogén képével szemben megmutatkozó valóság, a sokszínűség egyik jeles képviselője. A többségi és kisebbségi közösségek közötti különbségek meghaladását és osztályalapú közeledését tartotta a kisebbségi kérdés egyik lehetséges megoldásának. A nemzetiszocializmus eszményeinek térnyerésével szemben a baloldal megszervezésében aktívan részt vett. Ezt a munkát a második bécsi döntés után is folytatta, ami által ő is biztosította a magyar közösség részvételét a háború utáni újjáépítésben és az akkori magyar intézményhálózat kialakulásában.

DEMETER JÁNOS Kerlés községben, Bethlen járásban, Szolnok-Doboka vármegyében (ma Beszterce-Naszód megye) született 1908. július 6-án, hétgyermekes családban ötödik gyermekként. Még pólyás volt, amikor a család átköltözött Somkerékre. A gyakran betegeskedő Demeter gyermekkorát a Sajó partján, Somkeréken és Bethlenben töltötte, egy vegyes nemzetiségű vidéken, ahol magyarok mellett cigányok, románok, szászok és zsidók is éltek. Édesapja,

Demeter János községi tisztviselőként, majd jegyzőként dolgozott, viszont az impériumváltás után az eskü megtagadása miatt hosszú ideig állás nélkül maradt, ami alatt a család nagyon elszegényedett. Az impériumváltás zavaros időszakában a nélkülöző család Sajóudvarhelyre költözött át. Édesapját végül Septéren nevezték ki jegyzőnek, Demeter viszont édesanyjával (Demeter Margit) és testvéreivel a nagyszülői otthonban maradt, Sajóudvarhelyen. Itt kezdte meg iskolai tanulmányait, majd innen ment gimnáziumba. Bentlakásos diákként a Kolozsvári Római Katolikus Főgimnáziumban tanult. Hat osztály kijárása után el kellett hagynia az iskolát, többszöri apró összetűzések miatt. Emlékezései szerint az utolsó csepp a pohárban az volt, amikor „rajtakapták”, hogy Jean-Jacques Rousseau *Emil* című művét olvasta. Tanulmányait Székelyudvarhelyen a katolikus gimnáziumban folytatta, ahonnan Brassóba rendelték érettségit tenni 1927-ben. Az évben Székelyudvarhelyről hárman érettségiztek sikeresen, köztük volt Demeter is. Sikeres érettségizőként több lehetőség nyílt meg előtte: az írói és az orvosi pályán is gondolkodott, de ajánlatokat kapott írónoki, tanári és postamesteri pozíciók betöltésére is. Végül létfenntartásának kérdését előtérbe helyezve, ezáltal pedig szüleit is megnyugtatta, a jogi pályát választotta.

AZ IMPÉRIUMVÁLTÁSKOR még kamaszodó legény volt, tehát életpályáját, karrierjét már az új határok között, egy új rendszerben kezdte építeni. Egyetemi tanulmányait 1927-ben kezdte meg az I. Ferdinánd Király Egyetem Jogtudományi Karán, Kolozsváron. A család rossz anyagi helyzete miatt ismerősökhöz fordultak, így került Demeter újra a Római Katolikus Egyház Diákotthonába, ahol iskoláskorában is bentlakásos volt. Az anyagiak megoldásáért egy kis állás is került számára, munkatársként dolgozhatott a Sulyok István kisebbségpolitikai szakíró, újságíró által vezetett, rövid életű *Juventus* kisebbségi lapszemlénél, melyben a román sajtóban megjelent nemzetiségi kérdéseket tárgyaló cikkeket és híreket közölték. A rendszeres fizetés hiányában az anyagi gondjai nem oldódtak meg, ami munkája kapcsán – állítása szerint – „valamilyen szintű apátiát” váltott ki belőle. Ettől függetlenül a kisebbségi kérdés iránti érzékenységet válthatott ki belőle ez a munkahely, a témával kapcsolatos ismereteit szaporította, amivel a lehetséges megoldásokkal kapcsolatos gondolkodása is pallérozódhatott. A kisebbségi kérdéssel kapcsolatos munkálkodása életét végigkísérte. Jogi tanulmányait gyakorlati tudással is kiegészítette Pop Ionel kolozsvári ügyvéd irodájában, aki egyben Kolozsvár egyik legnagyobb bankjának, a *Marmorosch-Blank*nak volt a jogtanácsosa, illetve több nemzeti parasztpárti vezető politikus ügyvédjeként is tevékenykedett.

A TÁRSADALMI KÉRDÉSEK iránti érdeklődése, tettvégya hamarosan ifjúsági szervezetek és az újságírói munka irányába sodorták. A Székely Társaság ifjúsági mozgalmának rendezvényein rendszeresen részt vett. Ezeken ismerkedett meg Jancsó Bélával és Elemérrel is, illetve itt hallgatta Gaál Gábor, valamint

Balogh Artúr kisebbségjogi előadásait. Hamarosan sikerült betagozódnia a sajtóba, ahol lehetőséget kapott világnézeteinek további kifejtésére és egyben ezek továbbgondolására is. Ezáltal a kisebbségi belső nyilvánosságba is belépett. Az *Ellenzék* című napilapnál helyezkedett el, miután nem sokkal előtte 1930-ban alapító tagként az *Erdélyi Fiatalok* főiskolai lapnál szerkesztői állásban is elkezdett dolgozni. Az *Ellenzék*nél a gazdasági és szociális közélet rovatot szerkesztette, és az ottani kollektíva „a politikai és társadalmi munka új ablakait” tárta ki előtte. Ebben az időszakban a *Hétfői Naplóban* is jelentek meg írásai, továbbá megemlítendő az öccsével, Demeter Bélával együtt írt és Kolozsváron megjelent tanulmánya, melynek címe *Románia gazdasági válsága*. Az Erdélyi Fiatalok mozgalomban alapító tagként és munkatársként több kiemelkedő személyiséggel is volt alkalma megismerkedni és együttműködni. Ebben az időszakban kezdte aktívan foglalkoztatni a falusi emberek sorsa, miközben az ügyvédi irodában a bankok és vállalatok csődjéről első kézből tanulhatott, így a romániai gazdasági helyzethez is közelebb került. Öccse, Béla által kapcsolatba került a Dimitrie Gusti-fajta faluszociológiai mozgalommal is.

A POLITIKAI VEZETÉS, illetve az OMP működésével és irányjaival elégedetlen Demeter ellenzéki irányba indult. Mint ahogy később nyilatkozott a *Korunk* lapban megjelent kérdőív és válasz sorozatban: „Az akkori kisebbségi közélet vezetői – javarészt a hanyatló arisztokráciát és az arisztokratikus nagypolgárságot képviselve – a »hajdan« reminiszcenciáin rágódtak, és kártyáikat főleg a történelmi jóvátétel illúzióira, ha nem éppen csodavárásra tették fel.” Az akkori rendszer és a kisebbségek viszonyáról pedig ugyanabban a kérdőívben így vélekedett: „A történelmi pártok lebecsülték a nemzetiségek tömegének társadalmi és politikai öntudatát, nem számoltak azzal, hogy az erőszakos asszimilációs politika és általában a nemzeti türelmetlenség ellenszenvet és ellenállást vált ki, hogy a nemzetiségek kitaranak és felzárkóznak iskoláik mellett.”

TÖBBSZÖR IS ÖSSZETŰZÉSBE került a törvénnyel. Előbb 1930-ban a Hadsegreg Fegyelmi Bírósága 15 nap áristomra és önkéntességi jogának elvesztésére ítélte, tanulmányi haladék iránt benyújtott kérelme, valamint igazoló dokumentumai eltűnése okán. Ennek következtében közlegényként került besorozásra, viszont az áristomból kórházba szállították, és tekintettel egészségi helyzetére újra felmentették a katonai szolgálat kötelezettsége alól.

ÚJSÁGÍRÓI ÉS EGYÉB MOZGALMI tevékenységei által került kapcsolatba olyan emberekkel, akik által ebben az időszakban elkezdte látogatni a különböző marxista rendezvényeket, így Antal Márk, majd Tihanyi Erzsébet szemináriumaira is járt, ahol a marxizmus módszeres tanulmányozásának kezdett neki. A marxista eszmerendszer a gazdasági kérdéseken túl több társadalmi kérdésre, így a nemzetiségek együttélésének fogas kérdésére is választ ígért. Aktívan részt vett a kommunista megmozdulásokban, a vitaesteken. 1931-ben

magyarországi kommunisták elítélése ellen tiltakozó levelet írt alá, röpcédulákat gépelt és terjesztett (az egyetemen is). A Karikás Frigyes-ügyben született tiltakozó manifesztumhoz közel háromezer aláírást gyűjtött. Az aláírásokat az *Ellenzék* szerkesztői körében is gyűjtötte (többek között Tamási Áron is aláírta), majd Magyarország kolozsvári konzulja elé terjesztette a manifesztumot, ami miatt elveszítette szerkesztői pozícióját a lapnál az év őszén.

MUNKAHELYE ELVESZÍTÉSE újra nehéz anyagi helyzetbe sodorta, viszont rövidesen újabb lehetőség nyílt meg számára, ezúttal már a Kommunisták Romániai Pártja (KRP) által. Baloldali irányultságának kibontakozásához ez nagyban hozzájárult. Rövidesen Kohn Hillel támogatásával, a KRP finanszírozása és irányítása alatt 1932 őszén Tamási Áronnal és Jancsó Elemérral megszervezte a *Falvak Népe* című lapot, melynek alcíme „Földművesek és falusi szegények hetilapja” volt. Ennek vezetője és szerkesztőjeként folytathatta újságírói tevékenységét, ezúttal már „saját lapjánál”. Gazdasági és politikai véleménycikkek és tudósításokon túl a lapban irodalmi alkotásokat is közöltek, valamint az olvasók által beküldött leveleket, panaszokat, véleményeket is publikáltak. A *Falvak Népe* révén a földművelők és munkások a közvélemény elé tárhatták bajaikat, panaszait. A lap által Demeter is eljutott sok kisebb településre, ahol a helyi viszonyok felől személyesen érdeklődött, valamint a lap további terjesztéséről gondoskodott. Ebben az időszakban egy brassói utazása alkalmával a vonaton megismerkedett Groza Péterrel (Petru Groza). Ekkor a politikai helyzeten túl a Groza kezében lévő *Korunk* lapról is volt alkalmuk beszélgetni, és így összebarátkozni. A földművelőkkel és munkásokkal megkezdett párbeszéd mélyítése érdekében ugyanebben az időszakban a Falubarátok Szövetsége (Falvak Barátai Egyesület) ifjúsági szervezetet hozta létre, mellyel a lap és elvei terjesztését, a fiatalok aktivizálását szervezte meg. A szervezet alapszabályzat szerinti célkitűzései rendkívül ambiciózusok voltak: a teljes romániai magyarság megszervezése, a nemzeti sovinizmus elleni harc; az OMP, valamint a magyarországi kormány elleni éles kritikákat is tartalmazott. Végül a szervezet bejegyzésére vonatkozó eljárást megszüntette, miután emiatt több kollégáját is retorzió érte (néhány aláíróat kizártak a Báthory–Apor Szemináriumtól). Bár az új lap nem állt távol az *Erdélyi Fiatalok* gondolati világtól, a marxista világnézettől áthatott lapban vállalt szerepe miatt rövidesen az *Erdélyi Fiatalok* lapból is kizárták, pedig ott korábban főmunkatársként szerepelt. A lap vezetőségének e döntését öccse, Béla, Mikó Imre és Jancsó Elemér is ellenezte. Az 1933. évi sztrájkok és munkámegmozdulások közepette a lapot is üldözni kezdte a rendőrség, ez pedig Demeter felelősségre vonását is jelentette.

A *FALVAK NÉPE* működését 1933. március 9-én betiltották, és Demetert bíróság elé állították, többek között kommunista agitálás (izgatás) vádjával. Első körben a Szovjetuniót népszerűsítő cikkek közlése miatt néhány hónapos

szabadságvesztéssel és pénzbírsággal büntették, viszont börtönbe végül nem került. Ezt követően megszervezték az *Ellenzéki Közlönyt*, melynek szerkesztője bátyja, Dezső lakásán működött. Erre a lapra szerveződött rá az a mozgalom, ami az Országos Magyarpárti Ellenzéket (OMPE) hozta létre. A mozgalom egy hetilapot is létrehozott, a *Népakaratot*. Ebből a mozgalmából 1934-ben egy vásárhelyi találkozó után kiszakadt és megalakult a Magyar Dolgozók Szövetsége (MADOSZ).

TEVÉKENYSÉGÉBŐL SZÁRMAZÓ büntetőügyei miatt újságírói tevékenységeit nem folytathatta, ezért jogi tanulmányainak befejezésére koncentrált. Tanulmányait Kolozsváron 1934 novemberében fejezte be, viszont államvizsgát csak Csernyivciben (Bukovina) tehetett 1934 decemberében. A következő évben beiratkozott a kolozsvári ügyvédi kamarába dr. Polcz Radó ügyvédjelöltjeként. Jelöltként lehetősége nyílt saját szakállára is ügyeket vállalni és vinni, így lett az első ügye a mérai pénzhamisítók védelme, amiért részben hamis pénzzel is fizették ki, visszaemlékezései szerint. A konverzió körüli bonyodalom és az adózás szorításában lévő földműveseket is kiségtette, ennek érdekében pedig 1935-ben kiadta a *Jogi tanácsok falusiak számára* című füzetet. Ebben az ügyvédi munkája során felmerült gyakori kérdésekre szolgált válaszokkal. Saját költségen antifasiszta brosúrárt adott ki 1935-ben *A harmadik birodalom Romániában* cím és *Mit hoz a román szélsőjobboldal a kisebbségeknek?* alcím alatt, amit Szilágyi András lektorált. Ebben a romániai fasiszta pártokat mutatta be, ezek programját, illetve ezek veszélyeit a magyar közösségre és az egyéb kisebbségekre nézve.

ÜGYVÉDJELÖLTKÉNT ügyesen építette praxisát, létező – inkább vidéki – kapcsolati hálójába hamarosan városi kisiparosok is kerültek. 1937-tel kezdődően Brugovitzky Józseffel közösen nyitott külön irodát, és ügyvédként tevékenykedett a második világháború végéig. Jogi tanulmányait kiegészítve 1939-ben Kolozsváron államtudományi doktorátust szerzett.

MINDEKÖZBEN FOLYTATTA kommunista aktivizmusát. Nyilvános, nyomtatásban megjelent, a háború és a fasiszmus ellen szóló tüntetést írt alá. Aktívan részt vett illegális anyagok előállításában, írógépkölcsönzéssel, de gépeléssel is. A különböző könyvek kiadásának támogatása céljából Demeter javaslatára szervezetet alapítottak *Kaláka* név alatt, viszont ennek jóváhagyását a Szövetkezeti Központ elutasította, így végül a szervezet bejegyzése nem járt sikerrel. A bejegyzés megkísérlésekor Demeter már katonai munkaszolgálatban állt a Déva és Brád között nagyjából félúton elhelyezkedő Nyavajásfalván, végleges egészségügyi felmentése ellenére. Dél-Erdélyből, Nyavajásfalváról a bánági Facsádra vezényelték. A második bécsi döntés híre itt érte. Kérésére a munkaszolgálatból a parancsnokság felmentette, és hazaengedte.

KOLOZSVÁRRA UTAZOTT, ahol egyben a menekülés és az ünneplés tanúja volt. A magyar rendszer berendezkedése utáni hatósági garázdálkodások híre miatt attól tartott, hogy kommunistaként rajta és elvtársain is bosszút áll az új rendszer, mert szembeálltak az OMP-vel „és általában minden olyan politikai elképzeléssel, amely az erdélyi magyarság felszabadulását a földesúri és fasiszta hatalmi kombinációk szekeréhez kötötte”. Az akkori baloldaliak szerint az ilyen rendszer fenntarthatatlan volt: „[a]z ilyen rezsimekre előbb-utóbb csőd vár – gondoltuk –, s vele együtt a csődtömeg leltárába kerül a nemzetiségi kérdés megoldása”.

A BOSSZÚ VISZONT ELMARADT. Legalábbis ami Demetert illeti. Katonai kiképzésre sem vezényelték be, ezért újraindíthatta ügyvédi irodáját, amivel megélhetést és stabilitást tudott teremteni a maga számára. Anyagi helyzetének javulása után családi életet is teremtett. Feleségül vette Zayzon Rozáliát, akinek családjával már a *Falvak Népe* megszervezése idején jó kapcsolatba került. A kommunista rendszer alatt megírt egyik beszámolójában önkritikát gyakorolva megvallotta, hogy ebben az időszakban inaktív volt a kommunista mozgalomban, részben pedig „hajlamos a kispolgári passzivitásra”.

ÜGYVÉDI MUNKÁSSÁGA ALATT ebben az időszakban politikai perekben is biztosított védelmet. Megemlítenéd például, hogy a Kolozsvár melletti szamosfalvi földműveseket képviselte Dr. Lécfalvi Sípos Aladár ellen, aki visszaigényelte az előbbieket által megvásárolt földeket. Később más szamosfalvi földműveseket is képviselt Atzél Ede báró ellen, aki az előbbieket szénáját tulajdonította el. Az államhatalom visszaélései elleni védelemben, legfőképpen az észak-erdélyi kommunisták megvédésében jeleskedett. Védencei között nagy számban voltak zsidó származásúak, „akiket főleg a rendszer fajüldöző politikája és a velük szemben alkalmazott különlegesen embertelen diszkrimináció sodort balra”. A szabadság sebezhetőségét abban az időszakban Demeter a következő sorokkal ecsetelte: „A társadalmi élet egyoldalú, hatalmi, torz és goromba szemléletében elegendő egy lépés, néha még egy ötlet is ahhoz, hogy akár jogaid jóhiszemű védelme, vagy akár szóra sem érdemes dolgok egyszeriben a büntető törvénykönyv paragrafusainak lavínája alatt találják magukat”.

A ROMÁN NEMZETI demokratikus és forradalmi munkával való kapcsolat hiányát sajnálatos hézagnak ítélte meg a magyar kommunista mozgalomban, ahol ebben az időszakban inkább a közönség soraiban, semmint a szervezők között jelent meg. Úgy gondolta, hogy ügyvédi munkája révén hidat képezhetett volna a magyar és a román baloldali mozgalmak között. 1943 nyarán Józsa Béla kereste meg, hogy a háború állása miatt, a háborúból való kilépés sürgetésének céljából a baloldali, antifasiszta befolyás kiterjesztésében segítsen. A Független Magyar Polgári Párt erdélyi megbízottja is megkereste, hogy

beszervezte mozgalmukba, viszont ezt határozottan elutasította. Józsa kérésére megbeszélést szervezett az Erdélyi Párt monopóliumával szemben és a Békepárt mögé való beállás mellett. Befolyásos embereket sikerült meggyőznie a megbeszéléseken való részvételről: dr. Bernád Ágoston ügyvéd, városi tanácsos, dr. Erszényes Sámuel, dr. Pásztai Géza, dr. Váczy Kálmán ügyvéd, dr. Csögör Lajos, dr. Sáry Béla, dr. Málnási Géza orvosok, dr. Decsy István tisztviselő, György Dénes tanár és szavalóművész. Ebből a célból Mikó Imrével is találkozott, mely beszélgetésükről Demeter később úgy számolt be, hogy azzal közelebb hozta Mikót a Békepárt álláspontjához.

PÁSZTAI GÉZÁVAL és Decsy Istvánnal hárman Budapestre utaztak 1943 szeptemberében, hogy a Szociáldemokrata Párt és a Kisgazda Párt képviselőivel tárgyaljanak, mely két mozgalom a Békepárt része volt. Pásztai Szakasits Árpáddal, Demeter pedig Bajcsy-Zsilinszky Endrével tárgyalt. Már ekkor tisztában voltak azzal, hogy Magyarország csak úgy tudja elkerülni a háború utáni katasztrofális következményeket, ha valamilyen módon elszakad a Harmadik Birodalomtól. Ugyanebben az időszakban az Erdélyi Párt egyes tagjai irányába is próbáltak nyitni, hogy megpróbálják a Békepárttal valamilyen módon összekapcsolni.

KOLOZSVÁRON KÉT ÖSSZEJÖVETELT is szerveztek 1943 őszén dr. Óvári Elemér ügyvéd lakásán, ahol negyven személy jelent meg. A második találkozóra Bajcsy-Zsilinszky is ellátogatott, és kifejtette a háborúból való kilépés szükségességét, viszont nagyobb jelentősége ennek sem volt. Demeter szerint egyik politikai alakulat sem kezelte megfelelő érzékenységgel a többnemzetiségű Erdély sajátos helyzetét. Józsa Béla novemberben börtönben bekövetkezett halála után megszakadtak Demeter kapcsolatai a Kommunisták Romániai Pártjával.

BUDAPEST MEGSZÁLLÁSA és Bajcsy-Zsilinszky Gestapo általi letartóztatása után Demeter egyik távoli rokonánál, a kolozsvári Hóstátban rejtőzött el. Elrejtőzése után két nappal irodáját feldúlták, majd állambiztonsági okokra hivatkozva bezárták. Ezt követően Sajóudvarhelyre menekült, ahol családja fogadta, de veszélyben lévén innen a Hargitára menekült, ahonnan később visszament Sajóudvarhelyre.

A HÁBORÚBÓL VALÓ mielőbbi kilépés érdekében előrelépés következett be az Erdélyi Párttal való egyeztetésekben, így Kovács Katona Jenő, Csögör Lajos, Jordáky Lajos és Demeter az utóbbi öccsének – Bélának – lakásán találkoztak az Erdélyi Párt képviselőivel: Teleki Bélával, Mikó Imrével és Vita Sándorral. A kilépés viszont nehéz témának bizonyult, erre nem volt valós lehetőség, így előretörést sem sikerült kieszközölniük.

A KIUGRÁS KÉRDÉSE mindinkább sürgössé vált, amint a háborús helyzet egyre fokozódott, és már többek számára is tisztává vált, hogy vereség lesz a vége. Közben Demeter is behívót kapott, viszont jelentkezése után hazaküldték, így folytatta a politikai ellenzék szervezését, illetve aktívan bekapcsolódott a helyi zsidók megmentésébe és bújtatásába. Többszöri tárgyalások után sikerült végre az Erdélyi Párt vezetőségével dűlőre jutni, hogy a háborúból ki kell lépni, amit Teleki Horthynak is tolmácsolt, majd feltehetően az erdélyi hadtest parancsnokával, Dálnoki Veress Lajos tábornokkal is tárgyalt a németek elleni erdélyi külön katonai akcióról. Erre már tudjuk, hogy nem került sor. Míg a Lakatos-kormány küldöttei Moszkvában tárgyaltak, a románoknak sikerült fegyvereiket a németek ellen fordítani, ami Észak-Erdélyben pánikot váltott ki, és rémhírek kezdtek terjengeni a magyarok sorsa kapcsán a változásokat követően. Demeter a rémhírekre, elmondása szerint, a szocializmusba vetett mély-séges bizalommal felelt.

A ROMÁN ÁTÁLLÁST KÖVETŐEN Demeter és társai elkezdték a fogdába zárt kommunisták kiszabadítását tervezni, majd személyesen a kiszabadítottak ellátásáról és lakhatásáról is gondoskodnia kellett. Még a román és szovjet csapatok bevonulása előtt sikerült kiszabadítani minden kommunistát, még a katonai fogház rabjait is. Ezután megkezdték a szövetkezést a helyi román baloldaliakkal, akik kifejezték sérelmeiket a kapcsolatfelvétel késői bekövetkezése miatt. A következő időszakban a megszállt Kolozsváron bujkált a Gestapo elől. A kolozsvári csatározásokat egykori iskolájának igazgatója, Uitz Mátyás segítségével vészelte át bátyjával, Jenővel, a piarista gimnázium pincéjében. Október 11. hajnalán a szovjet csapatok bevonulását Demeter már a városháza előtt üdvözölte.

A SZOVJET HADSEREG politikai osztályának döntése szerint Demeter János a város polgármestere és Bugnariu Tudor a város alpolgármestere szerepét kapták. A román hadsereg közbelépése után, a háborús helyzetre hivatkozva, felcserélődtek a szerepek, így lett Demeter Kolozsvár alpolgármestere. A város közigazgatásának megszervezésével, valamint a kulturális és gazdasági élet helyreállításával bízták meg őket, amelynek néhány részletét Demeter visszaemlékezésében is megörökítette.

A SZOVJET PARANCSNOKSÁG kérésére egybegyűjtötte a legfontosabb helyi magyar értelmiségi vezetőket egy nyílt levél megfogalmazása céljából, amelyvel Magyarország vezetőit a háborúból való kiszállásra kérték: Miskolczi Dezső, az I. Ferenc József Tudományegyetem rektora, Búza László rektorhelyettes, Nagy László városi főjegyző, Vásárhelyi János református püspök, Sándor Imre római katolikus püspöki helynök, Józán Miklós unitárius püspök, Miklós Viktor tanár, Haynal Imre orvosprofesszor, Szabó T. Attila egyetemi tanár, Kristóf György egyetemi tanár, Rajthy Tivadar egyetemi tanár,

Demeter János újonnan kinevezett alpolgármester (második sorban balról a harmadik), magyar egyházi és egyetemi vezetők csoportjában, két szovjet katonatiszttel (1944. október)

Gyergyay Árpád egyetemi tanár, László Dezső országgyűlési képviselő, Szabó Lajos író.

Alsó sor balról: Sándor Imre róm. kat. püspöki helynök, Vásárhelyi János ref. püspök, a szovjet hadsereg képviselője, Józán Miklós unitárius püspök, Dr. Miskolczi Dezső, az I. Ferenc József Tudományegyetem rektora. Középső sor balról: Miklós Viktor tanár, Dr. Haynal Imre orvosprofesszor, Dr. Demeter János újonnan kinevezett alpolgármester, Dr. Nagy László városi főjegyző, Dr. Búza László rektorhelyettes, Szabó T. Attila egyetemi tanár, Kristóf György egyetemi tanár, Dr. Rajthy Tivadar egyetemi tanár, Dr. Gyergyay Árpád egyetemi tanár, László Dezső országgyűlési képviselő, Szabó Lajos író, szovjet tiszt. Felső sor: magyar hadifoglyok. Forrás: Demeter János: Századunk sodrában. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1975.

DEMETER TOVÁBB TEVÉKENYKEDETT a Magyar Népi Szövetség elnökeként, valamint az Országos Demokratikus Arcvonal (ODA) pénzügyek és megyei nemzetiségi ügyekért felelős ágazataiban, mely szervezetek tagsága növekedésével erősödtek és fontos politikai tényezővé váltak. A város vezetésében a legfontosabb teendők ellátása mellett, mint a Szamos-híd helyreállítása, üzletek újraindítása és a közlekedés ellátása, román–magyar kétnyelvű rendeletek

kifüggesztésével hirdette az *ancien régime* vezetőinek a nevét viselő utcanevék azonnali megváltoztatását. A színházépületekre vonatkozóan azt határozták, hogy ezek használatára a román és a magyar lakosságnak egyenlő joga van.

KIRÁLYI RENDELET ALAPJÁN létrejött a Bolyai Egyetem, melynek megszerzése céljából miniszteri rendelet alapján 1945. június 2-án Demeter Jánost is kinevezték az ún. hármas bizottságba, Csögör Lajos és Jancsó Elemér mellett. Rövidesen kinevezték egyetemi tanárnak, és kezdtek megjelenni kisebbségjogi vonatkozású tanulmányai: 1945-ben jelentette meg *A nemzetiségek kérdése a Duna völgyében és a Szovjetunióban* című, majd 1946-ban *A nemzetiségi nyelv a közigazgatásban* című tanulmányát. Ezek a művek is tanúskodnak a közigazgatási anyanyelvhasználat, illetve a magyar közösség jogainak megőrzése és gyarapítása melletti elköteleződéséről. A fentiek nem csak elméleti kutatások voltak, hanem e témakörökre vonatkozó törvényjavaslatainak előkészítő munkáját képezték.

A MADOSZ-ból megalakult Magyar Népi Szövetség (MNSZ) Végrehajtó Bizottsága nevében 1945 márciusában Groza Péternek átadja a magyar dolgozók még megoldatlan problémáit illető feljegyzéseket, amiben többek között azt kéri, „hogy Erdély területén legyen a magyar is hivatalos nyelv (a vasútnál, postánál és a hadseregnél is); azokban a községekben, városokban, ahol több mint 50% magyar kisebbség él, a közigazgatás élére magyart nevezzenek ki; szabadon használhassák nemzeti színeiket, himnuszukat; a magyarság az elmenekült észak-erdélyi szászok földjeiből számarányának megfelelően részesedhessen, a nincstelen székelyek néprajzi határuk szomszédságában, Nagy- és Kis-Küküllő megyékben kapjanak földet, és állítsanak fel magyar–román vegyes bizottságot a telepítési kérdés rendezésére. A legsürgősebben elrendezendő kérdésnek az internálótáborok felszámolását nevezték meg.” Demeter visszaemlékezéseit azzal zárja, hogy másnap Groza „a kolozsvári sporttelepen tartott népgyűlésen elmondott beszédével rátette a koronát a demokrácia első nagy győzelmére”.

A KORÁBBI ROMÁN NEMZETISÉGŰ hivatalnokok visszatérésével a nyelvhasználat kérdése újra égető problémává vált a vegyes vidékeken, mint Kolozsvár és Kolozs megye, Szilágy, Szatmár és Bihar megyék. Az ODA berkeiben kidolgozásra került egy nyelvtörvény, amit a megyei Hivatalos Közlönyben román és magyar nyelven is közzétettek Pogăceanu Vasile prefektus aláírásával. Ugyanekkor került közlésre az 1945. évi, a kisebbségi nemzetiségek státútumára vonatkozó 86. számú törvényrendelet is. A magyar politikai képviselő kisebbségjogi munkálataihoz való hozzájárulásaként a Magyar Népi Szövetség II. Kongresszusán 1946 júniusában Demeter egy átfogó nemzetiségi törvénytervezetet terjesztett a küldöttek elé, amelyet meg is szavaztak.

*Demeter János
portréja*

A BOLYAI EGYETEM Jogi Karán alkotmányjogot, alkotmánytant és közigazgatási jogot is tanított, valamint aktívan részt vett a tudományos élet szervezésében: az 1940-es években az ARLUS egyetemi szervezetben belül, illetve a Szovjet–Román Tudományos Társaság jogi altagozatán. Az oktatási reformot követően állam- és jogelméletet, valamint diplomáciatörténetet tanított, illetve tanszékvezetőként működött. Az egyetemen bekövetkezett személyi állomány 1948 körül sorra kerülő kicserélését még túlélte, és azon kevesek között volt, akik a címzetes tanári állásukat megtarthatták, valószínűleg kommunista, munkásmozgalmi múltjának köszönhetően. Előbb a Bolyai Egyetem Jogi Karán volt dékán, később a román nyelvű Victor Babeş, valamint a magyar nyelvű

Bolyai egyetem jogi karainak egyesítése után tanulmányi igazgatónak nevezték ki, az újonnan megalapított Jogtudományi és Közgazdasági Intézetben. Az 1950–52 közötti két tanévben folytatta az állam- és jogelmélet tárgy tanítását román és magyar tannyelvű vonalon is. Alkotmányjogásként részt vett az 1948. és 1952. évi alkotmány magyar nyelvű kommentárjainak összeállításában, illetve ezek magyar nyelvű és magyarázatokkal ellátott megjelentetésében kollégáival, Kiss Gézával és Kohn Hillelrel, amely *Alkotmányunk hiteles román és magyar nyelvű szövege* címet viselte.

IGAZGATÓI ÉS TANÁRI TEVÉKENYSÉGÉT megszakította az 1952. évi le tartóztatása, amit az 1954-es elítélése követett az akkori román büntető törvénykönyv 184. cikke szerinti hazaárulásért. Tíz év kényszermunkára, teljes vagyonelkobzásra és öt évre szóló jogvesztésre ítélték. Büntetését a bukaresti Uranus börtönben, majd Zsilaván töltötte le, ezekről a börtönben tartott naplójában számolt be. A büntetőeljárások folyamata korábban kezdődött, ugyanis 1951-ben Demeter öccsét, Bélát kiadták a magyar hatóságok a román hatóságoknak, itt pedig koronatanúként akarták felhasználni a Márton Áron püspök és csoportja, illetve a Csögör Lajos és csoportja elleni perekben, amelyekben többek között Demeter Jánost is azzal gyanúsították, hogy adatokat szolgáltatott ki Magyarországnak Erdély elszakítása céljából (illetve Észak-Erdély Magyarország számára való megmentése céljából). Demeter Béla viszont nem engedelmeskedett, ezért megkínózták, megbetegedett, majd 1952 decemberében a vácăreşti-i börtönben (verés következtében) meghalt. Öccse haláláról Demeter Zsilaván értesült.

EKKOR MÉG GROZA VOLT a Nagy Nemzetgyűlés Elnöki Tanácsának elnöki pozíciójában, akihez később jutott el Demeter és a többiek bebörtönzésének híre, pontosabban akkor, amikor a Bolyai Egyetem fennállása 10. évfordulójának megünneplésére készült. Az időszak nehézségeire utal, hogy a tízéves évforduló alkalmából kiadott tanulmánykötetben a Bolyai alapításának körülményei és korábbi vezetősége el vannak hallgatva. 1955 májusában szabadlábra helyezte Demetert egyéni kegyelmi rendelet alapján, rehabilitálták, majd perújítási kérelem alapján a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának felül-

Demeter János az 1970-es évek elején

vizsgálatát követően 1956-ban újratárgyalták ügyét, és felmentették. 1956 júliusában még mindig kérelmezte a jogaiba és lakásába való visszahelyezését. Történészek úgy tartják számon, mint az egyetlen olyan 1968 előtti eset, amelyben koncepciós perben elítélt személyeket hivatalosan rehabilitáltak. Kézirathagyatékában édesanyja által legépelte, a fia felmentését kérelmező levelek maradtak meg. Felmentésekor Groza sietette, hogy Demeter (és társai) elérhessenek Kolozsvárra a Bolyai Egyetem megalapításának tizedik évfordulójára. Ekkor visszaállították tanári pozícióba, majd 1956 novemberében kinevezték a Jogtudományi és Közgazdasági Kar dékánjának, miután párttagsági helyzete is tisztázódott. A diákok visszaemlékezései szerint előadásai szárazak voltak, viszont ez valószínű, hogy meghurcolásának következménye, ugyanis korábban nagy szónokként tartották számon. Prorektori pozícióba léptették előre 1959 júniusában, mely pozíciót az egyetemegyesítés után a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen további 13 évig, nyugdíjazásáig megtartotta. Az egyetemegyesítést támogatta, a jogtudományi karok egyesítésének sikerére hivatkozva.

POLITIKAI TÉREN is rendkívül aktív volt: a Magyar Népi Szövetség Kolozs megyei elnöke volt, országgyűlési képviselő volt Bukarestben és az alkotmányozó bizottság alelnöke. A *Frontul Democrației și Unității Socialiste* (FUS) alelnöke, a Kolozs megyei Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának elnöke volt, a Párt Városi Bizottságának vezetőségi tagja, Kolozsvár Néptanácsában képviselő, és több évig az oktatási miniszter tanácsadója is volt. Egyetemi és szakmai körökben is aktívan részt vett: a Kolozs Megyei Jogászok Egyesületének alelnöke, a *Korunk* szerkesztőbizottságának tagja, egyetemi tanárként

DEMETER
JÁNOS
SZÁZADUNK
SODRÁBAN

*Demeter János Századunk
sodrában című emlékiratának
borítólapja (1975)*

dolgozott, a Társadalom- és Politikatudományi Akadémia jogi tagozatának elnöke volt. Tudományos tevékenységének köszönhetően, illetve országgyűlési képviselőként több nemzetközi találkozón és konferencián is részt vehetett, illetve többször volt lehetséges külföldre látogatni.

AZ 1960–70-ES ÉVEKBEN többször jelen volt hivatalos tárgyalásokon Bukarestben és Kolozsváron, ahol az anyanyelvhasználat és az anyanyelvű oktatás korlátozása ellen szólt fel. Még 1983-ban is levelet intéz Balogh Edgárral közösen a magyar nyelvű oktatás helyzetének javítása érdekében az akkori oktatásügyi miniszternek, viszont az utóbbi által tett ígérek ellenére a rendszerváltásig a helyzet fokozatosan romlott. Elismert szakértője volt a kisebbségjognak, amit alátámaszt a hét nyelven kiadott könyve a bukaresti Meridiane kiadónál *Sur la question*

nationale en Roumanie (Eisenburger Eduard és Lipatti Valentin közreműködésével 1972-ben). 1973-ban nyugdíjba vonult.

SZÁZADUNK SODRÁBAN című emlékiratában, melyet 1975-ben adott ki, a két világháború közötti periódusban publikált újságcikkeiből újraközölt néhányat, amivel a kor szellemiségét, a nagy gazdasági világválság által okozott nehézségeket részletezi, számszerű adatokat közöl, a falusi és városi emberekre egyaránt kifejtett hatásait ecseteli, illetve a politikai és gazdasági rendszer nyomós kritikáját fogalmazza meg. Akkori publikációi polgártársai iránti mély empátiájáról tanúskodnak, az „egyszerű ember” szempontjából fontosnak vélt adatokat közölt. A gazdasági-szociális tematikájú közleményeiben a politika is fontos helyet foglal el: gyakran és hosszan bírálta a gazdasági szereplők és a kormányzásért felelős politikusok összejárását, ami végső soron az emberek életének megnehezítését eredményezte.

VISSZAEMLÉKEZÉSEIBEN a harmincas évek újságírói életének magasságairól is írt, a kávéházak és kaszinók, az uraságok, politikusok, színészek, művészek és újságírók közös időtöltéséről. A „fehér asztalnál egymás mellett feketézve” együtt időt töltő, a „társadalom és az államrend elismert és befolyásos brancsához” tartozó újságírók politikai nézettől függetlenül találkoztak és beszélgettek egymással, ami Demeter szempontjából pont a baloldali beállítottságú újságírók számára nyújtotta a szükséges fedezéket. Újságírói

tevékenységével ebbe az elit világba igen közeli belelátást nyerhetett, sőt útbaigazítást és jó tanácsokat is kapott, amelyek a tudásának gyarapítását szolgálták.

A KOMMUNISTA RENDSZERBEN számtalan kitüntetésben részesült. Demeter a Groza-korszakot a nemzetiségi viszonylatok jogi és közigazgatási rendezésében rendkívül aktív és termékeny időszaknak tartotta, és kiemelte az „anyagi és erkölcsi” felépülést, valamint a magyar tannyelvű oktatás széles hálózatának kiépítését. Az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején, amikor az oktatásügyi miniszter tanácsosa volt, magas szintű tárgyalások folytak, amelyek eredményeként néhány foglalkozási ágazatban megjelentek az első szakmai tagozatok magyar nyelven is. Oktatásügyi szakértőként viszont belátta, hogy történtek komoly visszalépések is az anyanyelvű tanulási lehetőségek terén, mely válsághoz hozzájárult a magyar szakemberek és tanügyi káderek utánpótlásának problematikus helyzete, valamint a főiskolák végzettjeinek kihelyezésében észlelhető hibák és zavarok. Mai szemmel úgy tűnik, hogy nagyon finoman fogalmaz Demeter a Páll Árpád által készített interjúban, viszont láthatjuk, hogy a kor körülményeihez képest, mondhatni a rendszer belsejéből, ez igenis földhözragadt és kritikus szemléletként tartható számon. Az 1980-as évekre kialakult helyzetet az 1950-es évekhez hasonlítva kijelentette, hogy bár rendkívül hézagosan, de még létezik magyar nyelvű közoktatás, viszont nem intézményi rendszerben. Belátta, hogy a román nép és a magyar nemzetiség közeledésének köntösébe bújtatott tanügyi intézmények összevonása végül is a magyar nyelvű közoktatás fokozatos sorvasztását eredményezte. Sérelem ez, hogy a marxista irodalomban csak helyenként megjelenő homogenizálási követelmény ürügyén vagy annak félremagyarázásával az erőszakolt asszimilációs intézkedésekhez is folyamodott az állam. Részletesen ismerte és mélyen elítélte mindazokat a korlátozó intézkedéseket, amelyek a magyar nyelvű közoktatás leépítését célozták, kezdve a létszámvárásoktól a felvételik körüli tájékoztatás hiányán át a végzősök kihelyezéséig szülőföldjüktől távol eső munkahelyekre.

ÉLETE VÉGÉIG mélyen foglalkozott a kisebbségi kérdésekkel, a többség és a nemzetiségek együttélésének rendezésével. A rendszeren belülről tiltakozott a falurombolás ellen. Nemzetiségi jogtörténeti tanulmányt írt a nemzetiségi jogalkotásról 1918–1986 között. Élete utolsó éveiben a Ceaușescu-rendszert parodizáló színdarabot írt (*Rendhagyó történet, Victorio mennybemenetele*). A nemzetiségek kollektív jogairól írt könyvet 1987-ben, melyben Marx és Lenin tanulmányaira alapozva kifejtette, hogy a román állam viszonyulása a kisebbségekhez nem összeegyeztethető a szocialista elvekkel, azok hiányos ismeretéről tanúskodik. Halála előtt mintegy fél évvel adott egy rendkívül átfogó interjút, amelyben a romániai magyar nyelvű oktatás történetéről és helyzetének romlásáról számolt be rendkívüli precizitással és részletességgel.

Ugyanebben az időszakban párttagként a felső pártszervezet részére megfogalmazott beadványban kifogásolta a közigazgatási-területi elnevezések román nyelven való használatát a nemzetiségek nyelvein megjelenő sajtóban és irodalomban. Budapesten hunyt el 1988. július 6-án, születésnapján, Magyarországra tett látogatása alatt.

„VÉGEREDMÉNYBEN MINDEN NEMZEDÉK egy futam, egy végeszakadatlan történelmi fejlődés, és mindig több játékoson múlik, hogy az átadott értékek mikor és hogyan hasznosulnak a jövőben.” – DJ Korunk – kérdőív – 1973. 06.

TAKÁCS LAJOS

TAKÁCS LAJOS, A BOLYAI UTOLSÓ REKTORA

VERESS EMŐD

Vízaknán született 1908-ban, Nagyszeben mellett, ahol a középkor óta sót bányásztak, és még a Monarchia idején kiépült fürdővárosnak. 1849 februárjában itt került sor a vízaknai ütközetre, Bem apó egyik legvéresebb csatavesztésére. Több száz halott honvédet az egyik bányaaknába temettek, mert a fagyott földben lehetetlen volt sírgödröket ásni. 1890-ben országos szenzációt keltett, amikor egy nagy esőzés után hét holttest – a sós folyadéktól tartósítva – csaknem teljesen épen bukkant fel az egyik tó felszínén. Őket eltemették, emlékkeresztjük azonban az impériumváltás után eltűnt.

TAKÁCS LAJOS SZÜLETÉSÉNEK időpontjában a településen román többség élt (2649 fő), de a magyarság részaránya is még jelentősnek volt mondható (1232 fő), többségük református vallású. (Ma körülbelül 400 fős magyarság élhet még itt, a román lakosság pedig 4000 főt számlál.) Nagypja az 1848-as szabadságharcban nemzetőr, majd református lelkész, iskolaigazgató volt. Édesapjára pedig Takács Lajos így emlékezett: „Apám hatodik gyermek volt a tizenkettő között. Kereskedelmi alkalmazottként több erdélyi városban inaskodott, majd rövid és csóddal végződő önállósodás után, üzletvezetői minőségben átvette a helyi Hangya szövetkezet üzletét.”

TAKÁCS LAJOS KÖZÉPISKOLÁIT a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban végezte, majd a kolozsvári román, I. Ferdinánd királyról elnevezett egyetemen volt joghallgató. Nem lakott állandó jelleggel Kolozsváron, sokszor csak vizsgázni jelent meg. Viszont úgy a középiskolában, mint az egyetemen kifejezetten jó képességű diáknak számított. Pályaválasztásáról így nyilatkozott: „Számot vettem a helyzetemmel. Apám szűk anyagi lehetőségei sem engedték volna meg, hogy olyan pályák felé tájékozódjam, amelyek állandó főiskolai jelenlétet követeltek meg, mint az orvosi vagy a mérnöki. De hamarosan kialakult bennem a személyes vonzalom is a jogi pálya iránt. Apám szegényes könyvtárában volt egy vaskos kötet, *A magyar család aranykönyve*, amely a pályaválasztásról szóló fejezetében a jogi pályát úgy mutatta be, mint amelyen az ember az igazság megtestesítőjévé válik. Igaz, ez a könyv ezt a megállapítását a bírói

Vízakna a XX. század elején

tevékenységre értette, a bírói pálya pedig – abban az időben – magyar kisebbségi számára megközelíthetetlen volt.”

1930-BAN FEJEZTE BE az egyetemet. 1930–1932 között ügyvédjelölt volt szülővárosában. 1932–33-ban letöltötte katonai szolgálatát, hadnagyként szerelt le. Folytatta Vízaknán az ügyvédi tevékenységét, egészen 1938-ig, amikor Temesvárra költözött, ahol a nagyváros a szakmai karrierben nagyobb lehetőségeket kínált. A helyi magyar közösség életében mindkét helyszínen részt vett, Temesváron református presbiternek is megválasztották.

A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉS 1940 szeptemberétől Észak-Erdélyt visszajuttatta Magyarországnak. Takács azonban Temesváron, Romániában maradt, ahol ügyvédi munkája mellett a Romániai Magyar Népközösségben is tevékenykedett, a bánsági tagozat főtítkáráként. A „bánsági községekben sorra kobozták el a magyar gazdák házáat, állatállományát, gazdasági felszereléseit, minden jogi alap nélkül. A vonatkozó törvény ugyanis csak az elhagyott javak elkobzásáról intézkedett, márpedig ha a családfő el is távozott, megszökött a katonászkodás, főként a munkaszolgálat elől, a családtagok tovább művelték a földet. Több száz keresetet adtam be a Táblához, annak két tanácsa azonban – teljesen alaptalanul – gyakran elutasította őket. A bánsági Magyar Népközösség elsősorban a munkaszolgálaton nyomorúságos körülmények között dolgozók családjait igyekezett segíteni, védelmezni. Jellemző az akkori viszonyokra, hogy míg a román munkaszolgálatosok – ha egyáltalán behívták őket – csupán két

hónapot dolgoztak és aztán mindenképp leszerelték őket, a magyarokat eleve bizonytalan időre hívták be. A családtagok segélyezése mellett a táborokban sínylődőknek ruhát, élelmet juttattunk. Ezekben az akciókban ragyogóan megmutatkozott a magyarság felelősségérzete, öntudata. Nagy összeget sikerült *télisegély-akciónk* keretében összegyűjteni és a rászorultaknak eljuttatni. Ezekben az akciókban részt vettek a magyar egyházak is. Márton Áron püspök például többször is személyesen látogatta meg a munkatáborokat, ahol ruhát és élelmet osztott szét... Minden eszközzel igyekeztünk szolgálni a dél-erdélyi magyar tömegek életmentő összefogását...”

1941-BEN A KIRÁLYI TITKOSRENDŐRSÉG, a Sziguránca hadbíróóság elé küldte a harminchárom esztendős Takács Lajost. Az eljárást az válthatta ki, hogy ügyvédként olyan helyi vállalkozókat szólított fel a helyzet orvoslására, akik jogtalanul, minden valószínűség szerint a rendőri szervek utasítására bocsátottak el magyar munkavállalókat. A büntetőeljárást izgatásért indították. A perben végül nem született ítélet, és azt a háború után lezárták. A királyi titkosszolgálat azonban megfigyelhette, mert rögzítették róla, hogy kapcsolatot tartott fenn az aradi magyar konzulátussal. Takács az aradi konzulátust valóban rendszeresen tájékoztatta a dél-erdélyi magyarság helyzetéről. Ezt a tényt, a kémkedés vádját, később minden bizonnyal számtalan alkalommal felhasználták vele szemben, hogy tetteit a román politikai vezetés által elvárt irányba tereljék. A román kiugrás (1944. augusztus 23.) után Takácsot letartóztatták, és lágerbe akarták internálni, de Bányai László kommunista politikus, történész közbeavatkozására szabadon engedték. 1945-től részt vett a Magyar Népi Szövetség irányításában, és belépett a Román Munkáspártba. Politikai pályája Bukarestbe szólította.

BEKE GYÖRGY értékelése szerint Takács Lajos „egy új, ismeretlen politikai pályán indult el. Nyilván ő is, mint annyi más jó szándékú erdélyi magyar értelmiségi, meg volt győződve arról, hogy ezen a pályán addigi szolgálatát folytathatja. Csakhogy szélesebb körben, és nem kirekesztett kisebbségiként, hanem a hatalom birtokában, eseményeinek kiteljesítése jegyében. Ez a nemzedék, a sorsvállaló népi irodalom hívei, polgári demokraták, keresztények és szabadelvűek úgy váltak *útítársakból* a moszkvai fogantatású hatalom foglyává, hogy kiszolgáltattott helyzetüket valójában csak akkor észlelték, amikor már nem volt szabadulás sehová, sehogy. A példátlan pontossággal és kíméletlenséggel megszerveződött hatalom szorításából legfeljebb a halálba lehetett menekülni.”

A SZOVJET TÍPUSÚ DIKTATÚRA idején fontos állami tisztségeket is betöltött: 1947–1952 között kisebbségi alminiszter (Luka László pénzügyminiszterrel együtt Románia első magyar nemzetiségű miniszterei voltak), 1961–1975 között az Államtanács tagja, a Román Kommunista Párt központi bizottságának

póttagja (1965–1977), 1968-tól a Központi Választási Bizottság tagja volt. Képviselő (1946–1947) majd a Nagy Nemzetgyűlés tagja (1948–1952, 1957–1961, 1965–1969, 1969, 1975–1980).

A PÁRIZSI BÉKESZERZŐDÉS ratifikálásakor furcsa módon üdvözölte, hogy a trianoni békeszerződést kísérő kisebbségi jogi (amúgy tényleg alacsony hatásfokú, szinte nem létező) előírásokat nem erősítették meg. „A második kérdés, amelyet szükségesnek tartok itt leszögezni, nem más, mint a békeszerződés bármilyen kisebbségvédelmi záradékának kihagyása. Huszonöt esztendőn át tapasztalhattuk a hasonló jellegű záradékokat. Eredményeit ismerjük. Az úgynevezett *kisebbségi egyezmény* hozta el számunkra a bezárt iskolákat, a nyelvhasználat eltiltását, a munkásoknak munkahelyükről való eltávolítását és a munkásrétegek elszegényedését. Meg voltunk győződve és meggyőződésünk azóta számtalanszor felerősödött, hogy a román munkás karja, a román földműves kérges keze és a haladó szellemű román értelmiségi szava sokkal nagyobb és hathatósabb védelmet nyújt nekünk, mint bármilyen záradék” (*Népi Egység*, 1947. augusztus 27.). Nyilatkozta ezt egy nemzetközi közjogász, hamarosan e tárgyának a professzora? Beke György szerint Takács dr. álláspontja annyira groteszk, hogy csak mosolyt kelthetnének, ha nem egy újabb kisebbségi sors kezdetét jelezte volna. Ezek a mondatok a magyar kiszolgáltatottság magyar dicséretének érvei. Kevésbé ismert elem, hogy Magyarország kidolgozott egy „kisebbségi kódexet”, javasolva, hogy a békeszerződésben jelenjenek meg a nemzeti kisebbségek védelmét szolgáló rendelkezések, vagy az ENSZ Biztonsági Tanács állandó tagjai kössenek külön egyezményeket az érintett államokkal a kisebbségek védelmére vonatkozóan. Takács az erdélyi magyarság nevében ezt a rendezési kísérletet ellenezte.

A MAGYAR NÉPI SZÖVETSÉG III. kongresszusán, 1947 novemberében Petru Groza jelentette ki, hogy Takács Lajost nemzetiségügyi alminiszterré nevezi ki. E minőségében a titkosszolgálatok megfigyelték, és tevékenységét utólag nem megfelelőnek minősítették: fékezte a megfelelő munkát, nem foglalkozott a magyar nemzetiség gondjaival, hogy ne kelljen állást foglalnia a nacionalista elemek ellen és a kulákokkal szemben, éveken át gyanús és ellenséges személyeket alkalmazott, többek között Szentmiklósi Ferencet, Márton Áron püspök bizalmi emberét, akit kémkedésért tartóztattak le stb. Kinevezése politikailag megtervezett cselekmény lehetett: e kongresszuson buktatták meg Kurkó Gyárfást, az MNSZ korábbi, túl önálló vezetőjét. Takács alminiszteri kinevezése gesztus volt a magyarság irányába, hogy Kurkó félreállításáról elterelje a figyelmet, és azt elfogadhatóvá tegye.

1949-BEN LETT a Bolyai Egyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karának az oktatója. Hetente ingázott Bukarestből Kolozsvárra. Tevékenységét 1952-ig fejthette ki, ugyanis ekkor eltávolították az egyetemről. Állami tisztségei

vonatkozásában is látszik az 1952-es törésvonal, funkcióit elvesztette, a Román Munkáspártból is kizárták. A vád: 1944 előtt Magyarország javára kémkedett. Enyedi Sándor megfontolandó véleménye szerint „az MNSZ vezetőségének börtönlistája egy kicsit értékrend is”. Kurkó Gyárfás, Demeter János, Csögör Lajos, Jordáky Lajos, Méliusz József, Balogh Edgár börtönbe kerültek. Jogászprofesszor kollégájától, Demeter Jánostól eltérően Takács viszont a börtönt megszuza. Azt is megengedték neki, hogy újra taníthasson.

Takács Lajos,
a Bolyai rektora

AZ 1956 DECEMBERÉBEN róla készült jelentés alapján a magyar forradalom idején „jó magatartást tanúsított”. Egy bolyais joghallgatójának visszaemlékezése szerint „nagyon zavarba hoztuk szegényt, amikor nemzetközi jog órán, 56-ban feltettük neki

a kérdést, hogy is van a szovjet beavatkozással. Ő sokkal bölcsebb ember volt és többet tudott erről a rendszerről, mint mi. Mondta: fiúk, jobb, ha erről nem beszélünk, ne hozzatok engem is kellemetlen helyzetbe.”

BOLYAIS TANÁRI KORSZAKÁHOZ köthető kis könyve: *Tudnivalók a nemzetközi jogról* (Bukarest, 1957). Egy évvel az 1956-os magyarországi orosz katonai beavatkozás után a következőket publikálta: „A Szovjetunió a maga gyakorlatában nemcsak hitelt szerzett az állami szuverenitás, a kis és nagy nemzetek közötti jogegyenlőség, a belügyekbe való be nem avatkozás elveinek, nemcsak híven betartotta a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeit, hanem elősegítette új jogintézmények meghonosítását a nemzetközi jogban.”

1957-BEN TAKÁCSOT kinevezték a Bolyai rektorának. A Bolyai Egyetem utolsó rektora volt. 1959-ig töltötte be ezt a tisztséget, ugyanis 1959-ben a két kolozsvári tudományegyetemet pártutasításra egyesítették. Takácsnak az Egyetemiek Házában Kolozsváron asszisztálnia kellett és asszisztált is az egyetemegyesítési nagygyűléseken: a pulpituson ülve vett részt e jól megrendezett, előre meghozott döntéseket igazoló színjátékban.

AZ 1955-BEN KISZABADULT Demeter János szólalt fel a magyar jogászok nevében, támogatva az egyetemek egyesítését: „Nekünk, magyar tanároknak és diákoknak az a kötelességünk, hogy erőteljesen harcot folytassunk mindennek előtt az ellen a nacionalizmus ellen, amelyet egyes korrup, ellenséges elemek

igyekeznek terjeszteni a magyar tanügyi káderek és diákok között.” Takács maga pedig a következő kérdést tette fel: „Vajon megtettünk-e mindent annak érdekében, hogy közelebb hozzuk egymáshoz a különböző nemzetiségű diákokat? Megelégedhetünk-e azzal, hogy a Babeş és Bolyai egyetemek ifjai csupán néha találkozzanak a munkatelepeken, vagy elvtársi összejöveteleken? Azt hiszem, hogy ez nem elegendő. A Babeş és Bolyai egyetemet testvéregyetemnek nevezzük. Mint tudjuk, a testvérek ugyanabban a házban élnek.”

TAKÁCS ASSZISZTÁLÁSÁT az egyetemegyesítéshez nehéz értékelni. Uta-síthatták és zsarolhatták, illetve biztosíthatták, hogy minden rendben lesz. Áltathatták, hogy az egységes egyetemen belül elkülönült román és magyar tagozatok fognak működni, és a magyar oktatás nincs veszélyeztetve (nem így lett). Az önálló Bolyai felszámolását, majd a beolvasztott magyar oktatási intézmény egyrészt (például a magyar jogászképzés esetében) azonnali, másrészt több évtizedes fokozatos lépülését minden bizonnyal Takács ellenszegülése sem akadályozhatta volna meg. Ennek ellenére szolgálai magatartása hozzájárult az egyetemegyesítéshez. Az egyetem kettős elnevezése szolgált, Demeter János visszaemlékezése szerint, „éppen annak a látszatnak az elkerülésére, hogy a Bolyait felszámolták, kitartottak amellett, hogy az egyesülésből létrejött egyetem tartsa meg mindkét nevét: a Babeş-t és a Bolyait is. Így, ilyen meggon-dolásból, mintegy szimbólumként lett Babeş–Bolyai.”

TAKÁCS LAJOS PÁLYÁJA azonban nem tört meg, és nem a kolozsvári román jogi karra helyezték át, mint néhány kollégáját, hanem újra Bukarestbe került. Az Oktatás- és Művelődésügyi Minisztérium tanácsosa lett, és a Bukaresti Egyetem jogi karán tanított. 1963-ban, 65. születésnapja tiszteletére megkapta az Augusztus 23-a rend I. osztályú kitüntetését.

1968-BAN, egy évtizeddel az egyetemegyesítés és három évvel Ceauşescu hatalomátvétele után Takács még a rendszer feltétlen híveként nyilatkozott. Kijelentette, hogy „a nemzetiségi kérdést megoldottnak” tekinti, és hogy „a legnagyobb baj az, hogy a magyarok még mindig nem tudnak elég jól románul”, ezért a román nyelv tanítását meg kell erősíteni. Ugyanebben az évben Takács és Demeter János kidolgoztak egy új nemzetiségi statútumot (kisebbségi törvényt), azonban erről a kérdésről már tárgyalásokat sem lehetett kezdeni. Pontosan erről az időszakról jegyezték fel a következőket: „Egy alkalommal a Brassói Lapok főszerkesztője lelke mélyéig felháborodva mesélte Takács brassói szereplését. Albert Sándor egyben a magyar dolgozók megyei tanácsának elnöke volt, és meghívta Takács Lajos elvtársat a tanács ülésére, amelyen a magyar oktatás helyzetét vitatták meg.

– Nézd, talán meg tudom érteni viselkedését a Bolyai Egyetemet felszámoló gyűléseken. Halálos nyomás nehezedett rá. Mindenki nem áldozhatta fel magát, mint Szabédi. De ki követeli meg tőle, hogy a brassói magyarokat

kioktassa, amiért magyar nyelvű szakiskolát kérnek, követelnek? Végig azt fejtette, hogy a magyar fiatalok érvényesülése kívánja meg román nyelvű oktatásukat. Mert ha magyarul ismerik a szakkifejezéseket, akkor miként állhatnak helyt mondjuk Galacon vagy Brăilán? A magyar nyelv gettó lenne számukra.

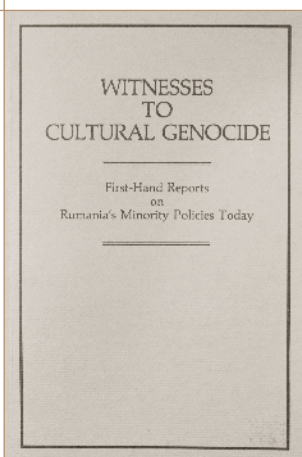
– Ezt az érvelést ismerem, Sándor. Csak azt nem tudom, hogy egy székely munkásnak miért kell okvetlenül Galacon helytállnia? Ceaușescu-gondolkodás ez.

– Pontosan! Takács pedig Ceaușescu-fióka!”

VALAMI MEGSZAKADHATOTT ebben az emberben. Meggyötört lelkiismerete győzhetett. Az 1970-es évek elejétől Takács egyre erőteljesebben kiállt a kisebbségi jogok védelméért. 1972. március 31-én, annak kapcsán, hogy a magyar anyanyelvű diákok több mint fele a VIII. osztály után már nem anyanyelvén tanulhat tovább, Takács tiltakozott. Király Károly visszaemlékezése szerint számára „az utolsó cseppet a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa 1972. március 31-i ülése jelentette, ahol Takács Lajos kemény hangon kritizálta a pártvezetés jogfosztó nemzetiségellenes politikáját. A Bolyai Egyetem utolsó rektora önkritikát is gyakorolt: szégyelli, hogy hagyta magát félrevezetni a Bolyai és a Babeș Egyetem egyesítésének ügyében, ami a Bolyai felszámolásához vezetett.” Király Károly részben e Takács-felszólalás hatására vált „ellenzékivé”.

UGYANEbben az ÉVBEN, júniusban Takács levelet intézett Ceaușescuhoz a kisebbségi oktatás rohamos beszűkülése kapcsán. Levele válasz nélkül maradt. A következő időszakban ez a viszony tovább romlott. Ceaușescu kijelentette, hogy „a román nyelv nem idegen nyelv egyetlen fiatal számára sem, aki Romániában él! Szocialista társadalmunk nyelve ez, és meg kell tanulnia az összes román állampolgárnak.” 1974 áprilisában Takács a magyar nemzetiségi dolgozók országos plénumán szólalt fel, és a pártvezetésnek is ismertette a kisebbségi sérelmeket az oktatás területén, és azt is szóvá tette, hogy az ügyészségeken, bíróságokon, rendőrségen a magyar kisebbséghez tartozók aránya szinte elenyésző. Ceaușescu válasza szerint mindenkinek egy nyelvet, a szocializmus nyelvét kell beszélni, ezért az államnyelv elsajátítására kell a hangsúlyt helyezni. Az együtt élő nemzetiségekkel hosszabb szünet után tartott párbeszéd teljes kudarccal végződött. Rögtön utána a plenáris vezetőjét, a magyarul is beszélő Miron Constantinescut a párt központi bizottsága felmentette a nemzetiségi tanácsok felügyeletére kapott megbízatása alól. Ez szankció volt: Constantinescu túl liberálisan vezette az ülést.

„KOLOZSVÁROTT SZÁMONTARTJÁK, hogy mikor a volt piarista gimnáziumot, a 11-es számú magyar líceumot át akarták *alakítani* – az egyetlen tiszta magyar középiskola maradt a városban –, akkor Balogh Edgár, Kacsó Sándor és Takács Lajos közös táviratban tiltakozott Ceaușescu elnöknél, és a tervbe vett *egyesítés*, vagyis a magyar iskola felszámolása a helyi tanfelügyelőség

A Takács Lajos-féle memorandumot is közzétevő, az Amerikai Egyesült Államokban megjelent kiadvány

meghökkenésére elmaradt. Mikor 1977-ben államvédelmis verőbrigád érkezett Bukarestből Brassóba és Háromszékre, hogy a kiszemelt magyar tanárokat testi és lelki kínzásokkal beismerése kényszerítse: igenis *nacionalista szellemben* tanítják a magyar diákokat, és mikor a kovásznai Zsuffa [Zoltán] tanár úr – a brassói Szikszay Jenő öngyilkossága után – éjnek éjjelén megszökött hazulról és meg sem állt Takács Lajos kolozsvári otthonáig, az egykori alminiszter töprengés nélkül egyenesen az államelnökhöz fordult, hogy állítsa le a végzetes hajszát.”

1978-BAN BESÚGÓJA a következő jelentést írta a Szekuritáténak: „...néhány napja találkoztam Takács Lajossal az utcán, aki a sétatér irányából jött hazafele egy kis séta után... Gratuláltam neki az Akadémiai díjért, amit egy kollégájával közösen összeállított tankönyvéért kapott, az volt a benyomásom, hogy ennek a díjnak az elnyerése örömet okoz számára.” A román nyelvű kötetet, *Drept internațional public* (Nemzetközi közjog) címmel Marțian I. Niciuval írták, és 1976-ban jelent meg Bukarestben. 1978-ban, az állami képmutatás mester húzásával, a Tudományos Érdemrend első fokozatát is megkapta. Ekkor már 70 éves volt.

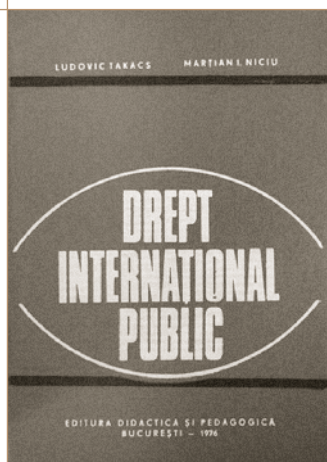
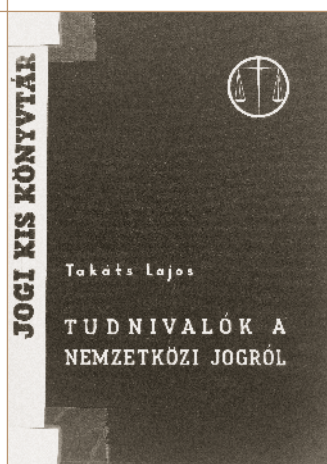
UGYANEKKOR VÁLT véglegesen disszidensé, ellenzékivé. A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának alelnökeként beadványt terjesztett elő a magyar nyelvű oktatás elsorvasztásáról, a kisebbségi jogok leépítéséről, és tizennyolc pontos javaslatcsomagot is megfogalmazott. A memorandum Nyugatra is eljuttott, ismertette a nyugati sajtó, és Romániából kicsempészett szövege a rákövetkező évben megjelent angol nyelven is (a *Witnesses to Cultural Genocide. First Hand Reports on Rumania's Minority Policies Today, New York, 1979*, Schöpflin György által szerkesztett kötetben). A memorandum pontosan, adatokban gazdagon feltárta a romániai magyarság egyre fokozódó nemzetiségi elnyomását, a jogsértéseket, és széles körben ismertté vált.

1980 MÁRCIUSÁBAN egy róla készült újabb titkosszolgálati jelentés rögzítette, hogyan kifogásolta az előbbi jelentést is megíró, fizetett besúgó, egyetemi oktató ismerősének Hajdu Győző jelölését a Nagy Nemzetgyűlésbe képviselőnek, mert az úgy viselkedett a XII. kongresszuson, mint egy pojáca, aki talpnyalásban még Păunescun is túltett (Adrian Păunescu udvari költő volt), magyar

Păunescunak gúnyolták. Takács mérges volt, hogy ilyen emberek képviselik a magyarságot, s a valódi, alkalmas embereket mellőzik. Olyan mérges, hogy nem újította meg az előfizetését az *Előrére*. Sőt, az egész magyarságnak bojkottálnia kellene az *Előrére*-t, a főszerkesztő Hajdu Győző ellen tiltakozva. A besúgóí jelentés végére a szekuritátés odaírta: az informátort tájékoztattuk mérséklési és befolyásolási kötelezettségeiről.

EGY, KOLOZSVÁRI MAGYAR értelmiségiek által írt memorandum (*Malomkövek között*) a következőket írta Păunescuról: „Miért uszít ellenünk a kormányzat exponense, a legnacionalistább, sőt nyugodtan mondhatjuk, fasiszta ideológiát hirdető prominens személyisége, Adrian Păunescu? Hiszen a román értelmiség java része is elítéli féktelen uszításait, a román ifjúság nacionalista fanatizálását, magyarelleses lázításait. Kérdezzük: miért tüzelhet egyre vadabban ellenünk?! A választ tudjuk: csak azért, mert kifejezi a kormányzat szándékát, elképzeléseit, csak azért, mert a kormányzat elhatározta: nekünk, romániai magyaroknak, el kell tűnnünk a történelem süllyesztőjében, hogy létrejöhesse egy nacionalista lázálom, az *egységes szocialista román nemzet*. Az emberiség szégyene, hogy egyáltalán meghirdethető egy olyan távlati program, amely arra hivatott, hogy egy ország nemzetiségeit erőszakkal megszüntesse (...) Olyan mindez, mint egy lidérces álom. Szívszorító, ha végiggondoljuk, hogy nem akadt ember az országban, aki nyilvánosan elvetette volna ezt az ördögi tervet, hogy 2000-re létre kell jönnie a *homogén szocialista román nemzetnek*, az egynyelvű országnak. A faji mítosz megszállottjai türelmetlenek, a határidőt túl rövidre szabták.” A kor valóságát és hangulatát jól jelzi ez a szövegrész.

KACSÓ SÁNDOR ÍRÓ, politikus a naplójában a következőket rögzítette: „1980. október 4. Ma nyolc után elindultunk Lajos autóján, Lajos és én, Gyulafehérvárra, a Márton Áron temetésére. Lajos állapota aggasztott, sírórohamok kínozták, s ez rám is igen hatott, ugyanezt eredményezve. Feri fiam vezette az

Az idős Takács Lajos

autót, s fél szeme állandóan rajtunk volt. Ott aztán, a katedrálisban, a nagy tömegben, valamennyire lecsillapodtunk.” Takács sírása nem csak Márton Áron halálának szólt, hanem saját tragédiáját is siratta. Az élete utolsó éveiben már súlyos beteg Takács Lajos 1982-ben elhunyt, a reménytelenség és kiúttalanság hálójában vergődve. Az Egyetemi Házában ravatalozták fel Kolozsváron, majd szülei mellé, Vízaknán temették el.

ÉLETE UTOLSÓ ÉVTIZEDÉBEN Takács ellenzékinek számított, de, Kántor Lajos visszaemlékezése szerint, az Egyetemi Házának előcsarnoka, ahol a ravatal állt, kongott az ürességtől. „Tömegtiltakozás is lehetett volna a diktatúra, a nemzetiségi elnyomás ellen a búcsúztatáson való részvétel — ehelyett a díszes temetéseken szokatlan, hűvös tartózkodás töltötte ki a hatalmas

teret (...) Takács Lajosnak, a kolozsvári román és magyar egyetem egyesítésében neki kiosztott száználmas szerepet nyilvános tiltakozás nélkül végigjátszó rektorak nem tudták megbocsátani 1959-es magatartását.”

B I R Ó L A J O S

BIRÓ LAJOS, AZ „ALLROUND SZÉKELY TEHETSÉG”

KOKOLY ZSOLT

AZ *Erdélyi Szemle* című folyóirat 1933-ban illusztrált portrécikket szentelt a mindössze 25 éves fiatal ügyvédnek, Biró Lajosnak – az írás apropóját az szolgáltatta, hogy nevét már széles körben ismerték mint többszörös román országos bajnokét vagy mint műkedvelő színészt, aki sikeres turné során hódította meg a Székelyföldet, de jogászai pályáján csak ekkor kezdte aratni első tárgyalótermi sikereit.

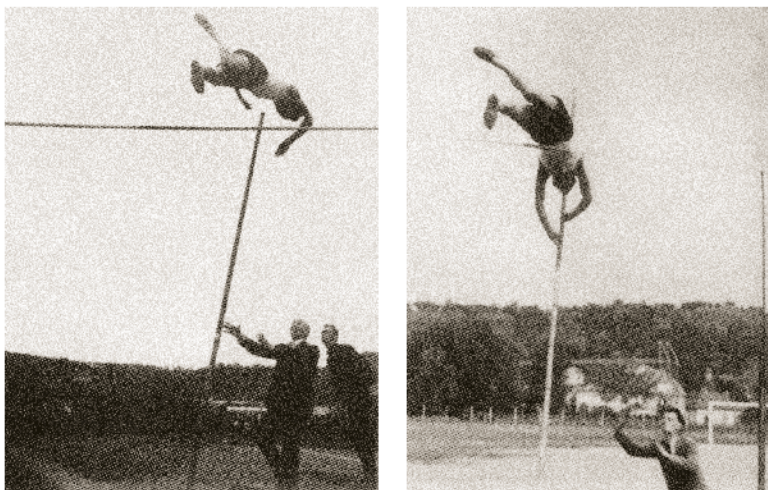
EZT A SZAKMAI-MŰVÉSZETI-SPORTBELI KIVÁLÓSÁGOT a korabeli újságíró „allround székely tehetségnek” nevezte el, és azzal zárta sorait, hogy „ha ilyen szaporán fogja a tárgyalóteremben is aratni sikereit a fiatal ügyvéd, rövidesen knockautolni fogja Erdély összes öreg ügyvédeit”.

A REMÉNYTELJES FIATAL tehetség sorsa azonban másképpen alakult: a jogtudomány iránti elkötelezettség megmaradt, azonban pályája nem ügyvédként, hanem – több kitérő után – a büntetőjog professzoraként teljesedett ki Kolozsváron. Az ismert atléta, amatőr színművész helyét is átvette a visszavonult, csak családjának élő professzor, ez a zárkózottság pedig megnehezíti a későbbi krónikás dolgát.

AZ ÉLETRAJZI ADATOK rekonstruálása elsősorban levéltári források alapján (a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Irattárában őrzött személyi dossziéja és a hozzá csatolt karakterreferenciák), illetve a korabeli sajtó tudósításai és más másodlagos források révén történt.

Biró Lajos Róbert* 1908. szeptember 2-án született Kézdivásárhelyen, ahol édesapja, Biró Lajos iskolaigazgatóként dolgozott. Apai részről a család Zetelakáról, édesanyja, Demjén Anna részéről Kolozsvárról származott. 1918-ban költöztek Székelyudvarhelyre, ahol az édesapa tevékeny részt vállalt a tanügyi, társadalmi és egyházi életben, és számos hivatalos és társadalmi tisztséget viselt.

* A név több változatban szerepel, ő maga a Biró Lajos formát használta. Román nyelven Ludovic Biró néven ismert.

Biró Lajos, Románia csúcstartó bajnoka rúdugrásban (1926–1935 között)

1926-BAN sikeres érettségít tett, majd ezt követően beiratkozott a Kolozsvári I. Ferdinánd Király Tudományegyetem Jogi Karára, ahol 1930-ban jogtudományi diplomát, 1931-ben pedig jogi doktori címet szerzett (dolgozatában alkotmányjogi problémákat tárgyalt).

KOLOZSVÁRI JOGHALLGATÓ korszakával esik egybe versenysportolói karrierje kezdete is. Edzője az az olimpiai bajnok Somodi István volt, aki ifjú magyar atléták generációit nevelte fel, míg a második világháború után a kommunista vezetés kirekesztette a sportéletből.

BIRÓ LAJOS a Kolozsvári Athletikai Club (KAC) sportolójaként több versenyszámban is sikeres volt, győzelmeit gyakran országos rekordállítás is kísérte: 1926-ban nyerte első bajnoki címét rúdugrásban (a címet 1929-ben, 1931-ben és 1932-ben is megnyerte, 1926–1935 között pedig a csúcst is ő tartotta 372 centiméteres ugrásával), 1929-ben dekatlonban (1931-ben országos csúccsal ismételt), magasugrásban és távolugrásban pedig 1934-ben nyerte országos bajnoki címét. Az 1934-es országos bajnokságot Brassóban rendezték, az egyes versenyszámok győztesének pedig maga II. Károly király adta át az érmeket.

NEMCSAK ORSZÁGOS BAJNOKSÁGOKBAN állt rajthoz, hanem tagja volt a romániai küldöttségeknek is, ilyenképpen nemzetközi versenyeken vett részt, járt például Budapesten és Lembergben is. Sikerrel szerepelt az 1931. évi athéni

és az 1934. évi zágrábi Balkán-Játékokon is (mindkét alkalommal bronzérmes szerzett rúdugrásban).

BIRÓ LAJOS TEVÉKENYSÉGE nemcsak egyéni versenymérlege szempontjából jelentős: az 1920-as évek közepén a kolozsvári sportélet fejlődése megtorpant, ezért kiemelten fontos volt, hogy a távozó sportolók helyébe lépő személyek magas színvonalon teljesíthessenek – ennek is köszönhető, hogy egy nehéz időszak után a harmincas évek közepére a Kolozsvári Athletikai Club ismét lábra állt.

BIRÓ LAJOS AKTÍV VERSENYZŐI KARRIERJE lezárása után sem szakadt el a sport világtól, atlétikai versenybírói képesítést szerzett, és a korabeli sajtó tudósítása szerint 1940-ig rendszeresen vállalt bírói feladatokat. Tevékenyen támogatta klubja tevékenységét, 1939–1940 között az atlétikai kerület elnökének tisztségébe is beválasztották.

A Júlia szép leány balladajáték bemutatója, Bíró Lajos főszereplésével (1933)

1931–1932 KÖZÖTT ELVÉGEZTE egyéves kötelező katonai kiképzését a munténiai Targoviște városában, ahol a harcokosi osztályba volt beosztva.

JOGÁSZI PÁLYÁJÁT Székelyudvarhelyen kezdte meg Wass Lajos ügyvéd irodájában, ahova ügyvédjelöltként került 1930-ban, és 1933-ig működött itt. 1933-ban, még Székelyudvarhelyen került sor amatőr színjátszóként történő fellépésére: Nyirő József *Júlia szép leány* című balladajátékát mutatták be, amelyet Keresztes Károly ügyvéd zenésített meg, és Haáz Rezső rajztanár tervezte a díszleteket. Bíró Lajos a férfi főszerepet, a bujdosó székely legény, Jóska alakját testesítette meg, alakítása a korabeli sajtó tudósítása szerint „szinte ideálisan csinos székely figura”. Más beszámolók az általa alakított figura természetességét emelik ki. A darabot turné keretében nemcsak székelyföldi városokban, hanem Marosvásárhely után Brassóban és Kolozsváron is bemutatták, ahol a zenés székely balladajáték váratlan sikert aratott.

1933-BAN a sikeres végleges ügyvédi vizsgát és a Kolozsvári Ügyvédi Kamarába történő felvételt követően Bartha Ignác ügyvédi irodájában helyezkedett el, aki kiterjedt ügyfélkörrel rendelkezett. Itt dolgozott 1938-ig, azonban, dacára a bevezetőben idézett újságcikkben megelőlegezett bizalmának, fiatal ügyvédként nem volt egyszerű megélnie az ügyvédi munkából a korabeli Kolozsváron: a piac jelentősen telített volt, a román nyelvű sajtó a román nyelvű ügyvédekkel való munkavégzést javasolta olvasói számára.

1937-BEN MEGNŐSÜLT, felesége, Schiessel Irma Mária (1912–1984)* szintén a Kolozsvári I. Ferdinánd Király Tudományegyetem Jogi Karán szerzett doktori oklevelet. Abrudbányán született, később a család Tordára került, ahol édesapja, Schiessel Richárd a Torda-Aranyos vármegyei takarékpénztár részvénytársaság főkönyvelőjeként dolgozott. Schiessel Irma Mária egyetemi évei alatt nemcsak jeles tanulmányi eredményeket tudott felmutatni, hanem kiemelkedő szerepet játszott a diák-önképzőkori tevékenységben is. Még elsőéves joghallgatóként választották be a magyar egyetemi hallgatók felekezeti közti diákszervezetének női tagozatába, az 1931-ben megalakult Székely Társaság Főiskolai Hallgatónő Csoportjába. A tagozat több, a romániai magyar nőkérdésre, főiskolai hallgatói státusra vonatkozó előadást szervezett fennállása alatt. 1937-ben szerezte meg jogi doktori címét, és a kolozsvári Ügyvédi Kamarába is felvételt nyert, azonban hivatását nem gyakorolta, mivel házasságkötésük után megszületett a házaspár első gyermeke. Biró Judit (1938–1998) – férje után Kozán – később a családi hagyományt folytatva szintén jogászai pályára lépett, és bíróként dolgozott Tordán.

AZ 1938-AS ÉV olyan szempontból is jelentős, hogy ebben az évben Biró Lajos önálló ügyvédi gyakorlatba kezdett. Kortársai visszaemlékezései szerint visszahúzódo természetének is köszönhető, hogy nem sikerült kiterjedt ügyfélkört felépítenie, és a család szerény körülmények között élt. Politikai tevékenységet nem folytatott, egyetlen pártba sem volt beiratkozva.

ÖNÁLLÓ ÜGYVÉDI PRAXIST mindössze két évig folytatott, ugyanis a II. bécsi döntés után az Észak-Erdélyben fennálló magyar igazságszolgáltatási rendszerben 1940 őszen a Kolozsvári Ítéltáblához nevezték ki bírósági fogalmazónak, majd 1942-től a Kolozsvári Törvényszék bírója lett. Itt az a helyzet állt elő, hogy egyrészt fiatal kora, másrészt erdélyi születése miatt a javarészt magyarországi bírák között nehezebben sikerült érvényesülnie. Helyzetét az sem könnyítette meg, hogy felesége családja (az édesanya, Lówy Celestine révén) zsidó származású volt.

A KOLOZSVÁRI KIRÁLYI TÖRVÉNYSZÉK és az ítéltábla mellett büntető ügyekben hét tanács és a rögtönítélő bizottság ítélezett. 1944-ben Biró Lajost

* A név a különböző dokumentumokban Schiessel és Schiesser formában is szerepel.

rendes tagként az alábbi tanácsokba osztották be: a törvényszék II. számú tanácsához, mely elsőfokú bűnügyek ítékezésében rendelkezett ügykörrel, a fiatalkorúak törvényszéki tanácsába, az uzorabíróság tanácsába, illetve a közjegyzők elleni fegyelmi bizottságba.

NEVE PÓTTAGKÉNT SZEREPEL a szintén bűnügyek ítékezésére szakosodott öttagú külön tanácsban, amely a vonatkozó korban hatályos jogszabályi háttér – 1938. évi XVI. törvénycikk az állami rend megóvása végett szükséges büntetőjogi rendelkezésekről – alapján az állam elleni bűncselekmények ítékezésében volt hivatott eljárni, és az elsőfokú bíraskodást öttagú külön tanácsokban (ötöstanácsokban) folytatta le.

FONTOS UGYANAKKOR MEGJEGYEZNI, hogy külön ötöstanács foglalkozott a politikai perekkel (mint amilyen például az észak-erdélyi kommunisták pere volt 1943-ban) és külön tanács az olyan bűncselekményekkel, mint a fent idézett normaszöveg hatályköre alá eső felségsértés vagy a tiltott határátlépés. Póttagként Biró Lajos csak abban az esetben vett részt az öttagú külön tanácsban, amennyiben valamelyik rendes tag hiányzott, olyan ügyekben járt el, amelyek a magyar–román határ tiltott átlépésére vonatkoztak. Ezekben az ügyekben a feljegyzések szerint Biró Lajos igyekezett lehetőség szerint a tanácsban minél enyhébb ítélet kimondását elérni és a kiszabott büntetést pénzbírságra vagy nagyon alacsony büntetési tételre korlátozni.

TÖRVÉNYSZÉKI BÍRÓI MUNKÁSSÁGÁRÓL kevés közvetlen forrással rendelkezünk, és az utólagos visszaemlékezéseket nemcsak az emlékezet szubjektivitására vonatkozó fenntartással kell kezelnünk, hanem az illető kor (a későbbi totalitárius kommunizmus) esetleges torzító filterének felismerésével is. Egy 1969-es írásában Dáné Tibor kolozsvári író, rövid ideig Biró Lajos egyetemi kollégája, arra tesz utalást, hogy a törvényszék alkalmazásában részt vett volna a kolozsvári zsidóság mentésében: „De talán dr. Biró Lajos egyetemi tanár és még mások is el tudnák mondani, hogy a kolozsvári ügyészség (talán máshol is) miként indított inszinuált büntető eljárást és tartóztatott le jó néhány kolozsvári zsidó polgárt, hogy megmentse őket a gettózástól, mert a börtönökből és más előzetes letartóztatási helyekről, sőt még a gyűjtőfogházakból sem szállították el a foglyokat, vagy az őrizetbe vettek.”

EZT A KÖZLÉST források alapján nem tudjuk leellenőrizni, ugyanakkor korroborálható azzal a ténnyel, hogy több törvényszéki kollégája (Traian Stan, Matei Nicolae) is írásban tanúsította az 1950-es években, miszerint a háború alatt a magyar–román határon átszökő román és zsidó származású vádlottakra Biró Lajos a legenyhébb büntetést szabta ki.

AZ 1944-ES ÉV Biró Lajos szempontjából sorsterhes eseményeinek pontos rekonstrukcióját a források hiányos vagy ellentmondó volta miatt csak részben tudjuk elvégezni. 1944. július 26-tól, pihenőszabadságának letöltése után a törvényszék szüneti tanácsába osztották be, illetve korábbi feladatai mellett felhatalmazást kapott arra, hogy az előállítási üzsora ügyekben mint üzsora egyesbíró ítélkezzen. Az 1944. augusztus 23-i fordulat (Romániának a szövetséges hatalmak oldalára való átállása) új helyzetet teremtett: a törvényszék és az ítélőtábla legtöbb bírása szeptemberben elmenekült, amikor Kolozsvár váratlanul egy ellenséges ország közvetlen szomszédságába kerülő határvárossá vált.

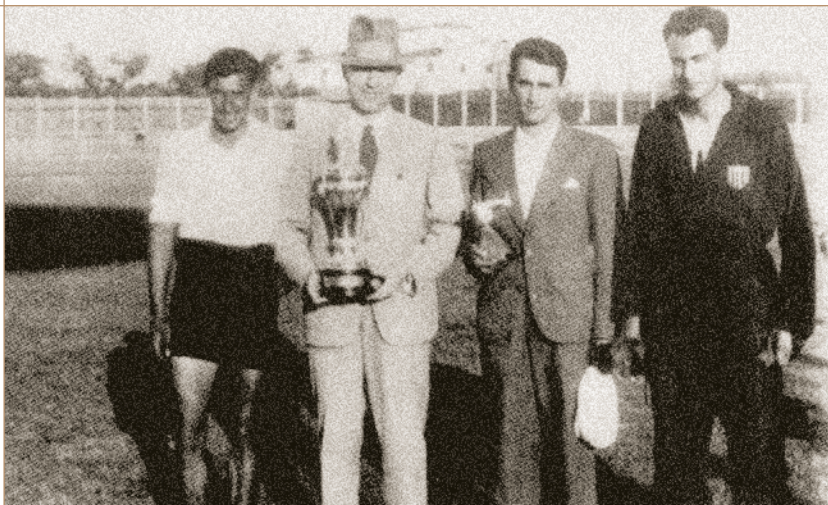
A KÖZELEDŐ SZOVJET FRONTÁTVONULÁS előtti utolsó hetekben a kiürítési kormánybiztos kiadta a város elnéptelenítési és kiürítési rendeletét, a rendelkezés értelmében, a város vezetősége mellett, Kolozsvár teljes magyar lakosságának is el kellett volna hagynia a várost. A menekülési lázat gróf Bethlen Béla, Észak-Erdély kormánybiztosa az elnéptelenítési rendelet sürgős hatályon kívül helyezésével is csak részben tudta visszafogni.

BIRÓ LAJOS ESETÉBEN minden bizonnyal személyes okok is közrejátszottak abban, hogy a maradást választotta: ekkor született második gyermeke, Ágnes, és az újszülött gyermekkel, idős családtagokkal a család lehetőségei rendkívül behatároltak voltak.

A MAGYAR KÖZIGAZGATÁSBAN és igazságszolgáltatásban dolgozók nagy részének Kolozsvárról való elmenekülése után Biró Lajos hivatalban maradt, erre Bethlen Béla kormánybiztos szeptember 29-i rendelete teremtette meg a normatív hátteret, amikor feloldotta a közigazgatásban dolgozókat a magyar államra tett esküjük alól, ezzel lehetővé téve, hogy tovább szolgáljanak a román közigazgatás visszatérte után is. Egyes későbbi feljegyzések szerint ekkor Biró Lajos más, szintén helyben maradt bírákkal együtt részt vett a bebörtönzött kommunisták szabadon bocsátásában.

A TORDAI VÉDŐÁLLÁSOKAT majdnem egyhónapos harc után feladó 2. magyar hadsereg 1944. október 8-án megkezdte az általános visszavonulást, másnap, október 11-én hajnalban bevonultak Kolozsvárra a 2. Ukrán Fronthoz tartozó 27. szovjet hadsereg és 18. lövészhadosztály egységei. Ezután a kolozsvári lakosság számára váratlan és teljességgel érthetetlen akcióorozat kezdődött a városban, ugyanis október 12. és 15. között szovjet járőrök mintegy ötezer civil magyar fiút és férfit ejtettek foglyul.

EZEK KÖZÖTT a civil foglyok között volt Biró Lajos is, akit november 1-től a többiekkel együtt kényszermunkára hurcoltak a Szovjetunióba. Elhurcolásának körülményeiről nem rendelkezünk semmilyen információval, amint

*Somodi István edző tanítványaival a legjobb klubnak járó kupával,
jobb szélen Biró Lajos (1934)*

valószínűleg arra sem fogunk már választ találni, miért válhatott személye a civil deportálás áldozatává.

AZ ELFOGOTT SZEMÉLYEKET a városi törvényszék fogdájába hurcolták, majd több száz fős csoportokban a következő napokban útnak indították Torda, Brassó, majd Focşani felé, az ottani gyűjtőtáborból pedig továbbküldték a különböző szovjet fogoly-, munka- és internálótáborokba. Noha a kolozsvári deportáltak zömét az Ural-hegység déli lábainál elterülő erdei munkatáborokba vitték, Biró Lajos Ukrajnába került, a harkovi járásba és a „málenkij robot” ideje alatt Kupjanszk és Merefá városaiban dolgoztatták.

MÉG FOGSÁGBAN VOLT Ukrajnában, amikor Kolozsváron megkezdődött az ügyvédek és bírák átvizsgálása. Noha ő jelen sem volt, a kolozsvári törvényszék személyállományának újjászervezése után döntés született állásának fenntartásáról és arról, hogy fogságból való visszatérése után, mivel a tisztogató bizottság nem talált 1944 előtti tevékenységében semmi kivetnivalót, folytathatja bírói munkáját.

MÁS KOLOZSVÁRI civil deportáltakhoz képest Biró Lajos hamarabb visszaérkezett, 1945. október 1-én már szabadult, és október 14-én haza is érkezett Kolozsvárra. Fogsága alatt megtanult oroszul, nyelvtudásának pedig a körvonalazódó, totalitárius kommunizmus ideje alatt később hasznát tudta venni, mivel a kötelező orosz nyelvű jogi szakirodalmat hamar el tudta sajátítani.

Visszaérkezése után az ideológiai követelményeknek is eleget kellett tennie: el kellett végeznie a pártfőiskolát esti tagozaton, és 1946-ban be kellett iratkoznia a Román Munkáspártba.

1946-TÓL PÁRHUZAMOSAN DOLGOZOTT törvényszéki bíróként és meghívott oktatóként a kolozsvári magyar jogászképzésben: a Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karán ugyanis egyre több joggyakorló szakembert vontak be az oktatásba. Az 1947–1948-as tanévben szerepel először a neve az oktatók listáján, két tantárgy mellett: büntető törvénykezési jog, illetve polgári törvénykezési jog. Büntetőjogi tapasztalatának köszönhetően büntetőjogi tantárgyak oktatására szakosodott, hamarosan meg is jelentette a romániai büntetőjog alapjait feldolgozó egyetemi jegyzetét. Ugyanakkor, amennyiben szükség volt rá, a polgári perjog tantárgyat is tudta oktatni.

1948-AS EGYETEMI KÁDERLAPJÁN is polgári jogi tantárgy mellett áll a neve, és a következő jellemzést tartalmazza: „Dr. Biró Lajos (Polgári perrendtartás): Helyettes tanár. Bíróként dolgozik, párttag, fegyelmezett, jól fejlődik.”

AZ EGYETEMI OKTATÁS iránti elkötelezettsége vezette arra, hogy amikor 1949-ben tanszékvezetővé választották, és választania kellett a bírói, illetve egyetemi tanári státus között (a korban a bírói vagy ügyvédi tevékenység összeegyeztethetetlen volt más polgári foglalkozással), a tanári hivatás mellett döntött, és lemondott törvényszéki bírói helyéről.

AZ 1948–1953 KÖZÖTTI korszak a kolozsvári magyar jogászképzésben nehéz, instabilitástól sújtott korszak, amikor az oktatást strukturális leépítés és az oktatók meghurcolása jelzi.

1951 ŐSZÉN kormányintézkedéssel a kolozsvári román tannyelvű Babeş Egyetem Jogtudományi Karát és a magyar tannyelvű Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karát egyesítették, és létrehoztak egy önálló oktatási intézményt, a Jog- és Közgazdaságtudományi Főiskolát (Institutul de Ştiinţe Juridico-Economice). Ez az intézkedés minden szempontból az oktatói munka rovására ment, elsősorban azért, mert a képzés elvesztette egyetemi rangját.

AZ ÚJ INTÉZMÉNY KERETÉBEN egy román és egy magyar nyelvű jogi szekció, valamint egy magyar nyelvű közgazdaságtudományi szekció működött. A jogi tanszékek vezetésére részben román, részben magyar tanárok kaptak ki nevezést. Magyar tanszékvezetője volt az államjogi tanszéknek, a polgári jogi tanszéknek, valamint a büntetőjogi tanszéknek Biró Lajos személyében. A magyar tanárok közül többen a román szekción is tanítottak.

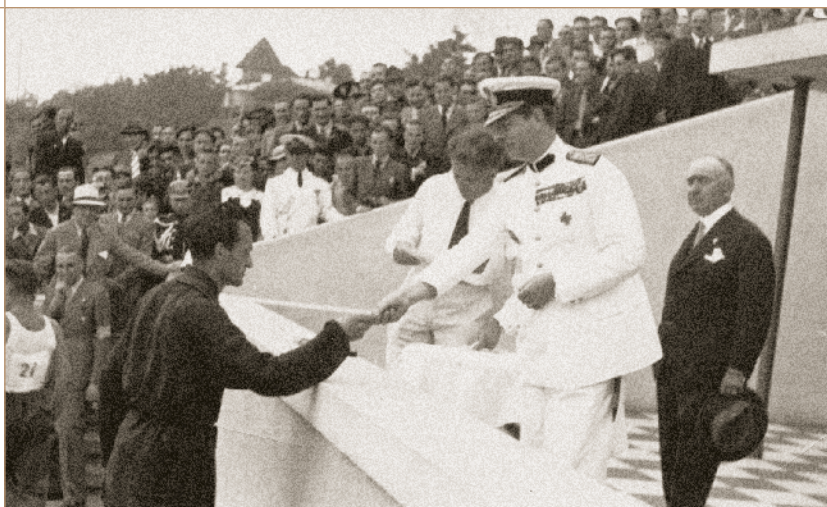
1952-BEN BIRÓ LAJOST normahiány ürügye alatt elbocsátották tanári állásából, arra hivatkozva, hogy a 4 évről 3 évre csökkentett képzési idő az oktatott tantárgyak számát is befolyásolja, ezért kevesebb oktatót tudnak foglalkoztatni. A valódi indok azonban, amely elmozdítása mögött állhatott, az a vád lehetett, miszerint együttműködött volna 1940–1944 között a politikai bíraskodást folytató ötöstanáccsal. Noha mind magyar, mind román egyetemi és törvényszéki kollégái egyöntetűen kiálltak mellette, állását nem sikerült megőriznie, így a Kolozsvári Villamosműveknél vállalt állást jogtanácsosként, ahol 1957-ig dolgozott.

JOGTANÁCSOSI MUNKÁJA MELLETT igyekezett tudományos munkásságát folytatni: 1953-ban cikke jelent meg a Csehszlovák Köztársaság új büntető törvénykönyvéről, folyamatosan közölt kommentárt a joggyakorlathoz a román nyelvű szaklapokban (*Revista Română de Drept, Justiția Nouă, Legalitatea Populară*), és együttműködött egykori bolyais jogászprofesszor kollégáival is. Románról magyar nyelvre fordított több közgazdaságtudományi kiadványt, melyek a bukaresti Állami Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál jelentek meg. A Jogi Kis Könyvtár sorozat második darabjaként látott napvilágot büntetőjogi munkája *A szocialista társadalmi tulajdon büntetőjogi védelme* címmel.

1956-BEN KÉT OLYAN CIKK IS MEGJELENT tollából, melyek az Állami Villamosműveknél végzett jogászai munkájához köthetők, egyik a villamosáram-szolgáltatónak a balesetekre (áramütésre) vonatkozó anyagi felelősségét, a másik pedig a villamosáram-szolgáltató szerződéses felelősségét vizsgálta.

1957-BEN A BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM Jog- és Közgazdaságtudományi Kara kérte Biró Lajos büntetőjogi katedrára való visszahelyezését, amelyet a fenntartó intézmény jóváhagyott.

AZ EGYETEMEN oktatási és kutatási feladatait komolyan vette, és mind kollégái, mind diákjai megbecsülését élvezte. Tanítványa, Kozsokár Gábor volt alkotmánybíró visszaemlékezései alapján idézzük fel alakját: „Nekem a kedvencem Biró Lajos professzor volt, a büntetőjogász. Tőle sokat tanultam és különösen a gyakorlatra jobban felkészített mint ügyész és bíró. Nagyon sokat ért az, amilyen tanácsokat ő adott. De az elméleti tárgyakat, a büntetőjog általános részét és különös részét, valamint a büntető perrendtartást is ő tanította nekünk és nagyon alapos felkészítést biztosított. Soha nem feledem el, hogy voltak esetek, amikor a szemináriumot is ő vezette, mert nem volt tanársegéd. Ha valaki mentegetőzött, hogy nem tudott arra a szemináriumra készülni, azonnal leintette, hogy ő nem azért jött, hogy ellenőrizze, hogy ki mennyire készült, hanem azért, hogy elbeszélgessünk az éppen aktuális tárgykörrel, témáról, amit azelőtt adott le. Hát ez nagyon kedves emlék nekem.”

II. Károly román király gratulál Biró Lajosnak a brassói országos bajnokságon (1934)

A BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEMEN zajló magyar jogászképzésnek azonban csak az utolsó két tanévét élhette meg, ugyanis 1958-ban már a legfelsőbb pártvezetés szintén megszületett a döntés a két egyetem összevonásáról (és implicita a magyar nyelvű képzés felszámolásáról). A felsőbb rendelet a Bolyai és a Babeş tudományegyetemek összevonásáról megkövetelte a disszimulációt, hogy olybá tűnjön, mintha ez az intézkedés oktatói és hallgatói közösség kívánságát fejezné ki. A magyar jogásztanároknak csak egy kis részét vette át az összevont Babeş–Bolyai Tudományegyetem, de Biró Lajos azok között volt, akik megtarthatták oktatói állásukat.

A TOTALITÁRIUS REZSIM cinizmusát jelzi, hogy 1959-ben, a Babeş és a Bolyai egyetemek egyesítési gyűlésén Biró Lajos lett a Jog- és Közgazdaságtudományi Kar részéről delegált felszólaló, akinek beszédében az 1951–1953 közötti közös főiskolai történelemre kellett koncentrálnia, annak ellenére, hogy onnan személyét erőszakkal és mondvacsinált ürüggyel távolították el.

AZ 1959-ES EGYESÍTÉS UTÁN Biró Lajos a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Jogi Karának büntetőjogi tanszékére került, és egyetemi pályája innen töretlenül ívelt 1973-as nyugdíjazásáig. Ezalatt folyamatosan publikált, több mint 30 tanulmánya jelent meg szaklapokban (román nyelven, mivel magyar nyelvű jogi szaktanulmányok számára már nem létezett publikációs fórum). Társszerzője volt egy monografikus igényvel készült büntetőjogi kötetnek, amely két kiadást ért meg.

AMENNYIBEN ÁTTEKINTJÜK ennek a mintegy tizenkét évnek a termését, hogy megfigyelhessük, melyek voltak azok a nagyobb kérdéskörök, amelyeket tárgyalt, akkor azt látjuk, hogy folyamatosan foglalkoztatta a büntetési tételek egyéniesítésének kérdése mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás terén. A szankció arányos viszonzásának egyik lehetőségét a büntetés-végrehajtás felfüggesztésében látta, több tanulmányban vizsgálva ehhez kapcsolódóan a társadalomra való veszélyesség fogalmát.

HASONLÓKÉPPEN FOGLALKOZTATTA a halmazati bűncelekmény jogi tartalma, illetve az ennek kapcsán felmerülő halmazati büntetés és összbüntetés kiszabásának kérdései.

MIND AZ ELMÉLETI, mind a gyakorlati kérdések iránt érdeklődést mutatott, tanulmányai között ugyanúgy találunk a bűnügyi jogügylet definiálására vonatkozó alapvetően elméleti műveket és a lopás és a talált tárgy elsajátítása mint bűncelekmények között fennálló különbségeket hangsúlyozottan gyakorlati szempontból tárgyaló írást.

KUTATÓI MUNKÁSSÁGA VÉGÉN a kegyelem komplex jogintézménye felé fordult, az egyéni kegyelem mint büntethetőségi akadály problematikája foglalkoztatta, ennek minden eljárási és végrehajtási partikularitásával egyetemben.

NYUGDÍJBA VONULÁSA UTÁN nem sokkal, mindössze 66 évesen hunyt el 1974-ben, siremléke a Házsongárdi temetőben áll.

S Z A B Ó P Á L E N D R E

SZABÓ PÁL ENDRE, A HÍDEMBER

SZÉKELY JÁNOS

Szabó Pál Endre a romániai magyar jogtudomány jelentős, mégis mindmáig méltatlanul kevésbé ismert személyisége, akinek életútja a romániai magyar nyelvű jogászképzés megszűnésének és újraindulásának időszakát egyaránt felölelte. A *Romániai magyar irodalmi lexikon* 5. kötetében róla írt rövid szócikk „jogi szakíró” minősítéssel említi, majd szűkszavúan felsorolja tanulmányait a Székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumban, a Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán (mely adat részben nem helytálló), ezután a háborút és a hadifogságot, a jogi diplomát és a doktori fokozatszerzést, egyetemi docensi tevékenységét a Bolyai, majd a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen, nyugdíjazását, több mint fél évtizeddel ezt követően a nagyváradi Sulyok István Főiskolán folytatott óraadását, egyes írásait. Kevesebb, mint vázlatos kép ez, egy sokkal mozgalmasabb erdélyi magyar jogászsorsról...

SZÉKELYUDVARHELYEN SZÜLETETT 1920. június 29-én Szabó (sz. Steinbach) Anna és Szabó János fiaként. A család később Dicsőszentmártonba költözött, ahol édesapja állami tisztviselőként dolgozott, azonban születése után nem sok idővel elhunyt. A hatgyermekes családra emiatt ínséges idők köszöntöttek. Az elemi iskolát még Dicsőszentmártonban, a gimnáziumi képzést már a korabeli Erdély egyik jeles egyházi iskolájában, a Székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumban végezte el. Részben az unitárius gimnázium nevelte fel. Tanulmányai során sokszor részesült könyvadományban, tanulmányi eredményei elismerésül, melyek közül az 1931. december 24-én kapott unitárius énekeskönyvet leszármazói mai napig nagy becsben tartott relikviaként őrzik. A Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium 1938/1939-es és 1939/1940-es tanévekre vonatkozó összevont Évkönyve arról tanúskodik, hogy „segély képen, mint szegény, de jó tanuló” 200 lejes juttatásban részesült az 1938/1939-es tanévben, amelyet 8,04-es érdemjeggyel teljesített. Ezzel elvégezte a gimnáziumi 8. (a mai tanrend szerinti 12.) osztályt. 1939. június 26. és július 2. között a 14 fős osztályból mindössze négy diák egyikeként sikeres érettségi vizsgát tett Székelyudvarhelyen.

1939-BEN FELVÉTELT NYERT a Kolozsvári I. Ferdinánd Király Tudományegyetem – akkor még román tannyelvű – Jogi Karára. A beiratkozását követő tanévet sikeresen teljesítette, és azután még egyet (az 1940/1941-est), de azt már magyar tannyelven. A korábbi Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem szegedi „bujdosásának” idején ugyanis Kolozsvásrott román nyelven zajlott a jogászképzés. A második bécsi döntés folytán viszont, rövid időre, az 1940/1941-es tanévvel kezdődően (az 1940. október 19-én közzétett 1940. évi XXVIII. törvénycikk 1. §-ának értelmében) a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem működését Kolozsvásrott folytatta, így az egyetem tannyelve is magyarra változott.

1941-RE – AHOGYAN LÁNYA, Tonk (sz. Szabó) Márta e portré magalkotásához használt feljegyzései említik – „egyetem még volt, de megélhetés nem”. Így Érkörtlényesre szegődött, tanítónak, jó barátjával és későbbi sógorával, Udvari Sándorral együtt. Részben a közelgő világégés, a várható besorozás tudata, a vidéki lét és kényszerű tétlenség nyomasztó élménye arra sarkallta mindkettőjüket, hogy önként hadi szolgálatra jelentkezzenek.

1941. OKTÓBER 13-ÁN Kolozsvárra került, a Magyar Királyi Honvédség táborigaznapségéhez, ahol karpaszományos tüzerként újoncképzésben részesült. E cím, mint érettségizett önkéntesnek, katonai rátermettsége elismerését bizonyította, már a kezdetektől tisztjelölti státuszba emelve őt, és egyúttal bizonyos kedvezményekkel is járt: például viselhette a sajátos, tisztjelölti, karpaszományos egyenruhát, tisztjelölt társaságban is megjelenhetett, szabad kimenőre volt jogosult. 1942. január elejétől őrzetetői rangba lépett. Ugyanazon hónap végétől 1942 júniusáig a nagyváradi tüzerlakanyában elvégezte az első tartalékos tüzerjelölti tanfolyamot, majd június–júliusban Bonchidán részesült további kiképzésben. 1942. október 1-jén tüzer tizedessé lépett elő. 1942. november 15-től Hajmáskérre, a magyar tüzerjelölt európai hírnevű képzőhelyére került – vélhetően a Tábori Tüzer Jelölt Központi Lőkiskolába –, ahol elvégezte a második tartalékos tüzerjelölti tanfolyamot, amelynek eredményeként előléptették hadapród szakaszvezetővé. Ezt követően 1943. május közepéig hadgyakorlatokon vett részt, majd 1943 júniusában további kiképzésben részesült Bonchidán, és hadapród őrmesterré lépett elő. Az 1943. november 19-i 46. számú Honvédségi Közlönyben 58.068/el. 8/b.–1943. számmal közzétett körrendelet tanúsága szerint 1943. október 1-i hatállyal tartalékos zászlóssá nyert kinevezést a tábori tüzerjelölt kötelekében (1612. o.). E rangban, mozgósításától már tisztjelölti szolgálója, lova is lehetett.

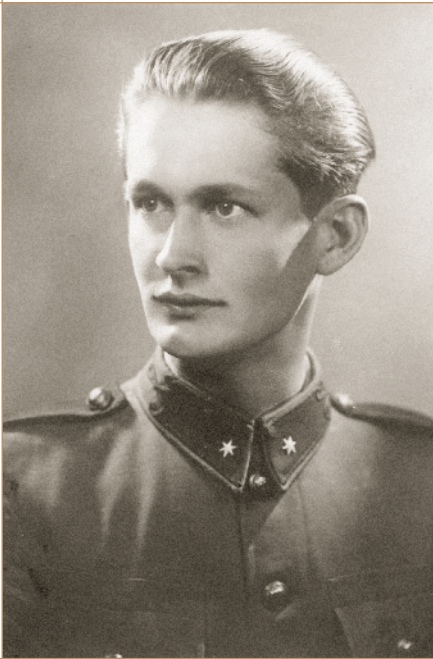
1944. MÁRCIUS 19-ÉN bekövetkezett Magyarország német megszállása, és március végén megtörtént a mozgósítás; egységét, a 26. (szamosújvári) tábori tüzerjelölti tábori vezényelték. Ott részt vett a Kárpátok előterében zajló harcokban, Colonia Stanislăunál (vélhetően a mai Ukrajna területén található Ivano-Frankivsk, román nevén Stanislău település közelében, a benyomuló

szovjet csapatokkal a Tatár-hágó védelmében folytatott hadműveletekben). Egy-ége utóbb a magyar királyi 25. (nagyváradai, más néven felső-erdélyi) gyaloghadosztálynak került alárendelésre, így vett részt a tordai csatában, a magyar hadtörténetben mindmáig a jelenkori hadviselés egyik jelentős és a körülményekhez képest sikeresnek minősített ütközetében. 1944. szeptember 22-ével, a tordai csata második szakaszával, a harcok a Torda–Aranyosegerbegy frontszakaszon felerősödtek, miután a szovjet és román csapatok áttörést kíséreltek meg, így a frontvonal többször előre-, majd visszatolódott. Későbbi, lánya által feljegyzett elmondása szerint a szovjet csapatok úgy „özönlöttek, mint a sás-kák”. Az áttörési kísérletek többszöri visszaverésük után október 2-án, a csata harmadik szakaszában még nagyobb intenzitással folytatódtak. Ezek során, az Egerbegyi Tetőn állomásozott, ahol az ellenség olykor olyan közel járt, hogy egy esetben a például ivóvízért indult bajtársai már nem tudtak visszatérni.

EKKOR, 1944 OKTÓBERÉNEK ELEJÉN sebesült meg, egy gránátrepesztől. Kezdetben a bonchidai kastélyban berendezett táborig kórházban látták el, de ekkor már zajlott a visszavonulás. A táborig kórházat, így az ápolott sebesülteket is visszavonták. Időközben sebe elfertőződött, lábát amputálni akarták, de ezt visszautasította. Alig tudott állni, amikor a háború véget ért, de életben maradt. Idővel felépült, bár élete végéig sántítva járt. Amerikai fogságba esett Ausztriában; fogolyként, lábadozva is egy farmon dolgoztatták, Ingolstadt közelében.

JÓ BARÁTJA ÉS KÉSŐBBI SÓGORA, akivel együtt vonultak be, Udvari Sándor is megsebesült a Torda melletti harcokban, így utóbbit szintén nyugat felé vonták vissza. Nővére, Udvari Magda, aki korábban Kolozsvárott, a Földművelésügyi Minisztérium egyik hivatalában dolgozott, és akit Szabó Pál Endre röviddel a tordai frontra küldése előtt eljegyzett, még nem tudva, mit hoz a jövő, a hadi kórházzal sérült testvérét követte. Mikor a visszavonuló csapatokat máshová vezényelték, Linzben (Ausztria) maradt, és önkéntesen jelentkezett ápolónőnek; a háború végéig egy apácák által működtetett angol kórházban dolgozott. A szovjet csapatok átvonulásakor a kórház rendfőnök asszonya rejtette el, hogy ne eshessék bántódása. A későbbi megszállás idején Fürnitzben (Ausztriában, Klagenfurt közelében) dolgozott tovább, szintén ápolóként. A Nemzetközi Vöröskereszt a háború alatt és azt követően plakátokon közzétett hirdeteményeken listázta azokat a személyeket, akik életjelt adtak magukról, hogy a háború által szétszórta családtagok egymásra találhassanak. Így talált újra Szabó Pál Endre is jegyesére, Udvari Magdára. Mindketten nyugati megszállás alatt álló területen voltak a háború végetérték. Miután újra egymásra leltek, akár a kivándorlás mellett is dönthettek volna...

MÉGIS A HAZATÉRÉS MELLETT DÖNTÖTTEK. 1946 tavaszán, nagy nehézségek árán, már együtt tértek vissza, bár nem tudták pontosan, mire is térnek haza. Nehéz akkori elhatározásukat ma észszerűnek látni, tudva azt, hogy a

Szabó Pál Endre, tiszti egyenruhában, a fotó hátoldalán, kézírásában a következő szöveggel: „Magdának őszinte szeretettel, Pali: 1942. jún. 2.”

történelem következő évtizedei Romániában mit hoztak... Azonban sok viszontagság után, korábban elfertőződött, még nem teljesen gyógyult sérüléssel, egyetemi végzettség nélkül Szabó Pál Endre számára más előrelátható cél, mint az egyetem befejezése, nem létezhetett. Emiatt hazatérése miatt csupán számunkra tűnik kérdésesnek.

KEZDET BEN MAGYARSÁROSON telepedtek le, amely a második bécsi döntést követően Románia területén maradt, de ahová a háborítatlan visszatérés lehetősége a körülmények ellenére adott volt (Észak-Erdélyre a román közigazgatás teljességében csak 1947-ben terjedt hivatalosan is ki). Szabó Pál Endre felesége tanítónőként Magyarsároson maradt, azonban ő visszatért Kolozsvárra, hogy jogi tanulmányait befejezhesse.

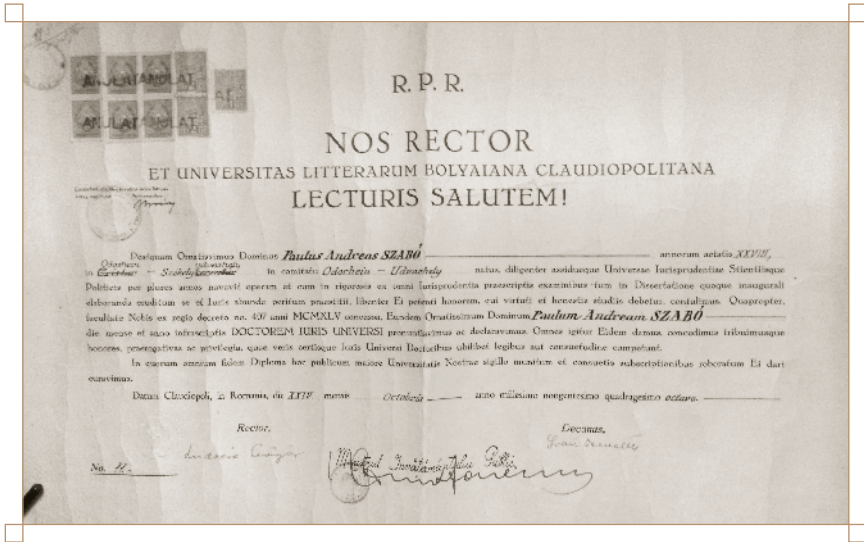
KÖZBEN SOK MINDEN MEGVÁLTOZOTT. A 406/1945. sz. királyi rendelet törvény által, az ideiglenes nagyszebeni „száműzetésből” az I. Ferdinánd Király Tudományegyetem 1945. június 1-i hatállyal visszatért Kolozsvárra, de mellette ugyanakkortól a 407/1945. sz. királyi rendelet törvény egy új – magyar tannyelvű – felsőoktatási intézmény létrehozását is elrendelte, a népek békés együttélésének és a kisebbségek egyenjogúságának korabeli eszméi (és Sztálin akarata) tiszteletben tartásával. Előbbi tanintézmény 1945. decemberétől az Universitatea Babeş din Cluj, utóbbi a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem (román nyelven Universitatea Bolyai din Cluj) nevet vette fel. Tevékenységében a Szegedről visszatért Ferenc József Tudományegyetem sok esetben magyar állampolgárságú oktatói kezdetben továbbra is részt vehettek, míg az 1940-es évek végére politikai indíttatású – egyes esetekben üldöztetésű fajuló – kizsorításuk be nem következett. Ahogyan Veress Emőd és Kokoly Zsolt 2016-ban, *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen 1945–1959* címmel megjelent monográfiájából tudjuk, e tanintézmény – bár a végkimenetel ismeretében sorsa kezdetektől megpecsételtnek látszott – jelentős szerepet töltött be a második

világháború utáni romániai és erdélyi magyar jogász értelmiség kialakításában, szakmai és emberi szocializációjában.

SZABÓ PÁL ENDRE hazatérését követően tanulmányait a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karán folytatta, 1946-tól. Törekvésben támogatóra lett György Lajosban, a Bölcsészettudományi Kar dékánjában, egykori egyetemi prorektorban, akinél az 1946-os évben lakott. A háborút követő korszak minden nehézsége és az 1947-es év különös ínsége ellenére, az 1945/1946-os és 1946/1947-es tanévekben még hatályos átmeneti tanrend alapján előírt vizsgák teljesítésével 1947-ben elvégezte a jogtudományi alapképzést. A következő évben szerzett doktori fokozatot a jogtudományok terén, szintén a Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karán. 1948. október 24-én kelt doktori oklevelét Csörgör Lajos (a későbbi Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet alapító rektora) még a Bolyai Tudományegyetem rektoraként írta alá. Az egyetem elvégzése után a Magyar Népi Szövetség alkalmazásában dolgozott, Dicsőszentmártonban.

AZ EGYETEMI KÖRNYEZETBE 1949-ben térhetett vissza. E visszatérés körülményeinek megértéséhez azonban rövid kitérő szükségeltetik. A Ferenc József Tudományegyetem magyar állampolgár jogász oktatói egy ideig folytathatták tevékenységüket a Bolyai Tudományegyetem megalapítását követően is. Közöttük volt Buza László (Sárospatak, 1885–Budapest, 1969) professzor, maga is a Ferenc József Tudományegyetem alumnusa, nemzetközi szinten elismert jogász. Jogtudományban 1908-ban, államtudományokban 1909-ben – a legmagasabb kitüntetéssel, *sub auspiciis regis* – avatták doktorrá Kolozsvárott, életútja felölelte az *alma mater* száműzetését, hazatérését és megszüntetését egyaránt. Erkölcsi tartásáról tanúskodik, hogy 1944 szeptemberében, a front közeledtével, akkori prorektorként nem volt hajlandó elhagyni Kolozsvárt. A román hatóságok az új, államszocialista önkényuralmi berendezkedés rögzülésével a nemzetközi hírű professzort, akkor már az MTA rendes tagját – mint „veszélyesnek” nyilvánított személyt – távozásra kényszerítették. Maga helyett korábbi tanítványát, Szabó Pál Endrét javasolta az üresen maradó katedra betöltésére. Utóbbi 1949-től egyetemi tanársegédként, később már docensként tanított az akkor még Bolyai Egyetemen.

A VISZONYLAGOS ANYAGI BIZTONSÁG lehetővé tette számára, hogy feleségül vegye jegyesét, Udvari Magdát, akivel 1949. május 14-én keltek egybe. A család a korábbi Jósika (jelenlegi Nicolae Iorga) utcában, egy kis lakásban lakott ebben az időszakban. Egy évvel később megszülettek gyermekeik, Szabó Melánia és Szabó Márta. A szülést követően felesége gyermekágyi lázba esett, de odaadásának, szerető gondoskodásának köszönhetően végül felépült.

Szabó Pál Endre doktori oklevele

A BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEMEN kezdetben polgári eljárásjogot és a bírói szervezet jogát tanította – magyar nyelven. E jogágak Szabó Pál Endre egyetemi képzése során sokat változtak, emiatt oktatásuk kiemelt otthonosságot igényelt a román és magyar szaknevezéktanban egyaránt. Adott ugyanis, hogy az 1920-as impériumváltást követően Erdélyben és a Partiumban hatályban maradt az eredetileg magyar nyelven született 1911. évi I. törvénycikk, az ún. „Plósz-féle” Polgári perrendtartás, amelyet később már román nyelvű jogforrások egészítettek ki. A második bécsi döntéssel Romániától el nem csatolt területeken ezt a perjogi kódexet 1943-tól, az elcsatolt területeken 1947-től a román (nyelven íródott) 1864. évi – 1900-ban nagymértékben módosított – Polgári eljárásjogi törvénykönyv helyettesítette. Az e kusza helyzetből eredő nyelvi nehézségek által támasztott kihívásnak azonban maradéktalanul megfelelt.

MAGYAR NYELVEN MEGJELENT polgári eljárásjogi témájú könyvei [A *polgári jogvédelem* (Jogi Kiskönyvtár, Bukarest, 1956), A *bíróság szervei és az ügyészség* (Jogi Kiskönyvtár, Bukarest, 1956), A *polgári per mint jogvédelmi eszköz* (Jogi Könyvtár, Bukarest, 1957)] és különösen Az *R.N.K. Polgári eljárási joga* címmel a Bolyai Tudományegyetem által kiadott 1958. évi – gépiratban terjesztett – jegyzete megalapozták a mindmáig hatályos román perjog magyar szakterminológiáját; azt a szakmai nevezéktan, amelyet műveire gyakori hivatkozással a jelen portré szerzője is alkalmaz romániai polgári perjogi kérdésekben születő magyar nyelvű írásaiban. Tőle származik példának okáért a magyar perjogi szakterminológia romániai „dialektusát” mindmáig jellemző, még a Plósz-féle

perrendtartás megfogalmazását idéző „felfolyamodás” kifejezés a román nyelven *recurs*nak hívott (főszabály szerint másodfolyamodású) perorvoslatra, amely egyes sajátos perintézményi jellemzőiből adódóan nem volt közvetlenül a magyar perjogban látszólag analóg *felülvizsgálat*ként fordítható.

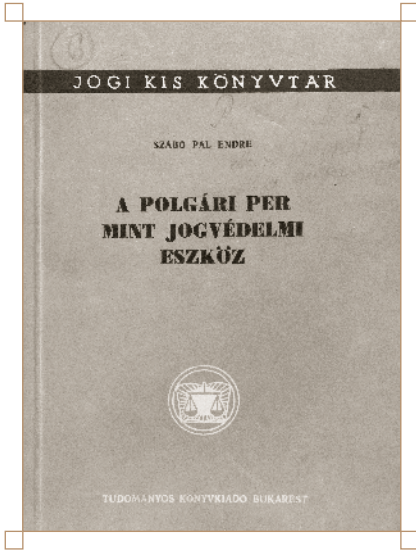
1951-BEN A KÉSŐBBI EGYETEMEGYESÍTÉST előrevetítő kormányzati intézkedésként a Babeş Tudományegyetem Jogtudományi Kara és a Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Kara egyesítéséből létrejött a Jog- és Közgazdaságtudományi Főiskola (Institutul de Ştiinţe Juridico-Economice, szó szerint Jog- és Közgazdaságtudományi Intézet). Ezzel a kolozsvári jogászképzés ideiglenesen elvesztette egyetemi rangját, és a korábbi képzési szerkezet jelentős mértékben szétzilálódott. A kor politikai „vívmányaival”, az általánossá vált jogtiprással az egyetemi szintű jogászkutatás nem állhatott összhangban. A keletkezett helyzet, a magyar jogászkutatói kar egy részének – ideértve Szabó Pál Endre akkori legjobb barátját, Dáné Tibort is – különböző módon történő eltávolítása után, 1953-ban rendeződött a két egyetem külön-külön karokon zajló jogászkutatásának helyreállításával.

SZABÓ PÁL ENDRE CSALÁDJÁNAK tagjait az 1950-es évek elejének üldözései nem kerülték el. Apósa 1952-ben kuláklistára került, röviddel ezután felesége családtagjait kitelepítették Magyarorsárról. Az egyetemről való emiatti eltávolításától csupán elismert és nélkülözhetetlen hozzáértése mentette meg. Állítólag az a Takács (Takáts) Lajos – 1953-tól az államjogi (közjogi) tanszék vezetője – szólalt fel érdekében, akit még 1952-ben szintén politikai okokból meghurcoltak, funkcióiból ideiglenesen felmentettek és kémkedéssel is megvádoltak.

AZ 1956. OKTÓBERI kolozsvári események a Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karát elkerülték, az oktatók és a diákság sem vett részt ezekben. A korabeli beszámolók csupán nyugtalan hangulatról és később két – a hozzáférhető források alapján elképzelhetően közgazdász – hallgató kizárásáról írnak. A jogász oktatói kar egyetlen tagját sem érte ekkor retorzió. Az egyetemi megmozdulásokban így – jelenlegi ismereteink szerint – Szabó Pál Endre sem vett részt.

1957-BEN még polgári eljárásjogot tanított. Egyik korábbi diákja, Müller Vilmos, későbbi szatmárnémeti közjegyző így emlékezett az egyik akkori vizsgáján szerzett élményeire: „(...) Egyetlenegy jó volt az utolsó jegyem, mert az volt a szabály, hogy azok kaptak piros diplomát, mert azok vörös diplomát kaptak, akiknek egész négy év alatt nem volt több mint két jó, és az államvizsga is kiváló kellett hogy legyen.

Hogy kaptam ezt az utolsó jó minősítést? Négy éven keresztül minden jegyem jeles volt. Negyedéven Szabó Pál a polgári peres eljárásnak volt a tanára,

nagyon nagy tudású ember volt. És nagyon igényes tanár is volt. Azelőtt vizsgáztam nála egy-két héttel perrendtartásból, hatalmas anyag volt és megadta a jelest.

(...) Hát el se olvastam, ez az igazság. Olyan kicsi volt az anyag, hogy húztam egy tételt, de nem volt kiírva semmi szöveg, csak annyi, hogy 312. cikk, perrendtartás.

Hát kezdtem gondolkozni. Tudtam, hogy az elején nem lehet, hát így rájöttem, hogy ez valószínűleg a fellebbezésről szól. Igen, hát az volt. És akkor látta, hogy bizonytalan vagyok, azt mondta, hogy olvasta maga az én jegyzetemet? Hát mondom, tanár úr, őszintén megmondom, átlapoztam. Hát már

az is enyhe kis túlzás volt, hogy átlapoztam. Akkor rám nézett, hát ismert, mert már más tantárgyból is vizsgáztam nála, és akkor a nemzetközi magánjogot is ő tanította.

Lapozgatta az indexet, nézte, nézte, és azt mondja, hallja Müller, én nem akarom magának elrontani a kirakatot, mert ez volt az utolsó, pont az utolsó vizsga, azt mondja, jöjjön holnap, olvassa el a jegyzetemet, és holnap vizsgázatom magát, nem adok magának jegyet.

Nem, tanár úr, mondtam én, amit érdelek, azt tessék inkább adni.

Gondolkozott még egy kicsit, aztán fogta magát és egy akkora „jót” írt arra a lapra, hogy az a „jó” (bine), amit ő odaírt, elfedte az első jelest (foarte bine-t). Így volt a története annak, hogy volt egy „jó” minősítésem.

Az államvizsga jeles volt. Megkaptam a piros diplomát.”

A BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM 1959-ES FELSZÁMOLÁSA – amelynek az 1956-os események kiváló ürtügyét adták – és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem állami bábálással való létrehívása a jogászoktatás átszervezését, a magyar tannyelvű jogászképzés megszűnését is maga után vonta. Szabó Pál Endre oktatói és tudományos munkássága innentől kezdve elsősorban (a számára amúgy korántsem idegen) nemzetközi köz- és magánjog, illetve nemzetközi kereskedelmi jog körére korlátozódott.

AZ 1960-AS ÉVEKKEL KEZDŐDŐEN tudományos érdeklődési és publikációs köre a közjogi, nemzetközi jogi kérdésekre összpontosított. Az *Előre* (korábban *Romániai Magyar Szó*) lap 1962. március 15-i számában – az eredetileg angol nyelvű forrásanyag jó ismeretét bizonyítva – az Amerikai Egyesült Államokban

akkor hatályos McCarran Belbiztonsági Törvény (McCarran Internal Security Act) alkalmazását kritizálta (ügyes jogászi megérzéssel, ugyanis az általa kiemelt rendelkezéseket az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága 1964-gyel kezdődően több döntésében alkotmányellenesnek nyilvánította, majd az amerikai törvényhozás a teljes törvényt hatályon kívül helyezte). Az *Utunk* 1968. március 22-i számában az ENSZ nukleáris lefegyverzési szabályozásáról, a *Korunk* 1969/7. számában távközlési műholdakra vonatkozó nemzetközi normákról és szervezetekről ír, a *Korunk* 1970/10. számában az ENSZ egyik jubileumi ülészakának leiratát teszi közzé magyar fordításban, újfent bizonyítva idegennyelv-ismeretét.

KORABELI DIÁKOK visszaemlékezése szerint az 1970-es évek közepétől Szabó Pál Endre a Babeş–Bolyai Tudományegyetem mindössze öt magyar anyanyelvű tanárának egyike. (Ilyen oktatók voltak még Farkas Zoltán, Kovács Eckstein Edit, Lupán Ernő és Sipos István.) Diákjainak „Szabó Pali bácsi” néven volt ismert.

AZ 1970-ES ÉVEK SORÁN szóba kerül a Kriterion kiadó gondozásában készülő (1978-ban kiadott) *Román–magyar jogi szótár* munkálataiba történő bevonása. Ennek kapcsán 1970-ben Míkó Imre (kisebbségjogász) Domokos Gézának írt egyik levelében így vélekedik Szabó Pál Endre általánosan elismert szakértelméről: „Az egyetemi tanárok közül nem szeretnék olyant bevonni, aki csak a nevét adja. Éppen ezért Szabó Pál Endre előadótanárra gondoltunk (magánjogász), akit most vontak be a hivatalos lap magyar fordítói kollektívájába is. Én őt találnám a legalkalmasabbnak. Bolyai egyetemen végzett, Babeş–Bolyai egyetemen tanít, tehát a terminológiát ismeri.”

1970. SZEPTEMBER 17-ÉN a Babeş–Bolyai Tudományegyetem és a Pécsi Tudományegyetem közötti tudományos együttműködés keretében, mint a kolozsvári egyetem nemzetközi magánjog oktatója két román kollégája kíséretében látogatott el Pécsre (a *Dunántúli Napló* 1970. szeptember 20-i számának értesítése szerint). Külföldön elsősorban eljárásjogi munkássága nyert ismertséget. A magyarországi *Jogtudományi Közlöny* 1975/3–4. számában a kor legjelentősebb eljárásjogásza, Névai László is hivatkozta 1957-ben közzétett könyvét, az objektív igazság megismerésének eljárásjogi kérdésköre kapcsán.

1985-BEN MAJD NEM NEGYVENÉVES jogász oktatói karrierrel maga mögött nyugdíjba vonult. Jogászi, oktatói pályája azonban ezzel korántsem ért véget.

A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐ IDŐSZAK életútját számos fontos állomással bővítette. Az *Észak-Magyarország* napilap 1990. április 25-i és az *Új Szó* 1990. április 28-i számának tanúsága szerint 1990. április 20–21-én részt vett a magyar Kormány Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkársága által Dobogókőn rendezett

*Eckstein-Kovács Ottó, Eckstein-Kovács Edit
és Szabó Pál Endre*

konferencián, amelynek témája a magyarországi kisebbségekre vonatkozó törvénytervezet megvitatása volt. Itt hozzászólásában az erdélyi magyarság, székekység és a csángók helyzetét ismertette. Az Erdélyi Múzeum Egyesület újraalapításakor, *A Hét* c. lap 1990. október 4-i számában közreadottak szerint „Szabó Pál Endre a harminc éve egyetlen tollvonással gyakorlatilag megszüntetett magyar jogászképzés és ezzel összefüggésben a magyar nyelvű jogi szakműveltség újraélesztését szorgalmazta (...)”

UGYANEKBEN AZ IDŐSZAKBAN egyre hangsúlyosabb szerepet vállalt az Erdélyi Unitárius Egyházon belül, elsőnek csupán egyes jogi ügyekben, majd Erdő János unitárius püspök felkérésére főgondnoki tisztségben is. Főgondnoki mandátumának időtartama nem teljesen tisztázott: bár az

Unitárius Élet 2004. március–áprilisi számában közzétett búcsúztatója 1994-et jelöli mint mandátumának végét, az *Unitárius Közlöny* 1996. évi 6–9. száma még az egyetemes Unitárius Egyházat képviselő főgondnokként említi, és ezzel a címmel jelöli a *Romániai Magyar Szó* 1996. december 6-i számában közzétett sajtócikk is.

1991-BEN, a romániai Vallásügyi Államtitkárság 4805-ös átírata alapján Nagyváradon létrejött a Sulyok István Református Főiskola (a mai Partiumi Keresztény Egyetem elődje) mint a Kolozsvári Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet nagyváradai Református Teológiai Kara. Ez utóbbi 1995 novemberétől önálló oktatási helyé alakult (erről a folyamatról részletesen Molnár Judit *Partiumi tudományos őrhely* c., a *Korunk* 2019/5. számában közzétett írása értekezik). Valamelyest kerülő úton, de ezáltal újramezdőzhetett a romániai magyar nyelvű jogászképzés is: e sajátos teológiai főiskola ugyanis rendelkezett egy ún. vallásánár–jogtudomány párosított szakkal, amelynek keretein

belül valódi jogászkutatás zajlott (ahogyan azt Tolnay István, a PKE igazgatótanácsának elnöke a *Krónika* 2014. szeptember 26-i számában közzétett riportban felidézte).

E JOGÁSZOKTATÁSBAN VÁLLALT aktívan részt Szabó Pál Endre, annak 1991-es kezdetétől a képzés három tanévvel későbbi 1994-es – állami utasításra bekövetkezett – megszüntetéséig és a harmadéves hallgatók „szélnek eresztéséig” (bár közülük sokan megmaradtak a jogi pályán). Szakterületével összhangban nemzetközi köz- és magánjogot oktatott, de tanított római jogot és emberi jogi ismereteket is. Nagy lelkesedéssel vágott bele az új oktatási lehetőségbe; még a Kolozsvár és Nagyvárad közötti ismételt vasúti utazást is kellemes élménynek tekintette, a nemes cél szolgálatában. Örvendett, hogy magyarul taníthatott, s ez még romló egészségi állapotából eredő fájdalommain is olykor enyhített.

A SULYOK ISTVÁN FŐISKOLA kezdeményezése, bár kéréséletűnek bizonyult, hisz egyetlen évfolyam sem diplomázott, megmutatta a romániai magyar nyelvű jogászkutatás lehetséges nehézségeit, de annak perspektíváit is, amelyek végül 2010-től a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karán megkezdődött jogászkutatásban testesültek meg.

SZABÓ PÁL ENDRE UTOLSÓ ÉVEIT saját és felesége hanyatló egészsége hátrározta meg. Hitvesét odaadással gondozta, saját – sok szenvedéssel járó – betegségét méltóságteljesen viselte. Magyarországon, Budapesten hunyt el, 2004. március 11-én, 84 éves korában. Hamvait a Házsongárdi temetőben helyezték örök nyugalomra, a Szabó Árpád unitárius püspök által vezetett szertartáson. Sírja a temető lutheránus sírkertjében áll, „a vasrácsos kapuval átellenben, az észak-déli ösvény mentén” (ahogyan Kokoly Zsolt, a *Historia Scientiarum* 14. számában megjelent ismertetőjében írta). Mellette nyugszik 2011-ben elhunyt felesége, Udvari Magda is.

ÁLLJON ITT VÉGEZETŰL az *Unitárius Élet* 2004. március–áprilisi számában a Rázmány Csaba püspök tollából megjelent nekrológ egy mondata, amely mindennél jobban összegzi emlékezetét: „Egyik jó barátja így jellemezte: »Pali olyan volt, mint mindenki karácsonyfája!« Mindenkin segített, de magának soha nem kért semmit.”

E portré szerzője szeretné köszönetét nyilvánítani Szabó Pál Endre lányának, Tonk Mártának az általa nyújtott nélkülözhetetlen életrajzi információkért.

IRODALOM

Grosschmid Béni

Antal Zoltán: Jogtudós a vízben, in Z. Vincze György (szerk.): *Sportkalendárium* 88. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1989.

Beck Salamon: Grosschmid. *Jogtudományi Közlöny*, 1921/22.

*** Eltemették Grosschmid Bénit. *Pesti Napló*, 1938. szeptember 11.

*** Grosschmid Béni. *A Hét*, 1902/48.

*** Grosschmid Béni. *Pesti Hírlap*, 1938. szeptember 8., csütörtök.

*** Grosschmid Béni, az európai híró jogtudós meghalt. *Magyar Nemzet*, 1938. szeptember 8., csütörtök.

Görög Márta: Grosschmid Béni. *Acta Universitatis Szegediensis. Forum: Acta Juridica et Politica*, 2020/1.

Halmi Bódog: Grosschmid (Zsögöd) Benő. *Pesti Napló*, 1928. március 1.

Kiss Géza: Tanítsunk érthetően. *Utunk*, 1947. március 15., 6. szám.

Márai Sándor: Egy polgár vallomásai. *Helikon*, Budapest, 2013.

Mező Ferenc: A szellemi és testi kultúra kézfogója. *Új Idők*, 1947. július 5., 27. szám.

Szladits Károly: Grosschmid. *Jogtudományi Közlöny*, 1921/22.

Vékás Lajos: Grosschmid szelleme és gondolatai az új Polgári Törvénykönyv öröklési jogi szabályaiban. *Magyar Jog*, 2013/5.

Vékás Lajos: *Fejezetek a magyar magánjogtudomány történetéből*. HVG-ORAC, Budapest, 2019.

Vladár Gábor: Serlegbeszéd Grosschmid Béni nyolcvanötödik születésnapján. *Magyar Közigazgatás*, 1936. december 27., 52.

Vladár Gábor: *Visszaemlékezéseim*. Püski, Budapest, 1997.

*** Zsögöd Benő, *Borsszem Jankó*. 1904. július 3.

Balogh Artúr

Concha Győző tagajánlása, in: *Tagajánlások 1905-ben*. Magyar Tudományos Akadémia. Hornyászkó Viktor Cs. Kir. Udvari Könyvnyomdája, Budapest, 1905. 8–10.

Buza László: A nyolcvanéves Balogh Artúr. *Erdélyi Múzeum*, 51. köt. (1946) 1–4. füz. 96–99.

- Fábián Ernő: Bevezetés, in: Balogh Artúr: *Jogállam és kisebbség*. (A kötetet összeállította és a bevezetőt írta Fábián Ernő) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest – Kolozsvár, 1997. 5–58.
- Varga Attila: Balogh Artúr – a kisebbségi jogelmélet teoretikusa, a nemzetiségi érdekképviselő politikusa, in: Balogh Artúr: *A kisebbségek nemzetközi védelme a kisebbségi szerződések és békeszerződések alapján*. Kájoni, Csíkszereda, 1997. 5–21.
- Demeter M. Attila: Balogh Artúr és a kisebbségi kérdés liberális megoldása, in: uő (szerk.): *Kisebbség és liberalizmus. A kisebbségi vagy nemzetiségi kérdés a magyar liberális gondolati hagyományban*. Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár – SZTE Társadalomelméleti Gyűjtemény, Szeged, 2008. 286–302.
- Hamza Gábor: *Emlékezés Balogh Artúrra (1866–1951), a Magyar Tudományos Akadémia levelezőtagjára* (https://mta.hu/data/dokumentumok/ix_osztaly/Jubileumi%20megemlekezesek/Balogh%20Artur_1866_1951_MTA_lev_tag.pdf)

Iuliu Maniu

- A. F. Maniu: *Magyar Külpolitika*, 1928/9.
- Albrecht Dezső: Kisebbségi reálpolitika. *Magyar Kisebbség*, 1933/3–4.
- Albrecht Ferenc: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához. *Magyar Kisebbség*, 1927/19.
- A román sajtó megnyilatkozásai. *Magyar Kisebbség*, 1935/1.
- Duna-völgyi barátságok és viták. *Jászi Oszkár közép-európai dossziéja*. Gondolat, Budapest, 1991.
- Krónikás: Erdélyi levél. *Magyar Külpolitika*, 1928/23.
- Gyárfás Elemér felirati beszéde a szenátus 1929. december 4-iki ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1930/2.
- Hegedüs Nándor: A kétoldalú szerződések rendszere a kisebbségvédelemben. *Magyar Kisebbség*, 1937/14.
- Henegariu Nicolae (coord.): *Teroarea. Documente ale procesului Iuliu Maniu – Ion Mihalache*. Vremea, București, 1999.
- Iamandi miniszternek a kamarában elmondott beszédéből. *Magyar Kisebbség*, 1935/1.
- Ilyés Elemér: *Erdély változása*. Mítosz és valóság, második bővített kiadás. Aurora, München, 1976.
- Jakabffy Elemér: „Egy szétrombolt legenda”. *Magyar Kisebbség*, 1936/1.
- Jancsó Benedek: A román Nemzeti Parasztpárt és az erdélyi kisebbségek. *Magyar Szemle*, 1928/III.
- Kasztner Rezső: Apró képek nagy emberekről. *Új Kelet*, 1934. március 31.
- Komáromi János: Jászi Aradon. *Új Magyar Szemle*, 1920/1.
- Maniu Gyula a kisebbségekről. *Magyar Kisebbség*, 1924/12.

- Meg akartak szökni a nemzeti parasztpárt rossz lelkiismerettől úzótt vezetői. Az állambiztonsági szervek megakadályozták Mihalache és társai kísérletét. Belügyminisztériumi közlemény a szökéssel kapcsolatban. *Szabad Szó*, 1947. július 18.
- Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Studium, Budapest, 1941.
- Miskolczy Ambrus: Trianon ürügyén. *Kommentár*, 2020/2.
- Pop Ioan-Aurel, Năgler Thomas, Magyar András (coord.): *Istoria Transilvaniei*. Vol. III (de la 1711 până la 1918). Academia Română. Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Cluj-Napoca – Deva, 2016.
- Pop Ionel: *Un martor al Marii Uniri*. Corint, București, 2018.
- Ioan Scurtu: *Iuliu Maniu*. Editura Enciclopedică, București, 1995.
- Szarka László: Iratok az 1918. novemberi aradi magyar-román tárgyalások történetéhez. *Regio. Kisebbségi szemle*, 1994/3.
- Veress Emőd: Erdély 1919-ben: a magyar igazságszolgáltatástól a román igazságszolgáltatásig. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.

Óvári Elemér

- *** Az új főispán beiktatása. *Ellenzék*, 1906. május 3.
- Balogh Júlia: A román kormányzat iskolapolitikája Erdélyben (1918–1948). *Történelmi Szemle*, 1987–88/3.
- Bethlen Béla: *Visszaemlékezéseim*. Atheneum, Budapest, 2019.
- Csapody Miklós: A Dumaposta asztaltársaság. *Korunk*, 2018/8.
- Dáné Tibor: Az Óvári család kiirtásának és Kolozsvár szovjet megszállásának ténykörülményeiről. *A Dunánál*, 2006/5.
- *** „Erdély egy szempillantás alatt a szívemhez nőtt.” Oláh-Gál Elvira beszélgetése gróf Petricevich-Horváth-Tholdy Péterrel. *Székelyföld*, 2015/4.
- Farkas Imre: A muskátli-asztal. *Magyar Nemzet*, 1947. október 5.
- Harsányi Zsolt: Mári néni. *Pesti Hírlap Vasárnapja*, 1932. szeptember 4.
- Harsányi Zsolt: Régi jó idők. *Pesti Hírlap*, 1930. október 2.
- Hof Tobias: *Galeazzo Ciano: The Fascist Pretender*. University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London, 2021.
- *** Hogyan halt meg Somló Bódog. Részletek a tudós öngyilkosságáról. *8 Órai Újság*, 1920. október 10.
- Hunyady Sándor: Első ebéd egy erdélyi háznál. *Magyar Nők Lapja*, 1939/18.
- *** Kurucdalok éneklése nem államellenes cselekmény. Felmentette a kolozsvári hadbíróóság Óvári Elemér ügyvédet. *Keleti Újság*, 1937. november 7.
- Murádin János Kristóf: Az Erdélyi Párt dominanciája és az anyaországi pártok térnyerési kísérletei Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között. *Erdélyi Múzeum*, 2018/1.

Murádin János Kristóf: „Mindent Erdélyért”. Az Erdélyi Párt története 1940 és 1944 között. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2019.

*** Somló Bódog öngyilkossága. *Keleti Újság*, 1920. szeptember 29.

*** Vékás Lajos dr., a tíz éves jubileumát ülő Minerva vezérigazgatója arra a legbüszkébb, hogy a súlyos gazdasági krízis ellenére sem épített le senkit a vállalat tisztviselői közül. Beszélgetés Vékás Lajos dr.-ral – Egymillió magyar könyv – Jubiláns közgyűlésen ünnepelték a népszerű vezérigazgatót. *Keleti Újság*, 1930. november 2.

Veress Emőd: Óvári Elemér kolozsvári ügyvéd életéről és haláláról. *Erdélyi Jogélet*, 2021/3.

Réz Mihály

Marosvidék, 1877/44 (379.) 1877. november 4.

Magyar Polgár 1884/61. 1884. márcz. 13.

Kempelen Béla: *Magyar Nemes Családok IX. kötet*, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1915. 112–113.

Marosvásárhelyi Ev. Ref. Kollégium Értesítője az 1885-86-ik iskolai évről. Marosvásárhelyi Ev. Ref. Kollégium Igazgatósága, Marosvásárhely, 1886. 79.

A nagyszebeni állami főgymnasium értesítője az 1888/9. tanévben. Reissenberger Adolf, Steinhausen Tivadar utódja nyomdája, Nagy-Szeben, 1889. 34.

A nagyszebeni m. kir. állami főgymnasium értesítője az 1896/97. tanévben. Reissenberger Adolf, Steinhausen T. utódja nyomdája, Nagy-Szeben, 1897. 96., 98.

Magyarország, 1900/147. 1900. május 30.

Magyar Polgár, 1901/123. 1901. június 1.

Magyarország Tiszti Czím és Névtára, XX. évfolyam, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1901., 166.

Alkotmány, 1902/205. 1902. augusztus 9.

Budapest Hírlap, 1903/249. szeptember 11.

Budapest Hírlap, 1903/294. október 26.

Budapesti Hírlap, 1904/59. 1904. február 28.

Budapesti Hírlap, 1904/257. 1904. szeptember 17.

Budapesti Hírlap, 1904/273. 1904. október 3.

Budapesti Hírlap, 1904/304. 1904. november 3.

Réz Mihály: *A Kiegyezésről, „Pátria” irodalmi vállalat és nyomdai részvény-társaság*. Budapest, 1905.

Alkotmány, 1905/61. 1905. március 11.

Réz Mihály: Gróf Dessewffy Aurél. *Budapest Szemle*, 1905/121. CCCXLVII. 177–188.

Réz Mihály: *Magyar fajpolitica*. Kilián Frigyes utóda, Budapest, 1905.

Pesti Napló, 1906/224. 1906. augusztus 16.

- Réz Mihály: *Szabadság és egyenlőség*. Kilián Frigyes utóda, Budapest, 1907.
- Réz Mihály: *Nemzeti politika*. Pallas részvénytársaság, Budapest, 1907.
- Magyarország*, 1907/160. 1907. július 6.
- Népszava*, 1907/190. 1907. augusztus 10.
- Népszava*, 1907/190. 1907. szeptember 23.
- Budapesti Hírlap*, 1907/293. 1907. december 11.
- A Tiszai Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület Eperjesi Collegiumának Értesítője az 1907–1908. Iskolai Évről*. Kosch Árpád Könyvnyomtató Intézet, Eperjes, 1908. 42.
- Akadémiai Értesítő*, 18. 1907, 29–40.
- Népszava*, 1908/268. 1908. november 10.
- Budapesti Hírlap*, 1908/270. 1908. december 11.
- Akadémiai Értesítő*, 20. 1909, 281.
- Réz Mihály: Gróf Széchenyi Istvánról. *Budapest Szemle*, 1909/137. CCCLXXXVI. 161–187.
- Réz Mihály: Ausztria viszonya Magyarországhoz. *Budapest Szemle*, 1909/140. CCCXCV. 179–198.
- Réz Mihály: *A magyarság uralma és a kor szelleme*. Pallas Részvénytársaság, Budapest, 1909.
- Népszava*, 1909/203. 1909. augusztus 28.
- Ellenzék*, 1909/258. 1909. november 15.
- Népszava*, 1909/273. 1909. november 18.
- Az Újság*, 1910/43. 1910. február 20.
- Budapesti Hírlap*, 1910/50. 1910. március 1.
- Budapesti Közlöny*, 1910/94. 1910. április 24.
- Magyarország*, 1910/98. 1910. április 26.
- Budapesti Hírlap*, 1910/103. 1910. május 1.
- Kassai Munkás*, 1910/22. 1910. május 22.
- Budapesti Hírlap*, 1910/126. 1910. május 28.
- Kassai Munkás*, 1910/43. 1910. október 22.
- Pesti Hírlap*, 1911/142. 1911. június 17.
- Réz Mihály: Nemzetiségi programok. *Magyar Figyelő*, 1912/2., 202–212.
- Réz Mihály: A választói jogról. *Magyar Figyelő*, 1912/2., 455–473.
- Réz Mihály: A nemzetiségi kérdésről. *Magyar Figyelő*, 1912/4. 11–23., 187–203.
- Budapesti Közlöny* 1913/174. 1913. július 30.
- Népszava*, 1913/178. 1913. július 31.
- A Tiszai Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület Eperjesi Collegiumának Értesítője az 1913–1914. Iskolai Évről*. Kosch Árpád Könyvnyomtató Intézet, Eperjes, 1914. 43.
- Réz Mihály: A magyar szupremácia. *Magyar Figyelő*, 1913/1. 11–14.
- Réz Mihály: A jogi oktatás reformja. *Magyar Figyelő*, 1913/3. 179–195.
- Réz Mihály: *Közjogi tanulmányok*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1914.
- Réz Mihály: Oroszország nagyhatalmi törekvései. *Magyar Figyelő*, 1914/3. 369–377.

- Réz Mihály: Oroszország nagyhatalmi törekvései. *Magyar Figyelő*, 1914/4. 2–11.
- Réz Mihály: Bosznia közjogi helyzete. *Budapest Szemle*, 1914/158. CDL. 355–372.
- Réz Mihály: Bosznia közjogi helyzete. *Budapest Szemle*, 1914/159. CDLI. 66–80.
- Réz Mihály: A hármasszövetség egykor és most. *Magyar Figyelő*, 1915/1. 11–27.
- Réz Mihály: Anglia Egyiptomban. *Magyar Figyelő*, 1915/2. 161–174.
- Réz Mihály: A monarchia jövője. *Magyar Figyelő*, 1915/3. 13–22.
- Budapesti Közlöny*, 1916/68. 1916. március 23.
- Budapesti Hírlap*, 1918/277. 1918. november 26.
- Világ*, 1918/282. 1918. december 1.
- 8 Órai Újság*, 1919/11. 1919. január 12.
- 8 Órai Újság*, 1919/19. 1919. január 22.
- Kolozsvári Tükör*, 1919/21. 1919. június 5.
- 8 Órai Újság*, 1920/258. 1920. október 31.
- Friss Hírek*, 1921/56. 1921. március 10.
- Budapesti Hírlap*, 1921/114. 1921. május 28.
- Budapesti Hírlap*, 1921/116. 1921. május 31.
- Ellenzék* 1921/111. 1921. május 31.
- Az Est*, 1928/16. 1928. január 20.
- Budapesti Hírlap*, 1928/17. 1928. január 21.
- Külügyi Szemle, 1934/1.
- Gróf Tisza István összes munkái VI., Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1937. 379–380.
- Morován Zsolt: Réz Mihály. *Valóság*, 1998/2. 47–70.
- Sáry Pál: Az Eperjesi Jogakadémia története, in: Nagy Zoltán (szerk.): *Jogász-professzorok Miskolcon*. Miskolci Jogásztradíciók Megőrzéséért Egyesület – Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc, 2021. 53., 56–57., 248–249.
- Sereg Péter: *Az Eperjesi Evangélikus Jogakadémia története*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2021. 109.

Jakabffy Elemér

- Balázs Sándor: *Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2012.
- Csapody Miklós: Húsz év – huszonekét év: Jakabffy Elemér és Mikó Imre. *Magyar Szemle*, Új Folyam XXV., 2016, 11–12. szám.
- Fodor János: Az erdélyi magyarság védelmében: egy lap és szerkesztője. Balázs Sándor: Jakabffy Elemér és a *Magyar Kisebbség*. *Korunk*, 30. évf. 11. sz. (2019. november). 95–99.
- Jakabffy Elemér: Újévi szózat. *Magyar Kisebbség*, III. évf. 1. sz. (1924. január 1.)
- Jakabffy Elemér: Peccatur intra et extra muros... *Magyar Kisebbség*, III. évf. 5. sz. (1924. március 1.)

- Jakabffy Elemér: A mi ügyünk mint az európai politika próbaköve. *Magyar Kisebbség*, XII. évf. 22. sz. (1933. november 16.)
- Jakabffy Elemér: Ammende Ewald dr. *Magyar Kisebbség*, XV. évf. 8. sz. (1936. április 16.)
- Jakabffy Elemér: *Kisebbségi sorskérdések*. Válogatta, a bevezetőt írta és a jegyzeteket összeállította Balázs Sándor. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2005.
- Kupán Árpád: *Jakabffy Elemér emlékiratai* 3., 4., 5., 6., 7. részek. Megjelentek a *Várad* – Kulturális folyóirat és portálon. www.varad.ro
- L. Balogh Béni: Jakabffy Elemér „Szolgálni [...] kívánom nemzetem ügyét, szívem érzésével és a [...] tudás fegyverével”, in: Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba (szerk.): *Magyarnak maradni Erdélyben*. Iskola Alapítvány Kiadó, Kolozsvár, Magyar Nemzeti Levéltár – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2021. 235–248.
- Szekernyés János: „Fáradozásom eredményes volt” – 45 éve hunyt el Jakabffy Elemér lapszerkesztő és történész. *Európai Utas*, 2008/1.

Kuncz Ödön

- Budapesti Hírlap*, 1930. május 11.
- Fülei-Szántó Endre: Küzdelem a gazdasági jogért. Dr. Kuncz Ödön kisebb dolgozatai – könyvismertető. *Közigazgatási Szemle*, 1940. LXIV. évf. 4–5. sz. 288–290.
- Köztelek*, 1921. január 22.
- Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*. Kolozsvár, Dacia Könyvkiadó, 1973.
- Kuncz Elek emlékezete*. Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, 1916.
- Kuncz Ödön: *Életem. 1884–1965*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2017.
- Kuncz Ödön: Beköszöntő. *Gazdasági Jog*, 1940. I. évf. 1. sz. 1–4.
- Dr. Kuncz Ödön Jog- és Államtudománykari dékán tanévmegnyitó beszéde. *A budapesti kir. magy. Pázmány Péter Tudományegyetem tanácsának 1933. október 2-i ülésén mondott beszédek*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1933, 137–144.
- Dr. Kuncz Ödön, a budapesti Pázmány Péter egyetem ny. r. tanárának szózata a mostani növendékekhez. *Katolikus Főgimnázium Évkönyve az 1940–1941. tanévről*. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1941.
- Pesti Hírlap*, 1907. március 5.
- Tagajánlások 1944-ben*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1944.

Petru Groza

- L. Balogh Béni: *Párhuzamos életrajzok. Petru Groza és Alexandru Vaida-Voevod viszonyulása a magyarokhoz: gyermek- és ifjúkori tapasztalatok.* <https://erdelyikronika.net/2021/06/17/parhuzamos-eletrajzok-petru-groza-alexandru-vaيدا-voevod/>
- Stefan Both: *Copiii demnitarului Petru Groza: ambasadori și academicieni în Occident pe vremea comunismului*
https://adevarul.ro/locale/timisoara/copiii-demnitarului-petru-groza-ambasadori-academicieni-occident-vremea-comunismului-1_50ad7d177c-42d5a663961b73/index.html
- Melléklet a „Hivatalos Közlöny” 1904. évi 20-dik számához.* Névjegyzéke azoknak, akik az 1903–4. tanévben a magyarországi egyetemeken, műegyetemen és jogakadémiákon kítüntetéssel, illetőleg dicsérettel tettek vizsgálatot.
- Tolnai Világlapja*, 1904/44.
- Ellenzék*, 1923. július 17. 158/5.
- Budapest Hírlap*, 1926. május 1.
- Magyar Kisebbség*, 1926/11. 406–415.
- Brassói Lapok*, 1929. február 9.
- Lenkei Gábor: Groza Péter emlékére. *Mozgó Világ*, 1985/7. 121–122.
- Sütő András: Tamás Áron esete Groza Péterrel. *Magyar Szemle*, 2001/1–2. 35–50.
- Beke György: Groza faluja. *Dunatáj*, 2002/4. 77–93.
- Gerelyesné Dian Éva: Petru Groza politikai pályája 1945 utáni dokumentumok tükrében. *Századok – 1985, Dokumentumok.1272–1345.*
- Brassói Lapok*, 1931. április 1.
- Brassói Lapok*, 1934. december 17.
- Gyarmati György: A Debreceni Vásár. Interjú Petru Grozával 1945-ben. *História*, 1984/4. 25–27.
- Keleti Újság*, 1931. április 1.
- Keleti Újság*, 1934. március 21.
- Brassói Lapok*, 1933. november 27.
- Magyar Nap*, 1937. február 14.
- Brassói Lapok*, 1933. október 27.
- Cseke Gábor: Mit üzen a Malmaison foglya? *Székelyföld*, 2017/11. 112–143.
- Budapest Hírlap*, 1914. augusztus 3.
- Petru Groza: *A börtön homályában.* Gondolat, Budapest, 1986.
- E. Fehér Pál: Előszó, in: Petru Groza: *A börtön homályában.* Gondolat, Budapest, 1986.
- Szászváros és Vidéke*, 1919. március 23.
- F. Tóth Gábor visszaemlékezése

Bethlen Béla

„Összeszorítod a szád, mély lélegzet, és mész tovább”: báró Bánffy Évával és Bánffy Tamással beszélget Kiss András. *Korunk* 2002/12. 15–16.

Balogh Edgár: Kései tanuvalomás. *Korunk*, 1990/10. 1376–1379.

Budapesti Közlöny, 1940/264.

Budapesti Közlöny, 1944/201.

Ellenzék 1907. december 7.

Ellenzék, 1908. februarius 25.

Ellenzék, 1936. április 7.

Ellenzék, 1937. augusztus 29.

Ellenzék, 1941. március 31.

Ellenzék, 1941. április 8.

Ellenzék, 1941. április 26.

Ellenzék, 1941. április 28.

Ellenzék, 1942. április 13.

Ellenzék, 1942. június 30.

Ellenzék, 1943. szeptember 1.

Ellenzék, 1944. október 4.

Függetlenség, 1942. december 6.

Gróf Bethlen Béla: *Visszaemlékezéseim*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 2019.

Jánosi Csongor: Arisztokrata sors a kommunista rendszerben. Gróf Bethlen Béla (1888–1979). *Pro Minoritate*, 2019/ősz, 2–33.

Magyar Kisebbség, 1931/10. 388.

Magyarország, 1916. december 24.

Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor: Kolozsvár a román „kiugrástól” Észak-Erdély „másodszori felszabadulásáig”. *Korunk*, 2000/11. 104–106.

Pomogáts Béla: Erdély hűségében. *Korunk*, 1993/5. 102.

Romsics Ignác: Bevezető. Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1989. 5–18.

Elekes Domokos

Levéltári források

Unitárius Egyházi Levéltár, HMI Hadtörténelmi Levéltár

Korabeli sajtó

Budapesti Közlöny, *Keresztény Magvető*, *Unitárius Egyház*, *Unitárius Közlöny*, *Unitárius Naptár* 1940, *Ellenzék*, *Keleti Ujság*, *Brassói Lapok*, *Marosvásárhelyi Népujság*, *Romániai Magyar Szó*, *Erdélyi Szemle*, *Magyar Szemle*, *Székely Napló*

Szakirodalom

- Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013.
- Benczédi Pál (szerk.): *A Magyarországi Unitárius Egyház Főtanácsának 1941. januárius hó 12-én Kolozsváron tartott rendkívüli ülésének jegyzőkönyve*. Pallas Könyvnyomda, Kolozsvár, 1941.
- Benczédi Pál (szerk.): *A Magyarországi Unitárius Egyház Zsinati Főtanácsa Marosvásárhelyen, a Városháza dísztermében 1941. június hó 29-én tartott ülésének jegyzőkönyve*. Pallas Könyvnyomda, Kolozsvár, 1941.
- Boros György unitárius püspök naplója 1926–1941. Sajtó alá rendezte és bevezető tanulmánnyal ellátta: Kovács Sándor – Molnár B. Lehel, Unitárius egyház Kolozsvár, 2001.
- Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.
- Egry Gábor (szerk. és bev. tan.): *Összeomlás, uralomváltás, nemzetállam-építés 1918–1925*. Dokumentumválogatás I. kötet. Románia. Napvilág Kiadó, Budapest, 2019.
- Egyed Ákos: *A székelyek rövid története. A megtelepedéstől 1989-ig*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013.
- Erdélyi mártírok és hősök aranykönyve*. Budapest, 1941.
- Fekete János (szerk.): *A székelykeresztúri Orbán Balázs – volt unitárius – gimnázium 200 éves története. Az unitárius egyház és a székelykeresztúri Orbán Balázs gimnázium*. Kolozsvár, 1993.
- Fleisz János: *Az erdélyi magyar sajtó története 1890–1940*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005.
- Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568–1900) I–II*. Minerva, Kolozsvár, 1935.
- György Béla: *A Romániai Országos Magyar Párt története*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2017.
- Hortobágyi Jenő (szerk.): *Keresztény Magyar Közéleti Almanach III. Erdély az I. és a II. kötet pótlásaival*. Athenaeum, Budapest, 1941.
- Georghe Iancu: *Erdély, a Bánság és a magyarországi román területek Kormányzótanácsa*, in: Kovács Kiss György (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben (1918–1920)*. Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, Kolozsvár, 2020. 123–158.
- Kolozsvári Unitárius Gimnázium évkönyvei, 1906–1940.
- A kisebbségiek kiszorítása az ügyvédi karból. *Magyar Kisebbség*, 1937. 9–10., 259–263.
- Kovács Sándor: *Unitárius egyháztörténet*. Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 2009.

- L. Balogh Béni (szerk. és bev. tan.): *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2020.
- Makkai László: A kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem története 1872–1919, in: Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos: *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása, Kolozsvár, 1941.
- Máthé Zsigmond: Emlékezetből a medgyesi találkozóról. *Keresztény Magvető*, 2005. 2. szám
- Mikes Imre: *Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig*. Reprint kiadás, Kaláka Könyvek, Sepsiszentgyörgy, 1996.
- Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Reprint kiadás, Optimum Kiadó Budapest, 1988.
- Orbán János: *Székelykeresztúr története*. Minerva Rt., Kolozsvár, 1943.
- Pál János: Újabb adalékok a medgyesi mozgalom történetéhez. *Keresztény Magvető* 2007. 4.
- Péter Lajos: *150 év emléke. Az 1943. június 5-iki véndiák találkozó és a június 6-iki emlékünnepek alkalmával elmondott beszédek, költemények és elbeszélések*. Minerva Rt., Kolozsvár, 1944.
- Romsics Ignác – Bán D. András – Diószegi László – Fejős Zoltán – Vinnai Győző (szerk.): *Magyarok kisebbségben és szövetségben. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995.
- Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium évkönyvei 1902–1940*.
- Veress Emőd: Erdély 1919-ben: a magyar igazságszolgáltatástól a román igazságszolgáltatásig. *Erdélyi Jogélet*, 2020. 2., 150–167.
- Vofkori György: *Székelykeresztúr képes története*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2002.

Kasztner Rezső

- Bogdanor, Paul: *Kasztner's Crime*. New Brunswick, Transaction Publisher, 2016.
- Erdélyi Lapok*, 1933. június 2.
- Gidó Attila (összeáll.): *Úton – Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940)*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2009.
- Golan, Mose: A Kasztner-ügy történelmi torzításainak jelentősége. *Magyar Zsidó Szemle Füzetek*, 2008/2.
- Golan, Mose: A magyarországi cionista szervezetek zsidó menekülteket segítő tevékenysége Magyarország német megszállása előtt. *Hacofe – az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem tudományos folyóirata*, MMXIV Vol I. Nr. 1.
- Keleti Újság*, 1928. április 14.

- L. Braham, Randolph: *A népirtás politikája: a holocaust Magyarországon*. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó, 1997.
- L. Braham, Randolph: Mentőakciók Magyarországon: mítoszok és valóság, in: uő (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról V*. Budapest, Balassi Kiadó, 2011.
- Molnár Judit: Embermentés vagy árulás? A Kasztner-akció szegedi vonatkozásai, in: Frojimovics Kinga – Molnár Judit (szerk.): *Szeged – Strasshof – Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre tett” szegedi deportáltokról. 1944–1947*. Szeged, 2021.
- Novák Attila: Memoár a Kasztner–SS tárgyalásokról. *Szombat*, 2005. 05. 01. (<https://www.szombat.org/archivum/memoar-a-kasztner-ss-targyalasokrol-1352771420>, letöltés ideje: 2021. november 20.)
- Olosz Levente: *Marton Ernő életrajza – doktori disszertáció*. Eszterházy Károly Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Eger, 2021.
- Olosz Levente: Mozzanatok Kasztner Rezső második világháború előtti életéből. *Erdélyi Krónika 2020. március 14.* (<https://erdelyikronika.net/2020/03/14/mozzanatok-kasztner-rezso-masodik-vilaghaboru-elotti-eletebol>, letöltés ideje: 2021. november 20.)
- Reggeli Újság*, 1934. március 20.
- Tibori Szabó Zoltán: Auschwitz -jegyzőkönyvek: kihez jutottak el, és mikor?, in: Randolph L. Braham (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról V*. Budapest, Balassi Kiadó, 2011.
- Új Kelet*, 1925. december 25.
- Új Kelet*, 1927. június 30.
- Új Kelet*, 1929. december 27.
- Új Kelet*, 1929. január 13.
- Új Kelet*, 1930. július 5.
- Új Kelet*, 1932. január 15.
- Új Kelet*, 1934. március 31.
- Új Kelet*, 1939. június 10.
- Veszprémy László Bernát: „Istenjátszás”, embermentés: Kiket és miért mentett meg Kasztner Rezső? *Szombat*, 2017. 03. 02. (https://www.szombat.org/tortenelem/istenjatsz-as-embermentes-kiket-es-miert-mentett-meg-kasztner-rezso#_ftn7, letöltés ideje: 2021. november 20.)

Demeter János

- Ankét a nemzedékről – Kérdőív. *Korunk*, 1973/6. 847–848.
- B. Kovács András: *Szabályos kivétel. A romániai magyarság oktatásügyi regénye: 1918, 1944–1948, 1996*. Bukarest – Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 1997.
- Balogh Edgár: Demeter János tanúsága. *Korunk*, 1976. május.
- Demeter János hagyatéka*. Erdélyi Múzeum-Egyesület
- Demeter János: *Századunk sodrában*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1975.

- Demeter János: Megjegyzések a közigazgatási-területi elnevezések használatára vonatkozóan az együttélő nemzetiségek sajtójában és irodalmában. Közreadta Balázs Sándor, a Kiáltó Szó szerkesztője. Publikálta a *Szabadság* napilap XVI. évfolyam, 33. szám. 2004. február 11.
- Demeter János: A homogenizálásról és az asszimilációról – „Nemzetiségek nélkül egyszerűbb!”. *Élet és Tudomány*, 44. évf. 12. sz. 1989. 358–360.
- Főcze János: *A MADOSZ – Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934–1944)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2020.
- Főcze János: Demeter János: „Egy folyóiratban [vagy] egy regényben idézni például ezt azzal a szöveggel, hogy Szép város Cluj-Napoca, paradox”, in: Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba (szerk.): *Magyarnak maradni Erdélyben*. Iskola Alapítvány Kiadó, Kolozsvár, Magyar Nemzeti Levéltár – L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2021. 501–513.
- Főcze János: Kommunista diákmozgalmak Kolozsváron a harmincas évek elején. *Erdélyi Krónika*, 2018. 07. 22. <https://erdelyikronika.net/2018/07/22/kommunista-diakmozgalmak-kolozsvaron-a-harmincas-evek-elejen/>
- Lőwy Dániel: *A téglagyártól a tehervonatig – Kolozsvár zsidó lakosságának története*. Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár, 1998.
- Páll Árpád: *Harangszó a mélyből – Beszélgetések romániai magyar értelmiségiekkel*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1991.
- Tamás Gáspár: Kortárs a változó időben. *Utunk*, 1976/2.
- Veress Emőd – Kokoly Zsolt: *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen 1945–1959*. Sapientia EMTE – Forum Iuris, Kolozsvár, 2016.
- Zsilava odúiban – Részlet Demeter János börtönaplójából*. Közzétette Demeter Zayzon Mária, Honismeret, 1996/1.

Takács Lajos

- Antal Árpád: Közelképek a Bolyai Egyetem hőskorából. *Korunk*, 1997/5.
- Beke György: A püspök imája. *Magyar Napló*, 2002/2.
- Beke György: Merre nyílhatnak Erdély kapui. *Korunk*, 1995/10.
- Csinta Samu: Beszélgetés Király Károllyal, Kovászna megye első vezetőjével. Benedek Elekről Ceaușescunak, *Háromszék*, 2020. február 15., szombat
- Decretul nr. 440/1973 privind conferirea ordinului „23 August” clasa I tovarășului Ludovic Takacs
- Enyedi Sándor: „Tisztító önvizsgálat ideje jött el...” Reflexiók Balogh Edgár és Robotos Imre vitájához. *Kritika*, 1988/11.
- Fülöp Mihály: A kisebbségi kódex. *Külpolitika*, 1989/2.
- Kántor Lajos: Volt egyszer egy egyetem. *Helikon*, 1995/7.
- Király Ibolya: Egy tiltakozó beadvány kalandos útja 1978-tól. *Korunk*, 2014/5.
- Takács Lajos: *Tudnivalók a nemzetközi jogról*. Jogi kis könyvtár 9, Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1957.

- Ludovic Takács, Marțian I. Niciu: *Drept internațional public*. Editura Didactică și Pedagogică, București, 1976.
- Veress Emőd, Kokoly Zsolt: *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen*. Forum Iuris, Kolozsvár, 2016.
- Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944 és 1989 között. II. rész: 1948–1965. *Magyar Kisebbség*, 1997/3–4.

Biró Lajos

Levéltári források

- Biró Lajos személyi dossziéja a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetem levéltárában. Jelzet nélkül
- A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem irattára az Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának kezelésében. Arhivele Naționale, Serviciul Județean Cluj, Fond Universitatea Bolyai din Cluj (Fond nr. 1363)

Biró Lajos művei

- Biró Lajos: *Büntető perjog*. – [Kolozsvár] Bakó M., 1948.
- Biró Lajos, Huszár Andor (ford.): *Az ipari önköltség*. Bukarest. Állami Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1954.
- Biró Lajos (ford.): *Al. D. Tănase Az iparvállalati terv teljesítésének nyomonkövetése és elemzése*. Bukarest. Állami Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1955.
- Biró Lajos (ford.): Luca Radu: *Beszámolójelentések okadatolása és felülvizsgálata*. Bukarest. Állami Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1956.
- Biró Lajos (ford.): Yolanda Eminescu: *A polgári jog szerepe a termékminőség megjavításában*. Bukarest. Tudományos Könyvkiadó, 1957.
- Biró Lajos: *A szocialista társadalmi tulajdon büntetőjogi védelme*. Bukarest. Tudományos Könyvkiadó, 1956.
- Ludovic Biró, Basarab Matei: *Curs de drept penal al R.P.R. Anul II. partea generală*. București. Editura Didactică și Pedagogică, 1963.
- Biró Lajos: *Drept penal: partea generală*. Cluj. [s. n.], 1971.
- Biró Lajos tanulmányainak teljes listája: Vladimir Hanga, Constantin Olah, Ioan Gliga: *Activitatea științifică a Universității din Cluj-Napoca: 1919–1973: bibliografie selectivă*. Vol. 5. [Partea] 2: Economie – drept. Cluj-Napoca. Universitatea „Babeș-Bolyai”, 1974.

Szakirodalom

- Kerekes Jenő: *Jogász- és közgazdászképzés a Bolyai Tudományegyetemen*, in: Veress Károly (szerk.): *Egyetem az idő sodrásában. A Bolyai Társaság szervezésében tartott Bolyai Egyetem Emlékkonferencia előadásai*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2005. 52.

- Killyéni András: *Az ő neve csillag a magyar sport egén. Dr. Somodi István Emlékalbum.* Apáczai Csere János Baráti Társaság, Kolozsvár, 2008. 55, 57.
- Murádin János Kristóf: *Az 1944-es frontátvonulás Kolozsváron, in: Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől.* Szerk.: Bögre Zsuzsanna, Keszei András, Ö. Kovács József. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012. 39–47.
- Lucian Nastasă (coord.): *Minorităţi etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945–1955).* Cluj, 2002. 569.
- Pluhár István (szerk.): *Az Országos Sportközpont kebelében működő magyarországi sportegyesületek története* (Budapest, 1942). III. rész. Személyi adattár 13.
- Veress Emőd, Kokoly Zsolt: *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen 1945–1959.* Forum Iuris Alapítvány, Kolozsvár, 2016. 202.

Korabeli sajtó

- Dr. Biró Lajos, a „Szép Julia” főszereplője, ügyvédi irodába jár és öt versenyszámban győzött a kerületi atlétikai bajnokságokon. *Erdélyi Szemle*, 1933. 11–12. sz., 15.
- Júlia szép leány. *Pásztortűz*, 1933/10. szám
- Hermann Gusztáv: A közönségszolgálat megszépíti az ember életét. *Művelődés*, 1981/2. szám, 7.
- A kolozsvári királyi törvényszék és az ítéletábla új ügy- és tanácsbeosztása. *Keleti Újság*, 3. sz. 1944. január 5.
- Dáné Tibor: Utóhang egy előszóhoz. *Korunk*, 1969/7. 11–23.

Szabó Pál Endre

- Andrási György: D. Dr. Erdő János püspök halála és temetése. *Unitárius Közlöny*, 1996. 6–9. (június–szeptember). 1.
- Csomafáy Ferenc: Rendületlen kitarással. *Romániai Magyar Szó*, 1996. 2212. 1.
- Kokoly Zsolt: Bolyais jogásztanárok síremlékei a kolozsvári Házsongárdi temetőben. *Historia Scientiarum*, 2016. 14. 31.
- Molnár Judit: Huszonöt év – közösségi megrendeléstől a felsőoktatási túlterhelésig a PKE-n. *Krónika*, 2014. szeptember 26. <https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/huszonot-ev-kozossegi-megrendelestol-a-felsooktatasi-tultermelesig-a-pke-n> (Letöltve: 2021. 10. 10.)
- Molnár Judit: Partiumi tudományos őrhely. *Korunk*, 2019. 5. 33–38.
- Névai László: A polgári perbeli kitanítási kötelesség elméleti alapjai és bírósági gyakorlata. *Jogtudományi Közlöny*, 1975. 3–4. 191.
- Rázmány Csaba: Emlékezzünk! Dr. Szabó Pál Endre (1920–2004). *Unitárius Élet*, 2004. 2. (március–április). 6.
- Szabó Pál Endre: *A bíróság szervei és az ügyészség.* Bukarest, Jogi Kiskönyvtár, 1956.

- Szabó Pál Endre: *A polgári jogvédelem*. Bukarest, Jogi Kiskönyvtár, 1956.
- Szabó Pál Endre: *A polgári per mint jogvédelmi eszköz*. Bukarest, Jogi Könyvtár, 1957.
- Szabó Pál Endre: *Az R.N.K. Polgári eljárási joga*. Kolozsvár, Bolyai Tudományegyetem, 1958 (gépirat).
- Veress Emőd, Kokoly Zsolt: *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen 1945–1959*. Kolozsvár, Sapientia EMTE – Forum Iuris Kiadó, 2016.
- A Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium évkönyve az 1938/1939. és 1939/40. tanévekről*. Székelyudvarhely, Globus (a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium Igazgatósága megbízásából), 1940.
- Honvédségi Közlöny*, 1943. 46. 1612.
- Előre*, 1962. 4470. 3.
- Utunk*, 1968. 12. 16–17.
- Korunk*, 1969. 7. 1077.
- Korunk*, 1970. 10. 1573.
- Dunántúli Napló*, 1970. 221. 9.
- Új Szó*, 1990. 100. 5.
- Észak-Magyarország*, 1990. 96. 1–2.
- A Hét*, 1990. 40. 2.
- Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, 5/1. kötet, Bukarest–Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, 2010.

A FÉNYKÉPEK FORRÁSAI

Borítófotó:

Fortepan / Cholnoky Tamás (Kolozsvár, Kis-Szamos híd a Sétatérnél, 1916)

Grosschmid Béni

- 9. o. Nemzeti Örökség Intézete, Budapest
- 11. o. Galleria Nazionale d'Arte Antica/Palazzo Barberini, Róma
- 11. o. Országgyűlési Könyvtár, Budapest
- 12. o. www.litera.hu
- 14. o. Márai Sándor Emlékiállítás (Pamätná výstava Sándora Máraia), Kassa
- 15. o. ELTE ÁJK Könyvtára, Budapest
- 17. o. Veress Emőd

Balogh Artúr

- 19. o. *Nemzeti Újság*, 1940. október 12.
- 22. o. *Transsilvaniai Futár*, 1937/3. szám
- 25. o. Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, Diósy Antal karikatúrája
- 27. o. Országgyűlési Könyvtár, Budapest

Iuliu Maniu

- 29. o. Casa Memorială Iuliu Maniu, Szilágybadacsony
- 31. o. Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár
- 32. o. Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár
- 36. o. *Szabadság*, 2009. január 11.
- 39. o. Memorialul Sighet, Máramarossziget
- 43. o. *Szabadság*, 2009. január 11.
- 44. o. Memorialul Sighet, Máramarossziget
- 45. o. CNSAS, Bukarest

Óvári Elemér

- 47. o. Deseő Lajos: *Erdélyi ezredek a világháborúban*. Budapest, 1941
- 49. o. *A Dunánál*, 2006/5. szám
- 50. o. *Képes Pesti Hirlap*, 1930/208. szám
- 51. o. Óváry Zoltán hagyatéka
- 53. o. *Vasárnapi Ujság*, 1924/11. szám
- 55. o. *A Dunánál*, 2006/5. szám
- 56. o. *Vasárnapi Ujság*, 1924/11. szám
- 58. o. *Színház És Társaság*, 1922/30. szám
- 63. o. *A Dunánál*, 2006/5. szám
- 64. o. Veress Emőd

Réz Mihály

65. o. Szegedi Tudományegyetem, Jogi kari profeszori arcképcsarnok
 68. o. Korabeli képeslap
 74. o. Fortepan/GGAABBOO
 76. o. Országgyűlési Könyvtár, Budapest
 77. o. *A nyolcvanéves Pesti Napló ajándékalbuma, 1850–1930*
 79. o. Korabeli képeslap

Jakabffy Elemér

- 81., 83., 85., 88., 89., 90., 93. o. Jakabffy Elemér hagyatéka

Kuncz Ödön

- 95., 97., 99., 101., 102., 104., 105. o. Kuncz Ödön hagyatéka
 106. o. Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Tonk Sándor Könyvtár, Kolozsvár
 109. o. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
 110. o. Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Jogtudományi Intézet, Kolozsvár

Petru Groza

111. o. Memorialul Sighet, Máramarossziget
 113. o. www.historia.ro
 115., 117., 118., 121. o. Fototeca Online a Comunismului Românesc
 123. o. Ferran Cornellà, Wikimedia Commons

Bethlen Béla

- 125., 127., 129., 131., 135., 137., 138. o. Bethlen Béla: *Visszaemlékezéseim*. Athenaeum, Budapest, 2019

Elekes Domokos

- 139., 142., 145., 146., 151., 155. o. Elekes Domokos hagyatéka

Kasztner Rezső

157. o. *Uj Kelet*, 1957. március 17.
 159. o. BBC World Service, *The Kasztner Affair*
 160. o. *Népszabadság*, 2009/74. szám
 162. o. *Szombat*, 2020. november
 165. o. IMDb, *Killing Kasztner*

Demeter János

167. o. *Utunk*, 1976/2. szám
 177. o. Demeter János: *Századunk sodrában*. Kriterion, Bukarest, 1975
 179. o. Demeter János hagyatéka

180. o. *Új Élet*, 1972/15. szám

181. o. Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolosváry Bálint Kutatókönyvtár, Kolozsvár

Takács Lajos

185. o. *Szabad Szó*, 1946/262. szám

187. o. Fortepan/Magyar Földrajzi Múzeum/Erdélyi Mór cége

190. o. *Erdélyi Figyelő*, 1990/11. szám

193. o. Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolosváry Bálint Kutatókönyvtár, Kolozsvár

194. o. Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolosváry Bálint Kutatókönyvtár, Kolozsvár

194. o. Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár

195. o. CNSAS, Bukarest

Biró Lajos

197. o. Biró Lajos személyi dossziéja a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem levéltárában (jelzet nélkül)

199. o. Killyéni András: *Az ő neve csillag a magyar sport egén. Dr. Somodi István Emlékalbum*. Apáczai Csere János Baráti Társaság, Kolozsvár, 2008

200. o. *Pásztortűz*. Szépirodalmi és művészeti képes folyóirat, 1933/10. szám.

204., 207. o. Killyéni András: *Az ő neve csillag a magyar sport egén. Dr. Somodi István Emlékalbum*. Apáczai Csere János Baráti Társaság, Kolozsvár, 2008

Szabó Pál Endre

209., 213., 215. o. Szabó Pál Endre hagyatéka

217. o. Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolosváry Bálint Kutatókönyvtár, Kolozsvár

219. o. Szabó Pál Endre hagyatéka

A KÖTET SZERZŐI

Dr. FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF – a budapesti Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézetben a Tudományszervezési Főosztály vezetője. Egyetemi adjunktus a Károli Gáspár Református Egyetemen, Budapesten.

Dr. FEGYVERESI ZSOLT – egyetemi adjunktus a Sapientia EMTE Kolozsvári Karán. A budapesti Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet kutatója.

Dr. KOKOLY ZSOLT – egyetemi adjunktus a Sapientia EMTE Kolozsvári Karán.

KOVÁCS BÁLINT – PhD-hallgató a Debreceni Egyetemen. A budapesti Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet kutatója. Egyetemi tanársegéd a Sapientia EMTE Kolozsvári Karán.

Dr. ROKOLYA GÁBOR – a Magyar Országos Közjegyzői Kamara Közjegyzői Intézetének tudományos munkatársa.

Dr. SZABADFALVI JÓZSEF – egyetemi tanár a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán.

Dr. SZÉKELY JÁNOS – egyetemi adjunktus a Sapientia EMTE Kolozsvári Karán. Ügyvéd, a Szatmár Megyei Ügyvédi Kamara tagja.

Dr. VERESS EMŐD – egyetemi tanár a Sapientia EMTE Kolozsvári Karán. A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának oktatója. A Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet Magánjogi Kutatások Főosztályának vezetője.

Az *Erdélyi jogászok. Jogásziportrék* második kötete is tizenöt, életében Erdélyhez kötődő jogásznak állít emléket. A kötődés mértéke és jellege változó, de Erdély vagy az erdélyiség viszonyítási pontként mindegyik itt bemutatott emberi sorsban hangsúlyosan megjelenik. A portrékat a születési évek szerint tettük sorrendbe, így egyébként kialakulnak bizonyos „generációs” csoportok, amely életutak összevetése (akár az előző kötetben is szereplő életrajzokkal is együtt olvasva) nem mentes tanulságoktól. A portrészorozatot továbbra is folytatni kívánjuk: már készül is a harmadik (valószínűleg sorozatzáró) kötet.

SAPIENTIA | FORUM IURIS

ISBN 978-606-9061-49-7

